

ОБЛАСНА РАДА ВЕТЕРАНІВ УКРАЇНИ
ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

ЧАС ОБРАВ НАС

Книга друга

До 70 річчя визволення
Закарпаття, України і досягнення Перемоги у
Великій Вітчизняній війні

В другий том книги «Час обрав нас» ввійшли спогади ще живих земляків, ветеранів війни, проживаючих у нашому краї та спогади про видатних патріотів Закарпаття, відтворені закарпатськими журналістами в різні часи у міській пресі.

КЕРІВНИК ПРОЕКТУ

Голова Закарпатської обласної Ради ветеранів України
Іван Юрієвич Бігунець

Редактор – упорядник
Самойлович О.Г.

Книга видана при сприянні
Голови Закарпатської обласної державної адміністрації
Олександра Олександровича Ледиди

Слово до читача

В жовтні цього року ми, закарпатці, будемо відмічати доленосну подію нашого народу 70 річницю визволення Закарпаття та України від німецько – фашистських загарбників, а слідуєчому 2015 році 70-річчя Перемоги над фашизмом.

Перемога 1945 року спасла народ нашої Батьківщини і все людство від фашистського поневолення і знищення. В збірнику на суворо документальній основі викладені матеріали про той легендарний час, нариси про Східно – Карпатську наступальну операцію в вересні жовтні 1944р., партизанську війну закарпатського народу проти окупантів, долі командуючого 4-м Українським фронтом генерала Петрова І.Ю., першого Голови ветеранської організації України генерала Герасимова І.О., Героя Радянського Союзу Олекси Борканюка, видатного закарпатця І.І.Туряницю, лідерів та учасників партизан – ського руху в Закарпатті, командуючого Прикордонним загonom Закарпатської області генерала Зубарєва Н.Ф., організаторів післявоєнного життя області, видатних вчених Ужгородського Національного університету, організаторів охорони здоров'я, письменників, поетів, педагогів, художників.

Це дуже цінна книга спогадів. Вона, як ніколи, актуальна в нинішній буремний час, коли сучасні фальсифікатори і на Заході і в Україні спотворюють героїчну історію і правду про ту війну, про ті немислині випробування, які переніс наш великий народ, який переміг фашизм. В збірнику приводяться докази, чому деякі вчені, прислужники буржуазії, особисту увагу приділяють фальсифікації подій вересня – жовтня 1944 року, після воєнного відродження Закарпаття.

На долях людей, означених в цьому ювілейному збірнику, чесні громадяни Закарпаття, патріоти краю ще раз переконуються, яким безприкладним був подвиг радянського народу в ті роки, який за – хистив свою Вітчизну, віродив, відбудував країну в немислимо короткі строки, згадають воїнів Радянської Армії, які віддали за виз – волення Закарпаття своє життя, закарпатських героїв партизанського руху, видатних трударів тилу, які внесли свій вагомий внесок в кін – цевий розгром фашизму.

В збірнику доленосним Заповітом на майбутнє звучить Звернення учасників молодіжного форуму юних краєзнавців Закарпатського центру туризму и спорту учнівської молоді до юнацтва щодо вивчення історії своєї країни, її великих перемог.

Закарпатська Рада ветеранів України

Східно – Карпатська наступальна операція. Визволення
Закарпаття. Жовтень 1944р.

28 жовтня 2014 року відзначаємо 70-ту річницю визволення Закарпаття від фашистських загарбників. Ця доленосна подія визначила долю закарпатців. Завершилась багатовікова боротьба закарпатців за звільнення своєї землі від іноземного поневолення.

Звільнення Закарпаття Червоною Армією створило передумови для волевиявлення закарпатців, дозволило їм самим визначати свою долю. Головним у цій передумові було історичне рішення Першого з'їзду Народних Комітетів про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, яке відкрило шлях краю для кращого майбутнього.

Бої в передгір'ях Карпат.

Однією з великих і визначних за своїм стратегічним і воєнно – політичним значенням була Східно – Карпатська наступальна операція Радянської Армії. Вона відзначалась сміливістю задуму, ретельністю підготовки військ до ведення бойових дій у Карпатських горах, значущістю досягнутих у короткі строки успіхів. У результаті потужного липневого наступу військ 1-го Українського фронту противника було відкинуто у передгір'я Карпат. Були звільнені головні міста Прикарпаття Львів і Станіслав. Але остаточне звільнення Прикарпаття було досягнуто лише восени 1944 року в ході Східно – Карпатської операції 4-го Українського фронту, що був створений за рішенням Ставки Верховного Головнокомандування від 30 липня 1944 року. До нього війшли 1-а гвардійська і 18-та загальновійськова армії, 8-а повітряна армія, 17-й гвардійський корпус, а також інші з'єднання і частини для ведення бойових дій в умовах Карпатських гір, передані зі складу 1-го Українського фронту. Командуючим військами наново створеного фронту призначено героя оборони Одеси, Севастополя і Північного Кавказу генерал – полковника І.Ю.Петрова. Штаб фронту очолив генерал – лейтенант Ф.К.Корженевич. Ставка поклала на генерала Петрова керування військами з 5-го серпня 1944 року. Головним завданням фронту було завершення розгрому військ противника у Прикарпатті і подолання Карпат. Усі з'єднання і частини продовжували виконувати попередньо покладені їм завдання – тіснити ворога по всьому фронту.

Після жорстоких боїв, які вели бійці 18-ї армії під керівництвом генерал – лейтенанта Є.П.Журавльова, ворог змушений був відступити, покидаючи на полі бою всю техніку і сотні убитих солдат.

До 15-го серпня війська фронту тимчасово перейшли до оборони, щоб підготуватись до ведення боїв в умовах гірсько – лісної місцевості.

До цього часу Радянські Збройні Сили очистили свою землю від гітлерівської нечисті і, здійснюючи велику інтернаціональну місію, почали визволяти від фашистських загарбників ряд країн Східної та Південно – Східної Європи.

4-й Український фронт протягнувся в Карпатах на 275 кілометрів. Три інших Українських фронти просунулись далеко на Захід. Між ними опинилось велике вороже угруповання. Неабиякі надії покладали гітлерівці на неприступність Карпат.

Карпати становлять природний гірськокліматичний бар'єр для Середньодунайської рівнини. Ці природні перешкоди ворог укріпив інженерними спорудами, які будувались упродовж багатьох років і дістали назву “лінія Арпада». Складність ситуації була в тому, що якщо 4-й Український фронт затримається з її знищенням, противник зможе будь – якої хвилини вдарити по флангах та тилах першого, другого і третього Українських фронтів, які вже пройшли вперед.

А з 29 серпня необхідність швидкого просування військ 4-го Українського фронту диктувалась і наданням швидкої допомоги Словацькому національному повстанню, яке щойно спалахнуло і надало нового імпульсу антифашистській боротьбі чехословацького народу.

Перед військами 4-го Українського фронту опинилась німецька армійська група генерал – полковника Хейнріці, яка входила в угруповання армій «А» у складі 1-ої німецької танкової та 1-ої угорської армій.

БОЇ ЗА ПЕРЕВАЛИ В КАРПАТАХ

Наступ в Карпатах розпочався частково силами 1-ої гвардійської та 38-ої армій на світанку 8-го вересня, і невдовзі переріс у широку фронтову наступальну операцію, що охопила близько 300 кілометрів по фронту. Бої в Карпатах з перших днів були напруженими і не послаблялись і в наступні дні.

Проти радянських частин стояв сильний противник. Німці, угорські хортисти уперто бились за кожну висоту, кожний населений пункт. Особливо жорстокі й кровопролитні бої розгорілись за перевали в Карпатах.

16 жовтня на світанку над Ужоцьким перевалом гримнуло по всьому передньому краю. Тонни металу наступаючі обрушили на позиції

фашистів. На штурм ворожих укріплень лінії Арпада слідом за вогненным валом пішла піхота 151-ої та 317-ої стрілецьких дивізій 18-го гвардійського стрілецького корпусу.

Бій за перевал точився запеклий. На його дорогах палали десятки бойових машин. Клуби диму оповили перевал. Але наша піхота завзято просувалась до його вершин, і з настанням сутінків оволоділа ним.

На вершинах гірських хребтів гітлерівці мали укриття, видовбані в камені гір. Але й вони не врятували фашистів. Радянські війська вибили їх вогнем кулеметів, гранатами, а танкісти й самохідники «утюжили» їх гусеницями своїх машин.

Ворог не зміг стримати наступ наших частин і відходив. У ході наступу часто спалахували короткі, але вперті бойові сутички. Противник залишав заслони, хапаючись за кожний населений пункт, висоту. І все ж не міг стримати наступ наших військ.

Такі ж наполегливі бої тривали за Татарський і Яблуницький перевали у найбільш високих частинах Східних Карпат. Їх вів 17-й гвардійський стрілецький корпус під командуванням генерал – лейтенанта А.Й.Гастиловича.

Частинам корпусу довелось долати головну смугу оборони противника, яка простягалась уздовж основного хребта Карпат і була обладнана важкими оборонними спорудами. Лише в районі Ясеня і Рахова на напрямку головного удару корпусу противник мав 137 залізобетонних споруд. В цих боях особливу мужність і відвагу проявив сержант Расул Ісетов, командир відділення 138-ої стрілецької дивізії, за що йому присвоїли звання Героя Радянського Союзу. Ось що писала про цей подвиг фронтова газета «Гвардеец». «Коли рота, в якій служив Расул, долала укріплення Рахівського вузла – найміцнішого опорного пункту лінії Арпада і змушена була залягти під шквальним вогнем противника, зазнаючи втрат, сержант Ісетов придушив довготривку вогневу точку, з якої ворог вів прицільний вогонь по роті. Відважний сержант плазом обійшов зону вогню, підібрався до доту, закидав його гранатами. Кулемет замовк. Ісетов побачив, як дружно підвелась рота. Кидок, – і бійці ввірвалися у ворожу траншею перед дотом. Але з нього знов хльоснув кулеметний вогонь, і знову бійці залягли, припавши до землі. Расул зі своїми бійцями поповз до доту, вліз на його зарослий травою купол і, знайшовши вентиляційну трубу, вкинув у неї одну за одною дві гранати. Усередині доту глухо рвонуло, із амбразури повалив дим, рвучко відчинились масивні двері, що вели у сполучення, і звідти стали вискакувати очманілі, поранені німецькі солдати. Але тікати їм було нікуди. Дев'ять гітлерівців було взято в полон, а вбиті залишились в доті. Шлях бійцям був відкритий. Рота увірвалась у другу траншею противника. В цьому бою Расул Ісетов знешкодив ще дві вогневі точки...»

Протягом вересня – жовтня війська корпусу зламали опір ворога і подолали одну з найбільш міцних фортець лінії Арпада в районі Ясіня, яка закривала єдиний шлях на південь. 14 жовтня визволили Ясіня, а 16 жовтня захопили Рахівський укріплений район і звільнили місто Рахів. (ЦАМО ССРСР, ф.371, оп.6398, д.534, л.535).

Після визволення Рахова удари 8-ої та 17-ої стрілецьких дивізій під командуванням полковників Н.С. Угрюмова і Н.Т. Жердієнка обрушились на противника з гір у долини. Ворога було вибито з Карпат на рівнину в долину річки Тиси.

Завдяки героїчним діям у гірських умовах війська 4-го Українського фронту за 18 днів жовтня подолали Карпатський хребет, оволоділи гірськими перевалами і просунулись на територію Чехословаччини від 10 до 50 кілометрів на фронті завдовжки 275 кілометрів.

Батьківщина високо оцінила героїзм радянських воїнів, які подолали в жорстоких боях такий потужний рубіж, як Головний Карпатський хребет. Наказом Верховного Головнокомандуючого багатьом частинам і з'єднанням 4-го Українського фронту було присвоєно почесні найменування «Карпатських», зокрема, 17-му гвардійському стрілецькому корпусу та 138-ій стрілецькій дивізії, якими командували генерал А.Й.Гастилович і полковник В.Є.Васильєв.

З виходом військ фронту на південно – західні схили Карпат основні їх зусилля перемістились у центр і на ліве крило фронту. Тепер великої ваги набули Ужгородський і Мукачівський напрямки.

Уночі з 25-го на 26-е жовтня наші частини підійшли до Мукачева і зав'язали бій на його околиці. А на світанку почали наступ на місто, одночасно з іршавського, сваявського і берегівського напрямків.

В Мукачево визволителі вступили як дорогі бажані гості. Населення вийшло на вулиці міста. Воно, вочевидь, давно готувалось до цієї зустрічі. Рідко у кого не було в руках квітів. На будівлях майоріли червоні прапори. У центрі міста всім упало в очі вивішене червоне полотнище: «Ми Вас чекаємо, дорогі!»

26 жовтня частини 351-ої та 237-ої стрілецьких дивізій під командуванням генерала І.Ф.Дударєва, полковника М.Г.Тетенка, за підтримки пересувної групи полковника І.Ф.Хомича цілковито звільнили Мукачево від німецько – фашистських окупантів. Вісім частин і з'єднань, що найбільше відзначились, були удостоєні найменування Мукачівських.

До цього часу в Закарпатті вже було визволені: 9 жовтня – Воловець, 14 жовтня – Ясіня, 16-го – Рахів, 22-го Міжгір'я, 23-го – Тячів, 24-го – Довге, Хуст, Виноградів, 25-го Іршава, 26-го – Берегово, Великий Березний і Мукачево.

Війська йшли далі, наближаючись до Ужгорода. У ніч з 26 на 27 жовтня війська зосередились в десяти кілометрах на сході від Ужгорода. Вимушена коротка зупинка була потрібна, щоб підтягти війська, поповнити боєприпаси, пальне.

На світанку вогонь танкових і самохідних гармат зірвав тишу, розсіяв туман. Війська пішли вперед до передмість Ужгорода.

Нестримний порив наступу ніс наших воїнів вперед. Зморені із загорілими, обвітряними обличчями, вони немовби зовсім не відчували втоми від великої ратної праці, були сповнені тою радістю, яку визначають коротким, простим і ясним словом – Перемога.

Уперед йшла Армія Переможців, Армія Визволителів, Армія, за плечима якої богатырські успіхи під Москвою і Сталінградом, Армія, яка обороняла Одесу, Севастополь, північний Кавказ а потім визволяла їх. Ця Армія штурмом оволоділа карпатськими перевалами, повалила укріплення «лінії Арпада».

Розбитий нашими частинами в горах противник був настільки дезорганізований і збентежений, що втратив керування і зв'язок і став нездатним чинити бодай якийсь серйозний опір в боях за Ужгород. Бої точились тільки в окремих місцях – біля залізничної станції, переїзду, біля мосту через р.Уж, біля казарм по вулиці Другетів та біля аеропорту. Мужність солдат групи офіцера П.В.Познякова спасла замінований адміністративний центр міста Галагов від знищення. П.В.Поздняков став Почесним громадянином міста Ужгорода.

До середини дня 27-го жовтня Ужгород було очищено від ворога. У цьому бою відзначились 151-а Жмеринська дивізія генерал – майора Д.П.Подшивайлова, 351-а Шепетівська Червонопрапорна дивізія генерал – майора І.Ф.Дударева, 237-я Червонопрапорна дивізія полковника М.Г.Тетенка, 5-а гвардійська Новоросійська танкова бригада полковника І.М.Моруса, 875-й самохідно – артилерійський полк підполковника Д.О.Ольховенка.

Успіху бою за місто сприяв і стрімкий удар по ворогу, якого завдали з'єднання генерала І.Н.Афоніна, що наступали на Ужгород з боку Перечина.

Того ж дня, крім Ужгорода, було звільнено ще 87 населених пунктів краю. Противник під ударами наших військ відходив на захід і південний захід. Але битва за нього ще тривала, оскільки 28 жовтня сильне угруповання у складі 8-ої та 15-ої піхотних німецьких дивізій і 7-ої угорської дивізії розпочали шалену атаку на місто з боку Чопа. Бої точились з неослабною силою поблизу населених пунктів Чоп, Павловці, Боздош, Тарнівці. Тут героїчно бились підрозділи офіцерів М.Терскова, А.Заботіна, Г.Ємельянова, І. Бірюкова. Ворог не витримав натиск наших частин і відійшов на попередні позиції, уздовж річок

Латориця, Висловка, Ондава та перейшов до оборони на заздалегідь підготовленому оборонному рубежі.

Ужгород було визволено. Населення на вулицях зустрічало та дякувало визволителям. Лунали українська, російська, чеська, угорська мови, музика, пісні. Цього осіннього дня місто немов розцвіло від розмаїття квітів.

Увечері того ж дня визволителі і мешканці краю почули радісну звістку. Столиця нашої Батьківщини Москва салютувала доблесним військам 4-го Українського фронту, які визволили Ужгород, двадцятьма артилерійськими залпами з 224 гармат.

Наказом Верховного Головнокомандувача усім військам, що брали участь у визволенні міста, оголошено подяку, а 875-му самохідно – артилерійському полку, поряд з іншими частинами, присвоєно найменування Ужгородського.

За мужність і відвагу, проявлені в цих боях багато визволителів було нагороджено орденами і медалями. Близько тридцяти осіб, у тім числі, піхотинці В.Н.Головань, І.Н.Найдьонов, артилерист В.Ф.Баранніков, льотчик Н.В.Мамай, кавалерист С.Д.Карицький, сапер М.С.Черкасов, санінструктор М.П.Головка та інші були удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

За визволення Закарпаття було заплачено великими втратами радянських військ. Вони надзвичайно великі – 10060 вбитими, 41387 поранених, 1806 чоловік пропали без вісти. Вперше у світовій історії Карпати було подолано великими масами військ на широкому фронті.

Віками чекали закарпатці на священну хвилину, коли над Карпатами засяє сонце свободи. І ця мить настала. В результаті Карпатсько – Ужгородської наступальної операції була цілковито визволена Закарпатська Україна.

Після визволення Закарпаття понад 30 тисяч осіб пішли добровільно до лав Радянської Армії, щоб зробити і свій внесок у торжество великої Перемоги над фашизмом. Серед них – Михайло Чепа, Юрій Коструб, Юрій Гнетіло, Андрій Козак, Дмитро Гебеш, Андрій Окаль, Федір Вагерич, Василь Кічера та інші. Багатьох їх, і тих, хто боровся у підпіллі, партизанських загонах, Чехословацькому корпусі, нагороджено радянськими орденами і медалями, а Олексі Борканюку і Степану Вайді посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

На звільненій території почалось нове життя. Вийшла з підпілля Компартія Закарпатської України. Всюди створювали Народні Комітети, налагоджувалось господарство, почали виходити газети «Закарпатська правда» і «Закарпатська Україна».

Радянська Армія з перших днів визволення подавала всебічну допомогу населенню продовольством, медикаментами. Так, військова Рада 4-го Українського фронту в листопаді 1944 року виділила для населення краю зі своїх запасів сім тисяч тон зерна, 400 т. гасу, 90 т. мила, значну кількість медикаментів.

Визволенням Закарпаття було завершено звільнення всіх українських земель від фашистських загарбників, що дозволило возз'єднатись всім українським землям у складі єдиної Української Радянської Соціалістичної Республіки.

26 листопада 1944 року в Мукачеві відбувся перший з'їзд Народних комітетів Закарпатської України, який прийняв Маніфест, в якому висловлювалось бажання трудящих Закарпаття возз'єднатись з Радянською Україною. Поруч з підписами українців добровільно й свідомо ставили свої підписи під Маніфестом трудящі й інших національностей – угорці, румуни, словаки.

Уже після війни, в червні 1945 року, в Москві між Урядами Союзу РСР і Чехословацької Республіки була досягнута дружня угода про возз'єднання Закарпаття з Українською РСР. А 22 січня 1946 року Указом Президії Верховної Ради СРСР була утворена Закарпатська область у складі УРСР.

Вдячний український народ спорудив два великих монумента на знак пам'яті про цю подію – возз'єднання всіх українських земель.

На сході України, в селі Мелове Луганської області, височить пам'ятник «Україна – визволителям», на якому напис:

«Тут почались бої за визволення Української РСР від фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945рр.»
Композиційне вирішення монумента підказало саме життя. Ще у грудні 1942 року підрозділу радянських танкістів вдалось прорватись і звільнити Мелове. З крайньої хати вибігла жінка й зі сльозами радості обняла воїна. Так і відобразили їх у бронзі луганські скульптори В.Мухін, В.Федченко, І.Овчаренко та І.Чумак.
На честь 25-ліття Перемоги Радянської Армії над фашистською Німеччиною на окраїні Ужгорода, поблизу українсько-словацького кордону споруджено величний пам'ятник «Україна – визволителям». Вилита із бронзи постать воїна з автоматом і знаменом на постаменті вирізняється величезною експресивною насиченістю. Воїн щойно вибив ворога із доту, в його пориванні вгадується устремління, не зупиняючись тут, іти далі – визволяти поневолені народи Європи.»

На пам'ятнику напис:

«Тут були завершені бої радянських військ за визволення Української РСР від німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизня-

ної війни».

Пам'ятник створено за проектом київських архітекторів А.Снізарьова і О.Стукалова, скульпторів І.Зноби і В.Зноби. Зводили монумент бригада будівельників-монтажників науково – виробничих реставраційних майстерень України.

Сьогодні на сім десятиліть старшими стали ветерани – визволителі. Хто ще живий? Хто приїде на святкування 70-річчя визволення Закарпаття?

Ті, хто живе у ХХІ столітті, мають знати багато з того, що пережило моє покоління.

Згадаймо же всіх поіменно – тих, хто загинув, визволяючи Закарпаття, хто переборов фашизм. Вони всі для нас – С В Я Т І.

Пишу, аби про ті бої в Карпатах восени 1944 року не забули в двадцять першому, ані в наступні століття.

Олег Самойлович. Голова Комітету ветеранів війни Закарпатської Ради організації ветеранів України. Почесний ветеран України. 2013.

У ПОЛУМ'І КРИВАВОЇ ВІЙНИ...

Складовою, а часом і трагічною була історія Закарпаття в ХХ столітті. Перші два десятиліття минулого віку край животів як уярмлена провінція Австро – Угорської монархії; в 20-х – 30-х роках пережив відносно благополучний період у складі Чехословацької Республіки, а з 1938-го – навіть був автономною Підкарпатською Руссю. 15 березня 1939 р. в зв'язку з розпадом Чехословаччини і загарбанням Чехії гітлерівцями в м.Хусті було проголошено незалежну Карпатську Україну. Та доля її склалася трагічно: за згодою Гітлера, війська гортіївської Угорщини окупували новонароджену державу – міста і села покрила коричнева хвиля фашистського терору. Позбавитись його стало можливим лише завдяки визволенню краю Червоною Армією восени 1944 р. в возз'єднанню з Великою Україною.

На далеких фронтах.

Ще до Другої світової війни і нападу гітлерівської Німеччини на СРСР закарпатці билися з фашистами на далекому Піренейському півострові. Там 42 тисячі воїнів інтернаціональних бригад з 54 країн світу захищали в 1936 – 1939 р.р. конституційний лад республіканської Іспанії

Серед них було і 2170 чехословацьких добровольців, у тому числі 79 інтернаціоналістів із Закарпаття. Там у складі батальйону ім. Георгія Димитрова закарпатці воювали на Арагонському, Естремадурському, Каталонському й Мадридському фронтах. Шістнадцять наших земляків загинули в тих боях. Серед них вихідці з Берегівського району – Ф. Лоц, Ш. Сепеш, Ш. Сисак й інші; з Мукачівського району – А. Гюнцбергер, Д. Естрайхер, Д. Кузьма, Ф.Шелельо; з Виноградівського – Л. Райзман, С. Костенбаум, Й. Шварц, Ш. Клайн; з м. Тячів – Й. Девай, з Ужгорода – І. Оберт, з Великоберезнянського району – В. Ленько..

Після окупації Чехії в 1939 р. гітлерівськими військами деякі закарпатці включилися в антифашистську боротьбу на Балканах. Так, в 1940 р. в Югославії було створено чехословацьку партизанську бригаду, трохи пізніше – словацьку бригаду. Їхні лави поповнювалися й нашими земляками, котрі тікали з гітлерівських трудових та концентраційних таборів й включались у боротьбу. Бригада активно діяла на землі Югославії до повного її визволення від окупантів.

Наші співвітчизники були бійцями й чехословацьких військових частин, що формувались у західних країнах і воювали з фашистськими військами не тільки на теренах Франції, але й на Близькому Сході та в Північній Африці. У складі 1-ої Чехословацької піхотної дивізії та інших військових з'єднань у червні 1940 р. понад 600 закарпатців чинили опір німецьким військам, що вторглися на терени Франції. П'ятдесят чотири з них загинули в боях або померли від ран. Ужгородець Іван Кийович вступив у військову частину в 1940 р. і помер від ран, одержаних в бою з італійськими фашистами, в січні 1942 р. в м. Тобрук (Лівія), у Палестині, в населеному пункті Рамлекс загинув капітан чехословацької військової частини Гейза Барані, уродженець села Плоське, Свалявського району.

Чимало закарпатців брали активну участь у боях на Другому західному фронті в 1944 – 1945 р. р. при визволенні Франції й сусідніх західних країн від німецької окупації, зокрема, були воїнами прославленої у боях Чехословацької броньбригади.

... І на рідних теренах.

На рідній землі в запеклу борню проти фашизму закарпатці вступили ранком 15 березня 1939 р., коли за згодою Гітлера регулярна угорсько – гортійська армія віроломно напала на щойно народжену незалежну державу – Карпатську Україну.

Молода держава, звичайно, не мала добре озброєної армії для захисту своєї незалежності, суверенітету. Недостатньо вишколені й слабо озброєні загони Карпатської Січі та молоді патріоти з числа гімназистів та семінаристів відчайдушно виступили на захист Вітчизни. На Красному полі поблизу Хуста січовики, також кілька класів

семінаристів, що спонтанно трапились поблизу, вчинили загарбникам героїчній опір. Спалахнув жорстокий бій. Та сили були дуже нерівні...

І сталося так, що за кілька березневих днів опір січовиків був повсюдно зламаний, і край повністю опинився в окупації. Розгорнувся жорстокий фашистський терор. Як згадують очевидці, вода в Тисі була червоною від крові закатованих захисників Карпатської України.

У підпіллі й партизанських загонах.

Закарпатці не корилися поневолювачам. Всі роки фашистської окупації – до визволення краю Червоною Армією восени 1944 р. - на рідних теренах точилася невпинна боротьба проти гнобителів. У цій боротьбі важливе місце посідав партизанський рух. Початком його прийнято вважати висадку парашутно – десантної групи Олекси Бор канюка в Карпатах 4 січня 1942 р. У завдання групи входило: організація партизанських загонів, підрив залізничних колій та ешелонів з військовою технікою і живою силою неприятеля, також воєнних об'єктів, розвідувальна діяльність. Сміливці десантувалися неподалік селища Ясіня, на кордоні з Івано-Франківщиною. Та спіткала невдача – фашисти одразу дізналися про висадку, спалахнув бій, в якому група одразу втратила понад половину особового складу, решта десантників була розсіяна в горах. Незабаром жандармерія натрапила на слід Олекси Бор канюка, який сподівався знайти тимчасовий притулок у рідному селищі. Його схопили, відправили у в'язницю в Будапешт, і там після жорстоких катувань було страчено. 3 жовтня 1942 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 8 травня 1965 року славному синові Закарпаття посмертно присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу.

У ніч на 19 серпня 1943 р. в районі гори Менчел, поблизу села Драгово Хустського району, висадила парашутна група «Закарпатці» на чолі з угорським антифашистом Ференцем Патакі. До складу групи увійшли уродженці нашого краю Степан і Василь Чижмарі, Михайло Дякун, Степан Лизунець, Іван Ловга. В групу також включили чехословацького радиста Вацлава Темпера – йому було поставлено завдання перейти на територію Чехословаччини і там вести розвідувальну діяльність. Група швидко встановила тісні зв'язки з місцевим населенням і стати своєрідним конспіративним центром, куди стікалася цінна розвідувальна інформація, що передавалася на Велику Землю. Треба підкреслити, що розвідникам активно допомагали численні патріоти – робітники і селяни, залізничники, студентська молодь, інтелігенти і службовці, навіть солдати угорської армії з числа мобілізованих закарпатців. Як свідчить архівний список, у лютому 1944 р. групі Ференца Патакі допомагало понад 250 закарпатців. Активна робота розвідників тривала майже півроку. Лише навесні 1944 р. угорська жандармерія розпочала каральні акції. Було

всього заарештовано понад 300 людей, понад 200 з них постали перед військовим трибуналом. 18 – 19 квітня 1944 р. в місті Мараморош-Сигет, тепер – Румунія, розпочалися перші закриті засідання трибуналу в справі розвід групи. До страти було засуджено 33-х чоловік. 25 квітня у тюремному дворі було страчено Гаврила Логойду, Василя Жупана, Миколу Сокача, Михайла Сірка, Василя Чижмара; 17 червня в Хусті – Івана Дякуна, Михайла Калинина та інших, у місті Виноградіві – Олену Гендеру, Михайла Гичку, Євгена Лейзмана, Мора і Сирену Форкошів та інших. У селі Текові Виноградівського району така ж доля спіткала Юлія Михайловича Уйфалуші з сином Юлієм, Антона Параску й інших; у селі Чорнотисів цього ж району – Петра Романа, Василя Ірха, Самуїла Вайса. Багатьох трибунал засудив на довічне ув'язнення, також на різні терміни каторжних робіт, позбавив політичних прав та права проживати на території Закарпаття. Сам Ференц Патакі, його соратник Михайло Дикун та їхні безпосередні помічники були схоплені в Будапешті. Розпочалися жорстокі допити. Потім керівника розвід групи передали в Мараморош-Сигет, потім його мучили в берегівській, а згодом і в ужгородській в'язницях. Саме тут засудили до страти.

Партизанська і підпільна збройна боротьба активізувалася з наближенням Червоної Армії до Карпат. 9 і 21 липня 1944 р. двома десантами з літаків на полонині Руна висадилося організаційно – партизанська група в складі 19 чоловік під командуванням досвідченого розвідника Героя Радянського Союзу Олександра Васильовича Тканка. Населення охоче допомагало партизанам: постачало продукти, передавало важливі відомості про рех ворожих підрозділів, обстановку на залізниці і т.п. Загін швидко зростає – до нього масово йшли місцеві патріоти. Наприклад: 4 серпня Олександр Васильович занотував у своєму щоденнику: «...Загін розростається. З усіх навколишніх сіл до нас ідуть верховинці. Це лісоруби, вівчарі, робітники лісопилки. Всі люди різні за віком і характером, але об'єднують їх одне – безмежна ненависть до фашистів, хоча і вона має у кожного свою причину: в одного – повісили батька, в другого – розстріляли брата, третій – сховався від жандармерії...». Наприкінці серпня в загоні О.В.Тканка було вже понад 500 бійців. Згодом загін виріс у зв'язанні чисельністю понад 800 чоловік.

Партизанська боротьба розгорталася й в інших районах. У серпні 1944 р. біля села Берегуйфалу Берегівського району десантувалася угорська партизанська група Дюли Усти, вслід за нею – група Івана Прищепи. За наказом Українського штабу партизанського руху вони об'єдналися в один загін, так він й увійшов в історію – загін Усти – Прищепи. На час об'єднання в його складі було вже близько сотні бійців, в основному з числа місцевого населення. З моменту десантування і до 26 жовтня 1944 р. партизани загону провели близько двох десятків бойових

операцій, зокрема, підірвали залізничний міст, знищили сім паротягів, 79 вагонів з військовою технікою та боєприпасами, дві вантажні й одну легкову автомашини. Загальні втрати ворожого особистого складу перевищили тисячу солдат і офіцерів.

Активно діяв у цей час і партизанський загін відомого закарпатця Василя Павловича Русина. Начальником штаба був І.Стендер, комісаром – І.Фабріцій. За час діяльності в Мукачівському та Свалявському районах загін переріс у з'єднання, позаяк щодня поповнювався навими бійцями – мешканцями найближчих міст і сіл. Незабаром після початку бойових дій у складі загону воювало понад 250 партизанів, понад двісті підпільників їм допомагало в населених пунктах. Партизани з'єднання В.Русина пустили під укіс ешелон з боєприпасами, знищили 251 і взяли в полон 366 ворожих солдат і офіцерів, захопили значні ворожі трофеї. В зоні діяльності з'єднання у 14 селах і двох містах було створено народні комітети. Таким чином, улітку і восени 1944 р. значна частина Закарпаття була охоплена полум'ям партизанської війни. Всього в партизанських лавах боролосся майже 1700 бійців, котрі провели понад 130 бойових операцій. А всього на теренах області, за даними обласної редколегії Книги Пам'яті України, в антифашистській борні брало участь 2,8 тис. партизанів і підпільників. Чимало з них віддало найдорожче – своє життя. Таких імен вже знайдено близько треста.

Під командуванням Людвіка Свободи.

Чималий внесок зробили воїни – закарпатці й у розгром гітлерівських армій на радянсько – німецькому фронті в роки Великої Вітчизняної війни. Як відомо, за домовленістю емігрантського Чехословацького уряду й уряду СРСР, у 1942 р. на території Радянського Союзу почалося формування чехословацьких військових частин. І вже у перші дні березня 1943 р. 1-й Чехословацький окремий батальйон під командуванням полковника Людвіка Свободи вступив у бій з наступаючим гітлерівським військом під селом Соколів Зміївського району Харківської області. В першому бою за село Соколів загинуло близько тридцяти закарпатців, багатьох було поранено.

Основний кістяк особового складу батальйону становили наші земляки, котрі були чехословацькими підданими й опинилися в роки війни на теренах СРСР. В основному, це були закарпатці, котрі в 1939 - 1940 р. р. рятуючись од переслідування угорсько – гортійських поневолювачів або ті, котрі не хотіли служити в угорській армії. нелегально перейшли державний кордон, із Закарпаття в СРСР. Згідно Кримінального кодексу Української РСР, вони були засуджені за нелегальний перехід кордону на 3 (а деякі – усупереч кодексу – й на 5 років) виправно – трудових таборів. У роки війни були амністовані, звільнені з таборів і направлені як громадяни Чехословаччини в

уральське місто Бузулук, де формувався 1-й Чехословацький окремих батальйон, а за ним й інші підрозділи 1-ої Чехословацької окремої бригади, яка визволяла від фашистів багато населених пунктів нашої країни, брали участь і в боях за Київ. Формувалися й нові чехословацькі частини, і вже в 1944 році генерал Людвік Свобода командував 1-м Чехословацьким армійським корпусом, що визволяв Україну, Польщу, Чехословаччину.

Всього в корпусі воювало 14,2 тис. закарпатців, близько двох тисяч з них загинуло, померло від ран у шпиталях, пропало безвісти. Сотні закарпатців – воїнів корпусу були відзначені високими нагородами СРСР, Чехословацької республіки і Польщі, а юнак з села Дулово, Тячівського району, капітан – танкіст Степан Вайда був удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу, його земляк з с. Новоселиця розвідник Іван Кубинець став Національним Героєм Чехословаччини.

... В лавах Червоної Армії.

Найбільше закарпатців боролось проти гітлерівських загарбників у лавах Червоної Армії – понад двадцять тисяч чоловік. Сталося це так. Восени 1944 р., коли край ще не був повністю визволений від окупантів, у визволені райони Закарпаття прибула місія Чехословацького емігрантського уряду для відновлення державної адміністрації. Поряд з цим, прибулі урядовці розпочали мобілізацію закарпатців призовного віку в Чехословацьку армію. Багато призовників зверталися до командирів Червоної армії з проханням зарахувати їх бійцями радянських військових частин. Але командири не мали права приймати іноземних громадян в армію, оскільки в той час закарпатці вважалися підданими Чехословацької республіки. Аби вирішити цю проблему, командування 4-го Українського фронту звернулося до Верховного Головного командування. Було дозволено приймати закарпатців у Червону Армію в статусі добровольців. Так, у листопаді 1944 р. розпочався прийом добровольців у лави армії – визволительки. Вони мужньо воювали на теренах теперішньої Словаччини, Південної Польщі, Чехії. Багато воїнів – закарпатців було нагороджено радянськими та іноземними орденами і медалями. Близько 4800 добровольців полягли на полі бою, або померли від ран, пропали безвісти.

Отже, активну участь у різних формах антифашистської боротьби в 30 – 40-і роки минулого століття взяло понад 50 тис. уродженців Закарпаття. З них загинуло у боротьбі близько 7200 чоловік.

Найбільші втрати зазнало цивільне населення області. Від рук фашистських окупантів, зокрема, в гітлерівських концтаборах, у ході бойових дій, в наслідок інших подій і акцій, пов'язаних з війною й фашистською окупацією, загинуло понад 93 тис. чоловік, у тому числі

у фашистських концтаборах і гетто, переважно як жертви Голокосту – понад 87,3 тис. у таборах військовополонених – близько 2,1 тисячі.

Такий конкретний і вагомий внесок закарпатців у Велику Перемогу над фашизмом, така велика міра нашої скорботи за жертвами найбільшої в історії людства кривавої війни.

Іван Бігунець,
голова Закарпатської обласної ради ветеранів
України.
Борис Гвардіонов
відп. секретар редколегії обласної Книги Пам'яті.

Внесок працівників тилу Закарпатській області у розгром фашизму

Хочу зразу звернути Вашу увагу на те, що Закарпатська область була звільнена від фашистсько-хортистських окупантів в кінці жовтня 1944р. Але трудівники краю зробили свій вагомий внесок в справі розгрому фашизму та отримання Великої Перемоги. Століттями перебуваючи у відриві від своєї матері України, закарпатський український народ був приречений на злидні і вимирання в центрі Європи.

Шість безмірно довгих років (1938-1944) під варварським гнітом фашизму чекали закарпатці визвольну Армію, чим могли наближали її прихід. Самим важким був для Закарпатської України 1938 р. з приходом до влади в краї фашистських хортистів. Патріотами та антифашистами були переповнені концтабори та тюрми, в які були перетворені навіть шкільні приміщення. В період окупації Закарпаття хортиською Угорщиною в тюрми та концтабори було кинуте 183395 чоловік, з яких 114982 були закатовані і розстріляні. Боротьба трудящих Закарпаття під керівництвом комуністів за своє визволення та возз'єднання з Українською РСР продавжувалася в немислимих умовах.

У вересні 1939 р. Червона Армія звільнила Західну Україну і вийшла на кордон з Угорщиною. Почався масовий перехід трудящих через кордон в Радянський Союз. Всього кордон в той час перейшло 19 тисяч чоловік. Навіть самі окупанти признавали перехід трудящих на територію СРСР «загальнокарпатським явищем».

«Мы этот час так долго ждали,

Так много, много лет.

Я верю, скоро день настанет, исчезнут рубежи

И между братьями не станет

На севере жежи».

Так писав в 1939 році закарпатський поет Дмитро Вакаров. 11 вересня 1939 р. в Москві відбувся Всеслов'янський мітинг, на якому з полум'яною промовою виступив член Всеслав'янського комітету Іван Локота, якому вдалося нелегально перейти кордон в Радянський Союз. Локота закликав закарпатців не підчинятися фашистам, саботувати їх політику, створювати партизанські загони.

Велику допомогу в створенні партизанського руху на Закарпатті наав Український штаб партизанського руху, який направив у край 300 досвідчених партизан. Всього в 1942 – 1944рр, в край було надіслано 20 загонів і груп народних месників. До кінця бойових дій їх було біля 1700 чоловік, яким допомагали тисячі патріотів.

Ті закарпатці, які в 1939р. перешли кордон, ввійшли до складу Першої чехословацької бригади під керівництвом Л.Свободи. В серпні 1943 р. з 3517 бійців бригади 2210 були закарпатці. Бригада прийняла бойове хрещення під Соколово, а також взяла участь у визволенні Києва, Білої Церкви, Жашкова та інших міст України. Свій бойовий шлях бригада Л.Свободи закінчила у Празі.

Закарпатці боролись в партизанських з'єднаннях Ковпака, Федорова, Сабурова, Наумова, Салая. Своєю мужністю трудящі краю добавили посильну допомогу героїчній Радянській Армії.

Для звільнення Закарпаття Ставкою Верховного Головнокомандування за рішенням від 30 липня 1944 р. був створений 4-й Український фронт під командуванням генерал-полковника І.Є.Петрова. Штаб фронту очолив генерал-лейтенант Ф.К.Коржаков.

Напружена битва в Карпатах точилась впродовж двох з половиною місяців і завершилася глибокої осені 1944р. виходом військ на Дунайську низину на широкому фронті. Війська фронту дуже з важкими боями пройшли близько 160 км., подолавши Східні Карпати по всій їх довжині, і принесли закарпатцям довгождану свободу. 27-го жовтня 1944р був визволений Ужгород, 28-го Чоп, останній клочок української землі.

В боях за визволення Закарпаття Червона Армія втратила за вересень – жовтень 10060 вбитими, 41 387 пораненими, пропали без вісті 1806 чоловік.

За подвиги у Карпатах героїзм і мужність, проявлені в боях пі час визволення міст і сіл краю, тисячі воїнів було нагороджені орденами і медалями. Близько тридцяти осіб були удостоєні звання Героя Радянського Союзу. Серед Героїв були і закарпатці Степан Вайда і Олекса Борканюк.

Зі словами радості, колокольними дзвонами, сердечними вітаннями, хлібом-сіллю, в обстановці людського лікування зустрічали радянських воїнів закарпатці.

На початку листопада 1944 р. більше 30 тисяч добровольців вступили до лав Радянської Армії. Кожне місто і село вважало за честь

послати своїх синів до лав Радянської Армії. Вони визволяли території Польщі, Чехословаччини, визволяли Прагу.

Відкочуючись на захід під могутніми ударами Радянської Армії, окупанти вивезли з краю пограбоване майно, ешелони з карпатським лісом, солотвинською сіллю, череди корів, отари овець, табуни коней.

Червона Армія сповнена глибокого розуміння своєї історичної місії, зробила неймовірно багато, щоб врятувати населення визволеної території, обібраної окупантами до нитки, від голодної смерті.

Із складів 4-го Українського фронту для трудящих краю було виділено 7 тисяч т. зерна, 400 т. гасу, 90 т. мила, значну кількість медикаментів.

Робітники та селяни одразу після визволення включились в роботу по ремонту доріг, мостів, тунелів, з відновлення полотна залізничної дороги, переводили її на широку колію, на яку за короткий час було перебудовано більше 500 км. Закарпатський ліс пішов на відбудову шахт Донбасу. За вагомий внесок у відбудові краю 737 чоловік було нагороджено медаллю

«За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945рр.»

В листопаді 1944 р. вперше в історії Комуністичної партії краю в приміщенні Мукачівського театру зібралися закарпатські комуністи. На конференції було обрано організаційний Комітет. Волею знедоленого віками народу було прийнято рішення про входження Закарпатської України в братню сім'ю народів Радянського Союзу. Була визначена дата Першого з'їзду Народних комітетів Закарпаття – 26 листопада 1944р.

На з'їзд прибуло 663 депутата, з усіх прошарків населення. З'їзд народних комітетів одноголосно прийняв Маніфест про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною і вихід із складу Чехословаччини. Із залу Маніфест вирушив у тріумфальну подорож. На сторінках Маніфесту було поставлено 250 тис. підписів. Весь трудовий народ Закарпаття подав свій голос за нове щасливе майбутнє рідного краю.

Народна Рада розпочала свою роботу з сурового обліку того, що вціліло. Тогорічне Закарпаття це море бідних сіл, довкола не менш бідних міст. Народна Рада звернулася за допомогою до уряду України. І таку допомогу Закарпаття одержало. Стали відроджуватись лісопильні та хімічні заводи, по всьому краю почалося нове життя.

В квітні – травні 1945р. до влади в Чехословаків прийшов Народний Фронт, провідною силою була Комуністична партія Чехословаків. Вона і сформувала свою позицію щодо наміру і бажань народу Закарпатської України. 26 червня 1945р. було підписано історичний Договір про Возз'єднання Закарпаття з матір'ю Україною і входження його до складу УРСР.

Палко схвалюючи радянсько – чехословацький договір, сесія Верховної Ради України прийняла звернення українського народу, в якому було відзначено його самовіддану боротьбу і бажання возз'єднання у своїй державі за довгі віки всіх своїх земель 22 листопада 1945р. Національні збори Чехословаччини ратифікували радянсько – чехословацький договір. 27 листопада 1945р. його ратифікувала Президія Верховної Ради СРСР. 25 січня 1946р. створено Закарпатську область України з центром в м. Ужгороді. Ще гриміли бої в Карпатах, а трудящі Закарпаття приступили до будівництва нового життя. З перших днів свого існування молода область перейшла на планове соціалістичне господарювання. Створювались сучасні галузі промисловості, відроджувалось село, підносились на соціалістичний рівень освіта і культура. Від Карпат до берегів Волги лежали в руїнах міста і села. Україна переживала неймовірні труднощі, проте зробила все для розвитку нашого краю. На Закарпаття прибували все нові ешелони з устаткуванням для заводів і фабрик, тракторами і сіялками, хлібом і цементом, всім тим, що мало стати матеріальною основою соціалістичного господарювання. Це був мирний, добре спланований хоча й нелегкий поступ проти вікової відсталості і спадщини минулого. За життя одного покоління відбулась величезна за своїм значенням і соціальними наслідками аграрна революція. В умовах буржуазної Чехословаччини за мотику, дерев'яний плуг, курні хатини та повальну неписьменність навіть буржуазна преса писала – «Закарпаття, це Африка в центрі Європи», Соціалізм - це була сила, яка допомогла цілому краю за короткий період перейти з однієї епохи в іншу. Безцінний досвід героїчних звершень старших поколінь, героїв класових битв, сурових випробувань Великої Вітчизняної війни, колективізації і переможної ходи незабутніх радянських п'ятирічок, надають надії знайти вихід в жорстокий наш час. І сьогодні двадцять два роки життя в незалежній Україні громадяни міст і сіл Закарпаття пам'ятають із своєї тисячолітньої історії не австро-угорський або чехословацький державний устрій, за якими проживали декілька століть, а радянський період, який ліквідував вікове безробіття і створив достойне соціалістичне життя.

Самойлович О.Г.

Почесний ветеран України.

**ИЗ ГЕРОИЧЕСКОГО ПРОШЛОГО.
СЛОВО О ГЕРОЕ СОВЕТСКОГО СОЮЗА, ГЕНЕРАЛЕ
АРМИИ,
КОМАНДУЮЩИМ 4-м УКРАИНСКИМ ФРОНТОМ
ОСВОБОЖДАВШИМ ЗАКАРПАТЬЕ -**

ИВАНЕ ЕФИМОВИЧЕ ПЕТРОВЕ

В самые счастливые годы жизни нашего города, когда Ужгород был в лесах громадных строек, строился областной театр, новый корпус университета, Дворец пионеров, городская поликлиника и больница, чудесные жилые кварталы, промышленные гиганты, на Цегольне была сооружена красивейшая гостиница «Дружба», отделанная знаменитыми закарпатскими мастерами – строителями и столярами – краснодеревщиками, а улица, которая к ней вела, с высоты которой открывался красивейший вид на

Ужанскую долину, получила имя генерала И.Е.Петрова.

В 1991-м году она переименована на улицу Высокую.

Но закарпатцы помнят и чтят знаменитого генерала, командующего 4-м Украинским фронтом, который освобождал Закарпатье, за освобождение которого получил звание генерала – армии, а город Ужгород спас от разрушения. За освобождения края погибло 10060, было ранено 41387, пропало без вести 1806 воинов Советской Армии. (ЦАМО СССР, ф.371, оп. 6398. д.534, л.535.)

Кто же он этот знаменитый генерал, вошедший в плеяду советских полководцев Победы, руководивший обороной Одессы, Севастополя, северокавказкой оборонительной операцией, освобождением Новороссийска, Таманского полуострова, руководивший Восточно – Карпатской наступательной операцией, одолевший в кратчайшие сроки линию «Арпада», участник взятия Берлина в качестве начальника штаба 1-го Белорусского фронта. ^{1/4}

Он готовил, беспримерную операцию 1-го Украинского фронта по освобождению Праги, руководил спасением Дрезденской галереи.

В послужном списке полководца – четыре города – героя. Одесса, Севастополь, Новороссийск, Керчь.

Величайшие моменты истории, участником которых он был, из прапорщика царской армии, сформировали советского полководца, одержавшего победу в величайших битвах Отечественной войны, горячего патриота, беззаветно служившего Родине.

Его любили тысячи солдат и офицеров, сыновья всех республик нашей страны, особенно среднеазиатских, где личность Петрова по сей день легендарна.

Трехсоттысячная армия противника при поддержке большого количества танков и более 100 самолетов рвалась к Одессе, летом 1941 года. И все это против 3-х дивизий Приморской армии, понесших большие потери еще при отходе от государственной границы.

Под Одессой противник имел десятикратное превосходство в силах. Город оборонялся 75 дней. 5 октября 1941 года накануне эвакуации оборонявшихся И.Е.Петрова назначили командующим Приморской армией. В тяжелейшие дни октября Петров провел блестящую операцию по эвакуации Приморской армии в одну ночь на 40 кораблях Черноморского флота в Крым. Гарнизон не сдался врагу.

Он возглавил беспримерную девятимесячную оборону Севастополя, прекративший военные действия в осажденном городе в связи с уничтожением кораблей Черноморского флота, обеспечивающих войска боеприпасами и живой силой. Это был второй морской флот, который оборонялся с суши, за спиной было Черное море. Город – гордость Черноморского флота, не сдался врагу.

За 250 дней обороны иссякли силы Приморской армии, не было танков, самолетов, боеприпасов, не приходили корабли со всем необходимым для обороны, все меньше оставалось защитников города. Командующий остался без армии. Но армия генерала Петрова выполнила приказ «Ни шагу назад». Приморская армия не ушла из Севастополя. По приказу Ставки была зачитана телеграмма, в которой разрешалось оставить Севастополь ввиду того, что были исчерпаны все возможности для обороны. Было приказано вывезти из Севастополя несколько сот человек командного состава.

В 2 часа ночи 1 июля 1942 года Петров с членами Военного совета, работниками управления армии, взошел на подводную лодку. Переход из Севастополя в Новороссийск продолжался четверо суток, с 1-го по 4-е июля 1942г. Это расстояние в мирное время лодка преодолевала за несколько часов.

Позднее военные историки подсчитают, какой огромный вклад в общую Победу внесли севастопольцы, на 250 дней приковавшие к себе одну из сильнейших гитлеровских армий.

Гитлер рвался к Баку. Уже были приведены в боевую готовность и 26 турецких дивизий, готовые начать войну против СССР.

Слава генерала, мастера обороны, в то время за Петровым утвердилась уже прочно, он это доказал в Одессе и Севастополе.

Потому не случайным стало назначение его командующим 44-й армией, которой в составе Северной группы войск фронта придется стоять на пути гитлеровцев, рвавшихся к нефтеносным районам Кавказа.

Гитлеровское командование намеревалось наступать не только по открытым просторам, но и нанести удары через перевалы Главного Кавказского хребта. В группу армий «А» был включен горно-стрелковый корпус генерала Конрада. Перед альпинистами встала задача – захватить перевалы и затем спуститься с гор на побережье Черного моря, содействовать наступлению войск, продвигающихся со стороны Новороссийска, Таманского полуострова.

Гитлер хотел одним мощным ударом на Кавказе завершить розгром Советской страны и продолжать агрессивные действия на Восток в Иране, Ираке, Индии и Африке.

Врагу удалось в 1942 году осуществить подготовку и нанести гигантский удар по Кавказу.

Ставка ждала открытия второго фронта, но Америка и Англия в этот критический момент думали о своих корыстных целях. Именно в это время в Москве шли переговоры, и союзники заявили, что второй фронт в 1942 году открыт не будет.

44-я армией под руководством Петрова было создана в кратчайшие сроки глубокоэшелонированная оборона на подступах к Грозному и Баку на участке р. Терек до берега Каспийского моря, чтобы не допустить прорыва гитлеровцев к Баку.

В самые кратчайшие сроки за несколько дней обороны на этом рубеже 44-я армия, благодаря влитым в нее бойцам, прошедшим кадровую выучку, превратилась в крепко сцементированную боеспособную армию. Эта армия, руководимая генералом Петровым, оказалась способной не только выдержать удар врага, но и перейти в наступление. Армия узнала, какой командующий ее возглавил. Позади у него героическая оборона Одессы и Севастополя.

В кратчайшие сроки Петрова полюбили в войсках. Несмотря на крутой нрав, за справедливость, за безусловную личную смелость, умение слушать и прислушиваться к голосу самих простых людей, за чуткость и отзывчивость. Еще было у Петрова удивительное качество – совесть.

Наступление гитлеровцев на Кавказ развивалось стремительно. Гитлеровские горные стрелки водрузили на Эльбрусе флаг со свастикой. За армиями Листа следовали 10 тыс. специалистов и квалифицированных рабочих, которые должны были после взятия Майкопа восстановить нефтяные скважины.

План операции «Эдельвейс» близился к завершению. Почти весь Северный Кавказ, кубанские просторы, сальские степи, майкопский нефтеносный район, перевал через главный Кавказский хребет, Эльбрус

были в руках фашистов. На пути остался один последний рубеж, с последними тремя армиями, одной из которой командовал Петров.

Армия Петрова оборонялась на берегу Терека, где он впадал в Каспийское море. Левый фланг Северной группы войск опирался на горы Главного Кавказского хребта. Наши армии стояли насмерть.

Наступление немцев на Кавказ провалилось. В дни вступления Петрова в командование Черноморской группой войск в руках противника были почти все перевалы через Главный Кавказский хребет, его части продвигались к Сухуми и Туапсе. И все же наступление врага было остановлено.

К началу 1943 года наши войска завершили ликвидацию армии Паулюса под Сталинградом, другая часть войск наступала на Ростов и Донбасс.

По главному Кавказкому хребту от Эльбруса до Новороссийска занимали оборону и готовились к наступлению войска Черноморской группы генерала Петрова. Ставка Верховного Главнокомандования поставила перед Черноморской группой войск задачу - главные силы направить на освобождение Новороссийска и Таманского полуострова.

В течение ночи 4-го февраля десантники группы майора Цезаря Куникова захватили несколько кварталов в южной части Станички.

С их успешных действий и началось рождение «Малой земли», плацдарма по освобождению Новороссийска.

Ставка Верховного Главнокомандования приказала начать наступление на краснодарско – тихорецком направлении с тем, чтобы закрыть пути отхода той самой группировки противника, которая рвалась к Каспийскому морю. Эту задачу успешно выполнила Черноморская группа войск, руководимая Петровым. Затем начались бои по освобождению города Новороссийска, который за пять дней жестоких боев был освобожден. Позднее Новороссийску было присвоено звание «Город – Герой». Это был третий город – герой в полководческой аттестации Петрова.

Но перед Петровым встала еще более трудная задача – не обходимо было предотвратить эвакуацию неметких войск в Крым.

Сопrotивление немецкой группировки было беспрецедентным.

Петров командовал войсками и Черноморским флотом. И эта задача успешно была выполнена. 9-го октября 1943 года он доложил Верховному Главнокомандующему о завершении разгрома таманской группировки врага и полном освобождении Таманского полуострова.

Завершилась битва за Кавказ генерал – полковнику Петрову было присвоено звание генерала – армии, он был награжден орденом Суворова 1-й степени.

На Кавказе была остановлена волна начатого наступления на восточные страны немецких варваров XX века мечтавших о мировом

господстве. Битва за Кавказ имела историческое значение в судьбах народов Востока (Индии, Ирана, Ирака, Турции).

Петров – один из немногих военачальников Красной Армии, которому довелось проводить крупные операции на морском побережье с участием сухопутных войск, флота и авиации. Это подтверждает успешно проведенная боевая операция по форсированию Керченского пролива и прорыва на Крымский полуостров. Это была одна из крупнейших по размаху и продолжительности операция с высадкой оперативного десанта в годы Великой Отечественной войне.

Первым городом – героем в СССР стал город Керчь. Это был четвертый город – герой в послужном списке Петрова.

В апреле 1944 года генерал Петров был назначен командующим 2-м Белорусским фронтом. В течении апреля – мая Петров со своим штабом и командующими армиями проделали успешную оперативную работу, которая способствовала блестящему проведению операции «Багратион». Эта операция является одной из лучших в смысле военного искусства. Она была осуществлена в июле – августе 1944 года и в большой степени способствовала высадке нормандского десанта союзников, так как накрепко сковала действия гитлеровского командования, не позволив ему перебросить свои войска на запад.

В результате успешного проведения операции «Багратион» были освобождены героическая Белоруссия. Наши войска вышли на территорию Польши и к границам Восточной Пруссии.

17 дивизий и три бригады врага были полностью уничтожены, 90 дивизий потеряли больше половины своего состава, было взято огромное количество пленных, которых провели через Москву, ту самую Москву, об уничтожении которой так мечтал Гитлер.

В начале сентября 1944г. И.Е.Петров получил новое назначение – опять командующим фронтом, теперь 4-м Украинским. Его назначение было связано с огромной организационной работой. Петрову снова предстояло вести бои в горах. Прибыв на фронт И.Е.Петров сразу же включился к управлению войсками, которые вели бои и ни на минуту не прерывали наступление.

5-го августа 1944 года 1-я гвардейская армия освободила город Стрый, 6-го августа – Дрогобич.

В это время, за Карпатскими хребтами вспыхнуло Словацкое национальное восстание. Климент Готвальд просил Наркома Оборона СССР оказать помощь чехословацкому народу. И войска 1-го и 4-го Украинских фронтов перешли в наступление, преодолевая огромные трудности. Перед наступающими находился главный Карпатский хребет с оборонительной линией Арпада, протянувшейся от Дукли до Яблонецкого перевала. На рубежах линии Арпада находилось 99 опорных пунктов, 759 дотов, 304 дзота, 439 огневых точек, 400 километров траншей и окопов, 135 противотанковых надолбов.

Карпатские горы отличаются трудным рельефом, крутыми склонами, проходы между хребтами узкие, осень их сделала труднопроходимыми.

Наступление в горах началось на рассвете 6 –го сентября, частью сил 1-й гвардейской и 38-й армий. Оно переросло в широкую фронтовую наступательную операцию, охватившую 300 км. по фронту.

Немцы и хортисты бешено сопротивлялись. Особенно жестокие и кровопролитные бои развернулись за перевалы. Горы штурмовали танки и самоходки. Наступающим помогали проводники, которые отлично знали местность.

В результате героических действий в горных условиях войска 4-го Украинского фронта, руководимые Петровым, за 18 дней октября 1944 года преодолели Карпатский хребет, овладели всеми карпатскими перевалами и продвинулись вглубь Чехословакии на 10 – 50 км. В составе 4-го Украинского фронта воевали герои обороны Северного Кавказа, освободители Новороссийска и Таманского полу- острова, воины 1-го Чехословацкого корпуса под командованием генерала Л.Свободы, который за несколько дней, совместно с советским войсками вышел к границе своей Родины и овладел Дуклинским перевалом.

Опыт генерала Петрова, его талантливость и мастерство в проведении предшествовавших операций, особенно умелые действия в горных условиях Кавказа, самым положительным образом сказались на результатах Восточно – Карпатской наступательной операции. За нее Петрову вновь было присвоено звание генерала – армии.

Приказ, отданный на другой день после освобождения Мукачево, 27 октября уже адресован генералу – армии Петрову за освобождение города Ужгород. В боях за освобождение города отличились 151-я стрелковая Жмеринская дивизия генерал – майора Д.Н.Подшивайлова, 351-я стрелковая Шепетовская Краснознаменная дивизия генерал – майора И.Ф.Дударева, 237-я стрелковая Краснознаменная дивизия полковника М.Г. Тетенко, 5-я гвардейская Новороссийская танковая бригада полковника И.М.Моруса, 875-й самоходно – артиллерийский полк подполковника Д.А.Ольховенко.

Успеху боя за город способствовал и стремительный удар по врагу, который нанесли соединения генерала И.М.Афонина, наступавшие на Ужгород со стороны Перечина. В этот день кроме Ужгорода, было освобождено еще 87 населенных пунктов края. Противник под ударами наших войск отходил на запад и юго – запад.

Веками ждали закарпатцы священной минуты, когда над Карпатами засияет солнце свободы и счастья. И этот день настал.

Столица Москва сапютовала доблестным войскам 4-го Украинского фронта, освободившим Ужгород, двадцатью артиллерийскими залпами из 224 орудий. Приказом Верховного Главнокомандующего всем войскам, участвовавшим в освобождении города, выносилась благодарность, а 875 –му самоходно – артиллерийскому полку, наряду с другими частями, присваивалось наименование Ужгородського. (ЦАМО СССР, ф.2, оп. 514466. д.8, л.211,251.)

Через 25 лет после войны об освобождении Советской Армией Закарпаття напишут в своих книгах видные военачальники: маршалы Советского Союза А.А.Гречко – «Через Карпаты», К.С.Москаленко –«На юго – западном направлении 1943 -1945гг.», генералы А.Я.Веденеев –«Годы и люди», Журавлев «Восемнадцатая в боях за Родину» и другие.

А войска щли вперед, освобождая народы Европы. Тяжелые бои розвернулись за освобождение словацких городов Кошице и Пряшев.

Здесь снова войска Петрова встретились с 49-м горнострелковым корпусом противника, который в свое время штурмовал Главный Кавказкий хребет. Фашисты бешенно сопротивлялись на Дарговском перевале. Форсировав реку Ондаву, наши войска пошли на штурм перевала. Солдаты, карабкались по каменистым откосам в пургу при двадцатиградусном морозе. Солдаты выбивались из сил, а на вершинах в дотах и траншеях сидел враг, которого необходимо было уничтожить.

И наши войска выбили фашистов и овладели перевалом. Это были настоящие герои.

Наши войска шли на помощь чехословацким партизанам, которые вели изнурительные бои с фашистами. Во главе партизанского движения стояли Карел Швидке и Густав Гусак.

29 августа 1969г. Густав Гусак на митинге в Банской Бистрице сказал: «Если мы говорим о восстановлении чехословацкого государства, о восстановлении нашей национальной жизни, мы должны сказать о том, кто нам помогал. Мы знаем, что наша борьба не только чешского, словацкого, но и других европейских народов была связана и зависела от борьбы и жертв Советской Армии и советского народа. Мы должны всегда помнить об этом, на основе чего была восстановлена наша свобода».

Наступил 1945 год. Войска 3-го Украинского фронта совместно с частями югославской народно – освободительной армии освободили Белград.

В конце декабря 1944 года войска 2-го и 3-го Украинских фронтов взяли Бухарест и завершили окружение будапештской группировки противника. Войска 1-го Украинского и 1-го Белорусского фронтов

- уже были нацелены на Берлин. 12 января 1945 года эти войска перешли в наступление. Так началась Восточно – Прусская боевая операция.
- До 18 января 1945 года соединения 4-го Украинского фронта , руководимого Петровым, продолжали вести жесточайшие бои в горных условиях. И здесь проявилось военное искусство Петрова. Была прорвана оборона фашистов и освобождены города; 19 января Кошице, затем – Водовице, Левоча, Попрад, Новый Тарг.
- В ходе зимнего январско – февральского наступления войск 4-го Украинского фронта, руководимые генералом армии Петровым, преодолев большую часть западных Карпат, и, тем самым, сковав крупные силы врага, способствовали успеху 1-го Украинского и 1-го Белорусского фронтов в Висло – Одерской наступательной операции по освобождению Силезии и освобождению Кракова.
- К началу марта 1945 года Красная Армия освободила большую часть Польши и вступила на территорию фашистской Германии. После форсирования реки Одер до Берлина оставалось 60 км.
- С запада, в сторону Берлина наступали союзные войска. Над Германией нависла военная и экономическая катастрофа. У немцев оставался единственный промышленный район Моравска Острава. Он был последней их надеждой. Но в начале апреля войска 4-го Украинского фронта овладели этим районом.
- В это время генерала Петрова перевели на новую должность – начальником штаба 1-го Украинского фронта, командующий которого маршал И.С.Конеv. Началась тщательная подготовка ко взятию Берлина. Верховный Главнокомандующий поставил перед командованием 1-го Украинского и 1-го Белорусским фронтами задачу: -« Берлин нужно брать в кратчайшие сроки». 1-му Украинскому фронту была поставлена задача – разгромить противника южнее Берлина в районе Котбуса и выйти на Эльбу. Фронт наносил удары силами 3-х общевойсковых и 2-х танковых армий. Фронт начал наступление с форсирования реки Нессе, после двухчасовой артподготовки. Огромные массы войск 1-го Украинского фронта действовали на участке по фронту 400км. Наступление развивалось успешно.
- 1-й Белорусский фронт под командованием маршала Г.К.Жукова с большим трудом преодолевал глубокоэшелонированную оборону немцев с востока.
- Танковая армия под командованием генерал – полковника П.С.Рыбалко 20 апреля форсировала Шпрее и ворвалась в Берлин.
- А танковая армия генерал – полковника Д.Д.Лелюшенко овладела Подсдамом. 20 апреля танкисты Рыбалко взяли пригород Цоссен, штаб фашистов, где разрабатывался генеральный план фашистов по уничтожению нашего великого народа – план «Барбаросса». И

советские войска разгромили это фашистское гнездо в день рождения фюрера.

Пространство в несколько сот километров в глубину и по фронту представляло огромный котел, кипящий жестокими боями. И во всем этом должен был разбираться начальник штаба 1-м Украинского фронта генерал И.Е.Петров.

Берлинская операция была самой сложной из всех операций Великой Отечественной войны. Вокруг Берлина образовались два кольца окружения.

Гитлер поставил перед командующим немецкими войсками генералом Шернером задачу – любой ценой добиться переговоров с английским командованием. На западном фронте немцы прекратили все боевые действия, и повернули две армии генералов Венке и Бусса на Берлин, чтобы не дать Красной Армии сомкнуть кольцо окружения вокруг Берлина.

Войска двух фронтов, которыми командовали Г.К.Жуков и И.С.Конев, после упорных уличных боев завершили розгром берлинской группировки немцев и 2-го мая полностью овладели Берлином. Берлинский гарнизон капитулировал и сдался в плен – 2-го Мая 1945г.

Перед самоубийством Гитлер передал власть новому правительству во главе с гроссадмиралом Денцем, у которого еще сохранилась крупная группировка немецких войск западнее Берлина и крупная группировка армий Центр под командованием генерал – фельдмаршала Шернера в Чехословакии.

Пражская операция 1-го Украинского фронта во многих книгах именуется – броском на Прагу.

В Праге чехи, окрыленные победами советских войск, подняли восстание. Шернер отдал своим войскам приказ: восстание в Праге должно быть подавлено любой ценой. Планировалось разрушить Прагу как Дрезден и Варшаву.

На Прагу со всех сторон двинулись фашистские войска. Прага нуждалась в быстрой и решительной помощи.

Ставка приказала 1, 2, 4-му Украинских фронтам в самое кратчайшее время оказать помощь восставшим чехам. Разработкой плана Пражской операции вместе с командующим И.С.Коневым и членами Совета фронта занимался И.Е.Петров.

Для удара на Прагу была роздана мощная группировка из трех общевойсковых армий, двух танковых армий, двух танковых корпусов и пяти артиллерийских дивизий.

Еще шли бои за Дрезден, а группировка для удара на Прагу сосредоточилась Северо – западнее Дрездена.

Учитывалось, что Шернер, отступая под напором советских войск, ослепленный злобой, соединившись с эсэсовскими частями, устроит кровавую расправу над пражанами и разрушит столицу Прагу.

4-го Мая по указанию командующего фронтом генерал армии Петров собрал совещание командующих армий. На нем он обратил внимание всех, что главным в пражской операции будет – стремительность. Прагу нужно спасти от раз рушений.

Ночью 6-го Мая восставший народ Праги попросил о помощи, и Ставка отдала Приказ начать наступление раньше намеченного срока.

Это было гигантское наступление, на широком фронте, Двигались огромные массы войск, людей, техники.

Гитлеровские войска, под командованием Шернера бешено сопротивлялись.

8-мая войсками 1-го Украинского фронта был взят Дрезден. Армии с ходу преодолели Судетские и Рудные горы и продолжали двигаться вперед к восставшей Праге. Население всюду нашу армию встречало с восторгом.

Ночью с 8-го на 9-е мая 1945 года в Карлхорсте фельдмаршал Кейтель подписал Акт о капитуляции. Но генерал Шернер не подчинился приказу сложить оружие и продолжал жестокое сопротивление. В ночь на 9-е мая танкисты 3-й и 4-й танковых армий 1-го Украинского фронта совершили блестящий по стремительности бросок, и промчавшись 80 км., передовыми частями на рассвете вступили в Прагу. К середине дня Прага была очищена от фашистов.

Народ Праги ликовал. Советских солдат, офицеров и генералов обнимали, целовали, брали в дружеский плен.

В честь этого замечательного события, освобождения Праги, столица нашего Отечества Москва салютовала доблестным войскам фронта 30 - залпами из 324 орудий. В Приказе Верховного Главнокомандующего, адресованного маршалу И.С.Коневу и генералу армии И.Е.Петрову, им и всему лично составу объявлялась благодарность, тысячи воинов были награждены правительственными наградами. Ивану Ефимовичу Петрову было присвоено высокое звание – Героя Советского Союза.

В заключение не обходимо обратить внимание читателей на личное участие генерала Петрова по руководству операцией, по спасення Дрезденской Галереи, розыску вывезенных и спрятанных в каменоломнях художественных картин мировой классики. Они были найдены, тщательно упакованы и отправлены в Москву для реставрации. Реставрацией мировых шедевров руководил народный художник СССР Павел Корин. По окончании работ в 1955 году Советское Правительство передало Германской Демократической Республики все отреставрированные картины Дрезденской Галереи.

После окончания войны генерал И.Е.Петров командовал войсками Туркестанского военного округа, но в 1951 году переведен в Москву, в

Министерство обороны СССР. Министр Обороны маршал Г.К.Жуков привлек И.Е.Петрова к серьезнейшей работе в Министерстве Обороны по осуществлению новых способов ведения боя в условиях возникшей ядерной угрозы.

Генерал Петров внес свой вклад в дело защиты Родины от нового грозного оружия. Именно ему было поручено возглавить боевую подготовку Советской Армии и учить войска с учетом нового разрушительного оружия, что он и делал до последних дней своей жизни.

Иван Ефимович пережил своего сына на десять лет и скончался в Москве в 1958 году в возрасте 62 года.

И каждый год 9-мая тысячи людей собираются в светлый Праздник Победы в Ужгороде на Холме Славы.

И колонна стареньких ветеранов той страшной войны идут по живому коридору стоячих на обочинах детей, их чудесных глаз, приветствующих своих освободителей .

И это великое действо памяти, братства, патриотизма, любви дает силы жить.

Так будет всегда.

О.Самойлович

Почетный ветеран Украины

ИЗ ГЕРОИЧЕСКОГО ПРОШЛОГО СЛОВО О ГЕРОЕ УКРАИНЫ Иване Александровиче Герасимове

Генерал армии (1977). Член КПРС с (1942) года. В Советской Армии с 1938. Окончил Военную академию бронетанковых войск (1955). Военную академию Генштаба (1999).

В 1941 – 1945 годах служил в танковых войсках Вооруженных Сил СССР – командир взвода, роты, батальона, полка, начальник штаба бригады. В послевоенные годы был командиром дивизии, заместителем командующего, командующим танковой армии (Дрезден, ГДР), командующим Северной группой войск (Польша), первым заместителем командующего войсками Прикарпатского военного округа, командующий войсками Киевского военного округа. Был

главком Юго – Западного направления. Работал главным инспектором группы главных инспекторов Министерства обороны СССР. Избирался членом Политбюро ЦК Компартии Украины, депутатом Верховного Совета СССР 9 – 11 созывов от трудящихся Черниговской области. С 1991 года – председатель совета Организации ветеранов Украины, избирался народным депутатом Украины. Награжден 18 боевыми орденами, в том числе Золотой Звездой Героя Украины. Полный кавалер украинского ордена Богдана Хмельницкого. Участник ликвидации аварии на Чернобыльской АЭС.

В 22 года майор Герасимов был утверждён на посту командира отдельного гвардейского тяжелого танкового полка прорва, который входил в состав легендарной 3-й гвардейской танковой армии П.С.Рыбалко. Произошло это в декабре 1943 года под Коростышевом, что на Житомирщине. Уже позади были Курская дуга, крутые берега Днепра. Врага видворили из золотоверхого Киева. Завершалась многодневная Киевская наступательная операция. Танкисты преследовали гитлеровцев буквально «на плечах». Иногда не успевали заправить боевые машины горючим и боеприпасами. Тот же Коростышев после освобождения был сдан врагу – не удержали его

кавалеристы корпуса генерала Баранова. И вот тепер гвардейцам – танкістам надлежало окончательно освободить этот важный опорный пункт на трассе Киев – Львов.

День 28 декабря для коростышевцев, которые болем двух лет томились под фашистським сапогом, стал самым памятным днем - днем полного освобождения. Почти каждый житель города на Тетереве знают, что в этот день танкисты 59-го гвардейского танкового полка, форсировали быструю реку, вишли в тыл врага так стремительно, что тот не успел опомниться. На одно миз участков операции по освобождению рвйцентра командовал гвардии майор Герасимом., начальник штаба полка, заменивший раненого комполка підполковника Никифора Мельника. За умеле руководство при штурме города Иван Герасимов был удостоен ордена Красного Знамени.

В Национальном музее истории Великой Отечественной войны до сих пор бережно хранится боевая характеристика на Герасимова, утвержденная командующим 3-й гвардейской танковой армией. А на малую родину танкиста – гвардейца в башкирское село Пестровку, по фронтовой традиции, матери Марии Дмитриевне и отцу – председателю местного колхоза Олександру Олександровичу командование направило благодарственное письмо.

Задолгл до этого, вспоминал Иван Александрович, летом сорокового года он, тогда еще сов сем молодым лейтенантом, поднявшись над танковой башней, ловил припорошенные пылью полевые цветы, брошенные ему жителями бессарабських сел.. А вскоре, там же, под Скулянами, вместе с пограничниками роты старшого лейтенанта Герасимова, отступая от Днестра, мужественно сдерживала натиск противника. Вспоминая те нелегкие часы, Иван Александрович скажет: - Сурове испытания прошли все мы – и рядове солдаты, и командиры. Фашист давил нас со всех сторон: с неба, в лоб, с флангов. Враг омел преимущество почти во всем. Даже ту технику, что имелась у нас в сорок первом, не успели развернуть. Выручали нас хитрость, дерзость, смелость. Бывали дни, корда сутками не глушили моторы.

Опаленные дороги Донбаса. Курне шляхи При донья... Вон куда дошли, тяжело отступая. Изнуряющие бои в окружении.

Самопожертвование солда, командиров, комиссаров... Как не вспомнить приказ 227-й и 270-й, заград отряды, штрафбаты. Все это было предпринято тогда, корда речь шла о судьбе Родины. Все это было и стало жестокой правдой войны. Иван Александрович, не лукавя, вспоминает солдат, которые выстояли под Касторной и Сталинградом. Буть ты семи п'ядей во лбу, говорил он, поклонись низко солдату, что прополз на животе от Дніпра до Дона, где он, наконец, остановил нема. Не знали ни паники, ни сметения в его полку

заряжающий курянин Полупанов, наводчик ефрейтор Петровський из Шепетовки, механік – родитель Калениченко из под Брянська.

Через бои на Северином Кавказе, Курс кой дуге двигались на запад войска Воронежского , ставшего затем 1-м Украинским фронтом, а вслід за ними, а часто и впереди натупающих – танкисты 59-го тяжелого танкового полка. Ему, одному из первых, удалось пробиться к Великому Бук рину, откуда Герасимов мог наблюдать только заход солнца. В этом месте, где Дніпр с его рукавами причудливо изгибал свое течение, было над чем мудрить начштабу. Штаб первым оценивал обстановку, предлагал командиру свое решение.

А трудностей здесь, внизу, перед днепровской кручей, было предостаточно. Местность пересеченная. Любая лощина или урез берега насквозь простреливались. Приходилось и впрямь исхитряться, чтобы засеченную на всоте цель уничтожить из кулемета, а. глядиш, и танковая пушка годилась для точного выстрела.

Чувствуя себя в этой ситуации, словно в западне, танкисты радостно встретили приказ командарма о передислокации на север – поближе к Лютежу, а значит, к Киеву. Потребовалась ночь с небольшим, чтобы открыто, поставив после себя макеты танков, совершить стокилометровый марш с форсированием Десны и Дніпра и прибыть в Нове Петровцы, откуда и начался вскоре громовой штурм киевских укреплений.

Старательно готовил И.Герасимов бойцов своего полка к битв епод Корсунь – Шевченковским, где гвардейцы 59-го добивали врага уже без своего командира: руководством фронта, увидев в Герасимове перспективного офицера, направило его на курсы бронетанкового дела.

Войну Иван Герасимов окончил начальником штаба 32-й отдельной танковой бригады, которая отличилась в боях на Дальнем Востоке. Успешные действия танковых подразделений в условиях Маньжурии и в горах Сингала, по словам Герасимова, стали еще одним свидетельством того, что эти войска стали и останутся ударной силой отечественного войска.

И.А.Герасимов, крестьянский сын, человек героического племени, став военным человеком, ни на секунду не пожалел об этом.

Уверился, что он и его фронтовой опит будут востребованы государством. К слову, у молодого офіцера никогда не было «лохматой» руки, было лиш желание овладеть суммой знаний и передать их починенным. Обе академии – бронетанковую и Генерального штаба закончил с красными дипломами и Золотими медалями.

Пожалуй, наиболее полно его талант военачальника раскрылся в годы командования войсками Киевского военного округа, чьи дивизии были

расквартированы в десяти областях. Существовал еще один образец, который обязывал его до него дотянуться: Киев был местом военной службы Блюхера, Тимошенко, Жукова, Кирпоноса, Гречко, Чушкова, Кошевого, Куликова. Маршалы!.. Округ занимал самое заметное место среди военных формирований Советского Союза. Это еще объясняется и стратегическим и территориальным размещением войск, где 60 процентов составляют танковые соединения. Здесь, в том числе и по инициативе И.А.Герасимова, получили путевку в жизнь тактические новинки – такие, как форсирование Больших рек по дну, освоение современных образцов вооружения, прежде всего – ракетных.

Генерал армии Иван Александрович четыре года командовал Юго – Западным направлением со ставкой в Кишиневе.

Иван Александрович гордился, что много лет был в товарищеских отношениях с Владимиром Васильевичем Щербитским, у которого, кстати, было не так много искренних друзей.

Люди, которые близко знали генерала армии, отзывались о нем, как о видном общественном деятеле. В его личном Архиве, которым опекается бывший порученец генерала полковник В.В.Давыдов, хранятся материалы о встречах с избирателями Северного Кавказа и Черниговской области, пославши Ивана Александровича в Совет Национальностей Верховного Совета СССР, и, прежде всего о том, как внимательно и с большим желанием выполнял генерал их указы.

Иван Александрович был безупречным семьянином и, как говорится, довел до ума детей – Александра, генерал – лейтенанта в запасе, бывшего начальника одной из кафедр Академии Генштаба ВС России, дочерей Ольгу и Наталью, достигши престижных российских постов.

Не переведется род Герасимовых: семь Внуков и четверо правнуков не посрамят доброго имени знаменитого предка.

Иван Александрович никогда не знал покоя. И книга с подобным названием была написана по его настоянию. «Главком ветеранства» - называли его. И поделом! Почти 20 лет он возглавлял крайне беспокойную организацию – 13 миллионный отряд Украины. Все, чем живет и борется эта общественная структура – количеством ее участников, популярностью в народе, боевитостью в работе обязаны ему, Ивану Александровичу, выростившему и воспитавшему достойных продолжателей его великого и славного дела. И среди них – нынешнего ветеранского вожака, мудрого и от важного, народного депутата Украины Петра Степановича Цибенко, который, как его старший побратим, считает своим священным долгом – защитит простого ветерана войны, труда, воинской службы, каждого, кто в детские годы познал ужасы лихолетья.

В завершение вернемся к образу генерала Герасима, неожиданно покинувшего нас, ошеломив всех украинских ветеранов большим личным горем.

По гороскопу наш генерал – лев. А львы в представлении астрологов – «чудесне на вид, светлые разумом, мудре люди, храбрые и справедливе». Прямо списали все эти черты с нашего Ивана Александровича.

И уж сов сем – в завершение. Автор этих строк не однократно выезжал с генералом в близкие и дальние командировки. Слышали б вы, какой чудесный у Ивана Александровича был тенор. Он знал много украинских песен и в минуты вдохновенья очень занятно подпевал, а то и пел первым голосом.

Владимир Жуковський, главный редактор газеты «Ветеран Украины». Полковник в отставке. Член Международного союза писателей. Заслуженный работник культуры Украины.

СЛАВНИЙ СИН КАРПАТ

До 100-річчя з дня народження Героя Радянського Союзу Олекси Борканюка.

Борканюк Олекса Олексійович (1901- 1942) – керівник революційного руху на Закарпатті. Член Комуністичної партії Чехословаччини з 1925 р. У 1933-1936 рр.- перший секретар крайкому КПЧ. Обирався депутатом парламенту. В роки Другої світової війни брав активну участь у боротьбі проти фашистської окупації на Закарпатті. Закатований у будапештській тюрмі. Герой Радянського Союзу (1965).

Українська радянська енциклопедія.

Невиможно тяжким було минуле трудящих Закарпаття – самобутнього краю в центрі Європи. Після розпаду Давньоруської держави слав'янські землі на південно-західних схилах Карпат захопили угорські феодали. Відтоді Підкарпатська Русь, протягом багатьох століть відірвана від своєї матері – Вітчизни, була ареною жорстокого свавілля чужоземних експлуататорів. До визволення Закарпатської України Червоною Армією у жовтні 1944 року тут у різний час панували угорсько – австрійські барони, чехословацькі капіталісти, гітлерівсько – хортіївські ставленики. У боротьбі за соціальне і національне визволення, за возз'єднання з братами на Сході трудящі Звкарпаття висунули зі своїх лав багатьох видатних політичних і громадських діячів. Один із них – Олекса Олексійович Борканюк, колишній перший секретар крайового комітету Комуністичної партії Чехословаччини.

Народився 11 січня 1901 р. в селі Ясиня на Рахівщині у багатодітній селянській родині. Освіту отримав у сільській народній, горожанській (неповно-середній), в Мукачівській та Ужгородській торговельних школах (академіях), в 1926 – 1929 роках у Комуністичному університеті ім. Артема в Харкові. Працював секретарем Закарпатського крайкому комсомолу, редактором газети «Працююча молодь», «Карпатська правда». З 1933 по 1936 рік – перший секретар Закарпатського крайкому Комуністичної партії Чехословаччини, а з 1935 року – депутат чехословацького парламенту. Організаторську роботу поєднував з публіцистичною. Зокрема, видав книгу нарисів про СРСР: «В країні, де наше завтра стало вчорашнім днем» (1931), «Чим є для нас Радянський Союз» (1937). Актуальними і повчальними залишаються його статті «За хліб, працю, землю і волю», «Всі до бою за краще життя на Закарпатті», «Пропозиції Комуністичної партії за вирішення автономії, господарського, соціального і культурного піднесення Підкарпаття», «Хто ми такі і куди належимо?» та інші. Пріоритетними для нього були соціально – класові інтереси експлуатованих робітників і селян, за створення власної державності, справедливе розв'язання національного питання, мовної та інших проблем.

Що ж до національних проблем, то О.Борканюк в ряді своїх праць дав об'єктивну оцінку як «русофільським реакціонерам», так і «українським фашистам». Мовне питання, писав він, - не головне для людей. «Найголовнішою проблемою сучасності є те, щоб наш народ і край були захищені від варварського фашизму і пекла нової війни, щоб у нашому краї було проведено великі інвестиційні роботи, щоб наші робітники мали добрі заробітки, щоб у нашому краї було проведено глибоку земельну реформу, скасування селянських боргів, щоб держава надала достатню допомогу для розвитку сільського господарства, ремесла і торгівлі, щоб у нашому краю було ліквідовано

режим аграрної реакції і встановлено владу широкої, гуманної демократії. Це і є найважливіше, що потребує наш народ до тепер...»

Вчитаймося уважніше в ці рядки полум'яного публіциста. Наскільки наведені ним проблеми співзвучні з нинішніми! Причому в будь – якій сфері суспільно – політичного життя. Наприклад, як актуально звучать слова О.Борканюка: «стоїмо за те, щоб у горожанських (неповно-середніх) і середніх школах російську мову вивчали як об'язковий предмет, хочемо, щоб наша молодь, щоб наш народ ознайомилися з культурою найбільшого і найдемократичнішого слов'янського народу, щоб братерський союз між українським, російським та іншими слов'янськими народами зміцнювалися». Так говорив найпослідовніший на Закарпатті українізатор!

Під його тодішніми думками підпишеться будь-яка людина, яка має здоровий глузд і знайома із теперішнім станом речей в Україні.

Коли фашизм, проти якого О.Борканюк так пристрасно закликав боротися, став реальною загрозою для людства і рідного краю зокрема, настав час зробити вирішальний вибір. Угорсько-фашистська окупація змусила Олексу емігрувати до СРСР, але не для того, аби відсидітися в безпеці. Як справжній патріот-інтернаціоналіст, борець-антифашист, він добровільно вступає в ряди Радянської Армії, освоює військову професію.

В січні 1942 року О.Борканюк на чолі групи таких же сміливців-розвідників повертається на Закарпаття для організації антифашистського підпілля і партизанського руху. Трагічно виявилася доля всієї десантної групи, яка була розгромлена. Хортіївській контррозвідці вдалось вислідити і схопити героя та його побратимів по зброї. 3-го жовтня того ж року у будапештській тюрмі Мар гіт-Керут Олексу Борканюка було страчено.

Похований Олекса Борканюк у рідному Рахові на кладовищі полеглих у Великій Вітчизняній війні. Посмертно удостоєний звань Народного героя Закарпаття і Героя Радянського Союзу.

Гідним шануванням пам'яті Олекси Борканюка став розквіт нашого краю за соціалістичної доби, про яку він мріяв, за яку боровся, наближенню якої відав своє коротке, сповнене мужності і відваги життя. На жаль, історичні здобутки того періоду втрачено після контрреволюційного перевороту 1991 року у процесі реставрації капіталізму в Україні. Сьогодні на Закарпатті знову, як у дорадянські часи, панують безробіття, злидні, горе, відчай, розбрат і безвихідь. Однак терпіння знедолених краян не безмежне. Найсвідоміші з них вдаються до організованої боротьби за свої права і інтереси. Її очолюють комуністи, соціалісти, представники інших прогресивних сил. У надзвичайно важких, незнаних раніш умовах нам доводиться діяти. Програмні документи, рішення 5-го з'їзду КПУ визначили нашу

стратегію і тактику. Велике значення при цьому мають знання і творче застосування історичного досвіду наших попередників, врахування регіональних особливостей, конкретної специфіки на місцях.

Для комуністів Закарпаття неоцінимою творчою спадщиною і революційною практикою О.Борканюка.

За своє життя він глибоко вивчав твори класиків марксизму-ленінізму, історію революційної боротьби, документи міжнародного комуністичного і робітничого руху, запити, прагнення своїх співвітчизників, всебічно аналізував суспільні процеси, конкретні проблеми, шукав науково обґрунтовані шляхи й способи їх розв'язування на соціалістичних засадах.

Методологічно визначальними були для О.Борканюка діалектичний матеріалізм, класовий підхід до соціальних явищ, послідовний інтернаціоналізм і демократизм. Він органічно поєднував організаторську, аналітичну, пропагандистську діяльність. Взірцем партійної публіцистики залишається, зокрема його книга нарисів про СРСР під промовистою назвою «В країні, де наше завтра стало вчорашнім днем» (1931 р.). 1937 року О.Борканюк видає у Братиславі брошуру «Чим є для нас Радянський Союз». Зібрані частково дослідниками і опубліковані 1976 р. в книзі під цією назвою статті, промови, інтерв'ю (звернення) переконливо засвідчують широчінь політичного бачення і вміння визнаного лідера закарпатських комуністів зосереджуватися на невідкладних, найбільш злободенних питаннях соціально-класової боротьби і водночас бачити історичну перспективу, зв'язати з нею. Актуальні і повчальні для сьогодення підготовлені О.Борканюком партійні документи програмного характеру: «За хліб, працю, землю і волю!», «Всі до бою за краще життя на Закарпатті!», «Пропозиції Комуністичної партії за вирішення автономії, господарського, соціального і культурного піднесення Підкарпаття», «Хто ми такі і куди належимо?», виступи на УІІ конгресі Комінтерну, УІІ з'їзді КПЧ, в чехословацькому парламенті, на численних зборах і мітингах трудящих тощо. Перечитуючи, вдумуючись у них, захоплюємося Борканюковою проникливістю, реалізмом і мудрістю, чіткістю позицій, вмінням формулювати думку повно, конкретно, зрозуміло розкривати суть проблем, уникаючи суб'єктивізму, недомовок чи перекохань.

Усі статті та промови О.Борканюка підтверджують його непохитну вірність і відданість комуністичним ідеям, любов до першої в світі соціалістичної батьківщини пролетаріату – Радянського Союзу, ненависть до класових ворогів робітників і всіх трудящих, угорських та інших буржуазних націоналістів, сіоністів, псевдопатріотів. Думи і вчинки нашого попередника пройняті революційним оптимізмом, діяльним гуманізмом і надзвичайною скромністю.

Ось лише кілька рядків з його листа заповіту сестрі і брату:
«...Простіть мені за те, що, можливо, маєте через мене великі
неприємності. Умираю на 41 році. З цього 20 років присвятив боротьбі
за ліпшу будучність бідного народу. Все життя я був чесним, вірним
народові і ніколи не мав на думці особисту користь, і таким іду на
смерть. Вірю, що наше діло справедливо і перемога буде за нами».
(Цит. За: Борканюк О. Чим є для нас Радянський Союз.-Ужгород:
Карпати, 1976.- С.307).

Хоч якої сфери сучасного суспільного буття закарпатців торкалися б
ми сьогодні, Бор канюкові уроки зберігають неперехідне значення.
Головні з них - пріоритет соціально-класових інтересів
експлуатованих робітників і селян, необхідність єднання трудящих у
боротьбі з чужою і своєю буржуазією за створення дійсно
демократичної держави, справедливе розв'язання «українського
питання», мовної та інших проблем. Ще 5-й конгрес Комінтерну (1924
р.) висловився за необхідність проголошення комуністичними партіями
Польщі, Чехословаччини, Румунії гасла «з'єднання розірваних
імперіалізмом на частини українських областей в Радянську робітничо-
селянську республіку» (див. Шляхом Жовтня. Збірник документів.-
Ужгород: Карпати, т.2, 1961.-С.56).

Очолені О.Борканюком комуністи Закарпаття послідовно боролися за
возз'єднання краю з Радянською Україною. При цьому вони не
цуралися й актуальної тоді вимоги «широкої автономії» в складі
Чехословаччини, розуміючи її дещо своєрідно, як «диктатуру
пролетаріату». Цьому питанню О.Борканюк присвятив, зокрема, працю
«Про становище Закарпатської України напередодні окупації
хортистською Угорщиною». Його послідовники здійснювали політику
захисту республіки і одночасно боролися проти чеської реакції,
фашистської агентури на Закарпатті, за розширення демократичних
прав і свобод, піднесення життєвого рівня трудящих. Комуністи
виступали проти повної автономії краю, вказуючи, що в тогочасній
ситуації це неминуче призвело б до його відриву від Чехословаччини і
оволодіння ним профашистськими державами. Замість політичних
декларацій комуністи вимагали від уряду конкретних соціально-
економічних і політичних реформ. При цьому пропонували співпрацю
іншим партіям, громадським організаціям. Подібним чином діємо і ми
сьогодні.

...О.Борканюка, полум'яного інтернаціоналіста, турбували і проблеми
національних меншин Закарпаття. Обширну характеристику
міжнаціональних відносин він дав, зокрема, в промові на УІІ з'їзді
КПЧ (1938 р.). Головна біда, що трудящі терплять гніт «своїї» і чеської
буржуазії. Своїх прав вони отримують лише тоді, коли «об'єднуються в
єдиний народний фронт і будуть спільно з трудящими масами
словацької, чеської, німецької та угорської національностей боротися

проти реакції, фашизму і загрози війни” (див.:Борканюк О. Вказана праця. С.187).

Рішуче засуджуючи будь-які прояви расизму, О.Борканюк закликав трудівників-евреїв «відвернутися від сіонізму», спільно з братами інших національностей боротися проти реакційної єврейської буржуазії, яка є «найлояльнішою по відношенню до режиму чеського капіталу і яка допомагає чеській буржуазії в здійсненні чехізації, викликаючи цим антисемітські настрої українських і угорських трудящих» (див. Борканюк О. Вказана праця.- С. 188).

У промові на УІІ конгресі Комінтерну (1 серпня 1935 р.) О.Борканюк підкреслював:»... Найліпший засіб до поборення націоналістичної демагогії русофільських, українських, угорських націоналістів та фашистів, протидії чехізації є навчання дітей рідною мовою, розвиток національної літератури, мистецтва, заміщення місцевої трудової інтелігенції згідно пропорційного складу населення за національною належністю». До речі, в цій промові наш край 17 разів названо «Карпатська Україна». Це задовго до її офіційного проголошення націоналістами в м.Хуст!

О.Борканюк всіляко сприяв розвитку серед русинів української національної свідомості, мови, культури, політичної орієнтації на возз'єднання з братами на Сході. Через його усні і друковані виступи в передвоєнні роки червоною ниткою проходила ідея: тільки “спільна боротьба трудящих усіх народностей зробить Чехословаччину країною національної свободи». Ця ідея сьогодні актуальна і для України.

О.Борканюк виступає проти спроб «з тутешнього українського населення витворити третю націю – русинську», вважав, що «ми є частиною 40-мільйонного українського народу» (Борканюк О. Вказана праця.-С.107) Водночас таврував місцеву буржуазію і соціал-демократичних лідерів за роздмухування українського шовінізму, намагання мовними дискусіями відвернути трудящих від революційної боротьби за соціальне і національне визволення. Ця Істрія знову повторяється в Україні сьогодні.

Нарешті, про стиль діяльності О.Борканюка як керівника закарпатських комуністів. Виходець із верховинської глибинки, він палко любив і добре знав свій край, обійшов його, як кажуть, уздовж і впоперек, охоче спілкувався з простими людьми, знав їх біди і надії, враховував мовні, побутові, етнографічні особистості земляків, самовіддано і чесно їм служив. І тому користувався їх довірою і підтримкою. Це красномовно підтверджує, зокрема, той факт, що в 30-ті роки з багатопартійного списку на виборах до чехословацького парламенту часом понад 40% закарпатців голосували за комуністів.

Вони в умовах поліцейських переслідувань і політичної цензури, без штатних працівників та значних фінансових коштів проводили в містах

і селах багатотисячні мітинги, демонстрації, страйки, масовими тиражами випускали листівки, газети, брошури, проводили культурно-освітні заходи, ініціювали судові процеси з органами влади, всіляко захищали зубожілих людей. У багато в чому схожих сучасних умовах нам є з чого повчитись від своїх попередників, очолюваних Олексою Бор канюком. Славний син Карпат і сьогодні з нами: допомагає, вчить, надихає у нелегкій боротьбі за національний порятунок України та її нове соціалістичне майбуття.

І.Мигович. Журнал «Комуніст України», 2001, №1

НАЗАВЖДИ В ПАМ'ЯТІ НАРОДНІЙ

До 100-річчя з дня народження Івана Туряниці. Народився Іван Туряниця 25 травня 1901 року в робітничій сім'ї. З юнацьких літ пройшов сувору школу життя, зазнав гіркоту безробіття, злиднів і безправ'я.

Невдало закінчилася його спроба здобути хоч яке-небудь ремесло. У 18 років Іван Іванович став добровольцем Русинської червоної дивізії, воював у її лавах проти інтервентів Антанти, які хотіли

знищити радянську владу в Угорщині і на Закарпатті. Особливо жорстокі і виснажливі бої вела дивізія в районі Чопа проти румунських і чехословацьких військ.

У серпні 1910 році інтервентам вдалось задушити радянську владу в Угорщині і на Закарпатті. Згідно з Сен-Жерменським мирним договором від 10 вересня 1919 року Закарпаття відійшло до Чехословаччини. Віл толі Іван Іванович перебував на передньому краю боротьби за інтереси трудящих краян, беручи активну участь у страйках робітників і селян, закликаючи їх до боротьби за свої права.

У 1925 році І. Туряниця стає членом Компартії Чехословаччини. В 1928 році комуністи обрали його секретарем Мукачівського міського і окружного комітетів партії. В жовтні 1930 року Центральний комітет Компартії Чехословаччини направив Івана Туряницю з дружинною Ганною Туряницею, теж комуністом, до Радянського Союзу на навчання. Вїзд був, звичайно нелегальним.

Навчалися вони в Харкові, в університеті імені Артема. Тут Іван Іванович набирився знань, гартувався як політичний працівник. Після повернення в 1933 році на Закарпаття – знову напружена робота, сповнена труднощів і небезпеки. Іван Іванович був обраний секретарем крайкому червоних профспілок, а дружина очолила жіночий рух краю.

Після того як у жовтні 1938 року уряд ЧСР заборонив діяльність Комуністичної партії Чехословаччини, Туряниця був обраний членом підпільного крайкому і налагоджував роботу партії в підпільних умовах.

Коли Закарпаття окупували угорські фашистські війська (березень 1939 року), І. Туряниця разом з першим секретарем крайкому партії О. Бор канюком нелегально емігрував до Радянського Союзу.

На початку Великої Вітчизняної війни І. Туряниця, як і О. Борканюк, добровільно вступив до лав Червоної Армії. Деякий час перебував у розпорядженні Генерального штабу. Пройшов відповідну підготовку і одночасно з групою О. Борканюка готувався до десантування у тил ворога – на територію окупованого Закарпаття. Після невдалого десантування в січні 1942 року групи на чолі з О. Бор канюком виліт групи І. Туряниці відклали, а потім відмінили. Та коли на території СРСР почала створюватися військова частина чехословацьких громадян, котрі знаходилися в СРСР, до яких належали і закарпатці, що перед війною нелегаль емігрували до Радянського Союзу, Іван Туряниця вїхав до Бузулука (там формувався 1-й Чехословацький батальйон). Вступив до його складу і став політосвітнім працівником, - згодом – політ комісаром бригади. В той же час до Бузулука у сформований запасний полк прибували все нові добровольці-закарпатці. На базі батальйону і запасного полку в Ново хоперську була створена Перша окрема Чехословацька бригада під командуванням Людовика Свободи.

Після закінчення офіцерської школи я займав посаду командира взводу і одночасно був заступником командира роти, відповідав за політичну підготовку воїнів роти. В нашому батальйоні працював і Іван Туряниця. Він часто виступав з лекціями перед солдатами і офіцерами, аналізував хід політзанять, підказував і допомагав мені. Так я познакомився особисто з Іваном Івановичем. Виявилось, що його рідне

село Ряпідь (нині Бистриця) – сусіднє з моєю Лецовицею, що на Мукачівщині. Отже, ми земляки.

Після того як тактичні навчання засвідчили, що бригада пройшла добрий вишкіл, цей бойовий підрозділ на початку жовтня 1943 року був відправлений на фронт. Перед цим наш батальйон вишикувався на просторому дворі казарми. З напутнім словом виступив Іван Туряниця. Говорив українською мовою. Він закликав нас бути мужніми, підкреслив, що лише спільно з Червоною Армією ми зможемо визволити рідну землю. Після підготовки у Ново хоперську минуло близько року. Пройшовши бойовий шлях, визволяючи Київ, Білу Церкву, Жашків та інші міста і села України, бригада розташувалась у районі Снятина-Русова Станіславської (нині Івано-Франківської) області, готуючись до боїв у Карпатах. Тут я одержав особливе завдання. Попрощавшись зі своєю ротою, виїхав у штаб корпусу, який знаходився в м. Сад горі поблизу Чернівців.

Швидко владнавши необхідні формальності в штабі корпусу, попрямував до солдатських казарм. Коли бачу, з двору виходить кілька військових і ідуть мені назустріч. Уважніше придивився до них. Очам своїм не повірив – він! Іван Туряниця. Кидаємся в обійми один одному. «Невже ти, Василю? – дивувався Іван Іванович. – Яким це вітром, друже?» Запросив мене до себе, а мешкав він у приватній квартирі. У домашньому затишку полилася душевна розмова. Перед вильотом у ворожий тил для мене дуже корисними були поради старшого і досвідченого товариша. Іван Іванович розповів про становище на Закарпатті, про терор, масові арешти, розстріли підпільників і партизанів. Він радив діяти зважено і обережно, з вірою людей, у те, що вони підуть за партизанами.

Оголошується наказ про зарахування мене в групу особливого завдання, до якої було підібрано 100 чоловік – в основному словаки і закарпатські українці. Нас відправили у Київ, у розпорядження Українського штабу партизанського руху (УШПР). У спеціальній школі ми пройшли навчання з тактику дій у тилу ворога, після чого нам належало летіти за лінію фронту. УШПР десанту вав на Закарпаття 23 партизанські групи і загони.

Закріпилися і вирости на територію краю підрозділи Олександра Тканка, Дюли Усти, Івана Прищепи, Василя Русина (наш загін) та Івана Перечинського. На місцях вливалися у партизанські бойові одиниці робітники, селяни, інтелігенція, учнівська молодь. За короткий час майже вся територія Закарпаття була охоплена партизанським рухом. Ведучи боротьбу в тилу ворога партизани допомагали у визволенні нашого краю від іноземної окупації. Невдовзі полки і дивізії Червоної Армії оволоділи Карпатами. Шість довгих років закарпатці чекали

визволення. 26 жовтня 1944 року було звільнено Мукачево, наступного дня – Ужгород.

Іван Туряниця, який відразу приїхав на Закарпаття, проводить напружену роботу по підготовці першої конференції комуністів Закарпаття. Вона розпочалася 19 листопада 1944 року в Мукачеві. Як рідні, зустрілись ми з Іваном Івановичем на цьому форумі. На конференції було створено Комуністичну партію Закарпатської України, обраної її Центральний комітет. Першим секретарем ЦК КПЗУ був обраний Іван Іванович Туряниця. 26 листопада 1944 року в Мукачеві відбувся перший з'їзд Народних Комітетів Закарпатської України, який ухвалив Маніфест про возз'єднання краю з Радянською Україною та про вихід його зі складу Чехословаччини. Було обрано законодавчу і виконавчу владу – Народну Раду Закарпатської України у складі 17 чоловік. Її очолив І. Туряниця.

Виконуючи рішення з'їзду, Народна Рада розгорнула напружену роботу по ліквідації наслідків окупаційного режиму, дабываючих рішучих перетворень у всіх сферах політичного і економічного життя, здійснення Маніфесту про возз'єднання з Україною.

З перших же днів функціонування нової влади було вжито заходів щодо розширення мережі лікарень, амбулаторій, фельдшерсько-акушерських пунктів. Медичне обслуговування населення стало загальнодоступним і безкоштовним. Розгорнулася боротьба з неписьменністю. Почали діяти 463 початкові, 162 неповні середні та 16 середніх шкіл. Вже через місяць після визволення Закарпаття була прийнята постанова про відкриття в Ужгороді державного університету.

Для зміцнення безпеки і громадського порядку була створена Народна дружина, сформовані органи міліції, держбезпеки. З'явилися і народні суди, органи прокуратури, адвокатури. Вищий народний суд Закарпатської України. Став функціонувати і Спеціальний суд Закарпатської України.

29 червня 1945 року в Москві був підписаний Договір між Радянським Союзом і Чехословацькою Республікою про Закарпатську Україну. Після ратифікації в листопаді 1945 року Договору Національними Зборами Чехословаччини і Верховною Радою СРСР Указом Президії Верховної Ради СРСР була створена Закарпатська область у складі України.

Після прийняття Комуністичної партії Закарпатської України до ВКП(б) був створений Закарпатський обком партії. І. Туряниця був обраний першим секретарем, а на сесії обласної ради – головою виконавчого комітету.

Будучи депутатом Верховної Ради СРСР другого, третього і четвертого скликань, депутатом Верховної Ради УРСР, Іван Туряниця показав себе справжнім захисником прав своїх виборців у вищих органах державної влади. Саме у той час сповна розкрився його талант державного і громадського діяча.

Все своє свідоме життя Іван Туряниця віддав справі народу, боротьбі за визволення Закарпаття від фашистського поневолення і возз'єднання його з матір'ю-Україною. Організаторські здібності, енергію і сили Іван Іванович спрямовував на удосконалення діяльності органів нової влади, на відбудову і розвиток народного господарства краю, збереження його самобутності, піднесення рівня життя і побуту людей. Він увійшов в історію Закарпаття як видатний організатор, принципова, скромна і чуйна людина.

Василь Русин,
колишній голова Закарпатського облвиконкому,
депутат Верховної Ради УРСР шести скликань,
член Президії Верховної Ради УРСР, командир
партизанського з'єднання на Закарпатті в роки війни.
(газ. «Новини Закарпаття» 29 травня 2001р.)

ДО 70-РІЧЧЯ ДЕСАНТУВАННЯ РОЗВІДГРУПИ ФЕРЕНЦА ПАТАКІ (18-19 СЕРПНЯ 2013 РОКУ)

Людмила Мазур

Над Менчулом 70 років тому десантувалася інтернаціональна розвідгрупа Ференца Патакі¹

У ніч на 19 серпня 1943 року на горі Менчул, що на Хустищині, десантувалася розвідгрупа Ференца Патакі, або як її ще називали «Закарпатці». Про завдання розвідгрупи, долі її учасників, про справжню дружбу та зраду говоримо із очевидцем історичних подій

---

¹ Над Менчулом . – Людмила Мазур . [опубліковано вперше] . – Ужгород : Газета обл. ради і обл. держ. адміністрації «Новини Закарпаття» . - № 92-93 (4114-4115) . – 17.08. 2013 . с. 5, 11 . - 5 фото .

полковником органів державної безпеки у відставці Іваном Чижмарем та дослідником, автором видання «Десант над Менчулом» Василем Ловгою.

«Під час висадки Вацлав Цемпер зламав ноги»

– Група була підготовлена Першим управлінням НКДБ СРСР. До її складу входило 7 осіб – угорець Ференц Патакі, закарпатці Степан Чижмар та його рідний брат Василь, Іван Ловга, Михайло Дякун, Степан Лизанець та чех Вацлав Цемпер. Мій батько, Степан Чижмар, був заступником Ференца Патакі, – починає розмову Іван Чижмар. – Під час висадки групи Вацлав Цемпер поламав ноги. Але і мови не було, аби полишити товариша напризволяще, – наголошує співрозмовник.

У розвідку пішов Степан Чижмар, який добре орієнтувався у цій місцевості. Зустрів перехожого, Івана Литку, розпитав, хто він і звідки й домовився, аби місцевий житель допоміг травмованому. Іван Литка із села Забродь погодився і невдовзі разом із братами Микулиними облаштували для чеха тимчасову землянку. Там Вацлава і доглядали, як могли.

Центру учасники групи відрепортували про невідале приземлення «Андрія» (кодове ім'я Цемпера). Крім травмування товариша, групу спіткала ще одна невдача: вітер відніс парашутні мішки із раціями, запчастинами до них, боєприпасами та іншими речами розвідників до присілка Драгова. Відтак «знахідка» потрапила до рук жандармів.

Угорська контррозвідка влаштувала облаву поблизу місця висадки десанту. Розвідникам вдалося непомітно вибратися із оточення. Спочатку учасники групи таємно перебралися в село Копашнево – до брата Степана Чижмаря – Петра, який допоміг розвідникам отримати документи на підставних осіб, встановлював контакти із добровільними помічниками тощо. Незабаром група перейшла до Нижнього Селища, а звідти перебралася до Хуста.

«Угорська контррозвідка фіксувала всю азбуку Морзе, однак розшифрувати повідомлень не могла»

Першу конспіративну квартиру розвідники облаштували у Василю Григи, яка мешкала в присілку Лункорі неподалік Нижнього Селища. Тут десантники працювали майже два місяці.

Група мала збирати військову та політичну інформацію, зокрема, про розміщення та передислокацію військ, озброєння та живої сили на фронт, про військові об'єкти та споруди, інформувати Центр про загальний економічний стан Угорщини та Закарпаття, діяльність владних структур, характеристики політичних діячів тощо, – словом, добувати розвідувальну інформацію, – підсумовує Іван Степанович. За словами полковника у відставці, окремо Центр ставив ще одне не менш відповідальне завдання. Розвідники мали дізнатися про наявність

підпільних організацій та партизанських формувань, з якими слід було налагодити зв'язок і створити диверсійні групи.

На початку жовтня, – пригадує Іван Чижмар, – Ференц Патакі зі своїм радистом Михайлом Дякуном перебрався до Виноградівського району, а звідти дістався до Будапешта – для виконання поставлених завдань.

Інші учасники групи залишилися в Закарпатті під керівництвом мого батька, – продовжує Іван Чижмар. Розвідники встановили зв'язки із тими місцевими мешканцями, яких призвали на службу до угорської армії. Зокрема, від старшого лейтенанта Михайла Поповича отримували цінну інформацію про розміщення та передислокацію військ, бойової техніки, про настрої солдат та офіцерів. Всі ці відомості Михайло Попович передавав Степану Чижмарю через помічника головного судді Хустського району Йосипа Луканича, – каже Іван Чижмар. За його словами, розвідники встановили зв'язок і з Миколою Сокачем – перекладачем штабу 8 корпусу, що дислокувався в Кошіце. Від Сокача дізнавалися про пересування живої сили, озброєння тощо, а найголовніше – про будівництво оборонної лінії Арпада. Допомогали групі й брати Сірки, які служили в армійських штабах.

Політичну інформацію розвідники отримували від закарпатських студентів, які навчалися в угорських вишах, зокрема, Віктора Ороса, Дмитра Вакарова, Івана Вейконя, Івана Логая, Олександра Заяця, Василя Гвоздяка, Гаврила і Георгія Логойдів та інших, – пригадує Іван Степанович.

В Хусті на пошті з секретною інформацією працювала сестра братів Сірків – Ганна. Тож таємні відомості стосовно зведення лінії Арпада дізнавалися десантники і через неї. Передавати інформацію розвідникам Ганні допомагала її сестра Марія.

Сірки дружили з родиною Логойдів. Так, розвідники в Хусті по вулиці Глибока, 22, де мешкали Логойди, влаштували конспіративну квартиру. Сюди ж перевезли і Вацлава Цемпера, якого у місті швидше можна було вилікувати.

Відтак, за словами полковника у відставці, розвідникам допомагали цілі сім'ї, зокрема, Попадинці, Гук, Гамбурів, Довганичів, Стеці, Григи, Оросів, Сірків, Логойдів, Дякунів, Луканичів, Уйфалуші, Параски, Паньки, Гандери, Вашів, Гичків, Лебовичів, Шварців, Лейзманови, Форкоші, Ловги та багато інші.

– Хоч було мені тоді всього 13 літ, я був у групі зв'язковим. Виконував спеціальні доручення. На хлопчиська найменше звертають увагу, – пояснює Іван Чижмар. – Передавав інформацію. Батько готував мені невеличкі згортки у вигляді кульок. Наказував, мовляв, якщо мене ввіймають жандарми, то слід одразу ж проковтнути кульки і як би мене не били, допитуючи що проковтнув і чому, казати, що проковтнув, бо там написав погані слова, – пригадує колишній

зв'язковий. – Коли тренувався проковтувати кульки, спочатку мене нудило, а потім звук (*сміється – Авт.*).

Згадує: група надіслала Центрові близько 170 радіограм.

Кожен вихід в ефір під час передачі радіограм пеленгувала угорська контррозвідка. Угорці фіксували всю азбуку Морзе, – веде мову співрозмовник, – однак розшифрувати повідомлень не могли.

«Тільки-но відпустили «відвідувача» – будинок оточили угорці. Керівник спецгрупи Гіді та двоє детективів вдерлися у кухню. Почалася перестрілка»

Розвідникам вдалося попрацювати на Закарпатті близько півроку.

У групи була дуже розгалужена мережа добровільних помічників. Оскільки, крім суто розвідувальної діяльності, десантники мали розширити коло своїх зв'язків, віднайти готових у певний час виступити проти тодішнього угорського ладу.

– Не всі з добровільних помічників дотримувалися конспірації, – розповідає про викриття розвідників Іван Чижмар. – Помилки припустився і мій дядько, Василь Чижмар. Був дуже емоційним. Дізнався про одного зрадника, не витримав – убив його. А якось застрелив єфрейтора угорської армії, який силою виганяв людей на вирубку лісу.

Почалися масові арешти. Степан Чижмар планував перевезти Вацлава Цемпера в інший район та убезпечити сім'ю Логойдів. Однак розвідники не встигли втілити задумане.

– У ніч на 27 лютого 1944 року мій батько та Степан Лизанець зайшли на конспіративну квартиру до Ганни Логойди. Там же знаходився і Вацлав Цемпер, який вже міг самостійно робити кілька кроків. На той момент за будинком тривалий час слідкувала угорська контррозвідка, – каже Іван Чижмар. – На конспіративну квартиру заходить один із добровільних помічників (сюди можна було потрапити тільки за спеціальним викликом), – уточнює співрозмовник. – Каже, нібито прийшов попередити про масові арешти. Батько відповідає, що знає про це, й сказав, що підозрює цього помічника у зраді. Навіть хотів його застрелити, але Вацлав Цемпер відмовив Степана Чижмаря, мовляв, точних доказів зради нема.

– Тільки-но відпустили «відвідувача» – будинок оточили угорці, – продовжує Іван Степанович. – Керівник спецгрупи Гіді та двоє детективів вдерлися у кухню. Почалася перестрілка. Батько поранив Гіді. Проте перевага була на боці жандармів. Вони закидали будинок димовими гранатами.

Ганні та Марії Логойда, їхній матері вдалося вибігти у двір через кухню, де їх і схопили угорці. Заарештували і Гаврила Логойду, який теж вижив.

Опісля штурму були знайдені тіла Степана Чижмаря, Степана Лизанця, Вацлава Цемпера, Георгія Логойди, Олени Логойди та їхньої бабусі, – констатує полковник у відставці.

За словами Івана Чижмаря, угорська контррозвідка ув'язнила близько 300 підпільників, які допомагали розвідникам, зокрема, у Копашневі, Нижньому Селищі, Золотареві, Драгові, Зубівці, Чорнотисові, Текові, а також у Мукачеві, Хусті та Виноградіві. Всіх затриманих, каже Іван Степанович, піддавали тортурам. Ув'язнених також переправляли в німецькі концтабори Дахау, Натцвейлер, Даутмерген, Шемберг, Шерцінген та інші. Звідти додому повернулися одиниці...

Розмірковуючи над подією, що трапилася на конспіративній квартирі у Логойдів тієї ночі, Іван Чижмар припускає, що той «помічник» (*його прізвища не називає – Авт.*) зайшов, аби упевнитися, що тут дійсно зібралися розвідники. Каже, ще й після того його угорська контррозвідка використовувала як камерного агента – під прикриттям прибирання у тюремних камерах він під'юджував ув'язнених земляків на зраду, мовляв, зізнайся як усе було, бо інші нібито вже все сказали.

«Ференца Патакі викрили через...валізу»

Окремо Іван Чижмар розказує про Ференца Патакі, якого разом із Михайлом Дякуном, Ласло Ловасом, Яношем Бубаном, Йосипом Сукичем, його батьком Яношем, Ласло Сабо у березні 1944 року викрили у Будапешті. За словами Івана Степановича, сталося це через прикрий випадок. Якось Михайло Дякун, радист Ференца Патакі, ніс у валізі рацію із Кішпешта в Будапешт. Там була застава, де тоді збирали мито. Дякун знав, що перевіряли вміст, скажімо, воза, а перехожих із ручною поклажею безперешкодно пропускали, – переказує Іван Чижмар. – Проте його зупинили, мовляв, покажи, що несеш. Дякун вигадав, що несе валізу офіцера, ключів від якої не має. У нього вилучили багаж і наказали, аби власник сам прийшов за ним. Робити було нічого.

– Патакі знав про викриття групи в Закарпатті. Без рації розвідники не могли працювати, – каже співрозмовник. – Треба було забрати валізу. Із листом нібито від офіцера визволяти рацію визвався Сукич. (Патакі попереджав його про смертельну небезпеку). На заставі його і заарештували.

Так, викрили й інших учасників групи та її керівника. Ференца Патакі стратили у м.Шопронь 4 жовтня 1944 року.

«Військовий трибунал генерального штабу угорсько-королівської армії засудив 33 патріотів до страти»

Діяльність цієї розвідгрупи вивчав, зокрема, історик, красзнавець, доктор історичних наук та син підпільника-антифашиста Дмитра Довганича – Омелян Довганич. Слідами архівів попрямував і син зв'язкового-кур'єра розвідгрупи Івана Ловги — Василь Ловга. Результатом його праці стало видання «Десант над Менчулом».

У Мараморош-Сігеті (Румунія) в квітні-червні 1944 року відбувся судовий процес над ув'язненими. Дослідник констатує, що

військовий трибунал генерального штабу угорсько-королівської армії засудив 33 патріотів до страти. 27 із них розстріляли, іншим замінили страту на довічне ув'язнення.

25 квітня 1944 року в Мараморош-Сігеті, на тюремному подвір'ї, розстріляли В.Чижмаря, В.Жупана, Г.Логойду (*брат Ганни Логойди Гаврило –Авт.*), М.Сокача, М.Сірка.

– У Чорнотисові, у центрі села, розстріляли Петра Романа, Василя Ірху, Самуїла Вайса, у Текові – сина і батька Юліїв Уйфолуші, Менделя Вайса, Антона Параску, Михайла Панька, – каже Василь Іванович Ловга. – У Виноградіві, біля колишньої учительської семінарії для дівчат та взуттєвої фабрики, стратили Олену Гандеру, Михайла Гичку, Мора та Сирену Форкошів, Євгена Лебовича, Євгена Лейзмана, Мора Шварца. А Михайла Батину та Михайла Борто розстріляли під Замковою горою у Хусті.

Із групи дивом вдалося уникнути арешту Іванові Ловзі, який працював у Севлюському окрузі (нині – Виноградівщина) та мав індивідуальні завдання.

– Батько переправив «Яна», тобто Ференца Патакі, та його радиста до Будапешта, як планував Центр. Там керівник групи мав встановити зв'язки із впливовими військовими і політичними діячами та схилити їх до думки про вихід Угорщини з війни як союзниці Німеччини, – робить висновок Василь Ловга на підставі вивчених архівних документів та розповідей своїх батьків.

Коротко окреслюючи діяльність свого батька, дослідник каже, що Іван Ловга згідно із завданням Центру мав проникнути в Румунію. Разом із підпільником Лайошом Палом, який тоді мешкав поблизу румунського міста Гальмін, вони налагодили конспіративну роботу зі збирання інформації військового характеру, зокрема, про озброєння, пересування ворожих військ через вузлові станції Королево, Чоп, Сігет (Румунія), про настрої особового складу фашистських військ тощо. Всю цю інформацію через дружину Івана Ловги – Юлію Іванівну, Олену Гандеру та Юлія Уйфолоші отримували керівники розвідгрупи в Будапешті.

У березні 1944 року Ференц Патакі («Ян») написав Іванові Ловзі («Ноябрьський») останнього листа, в якому закликав зв'язкового-кур'єра створити партизанські загони. «Ноябрьський» приступив до роботи – організував бійців. У вересні 1944-го, об'єднавшись із частиною партизанського загону імені Ватутіна, Іван Ловга продовжив боротися з фашизмом, – переповідає його син.

Арешту вдалося уникнути і Петру Чижмарю. За словами його племінника, Петро Чижмар очолив групу добровільних помічників, які залишилися живими, й разом із Василем Бринзею, Іваном Гуком, Петром та Марією Хмарами, Василюю Григою, Іваном Штецем, Іваном Попадинцем, Іваном Драгушинцем, Олексієм Сумським та багатьма іншими боролися з фашизмом аж до визволення Закарпаття.

Іван Чижмар та Василь Ловга кажуть, що живою залишилися і Ганна Логойда – єдиний свідок хустських подій. Тож деякі деталі діяльності розвідгрупи вони згодом почули безпосередньо від неї.

Попри трагічність долі учасників розвідгрупи «Закарпатці» та їхніх помічників, їм вдалося виконати одне зі складних завдань... Оборонну лінію Арпада угорці вважали неприступною. – У рамках Східно-Карпатської військової операції вона простяглася на 600 км – на заході від Дуклі до Яблунецького перевалу на сході. Її будувала армійська група генерала Хейнріці, якій протистояли війська Першого та Четвертого Українських фронтів, – констатує Василь Ловга. – На оборонній лінії тільки в межах Четвертого Українського фронту було побудовано 99 опорних пунктів, 759 ДОТів, 394 ДЗОТів, 439 вогневих точок, 400 км траншей і стрілецьких окопів, 135 км протитанкових надобків.

Те, що під час Східно-Карпатської військової операції Червона Армія прорвала укріплення, скориставшись обхідним маневром через Свидовецький хребет, через що супротивник втратив до двох третин особового складу і був змушений відступити, дослідник вважає одним із вагомих результатів роботи розвідгрупи та їхніх помічників. А найголовніше – діяльність розвідгрупи дала поштовх розгортанню партизанського руху в тогочасному Закарпатті, – підсумовує Василь Ловга.

V/4

На фото:

1. Ференц Патакі з сином Владиславом (*фото з особистого архіву В.Ловги*);
2. На цьому місці був будинок сім'ї Логойдів – конспіративна квартира у Хусті по вулиці Глибока, 22;
3. З цієї будівлі за житлом Логойдів споглядала угорська контррозвідка;
4. Колишній зв'язковий розвідгруппи Іван Чижмар згадує події 70-річної давнини (*хата, де у 30-40 роках ХХ століття мешкали Чижмарі*);
5. Дослідник Василь Ловга розмірковує над долями учасників розвідгруппи «Закарпатці».

Іван Чижмарь,
полковник СБУ в отставке

Разведывательная группа «Закарпатцы»²

В августе 2013 года исполнится 70 лет со дня десантирования из Москвы на территорию Закарпатья разведывательной группы под кодовым наименованием «Закарпатцы». Точнее это состоялось из самолёта немецкого производства «Дуглас» в ночь с 18 на 19 августа 1943 года на горе Менчул, выше Драгова, во главе с венгром Ференцом Патаки, его заместителем Степаном Чижмарём (моим отцом), его братом Василием, Степаном Лизанцем, Иваном Ловгою, Михаилом Дякуном и чехом Вацлавом Цемпером.

Высадка десантников была осуществлена не совсем удачно. Приземлились в лес на скалы, в результате чего Вацлав Цемпер поломал ноги. Не нашли десантники и парашютных грузовых мешков с рациями, батареями, одеждой – ветер отнёс их далеко, в Драговский приселок, где они попали в руки жандармов.

Это событие очень встревожило органы власти, поэтому они организовали массовые облавы. Десантникам удалось незаметно выйти из окружения, помогли им выучка, лес и горы.

Проблемой для них оказался Цемпер, который при приземлении поломал ноги. В связи с этим Степан Чижмарь пошёл в разведку и через некоторое время встретил на краю лесного массива незнакомца. После выяснения, кто он и что здесь делает, договорился со

---

² Иван Чижмарь . – Разведывательная группа «Закарпатцы» . [Впервые опубликована] . – Ужгород : Закарпатская областная правозащитная газета «Правозахист» (Правозащита) . -12.07.2013, №21 (452) , с. 1, 7 (с фото) и (продолжение) 19.07.2013 , №22 (453), с.7 (с фото);
на Веб-странице saltykov1.narod.ru/Chizhmar/Chizhmar_Ivan-00.doc

встреченным Иваном Лыткою, из села Забродь, о помощи своему товарищу. К этому делу также были привлечены братья Микулины – Василий, Иван и Николай, которые вскоре соорудили для большого десантника временную землянку на приселке Грунь. Остальные члены группы направились к родственникам Чижмарей в село Копашново.

Разведгруппа под кодовым наименованием «Закарпатцы» была подготовлена в Москве и направлена в глубокий тыл врага Первым Главным Управлением МГБ Советского Союза.

Группе были поставлены такие задания:

- собирать военную и политическую информацию о размещении и передислокации войск, вооружения и живой силы на фронт;
- о военных объектах и сооружениях;
- настроениях среди солдат и офицеров;
- ведомости об общем экономическом положении в Венгрии и в частности в Закарпатье;
- о деятельности властных структур, антисоветских организаций, характеристики политических деятелей, их отношение к Германии, наличие оппозиции и характеристики их руководства.

Значительное внимание обращалось на получение информации о деятельности подпольных организаций и наличии партизанских формирований, с которыми необходимо устанавливать связи, а в самое благоприятное время перейти к созданию диверсионных групп, осуществлять все необходимые меры для прекращения Венгрией военных действий против Советского Союза и разрыва коалиции с Германией.

В начале октября Ференц Патаки (псевдоним «Ян») со своим радистом Михаилом Дякуном (псевдоним «Украинец») скрытно перебрались в Виноградский район, а через небольшой промежуток времени выехали в Будапешт для выполнения полученного задания.

Все остальные, то есть Степан Лизанец (псевдоним «Семинарист», радист), Вацлав Цемпер (псевдоним «Острый»), Иван Ловга (псевдоним «Ноябрьский», связник-курьер), Василий Чижмарь (псевдоним «Гуцул», связник-курьер) остались в Закарпатье под руководством Степана Чижмаря (псевдоним «Шугай»). В соответствии с планом Закарпатье являлось только трамплином для проникновения разведчиков в Венгрию, Румынию и другие западные страны.

Выполняя задание Центра, разведчики группы Степана Чижмаря установили связи с закарпатцами, призванными на службу в венгерскую армию. Через старшего лейтенанта Михаила Поповича, который служил в мобилизационном отделе в г. Хуст, а позже – в Гальмине (Румыния), получали ценную информацию о мобилизационных планах и пунктах их размещения, о передислокации войск и боевой техники, настроениях среди солдат и офицеров. Всю эту информацию Попович передавал Степану Чижмарю через помощника главного судьи Хустского района Иосифа Луканича.

Переводчик штаба 8-го корпуса, дислоцировавшегося в Кошице (теперь Словакия), Михаил Сокач представлял данные о передвижении живой силы и техники врага, его вооружении, размещении военных объектов и заводов, фортификационном строительстве в Карпатах так называемой оборонительной линии «Арпада».

В таком же плане работали и братья Николай и Иосиф Сирко в Станиславе (теперь Ивано-Франковск), Воеводина (теперь Сербия), которые служили в армейских штабах.

Их сестра Анна работала на почте в г. Хуст с секретной информацией и узнавала из писем ценные данные о строительстве в Карпатах оборонительной линии «Арпада». Сёстры Мария, или Елизавета, приносящие на почту Анне обед, получали на краткое время секретные письма, относили их к хустскому фотографу Александру Гамбургу, который делал из них фотокопии. Сёстры потом отдавали эту информацию разведчикам.

В получении политической информации помощь десантникам оказывал Михаил Сирко (бывший секретарь русской аграрной молодёжи), который имел большие связи среди разных слоёв населения Хуста, в том числе и среди студентов Будапештских ВУЗов и Высшей православной школы. К ним относятся Виктор Орос (председатель студентов), Дмитрий Вакаров (известный поэт), Иван Вейконь, Гавриил и Георгий Логойды, Иван Логай, Василий Гвоздык, Александр Заяц и другие.

Все они были антивенгерско настроены, соглашались осуществлять любые активные действия. С некоторыми из названных студентов разведчики Цемпер, Чижмарь и Лизанец поддерживали конспиративные контакты и получали от них политическую информацию.

Через Юлия Уйфалуши отдельные данные военного характера Степан Чижмарь получал из центральной Венгрии.

На всех важных узловых железнодорожных станциях Закарпатья группой Степана Чижмаря были установлены связи с некоторыми их работниками: Василием Чори, Юрием Сабо, Василием Горватом (Мукачево), Иваном Фегером, Василием Романом (Королево), Дмитрием Славянским (Чоп), который поддерживал связи с дежурными железнодорожных станций Ужгорода, Перечина, Великого Березного и Мишкольца (Венгрия), Александром Зайцем (Хуст).

Через указанных лиц и при активной помощи Василия Жупана разведчики получали информацию о передвижении военных эшелонов из Будапешта через Мукачево и Воловец, а иногда Ясиня, то есть, на немецко-советский фронт.

Кроме Жупана, политинформацию с Мукачевщины они получали от Николая Драгулы, нотариуса (бывшего директора Мукачевской гимназии), Ивана Мешко, финансиста, Довбуша (профессора Мукачевской русской гимназии).

К опасной помощи разведчикам подключались даже целые семьи: пять братьев Чижмарей, Попадинцев, Гук, Гамбуров, Довганичей, Стец, Григ, Оросов, Сирков (три брата и три сестры), Логойдов (два брата, три сестры и их мать), Дякунов, Луканичей и много других с Хустского района; Уйфалушей, Параски, Паньки, Гандера, Вашев, Гичков, Лебовичей, Шварцев, Лейзманов, Форкошев, Ловг и других с Виноградского района.

Активную разведывательную деятельность выполняли парни и девушки вдовы Логойды. Анна часто разъезжала по сёлам района и устанавливала связи с отдельными их жителями, готовыми к борьбе, а её сестра Мария, работавшая в их собственном табачном магазине, расположенном в центре города, имела возможность собирать от связников ведомости о передвижении венгерских войск и их вооружении.

Братья Гавриил и Георгий выполняли задания по поддержке связей со студентами Закарпатья, обучавшимися в высших учебных заведениях Будапешта, и передавали разведчикам полученную от них информацию.

Самая большая тяжесть выпала на долю Петра Чижмаря (брата разведчиков Степана и Василия), к которому ночью пришла вся десантная группа через три дня после приземления. По поручению десантников он организовал и перевёз из землянки на приселок Глисный поломавшего ноги Цемпера. В дальнейшем находил новые места для его укрытия. При его помощи разведчики получили необходимые им документы на вымышленные установочные данные личностей, устанавливал контакты с добровольными помощниками, получал от них информацию, передавал разведчикам. С целью их обеспечения продуктами питания, которые выдавались только по карточкам, занимался перевозкой хлеба с пекарни в три села.

От ареста Петру удалось уйти, не смотря на то, что венгерские каратели прилагали максимум усилий для его поимки. Он возглавил уцелевшую группу добровольных помощников в сёлах Копашново и Нижнее Селище, в состав которой входили Василий Брынзей, Иван Гук, Петро и Мария Хмары, Василина Грига, Иван Штец, Иван Попадинец, Иван Драгушинец и другие. Среди указанных лиц также находился ранее арестованный контрразведкой Иван Попадинец, которого в период следствия и пыток завербовали, присвоили ему конспиративную кличку «Янош Турок», и выпустили из тюрьмы с целью выявления, ареста или ликвидации его сообщников. Однако он во всем сознался своим товарищам и до освобождения Закарпатья находился в их рядах. К этой группе также присоединился пилот Алексей Сумский со сбитого над Мараморош-Сигетом советского самолета.

По дороге между сёлами Нижнее Селище и Липча эта группа напала на венгерских солдат, которые перегоняли большое количество

скота, отобранного у крестьян, разоружила их, а скот возвратила крестьянам. Она также спасла 11 евреев от отправки их в немецкие концлагеря.

Всю добытую информацию разведчики Степан Чижмарь, Степан Лизанец, а иногда Вацлав Цемпер, отправляли в Москву. Всего ими было отослано 173 радиogramмы, касающихся поставленных перед ними задач. Это давало возможность Центру информировать военное командование и их штабы о передислокации живой силы и боевой техники противника, о размещении военных объектов и сооружений.

Благодаря разведгруппе «Закарпатцы», советские войска обошли так называемую линию «Арпада», которую венгерское командование всячески восхваляло и считало неприступной. В действительности, она была довольно сильной и тянулась от Ясиня до Ужжа. На всех важных направлениях и горных ущельях всюду были построены доты и дзоты, противотанковые заграждения, минные участки. Во все эти зоны, даже при строительстве, можно было попасть только по специальным пропускam, с вклеенными фотокарточками их предъявителей.

При штурме и прорыве линии «Арпада» могли погибнуть тысячи советских воинов, но благодаря её обходу, жизнь их была спасена. Войскам противника пришлось панически бежать из-за угрозы их окружения, уничтожения или взятия в плен.

Каждый выход в эфир при передаче радиogramм пеленговался (фиксировался) пеленгаторами германского производства, поэтому венгерская контрразведка точно знала о наличии в Закарпатье разведчиков. Они сужали круг поиска и фиксировали все знаки «МОРЗЕ», но расшифровать эти данные не могли, так как не знали тайных кодов. Радиogramмы зашифровывал Степан Чижмарь.

Более чем полугодом вокруг группы Степана Чижмаря спланивались закарпатцы, независимо от их национальности, которые стремились внести свой вклад в антифашистское движение (сопротивление). Из надёжных лиц образовывались конспиративные группы из крестьян, рабочих, студентов и служащих, железнодорожников, военных.

Всё-таки венгерской контрразведке удалось напасть на след разведчиков.

В январе 1944 года Иван Рац – гимназист, сообщил, что в доме Анны Логойды в городе Хуст, по ул. Глубокая, 22, скрывается травмированный партизан (речь идёт о Цемпере), которого иногда посещают его сообщники и связанные с ними лица.

В середине февраля этого же года начались массовые аресты в Хустском районе. Это очень встревожило разведчиков, и поэтому Степан Чижмарь 22 февраля попросил у Центра разрешение прервать связь на две декады, так как им угрожает опасность.

По этой же причине Степан Чижмарь и Степан Лизанец в ночь с 26 на 27 февраля зашли на конспиративную квартиру в городе Хуст к

Анне Логойде, где находился их боевой товарищ Вацлав Цемпер, которого они не могли оставить в беде. Ими было организовано лечение Цемпера врачами Зибцером, Шоломоном, Клайном, благодаря чему травмированный уже мог стоять на ногах и делать несколько шагов. Однако рентген показал, что у разведчика неправильно срослась нога, поэтому необходимо делать операцию. О её проведении договорились с хирургом Мукачевской больницы Александром Фединцем (позже знаменитостью области), которому должен был ассистировать связанный с разведчиками студент Будапештского медицинского университета Иван Логай. Однако забрать Цемпера и передислоцироваться вместе с семьёй Логойдов в другой район разведчики не успели. Им также не было известно, что за домом Логойд круглосуточно осуществляется скрытное наружное наблюдение венгерской контрразведкой, которой был зафиксирован вход в дом в ночное время двух человек. Кто они, наблюдателям было неизвестно.

По данным Анны Логойды (которая осталась живой со всей их семьей), их дом через некоторое время после прихода разведчиков посетил В.П., довольно активный добровольный помощник. Это Степана Чижмаря очень взволновало и насторожило, поэтому он начал выяснять у В.П., почему пришёл, для чего это сделал, зная, что сюда можно появляться только по вызову. Своё поведение В.П. объяснял намерением предупредить «Андрея» (кличка Цемпера) и семью Логойд о происходящих массовых арестах в районе. Степан Чижмарь заявил, что это им известно, поэтому объяснениям его совсем не верит и считает его подосланным предателем. После этого зарядил пистолет и хотел его застрелить. В.П. сильно испугался, стал плакать и умолять не убивать его, невиновного. Долго Степан Чижмарь не отказывался от своего намерения и только через некоторое время Лизанцу, Цемперу и братьям Логойда удалось уговорить его не осуществлять свой замысел.

Через 15-20 минут после ухода В.П. от Логойдов их дом был окружен двадцатью жандармами. Эта группа специально была сформирована и обучена в областном центре. Раньше тут был подготовлен конкретный план их захвата. Вся контрразведывательная группа была в гражданской одежде и передвигалась к дому Логойдов малыми группами.

Имея 30-летний опыт работы в органах государственной безопасности, хочу отметить, что мы поступили бы аналогично с венгерской контрразведкой. Формы и методы работы спецслужб всех стран почти одинаковы. Суть состоит лишь в том, кто кого введёт в обман, обхитрит и нанесёт упреждающий и невосполнимый удар.

Чтобы не допустить промаха, необходимо было направить перевербованного В.П. (вероятно, на основе компрометирующих материалов), который мог уточнить, действительно ли в дом зашли

советские разведчики, которым он помогал. Позже его венгерская контрразведка использовала в тюрьмах, как камерного агента (вероятно, не смогли вывести его «с игры»). Под прикрытием уборки в камерах он рекомендовал арестованным подпольщикам беречь свое здоровье, не подвергать себя пыткам при допросах, так как их знакомые сообщники во всем сознались, то есть морально их разлагал и провоцировал на предательство. Эти данные мной были установлены в период работы в органах КГБ.

После окружения дома руководитель спецгруппы Гиди и два детектива прорвались на кухню. Из комнаты, где находились разведчики, на шум вышел Гавриил Логойда, которому Гиди скомандовал: «Руки вверх!» В этот же момент кто-то из разведчиков приоткрыл дверь (скорее всего Степан Чижмарь, физически сильный), схватил Гавриила за руку и затянул обратно в комнату, где в тот же момент был выключен свет. Степан Чижмарь открыл стрельбу по карателям. Тяжело раненный Гиди упал. Двое жандармов легли в кухне на пол и тоже начали стрелять. В ответ разведчики открыли автоматный огонь (с немецких шмайсеров) со всех трёх окон комнаты.

Позже в отчётах спецгруппа отмечала, что партизаны вели против них ураганный огонь и простреливали всю околицу. Однако перевес был на стороне жандармов, которым удалось забросить в дом дымовые удушающие гранаты и с разных мест укрытий проводить сильный огонь с ручных пулемётов и автоматов.

После этой кровавой трагедии в доме было найдено шесть трупов: Степана Чижмаря, Степана Лизанца, Вацлава Цемпера, Георгия Логойды (тяжело раненного, сильно и бессознательно стонавшего, добились), Елены Логойды, их бабушки Анны Логойды, которая лежала на кухне и, возможно, задушилась газами. Однако, по рассказам некоторых очевидцев этих событий, 90-летняя старушка была живой, но один из кровожадных карателей-извергов в порыве злости проткнул ее штыком.

Венгерской контрразведке так и не удалось до самого конца выяснить установочные данные на Лизанца и Цемпера, поэтому в их отчётах они фигурируют соответственно их кличкам «Семен» и «Андрей».

Спасаясь от удушья, сёстры Анна и Мария Логойды, а также их мать выбежали из кухни во двор, где были схвачены и арестованы. Их брат Гавриил во время стрельбы лёг на пол под скамейку и от дымового газового угара потерял сознание, но врагам удалось его оживить.

Если бы Степан Чижмарь выполнил своё намерение и убил предателя В.П., то они могли бы спастись, так как за сараем с хозяйственными пристройками тянулся большой огород Логойдов, с которого без препятствий можно было выйти на улицы другого квартала.

Это трагическое событие встревожило всё Закарпатье. Венгерские властные и карательные органы не на шутку испугались, издали специальный циркуляр, которым обязывали всех руководителей в населённых пунктах коренным образом повысить бдительность, выявлять и задерживать всех незнакомых и подозрительных лиц, разъяснять населению нависшую опасность со стороны большевиков.

Венгерской контрразведкой после этого было арестовано около трёхсот подпольщиков, которые помогали разведчикам в сёлах Копашново, Н.Селище, Золотарево, Драгове, Хусте, Мукачеве и Зубовцах, Виноградове, Чернотисове, Юльевцы и Текове. Все задержанные на допросах в тюрьмах подвергались нечеловеческим мукам и пыткам. Об этом свидетельствуют факты гибели во время побоев радиста-разведчика Дякуна, Хустского богача Хитри и Василия Алексея из Н.Селища. При приближении фронта со всех тюрем Венгрии заключённые были отправлены в германский концентрационный лагерь «Дахау» и его филиалы «Натцвейлер», «Даутмерген», «Шемберг», «Шерцинген» и другие. Из вышеуказанного количества заключённых домой возвратились только единицы, из сильно подорванным здоровьем. Из них 34 человека были расстреляны в Мараморош-Сигете (теперь Румыния), в Хусте, Виноградове и сёлах этого района – Текове, Чернотисове, а также в Будапеште, Шопроне.

Всех добровольных помощников разведчиков судил военный трибунал генерального штаба королевской армии как предателей, которые подрывали военную мощь и государственный строй, так как помогали врагу – Советскому Союзу.

В конце марта 1944 года был задержан Патаки и его сообщники – Михаил Дякун, Ласло Ловас, Янош Бубан, Иосиф Сукич, его отец Янош, Ласло Сабо и другие. Произошло это из-за случайного просчёта Михаила Дякуна, который в воскресенье, 19 марта, решил перенести упакованную в чемодане рацию с Кишпешта в Будапешт. Для этого ему необходимо было пройти через заставу, на которой в то время снимали пошлину за продукты питания, которые перевозились с сёл и в которых в крупных городах была острая необходимость. Возле заставы Дякуна остановили, а чемодан задержали, так как разведчик сказал, что переносит чемодан по поручению знакомого офицера на квартиру, но ключей от него не дал. Чиновник после этого сказал, чтобы за ним пришёл сам хозяин. Рассказывая об этом, Дякун был сильно встревоженный и испуганный, а Патаки внимательно слушал и с большим волнением искал пути решения этого вопроса.

При этой беседе присутствовал Иосиф Сукич, поэтому на следующий день он предложил свою помощь и попросил Патаки написать письмо от мнимого собственника чемодана. После этого он пойдёт на заставу и попробует забрать чемодан с рацией. Патаки предупредил Сукича, что это смертельно опасно, но тот оставался

непоколебимым и заявлял о готовности на всё. Когда Сукич пришёл с письмом на заставу за чемоданом, чиновник попросил обождать и зашёл в другую комнату, с которой тут же выбежали детективы с нацеленными на него пистолетами, и арестовали.

Понимая, что задержка посланника с возвращением не случайна, Патаки с Дякуном перешли с квартиры Силешлигет в другое место.

Заставу Дякун не обходил, так как знал её законы: проверке подлежали только телеги, а пешеходы проходили со своими ношами без досмотра. Это свидетельствует о действительной трагедии случая. Вот что явилось причиной ареста Патаки и его сообщников.

Группа, которая действовала в Закарпатье под руководством Степана Чижмаря, была выкрыта по причине предательства некоторых добровольных помощников, нарушениями отдельными лицами правил конспирации, заданием двойного типа. В связи с неудачной высадкой, венгерской контрразведке стало известно, что на территории Хустщины высадились десантная группа из Советского Союза, о чём свидетельствовали найденные ими в приземлённых на парашютах грузовых мешках радиостанции, запасные части к рациям, боеприпасы, одежда, продукты питания. После этого радиоконтрразведка систематически фиксировала частый выход в эфир радиопередатчика.

Недопустимую и непоправимую ошибку допустил Василий Чижмарь, который убил в селе Копашново Михаила Юську (доносчика о первом неудачном побеге его с группой сообщников в Советский Союз, а также об участии братьев Чижмарей в войне в Испании против режима Франко в 1936 – 1939 гг.). Позже им был застрелен в селе Нижнее Селище ефрейтор венгерской армии Дьордь Варга, который выгонял крестьян на принудительную вырубку леса, в котором остро нуждалась воевавшая Венгрия. Этим необдуманным поступком он привлёк внимание венгерской контрразведки к указанным населённым пунктам.

О несогласованных действиях и поведении Василия «Шугай» (Степан Чижмарь) информировал Центр. В это же время греко-католический поп села Копашново Юлий Косей сообщал детективам устно и письменно о возвращении братьев Чижмарей из СССР.

Аналогичным образом поступил и греко-католический поп села Золотарёво Ляхович, которому во время исповеди старая женщина Орос рассказала о грехах своих сыновей Ивана и Степана, которые связались с большевистскими безбожниками. Вскоре братья были арестованы и в период пыток сознались о спрятанной ими в навозе рации, оставленной для сбережения Степаном Чижмарем и «Семеном» (Лизанцем). Дом Оросов находился в лесу на окраине села Золотарёво, рядом с селом Александровка, которое граничит с Тячевским районом. Сюда разведчики перебрались, избегая облавы. В Хуст к Логойдам отправились с Александровки, но у кого находились – неизвестно.

Видимо, это была их законспирированная квартира на крайний случай. Оба брата Оросы погибли в германских концентрационных лагерях.

Для ликвидации антивенгерского сопротивления был создан большой карательный аппарат, объединённый в специальную военно-административную комендатуру. пытки заключённых проводились днём и ночью, их осуществляли с садизмом, свойственным фашистским карательным органам.

Название «хустские партизаны» было придумано венгерской контрразведкой, которой, вероятно, было страшно и невыгодно докладывать высшим эшелонам руководства Венгрии, что на территории государства более полугода действовала советская разведывательная группа из Москвы. За это руководство контрразведки могло лишиться занимаемых должностей и военных званий.

Отрапортовав об успешной ликвидации партизан, многие участники карательных групп получили правительственные награды, ценные подарки и повышения в должностях и званиях.

Разведчики хорошо понимали необходимость установления контактов с узким кругом лиц, то есть с теми, которые владеют секретной военной и политической информацией. Иная часть задания требовала от них расширения круга добровольных помощников, готовых с оружием в руках выступить против поработителей. Это на быструю руку сделать невозможно, поэтому не удивительно, что среди этой категории нашлись отдельные лица, которые не придерживались конспирации и пошли на предательство.

К этому привело задание Центра двойного типа, то есть разведки и подготовки сообщников к активным боевым действиям. В связи с этим закрадывается мысль о недооценке жизни членов разведгруппы. Но, вероятнее, это было связано с политической обстановкой в Советском Союзе и боевыми действиями на фронтах.

Заканчивая статью о разведгруппе «Закарпатцы», вынужден написать несколько слов в отношении Хустского Обелиска Славы, где ранее горел вечный огонь, был ухоженный зелёный газон, росли цветы. Удивляет меня, как и многих хустян, отношение отдельных наших руководителей к памятнику воинам, погибшим в Великой Отечественной войне.

Об этом свидетельствует разрешение Богдану Ляху достроить к кафе «Селена» на тротуаре помещение летнего типа на сорок посадочных мест. Решение об этом было принято городским советом с позволения М.М.Джанды, перед его увольнением с должности руководителя этого учреждения (вероятно, не за красивые глаза). Усилия к этому приложил и бывший руководитель Хустского горторга Н.Н.Билецкий (отец жены Ляха). По этой причине от небольшого кусочка земли возле памятника, часть его была отобрана под проход пешеходов. Тыльная сторона Монумента Славы теперь используется

для автостоянки. В случае пожара даже тяжело себе представить, что может случиться с домами и населением целой улицы. Раньше широкий тротуар можно было спокойно использовать для проезда пожарных машин. Если аналогичным образом поступят и другие собственники ресторанов, баров, кафе, магазинов, учреждений, то хустянам необходимы будут крылья или иные приспособления, при помощи которых они могли бы летать. Без тротуаров иного выхода у них не будет.

По этой проблеме в октябре 2012 года я письменно обращался к первому заместителю областной государственной администрации г. Поповичу М.М.

Это письмо областной администрацией было направлено в Хустский городской совет для рассмотрения и реагирования. Никакого демонтажа кафе «Селена» не сделано и не возвращено захваченную землю от Монуменга Славы. Всё осталось без изменения.

По моему мнению, компетентным органам области наступило время (к 70-летию десантирования разведывательной группы «Закарпатцы») принять соответствующее решение об изменении текстов на памятниках в соответствии с поставленными перед ними заданиями.

Действующими текстами на памятниках и мемориальных табличках можно гордиться, но это не соответствует действительности и приводит к неправильному освещению роли и оценки разведывательной группы в борьбе с венгерскими оккупантами.

Ранее эти данные были засекречены, поэтому руководители области, городов и районов не знали о выполняемых функциях этой группой.

На Обелиске Славы в г. Хуст даже написано Вацлав Цемпер, Франтишек Поспишил, то есть будто бы перезахоронено двух лиц. В действительности последняя фамилия и имя являются конспиративными.

За весь период деятельности разведывательной группы и до освобождения Закарпатья советскими войсками я выполнял функции связника и занимался доставкой еды. Особенно тяжело было это осуществлять после расстрелов и арестов, так как за всеми уцелевшими взрослыми лицами карательные органы осуществляли тщательное наблюдение.

С давних времён у нас повелось увиливать от признания, что мы, как и все другие государства, занимаемся разведкой и контрразведкой. Кто собирает наши секреты военного и политического характера, того мы называем шпионами, а наших лиц как угодно. Только в крайних случаях называем их разведчиками, то есть честно признаёмся, чем в действительности они занимались.

К сожалению, подобного рода патриоты порой остаются незаслуженно и неоправданно забытыми. Об этом свидетельствует

факт переименования улиц в г. Хуст, названных в честь и память разведчиков группы «Закарпатцы» и некоторых активных и погибших их добровольных помощников.

Подписи под фотографіями из архива автора:

1. Степан Чижмарь.
2. Чижмарь Степан (в центре), Василий Чижмарь (слева) перед выездом в республиканскую Испанию, где они воевали в составе интернациональной бригады им. Димитрова против режима Франко. Бельгия, 1936 г., (из архива ужгородского журналиста Н.В.Ришко).
3. Автор публикации – Чижмарь Иван Степанович, полковник СБУ в отставке.
4. Подъём на гору Менчул Хустского р-на к месту десантирования разведгруппы «Закарпатцы», 70-е г.г.
5. Место захоронения членов разведгруппы в центре гор. Хуст. Фото 14.06.2013.
6. Члены разведгруппы «Закарпатцы»: связной Михаил Роман, разведчик Иван Иванович Ловга, связная Юлия Ивановна Ловга, Герой Советского Союза генерал-майор Михаил Иванович Кухаренко (слева направо) у памятного знака на месте десантирования разведгруппы «Закарпатцы» на горе Менчул Хустского р-на возле села Драгово. 1984-1985-тые г.г.

*Василь
Ловга,
син сім'ї
розвідників*

Слідами архівів через минуле³

*Хто не знає свого
минулого, той не вартий
свого майбутнього*

М. Рильський.

³ Василь Ловга . – Слідами архівів через минуле . [Вперше надрукована] . (початок) . – Ужгород : Закарпатська щотижнева правозахисна газета «Правозахист» , 02.08.2013 , №23 (454), с. 7, (з фото) ; Також - , (продовження) , 09.08.2013 , №24 (454), с. 7 (с фото); Також - , (продовження) , 30.08.2013 , №25 (455), с. 7 .

Цього року минає 70 літ відтоді, як з Московського аеродрому здійснюється військово-транспортний літак виробництва США «Дуглас» на борту з семи розвідниками інтернаціональної розвідгрупи «Закарпатці» на чолі з угорцем-антифашистом Ференцем Патакі, сформованої, підготовленої та десантованої в ніч на 19 серпня 1943 р. (Міністерством державної безпеки) на г. Менчул Хустського району в окупований фашистами край, для ведення розвідувальної роботи.

Час минає, та не йде у безвість пам'ять про війну, а болісним крилом зринає знов і знов. Матері й батьки багатьох загиблих героїв відійшли у потойбічний світ, так і не дізнавшись, де знайшли упокій їх сини і дочки, найчастіше поховані невідомо де і коли, без імен і прізвищ. Ось і дивляться сім десятиліть поспіль загиблі в небо, вірячи, що в мудрості живих вистачить снаги і часу, аби розкрити таїну їх смерті в ім'я Великої Перемоги. Тепер над розкриттям цієї таїни побиваються сини, доньки, онуки й правнуки загиблих, істину шукають наполегливо, бо пам'ять не вмирає, не повинна вмерти. Бо ж війна не закінчується, поки з почестями не похований останній солдат. До воскресіння нашої пам'яті маємо пізнати минуле, вшанувати героїв, бо тільки так пам'ять відновимо, минуле пізнаємо, історію дослідимо, совість пробудимо, полеглих вшануємо, могили впорядкуємо, віру воскресимо, традиції відновимо, народ свій прославимо.

І добре те, що ось уже сім десятиліть у пошуках істини хто по-юнацьки невтомно, хто по-старечому, з цїпком у руках, відкривають таємницю минулого. Вони поспішають, бо з кожним днем залишається менше й менше тих, хто зі зброєю в руках виборював нашу на всіх одну Велику Перемогу.

Віроломно порушивши договір про ненапад, у неділю 22 червня 1941 р. о 4-ій годині ранку фашистська Німеччина без оголошення війни несподівано напала на Радянський Союз. На її боці виступили Італія, Фінляндія, Румунія, Угорщина та ряд інших держав-сателітів. На захист рідної землі піднялись усі народи СРСР, багатонаціональної країни, тому визвольна війна, яку вела Червона Армія, підпільники, партизани, стала Великою, Вітчизняною.

Збройним силам Червоної Армії довелося виконувати надважливі завдання – відбивати збройну навалу ударної сили світового імперіалізму в особі гітлерівської Німеччини та її союзників, визволити тимчасово окуповану загарбниками територію СРСР, допомогти народам Європи визволитися від фашистського іга.

Посильну й героїчну сторінку в цю боротьбу внесли і мешканці нашого краю, які вважали українців і росіян по той бік Карпат своїми кровними братами.

Велика Вітчизняна війна носила глибоко інтернаціональний характер, що саме забезпечувало широку і героїчну підтримку не тільки народами СРСР, а й усіма прогресивними силами світу.

Закарпатці як ніхто інший, за примхою долі, опинялися то під владою Угорщини, то Чехословаччини, то знов Угорщини, але вже фашистської.

У роки Другої світової війни в радянській розвідці активну участь брали як представники СРСР, так і громадяни окремих іноземних держав.

Найризикованішу, найнебезпечнішу для життя роботу виконували як розвідники-нелегали, так і розвідгрупи, сформовані з осіб різних національностей, які забезпечували фронти та військове командування СРСР необхідною і своєчасною інформацією про дислокацію військових формувань, їх озброєння, наміри... Ці важливі дані використовувалися при підготовці наступу радянських військ по розгрому ворога, вигнання його з окупованих територій не тільки СРСР, а й країн Європи.

Ференц Патакі, пізніше керівник розвідгрупи «Закарпатці», - в минулому австро-угорський офіцер, в 1915 році потрапив у полон до росіян генерала О. О. Брусилова в районі фортеці Перемишля. Знаходячись в Сибіру, в 1917 році, після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, активно включився в революційну боротьбу. Перше випробування на твердість характеру, духу став для Ф. Патакі полон у адмірала Колчака та «ешелон смерті», у якому він разом з іншими червоноармійцями був вивезений на розстріл у м. Читу.

Потім неочікувана, осліплена променями сонця, що ввірвалися в розкриті червоними партизанами двері теплушок, свобода, яка прийшла від недалекого шахтарського містечка Черемхово. Тут і отримав першу нагороду – іменну зброю – за активну участь у захопленні в полон Колчака та його міністрів, а головне – вдалося захопити «золотий ешелон» адмірала, в якому знаходились дорогоцінні метали, коштовності та валюта на 651 млн. в золотообрахунку. Відтак працював на різних посадах в НК (російська аббревіатура ЧК). Далі Москва, на різних відповідальних посадах, остання – начальник відділу боротьби з бандитизмом. Комісований з лав ВНК (російська аббревіатура - всеросійська надзвичайна комісія) за станом здоров'я.

З нападом гітлерівської Німеччини на СРСР, а конкретно в грудні 1941 року, після неодноразових звернень, у яких підкреслював: «Вважаю своїм обов'язком перед Батьківщиною, незважаючи на звільнення мене з військової служби, безпосередньо брати участь у бойовій боротьбі проти німецького фашизму». Наполегливість отримала позитивне рішення про направлення його в тил ворога для організації руху опору в Підкарпатській Русі, а після в Будапешт в складі керівника розвідгрупи. Йому дозволили безпосередній підбір та підготовку членів розвідгрупи. Керівництво Москви вважало за необхідне направити майбутніх розвідників в Підкарпатську Русь, а потім в Будапешт, щоб там підготувати відповідні умови й базу для ведення найширшої підпільної боротьби та збору розвідувальних

даних, передачу їх в Москву для подальшого використання в наступі Червоної Армії по звільненню завойованих фашистами територій і народів Європи. Питання стояло конкретно: підбір майбутніх розвідників з числа вихідців із Підкарпаття. А їх, біженців із Підкарпатської Русі, у виправних таборах СРСР було тисячі.

Після тривалих і ретельних пошуків Ф. Патакі свій вибір по відборі майбутніх членів розвідгрупи зупинив на кандидатурах Михайла Дякуна, Івана Ловги, Степана Лизанця, братах Степана та Василя Чижмарях. Вказані особи в довоєнний період загартувались важкою працею на шахтах капіталістичних країн Європи, пройшли гарт в легіонах Іспанії, хорошу школу підпільної боротьби та вміння боротися за свої права.

Навчання та підготовка розвідників проходили при військовій частині 44388 Російської Федерації під керівництвом полковника В. О. Карпушина (досі його ім'я в пресі не називалося) з травня 1942 по серпень 1943 р., тобто більше року, що свідчить про серйозне ставлення керівництва розвідки до цієї операції.

Розвідгрупа під кодовою назвою «Закарпатці» була створена в складі командира Ференца Патакі (псевдонім «Ян»), заступника Степана Чижмаря («Шугай»), радиста Михайла Дякуна («Українець»), Степана Лизанця («Семінарист»), зв'язкових-кур'єрів Івана Ловги («Ноябрьський») та Василя Чижмаря («Гуцул»).

Перед вильотом із Москви в тил ворога до складу розвідгрупи приєднали військового розвідника чеха Вацлава Цемпера, він же Франтішек Поспішил, він же «Острій», «Андрій».

Центром було заплановано: після приземлення десантників в лісовій місцевості Карпат, легалізувавшись, проникнути: в Угорщину - «Ян», в Румунію - «Ноябрьський», в Чехословаччину - «Андрій» для виконання поставлених їм особистих завдань. Інші розвідники мали діяти на території Підкарпатської Русі.

Відповідальна підготовка для роботи в умовах окупації і війни в тилу ворога та навчання проводилась на одній із підмосковних дач. Їх знайомили з вибуховими речовинами, стрільбі з усіх видів зброї, активному збору військової та політичної інформації, повідомлень по розташуванню живої сили, озброєнь та пересуванню військ на фронт, розвідуванню військових укріплень та споруд, як довідуватись про настрої солдатів і офіцерів угорської армії, діяльності владних структур, антирадянських організацій, збору матеріалів до характеристики політичних і військових діячів, по можливості вивчати їх лояльність і ставлення до Німеччини, розібратись в наявності опозиції та характеристики її керівників.

Особливе завдання розвідників полягало в організації формувань партизанських загонів і груп, прийомах роботи з народними масами, керівництво ними і в необхідний час створення диверсійних груп.

Усім членам десантної групи в повсякденній роботі належало суворо дотримуватися правил таємності та конспірації.

«Ноябрьський», окремо від інших членів розвідгрупи, отримав від керівництва розвідгрупи з Москви індивідуальне завдання – переправити керівника розвідгрупи «Яна» з радистом до Будапешта, а «Андрія» - в Прагу.

Після приземлення на горі Менчул десантники, звільнившись від парашутів, зібралися у заданому місці, крім Вацлава Цемпера, парашут якого вітром віднесло далеко в бік, купол його зачепився за крону великого дерева, десантник повис над проваллям. Звільнившись від парашута, Цемпер впав, травмувавши обидві ноги. Після довгих пошуків товариші знайшли його та скинуті вантажні мішки з раціями, продовольством та одежею.

Група відправилася в безпечне місце, де постало питання про лікування «Андрія».

«Семінаристом» в Центр відправлена перша радіограма: «Приземлилися погано, скали, ліс. Усі зависли. «Андрій» з висоти 5 метрів упав, травмувавши ноги. Поправляється. Знаходиться в Копашневі. Ходить погано».

Частина десантованого на парашутах спорядження – мішків зі зброєю та одежею потрапила до рук угорської контррозвідки «Кемельгарітоосталь», яка і організувала облави в районі Менчула для пошуку десантників. Розвідникам довелося перейти на нелегальне становище в Копашневі, Нижньому Селищі, а згодом в Хусті, в родині Логойдів.

Перша конспіративна квартира десантників після приземлення була обрана у Василю Гриви, яка мешкала в присілку Лункорі, що неподалік Нижнього Селища Хустського району, де розвідники прожили майже два місяці.

За короткий час з ними підтримували зв'язок місцеві жителі з числа українців, словаків, румунів, чехів, євреїв не тільки з робітників і селян, а й інтелігенції.

Так, коли розвідники володіли помічниками в угорських адміністративних закладах, військових гарнізонах, деяких тюрмах та почали володіти інформацією про дислокацію угорських військових частин, їхнім спорядженням, рухом потягів, економічним та політичним потенціалом в краї, настроєм населення, тоді Ф. Патакі вирішив переходити на іншу конспіративну квартиру в Севлюський округ, звідки готуватись до переходу в Будапешт на виконання основної частини завдання, поставленого Центром.

Ганна Василівна Логойда - єдиний живий свідок тих хустських подій, яку військово-гортіївський трибунал засудив до смертної кари, пізніше замінивши її довічним ув'язненням. Свого часу вона розповідала, як її батько став інвалідом війни, а замість пенсії та земельного наділу мав патент на володіння тютюновим кіоском

«Графіка». В той час продаж тютюнових виробів був державною монополією і без патента торгівля ним заборонялася.

Брат Ганни – Гаврило влаштувався писарем у нотаря (зав. канцелярією при старості, але останньому не підпорядковувався і на відміну від нього мав печатку, якою скріплював документи, які видавались). Інший брат – Юрій вступив на теологічний факультет Будапештського університету, завдяки чому мав відстрочку від призову в угорську армію та допоміг батькові повернути від влади тютюновий кіоск.

Сім'я Логойдів підтримувала тісні дружні зв'язки з сім'єю Сірків. Від них і стало відомо Логойдам про існування десантників, і вони погодилися на переховування «Андрія» в себе вдома, так як в місті Хусті зручніше було лікувати хворого. Тютюновий кіоск був ідеальним конспіративним пунктом, бо, приходячи отримати товар, легко можна було передати необхідну інформацію разом з карточкою на сигарети та грошима, отримати необхідну інформацію та завдання.

Вагомий вклад у діяльність розвідгрупи внесла сім'я Сірків з Хуста. Марія Сірکو, хресна мама автора, навчаючись у Празі, в 1935 р. познайомилася з Вацлавом Цемпером, який після навчання в вищій технічній школі лісового господарства проходив практику в Буштинській та Рахівській дирекціях державних лісів Підкарпатської Русі.

Микола Сокач, навчаючись в Будапештському університеті, у 1941 р. з другого курсу навчання був мобілізований до гортіївської армії.

Марія Сірко була однокласницею Миколи, з яким свого часу товаришувала, відкрила йому свою таємницю про існування розвідників.

Нові колеги Сокача скоро звикли не лише до нього, але й до стрункої чорноокої дівчини з Хуста, яка часто приїздила до восьмого кошицького відділу жандармерії, де він проходив військову службу.

Микола Сокач і запропонував та допоміг влаштувати молодшу сестру Марії Сірко – Ганну в секретний відділ гарнізонної Хустської пошти.

Ганна Сірко розкривала всю вхідну кореспонденцію, зміст секретних пакетів передавала сестрі Марії, яка ночами перечитувала і все необхідне й цікаве перефотографовувалось та передавалось розвідникам. Саме так їм став відомий страхітливий злочин, який готувався фашистами. Гітлерівське командування вважало за потрібне знищити всіх жителів сіл, що межували з будівництвом «лінії Арпада» - фашисти не хотіли залишати за собою ніяких слідів. Ця жорстка акція ворога була зірвана радянськими розвідниками з групи «Закарпатці».

Так, коли начальник табору капітан жандармерії Імре-Ференц Кіш одержав секретне розпорядження негайно знищити весь табір людей без пострілу, воно побувало у руках Марії Сірко.

Оборонна «лінія Арпада» у рамках Східно-Карпатської військової операції простягнулася на 600 км - на Заході від Дуклі до Яблунецького перевалу на Сході, будівництво якої вела армійська група генерала Хейнріці у складі 1-ої німецької танкової армії піхотної дивізії, 1-ої угорської армії і котрим протистояли війська Першого та Четвертого Українських фронтів. На обороні «лінії Арпада» в межах Четвертого Українського фронту було побудовано 99 опорних пунктів, 759 дотів, 394 дзоти, 439 вогневих точок, 400 км траншей та стрілецьких окопів, 135 протитанкових надобвів.

Під час Східно-Карпатської військової операції Червона Армія прорвала укріплення, скориставшись обхідним маневром через Свидовецький хребет, де оборонці втратили до двох третин особового складу, були змушені відступити із зайнятих позицій, що і стало результатом розвідувальної роботи розвідників.

Приходячи на пошту в справах, старший писар саперної частини, яка дислокувалась в с. Крива під Хустом, познайомився з М. Сірко і став з нею підтримувати дружні зв'язки, після чого до Марії потрапили матеріали схеми оборонної «лінії Арпада».

Оцінивши ці важливі матеріали, Ф. Патакі сказав: якщо б тільки це було результатом десантування розвідників у тил ворога, то ми і тоді були б задоволені.

Із вивчених архівних матеріалів та розповідей батьків можу зробити висновок, що основне завдання керівника групи Ф. Патакі полягало в тому, щоб після вивчення дійсної ситуації в тилу ворога на місцях Підкарпатської Русі, перебратися до Будапешту, де свою розвідувальну діяльність будувати в плані пошуку впливових військових та політичних діячів, яких схилити до думки про вихід Угорщини з війни як союзниці Німеччини. Керівником групи розвідки в Москві був передбачений варіант: у випадку провалу Ф. Патакі мав бути обміняний на полонених вищих угорських офіцерів, що перебувають у військових таборах СРСР.

Вагомий вклад у діяльність розвідгрупи внесли помічники з с. Фогорош (нині Зубівка Мукачівського району) Василь Жупан, Іван Горват, Василь Рейті та Василь Чорій. Молодий В. Жупан свого часу працював вчителем у с. Н. Селище, де і познайомився з розвідниками, які після бесіди з ним повністю йому довірилися. З того часу В. Жупан став збирати розвіддані про пересування на Схід через Мукачево, Сваляву ворожих ешелонів, завантажених озброєнням. Він залучив до роботи по збору відомостей військового характеру залізничників Івана Горвата, Василя Рейті, Василя Чорія, Юрія Сабова. Ю. Сабов та І. Горват супроводжували ешелони. Василь Чорій був вантажником, часто доставляв офіцерам валізи та знаючи угорську мову, уважно прислухався до розмов офіцерів, які вони вели між собою. Уже будучи залученими до підпільної роботи, одного разу супроводжували ворожий ешелон з 55-ма танками та 4-ма вагонами з боєприпасами.

Коли доїхали до Волового, там зустрілися з підпільником Павлом Буцком. З ним і порадилися, як скинути ешелон з танками з рейок. І на найвищій точці перевалу в Карпатах на ходу відчепили платформи з танками, і ті згуркотили в провалля.

«Кемельгарітоосталь» (відділ угорської контррозвідки) вже знав про десантування парашутистів на території Підкарпатської Русі, що вимагало вкрай великої обережності розвідників, високого рівня конспірації та постійного контролю за своїми діями.

Закарпатці, скуштувавши усіх принад від фашистської влади, здебільшого були настроєні вороже щодо окупантів. Населення Севлюша, із числа простих людей, інтелігенції різних національностей, добровільно допомагало розвідникам. Патріоти були готові виконувати найрізноманітніші завдання по визволенню свого краю від фашистської навали та перемоги над ворогом.

Після нетривалої акліматизації в Копашневі та с. Н. Селищі, уже 27 серпня 1943 року командир групи Ф. Патакі направив мого батька Івана Ловгу в с. Чорнотисово Севлюського округу для підбору для себе та радиста конспіративних помешкань, встановлення надійних зв'язків, виготовлення діючих документів, які б засвідчували особу як постійного місцевого мешканця в окупованому фашистами краї, більш детального вивчення дійсної ситуації розвідувальної діяльності, умов та обставин в регіоні, з послідуочим доправленням до Будапешту для легалізації та виконання основної частини завдання, поставленого Центром.

У Чорнотисові батько таємно зустрівся з мамою, дідом, своїми братами Василем та Юрієм і після проведеної роз'яснювальної роботи з ними розповів про мету свого перебування на окупованій території. Після цього всі без вагань включились до підпільної боротьби проти фашизму. Хоча й добре знали про можливий смертельний ризик для життя.

Згодом батько встановив зв'язки та домовленість на подальшу співпрацю по зборі необхідної інформації для десантників із Петром Романом, Василем Ірхою, Самуїлом Вайсом, через яких наладив зв'язки з жителями села Теково, зокрема батьком та 17-річним сином Юліями Уйфолуші. Зі старшим Уйфолуші домовилися про підбір конспіративної квартири для керівника групи розвідників з радистом, яка була надана мешканцем села Теково Антоном Параскою

Батько зайнявся виготовленням легальних документів, які б засвідчували особу Ф. Патакі та радиста М. Дякуна на окупованій фашистами території.

Декількома днями пізніше місце для зберігання радіопередавача виділив у своєму будинку в Севлюші лікар Євген Лейзман.

Із мешканців міста в групу було залучено Олену Гандеру, Михайла Гичку, його сина Івана, Євгена Лейзмана, Мора Форкоша, його дружину Сирену, Мора Шварца.

При допомозі Уйфолуші та моєї мами було здійснено перехід Ф. Патакі з радистом із Хуста до Текова. Сюди, на конспіративну квартиру Ф. Патакі, була сконцентрована розвідувальна інформація по переміщенню ворожих військ не тільки з районів Підкарпатської Русі, але й із Румунії. Збором її зайнялися Петро Роман, Юлій Уйфолуші зі своїм сином та Іван Гичка.

Виготовленням документів, які б засвідчували особу Ф. Патакі та М. Дякуна як громадянина Угорщини, зайнявся Василь Шаркань - нотар Веряцького нотаріального уряду. Він же виготовив та допоміг отримати нове посвідчення для Ф. Патакі та радиста.

В таємниці від інших членів десанту, як і було передбачено планом-завданням Центру, Патакі та Дякун виїхали в Севлюський округ для підготовки та виконання найважливішого завдання.

Після прибуття в Севлюський округ, Патакі та Дякун якийсь час мешкали на конспіративній квартирі в с. Текові у Антона Параски, потім були поселені у Михайла Гички, який проживав у районі «Теплиці» (м. Севлюш).

Хазяїн в подальшому був зв'язковим між Тековим та Хустом.

Деякий час Патакі з радистом знаходився в помешканні Пала Мезеї у с. Вилоку Севлюського округу, звідки вони добиралися в Севлюш в будинок О. Гандери. З ванної кімнати її будинку у нічну пору велися радіопередачі – цінна інформація поступала в Москву.

Восени 1943 р. в помешканні Михайла Батина із с. Хижа Севлюського округу тимчасово переховувався Ф. Патакі та радист М. Дякун, а сам хазяїн постачав розвідників військовою інформацією.

Молода патріотка Севлюша Олена Гандера була особистим зв'язковим командира розвідників, по завданню якого їздила до Хуста та Будапешту.

З початку жовтня 1943 р. «Ян» (Ф. Патакі) ніякого зв'язку з Центром не підтримував: у батареях для радіостанції закінчилось живлення.

Між «Яном» та «Ноябрьським» зв'язок підтримувався через зв'язкових та поштові канали.

Передача інформації на Велику Землю давалась важко, із-за знеструмлення батареї радіостанції. Як згадував батько, він через надійних людей встановив конспіративний зв'язок з охоронцями Вилоцького залізничного мосту, де для його освітлення використовувались акумулятори, що і було використано для передачі радіограм.

Напередодні відправки керівника та радиста до Будапешту моїм батьком було замовлено у місцевого кравця Мора Шварца пошиття за знятою Уйфолушієм міркою двох костюмів для Патакі та радиста.

Щоб не привертати до себе зайвої уваги контррозвідки, керівнику групи батьком було запропоновано поголити бороду, бо так Патакі більше походив на інтелігента. У Будапешті людина з бородою

була великою рідкістю. Переважно бороди носили євреї, і людина з бородою у фашистській державі привертала до себе особливу увагу. Це і було ним зроблено.

В пам'яті батька залишився хвилюючий епізод. Купуючи свіжу пресу біля газетного кіоску, Патакі і Дякун у нових костюмах, пошитих без їх участі та навіть примірки, які щойно вчора були віддані замовнику, зустрілися з кравцем М. Шварцом. Останньому хотілося спитати клієнтів, чи добре виконана його робота. Не знати, чим би це могло закінчитися, якби кравця не попередив про цю недоречність батько, що супроводжував товаришів на деякій відстані.

До початку 1944 р. загін розвідників нараховував більше двох сотень помічників, організовану розгалужену мережу підпільників, що об'єднувало багато населених пунктів Хустського, Севлюського, Мукачівського округів, міст Кошіце та Будапешт.

Через ст. Королево в супроводі Ю. Уйфолуші та його сина, Олени Гандери, за допомогою батька, Патакі-Поповича та Дякуна доправлено до Будапешту в помешкання Йозефа Сукича в районі Сілашлігет. Це був старий знайомий Дякуна, з яким той раніше служив у армії.

Ціленаправлена робота розвідників у населених пунктах Хустщини, Севлющини, Мукачівщини та Будапешту проводилась майже півроку. Угорська контррозвідка «Кемельгарітоосталь», слідчі жандармерії та агенти вже володіли багатьма даними про таємну діяльність розвідників від дня десантування їх на Підкарпатті.

Так, в с. Драгово 16 лютого 1944 р. було застрелено жителя с. Копашнево Михайла Юску.

Смертельний постріл вчинила цивільна особа, як пізніше стало відомо, - Василь Чижмар, нібито в помсту Юсці за вчинений донос жандармерії на нього як воїна-інтернаціоналіста, що брав участь у військових операціях в Іспанії, а згодом угорського вояка Дьордя Варги, який виганяв населення с. Н. Селище на лісорозробки по заготівлі деревини для угорської армії.

Після несанкціонованих розправ над фашистськими посібниками нависла велика небезпека над десантниками, для випередження якої потрібно було негайно евакуювати недовілікованого В. Цемпера та терміново змінити місце його перебування (Хуст, сім'я Логойдів).

Про це свідчить текст радіограми, відправленої 21 лютого 1944 р. в Москву: «Групі загрожує небезпека, - передав «Шугай», - Василь нам не підкоряється, ми навіть не знаємо його завдання, що він повинен був працювати з Федором. До цього часу жодної користі. Тепер ми його залишили і пішли разом з братом Петром».

Контррозвідка більш чіткими, спрямованими діями посилила заходи боротьби проти розвідників, зокрема, задіяли зрадників (Дюлу Кошеля). В окремих випадках це приводило до успіху.

Підду роль в цьому зіграв Косей, який усно та письмово повідомляв угорську контррозвідку про членів та помічників розвідгрупи.

В одному із вироків, винесених військовим трибуналом угорського королівського генштабу в Мараморошсігеті від 28.04.1944 р. довідуємось, що Косей, крім офіційної заяви угорській владі, намагався передати партизанів у руки жандармів та всіляко прагнув повідомити про їх наявність. Іван Рац, гімназист Хустської гімназії, точно вказав, де збираються десантники в Хусті (вул. Глибока, 22, сім'я Логойдів).

Та коли в ніч на 27 лютого 1944 року Степан Чижмар та Степан Лизанець зайшли в будинок Логойдів, щоб вивести до Мукачева Цемпера, угорська контррозвідка вже мала план по їх захопленню.

В нерівному бою загинули 6 чоловік, в тому числі і троє розвідників.

Найактивнішу участь у організації затримання патріотів, серед яких героїчно загинули: Степан Чижмар, Степан Лизанець та Вацлав Цемпер, брав відомий фашистський садист Степан Ільчик, який у повоєнний період був покараний тюремним ув'язненням. Єдиним його успіхом став арешт В. Чижмаря через декілька днів після кривавої розправи в Хусті.

Після трагічних хустських подій, які сколихнули не тільки Підкарпатську Русь, а й Угорщину, почалися масові арешти помічників розвідгрупи. Становище ускладнювалося непередбачуваними подіями, коли в березні 1944 року розпочалася масова окупація Угорщини гітлерівцями. Проводились масові арешти прогресивних діячів, усіх тих, хто був неблагонадійними, по заздальгідь складеним спискам. Почергово було заарештовано М. Дякуна, його хазяїв по місцю мешкання – Бубана-старшого, Сукича та Патакі. В останній день Ф. Патакі та Бубан Янош планували втекти до югославських партизанів, але спізнилися на декілька годин.

15 березня 1944 року «Ян» (Патакі) в останньому листі писав, «...щоб «Ноябрьский» (Ловга) приступив до організації партизанських загонів» (архів).

Залишаючись в Севлюші, батько разом з підпільником Лайошом Палом, що мешкав тоді в районі міста Гальмін (Румунія), наладив конспіративну роботу по збиранню інформації військового характеру, озброєння, пересування ворожих військ через вузлові станції Королево, Чоп, Сигет, про політичний та морально-психологічний стан особового складу фашистських військ, передавав це своїй помічниці Юлії Ловзі, яка в свою чергу через⁴ Олену Гандеру та Юлія Уйфолуші переправляли ці дані командирю в Будапешт.

В ніч на 4 квітня 1944 року в Чорнотисові у своєму помешканні під час чергової таємної операції угорської поліції «Кемельгарітоосталь» групою, очолюваною відомим садистом С.

Ільчиком, була заарештована і моя мама. Також були заарештовані два брати батька – Василь та Юрій, а також Янош Форкош. На світанку всіх привезли в село Теково, де приєднали й інших заарештованих, потім до Севлюша, а звідти на закритій автомашині вивезли в тюрму Мараморошсигета.

У в'язниці, коли мама побачила Ф. Патакі та М. Дякуна, тоді зрозуміла, що в розвідувальній групі стався провал.

Цікавий випадок трапився, як пригадувала мама, перебуваючи у в'язниці Мараморошсигета, де вона була вимушена, як жінка, прибирати комендатуру. Одного разу на стіні кабінету побачила не зашторену карту, де на фоні території Підкарпатської Русі було вмонтовано шість прапорців зеленого кольору з прізвищами заарештованих та загиблих розвідників, а в центрі прапорець червоного кольору з прізвищем батька. Так вона дізналась, що він на волі.

6 квітня 1944 року, повернувшись із чергового завдання з міста Гальміна (Румунія) в Чорнотисово, батько довідався про арешт мами і негайно прийняв рішення лісовими масивами перебратися в Довге, по місцю свого народження, на виконання поставленого завдання «Яном» - приступити до організації партизанської групи, яка згодом переросла в загін з 29 бійців.

В квітні-червні 1944 року в Мараморошсигеті проходив судовий процес – засідання військового трибуналу генерального штабу угорсько-королівської армії. За його вироками 33 патріотів було засуджено до страти, з них 27 розстріляно, інших засуджено на довічне ув'язнення.

17 червня 1944 року приречених на страту привезли в рідні місця, де її і виконали.

Так, в Чорнотисові, у центрі села розстріляли П. Романа, В. Ірху, С. Вайса, у Текові – батька і сина Юліїв Уйфолуші, Менделя Вайса, Антона Параску, Михайла Панька, у Севлюші, біля стіни колишньої учительської семінарії для дівчат, а потім взуттєвої фабрики – Олену Гандеру, Михайла Гичку, Мора та Сирену Форкошів, Євгена Лебовича, Євгена Лейзмана, Мора Шварца.

Михайлові Батину із с. Хижа та Михайлові Борто вищу міру покарання виконали під Замковою горою в Хусті.

Не ясно, чим керувались кати, розстрілявши двох останніх тут, а не за місцем їх народження.

В нерівному бою з фашистськими окупантами загинула майже вся розвідувальна група. Чимало підпільників страчено, дивом вдалося уникнути арешту одному із десантників – моєму батькові. Об'єднавшись із частиною партизанського загону імені Ватутіна на початку вересня 1944 року, продовжив боротися з ворогом в населених пунктах Іршавщини та Міжгірщини.

Кінець війни зустрів у горах Міжгірщини, де при зустрічі з командуючим 4-им Українським фронтом генералом Петровим вручив йому трофейний легковий автомобіль «Вілліс».

Коли в м. Шопронь (Угорщина) було створено музей імені Ф. Патакі, де 4 жовтня 1944 року відважного інтернаціоналіста-розвідника страчено, угорські антифашисти весь час розшукували Раїсу Попову, але все ускладнювалось тим, що в партизанському загоні імені Ватутіна вона називалася як Шевцова (конспіративне ім'я), коли потрапила до рук фашистів. Раїсі Поповій восени 44-го року в Ужгородській в'язниці зачитано смертний вирок разом із Ф. Патакі.

Після вияснення та уточнення її як особи, Раїсу Митрофанівну запрошено до Будапешту. В угорському уряді відбулася хвилююча зустріч з колишнім тюремним лікарем Яношом Куруцом, завдячуючи турботі якого Раїса залишилася живою. Тоді ж вона зустрілася і з колишнім бійцем-перекладачем загону Степаном Ковачем. Виявляється, що після закінчення війни С. Ковач переїхав на постійне місце проживання в Угорщину, навчався в Московській військовій академії, згодом служив на різних посадах вищого складу угорської армії, остання - начальник генерального штабу в званні генерала.

Раїса Попова в повоєнний період неодноразово приїздила у Виноградів до моїх батьків, спілкувалася з мамою як із співкамерницею по в'язниці у Мараморошсігеті.

Коли готувалась перша конференція Комуністичної партії Закарпаття, що відбулася 19 листопада 1944 року, мій батько став її делегатом, а на самій конференції – членом ЦК Компартії Закарпатської України (в числі 24 делегатів), а 26 листопада був делегатом Першого з'їзду Народних комітетів і голосував за Маніфест про возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною, який схвалило майже все доросле населення.

В 1965 році з нагоди 20-річчя Перемоги над фашизмом була прийнята постанова з клопотанням про державні нагороди членів та помічників розвідгрупи Ф. Патакі, в зв'язку з чим представлено і нагороджено 38 чоловік медаллю «За відвагу», 22-х медаллю «За бойові заслуги», із них 25 чоловік посмертно, в тому числі і керівник групи. Крім того, Ф. Патакі нагороджений орденом Червоного прапора.

У серпні 1990 року опубліковано Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про поновлення прав всіх жертв політичних репресій 20-50-их років, засуджених під час масових репресій, які не сумісні з нормами цивілізації», а потім Верховна Рада УРСР ухвалила Закон «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», які були репресовані за надуманими «справами» і засуджені так званими «трійками» та особливими нарадами, і підлягають реабілітації.

Радий, що в цьому благородному процесі є і частка моєї праці.

Тоді, на початку 90-х років, значну роботу по реабілітації незаконно засуджених наших земляків провели працівники Служби безпеки в Закарпатській області, облпрокуратури та облсуду.

Цією реабілітацією Закарпатське управління КДБ займалося з 1953 року. Проте на початку 60-х років цей процес з невідомих причин дещо уповільнювався і перегляд справ вівся лише за особистими заявами репресованих осіб або їх родичів. Тому й міркую: чи не унікальний дарунок долі випав мені, синові втікача від фашистського режиму, на початку 90-их за наказом керівництва УКДБ області перевести архівні справи на осіб із числа уродженців Іршавського району, які в свій час з тих чи інших причин нелегально перетнули кордон України з СРСР, де потрапили за ґрати та понесли незаконне покарання в таборах ГУЛАГу. При розгляді та вивченні майже 300 архівних справ, одна з яких була на мого батька і до цього часу знаходилась на зберіганні в архівному підрозділі УКДБ СРСР м. Іваново Російської Федерації, потрапила до мене на вивчення та подальше направлення матеріалів на його реабілітацію тоді, коли батько ще був живий.

Угорське телебачення відзняло документальний кінофільм про життя угорського та радянського розвідника Ф. Патакі, створення якого підказав документальний роман «Уповноважений», який побачив світ в Угорщині у 1983 році. Зйомки зроблено в Шопроні, де страчено відважного розвідника. Після Закарпаття робота над стрічкою продовжилася в Москві, потім у Красноярську, адже життя героя тісно пов'язане з цими місцями.

Ні, не трагічним фіналом закінчилась діяльність розвідгрупи «Закарпатці». Відважні розвідники-інтернаціоналісти групи «Закарпатці» Ф. Патакі, М. Дякун, І. Ловга, С. Лизанець, В. Цемпер, Степан та Василь Чижмарі посіяли зерна боротьби з фашистськими загарбниками, які дали буйні сходи, привівши до розгортання партизанської боротьби з окупантами. Не пішли у безвість героїчні справи ні розвідників, ні їх помічників.

Добре те, що після визволення Закарпаття на священних могилах полеглих у боротьбі з ворогом патріотів з Хуста, Мукачева, Виноградова, Чорнотисова, Текова у населених пунктах, зокрема в Шопроні, встановлені величні пам'ятники і на них часто можна бачити квіти нашої невмирущої пам'яті. І поки так є, поки ми не тільки в святкові дні вшанування визволителів приходимо до обелісків, - борцям за волю судилося безсмертя.

На фото: Члени розвідгрупи “Закарпатці” зв’язківець Юлія Іванівна Ловга, її син Володимир, який народився в 1944 році в тюрмі м. Мараморощ- Сігет, зв’язківець Ференцне Воллович, розвідник Іван Іванович Ловга, зліва направо, біля пам’ятника розстріляним партизанам. Виноградово. 80–ті р.р.

Пётр Сова

Последний путь героев⁴

Пошел 5-й год фашистской оккупации Закарпатья. Была ранняя весна 1944 года. В краю царил террор. От него молодежь тысячами уходила в Советский Союз, продвинувший свои границы осенью 1939 года на Главный Карпатский хребет. Десятки тысяч патриотов томились в фашистских тюрьмах и концлагерях. Зажав кулаки, народ молчал, обращая свои взоры на Восток, где уже вспыхивали все ярче и ярче зарницы кровавых битв, предвещавшие, что час освобождения безудержно приближается.

Все погрузилось в молчание. Казалось, будто уже все придушено. И вдруг все Закарпатье было всколыхнуто событиями в Хусте. Им

⁴ Из архива П.П.Совы, в 1944-1945 г.г. первого заместителя Председателя Народной Рады Закарпатской Украины

предшествовал случай, имевший место в селе Копашнево, расположенном в верховьях речки Хустец, впадающей под Хустом в Тиссу.

Зима была на исходе, когда венгерский жандарм, несший в селе сторожевую службу, однажды утром на рассвете заметил мужчину, вышедшего из селянской хижины на верхнем конце села, и окликнул его.

- Стой! Руки вверх!

На оклик незнакомец ответил очередью из автомата. Жандарм был убит наповал.

На выпавшей ночью свежей пороше было отчетливо, как в открытой книге, отпечатано все, что происходило тут на рассвете. Разведке без особого труда удалось путем опроса не выдержавшего пытки хозяина хижины, где скрывался незнакомец, установить, что жандарма убил житель села Степан⁵ Чижмарь.

В 1939 году, когда после освобождения западно-украинских земель границы Советского Союза продвинулись на Главный Карпатский хребет, люди, особенно молодежь, стали уходить из Закарпатья в страну Советов, ища в ней пристанища и спасаясь от царившего в краю фашистского террора. Между ними был и Степан Чижмарь из Копашнева. А летом 1943 года он был сброшен на парашюте на гору Менчул, что высится над селом Драгово, в составе советской разведывательной группы.

На Хустщине развернулась вслед за тем активная антифашистская борьба. В Копашневе, Нижнем Селище, Золотареве, Хусте возникли подпольные группы, помогавшие советским разведчикам.

Однако десантникам не удалось полностью развернуть подпольное партизанское движение. Помешал этому случай с убитым в Копашневе жандармом, расследование которого преждевременно установило наличие на Хустщине партизанской группы, выявление которой уже не представило особого труда для фашистской разведки. Для этой цели оккупационными властями мобилизована была широкая сеть шпионов и коллаборантов, и обнаружение ее было лишь вопросом времени.

Это случилось в ночь с 26 на 27 февраля 1944 года. В эту ночь группа партизан и подпольщиков собралась в Хусте в доме Логойдовых по улице Глубокой №22, за которым в то время уже была устроена слежка.

Для поимки партизан уже стоял наготове целый взвод жандармов в составе 20 человек. По сигналу переодетые в гражданское платье жандармы в час ночи окружили дом и предложили партизанам сдаться.

---

⁵ Фактически – Василий Чижмарь, прим. редактора

На вызов сдаться партизаны ответили пальбой из автоматов и пистолетов. Начальник жандармского взвода был тяжело ранен. Жандармы поняли, что партизаны принимают бой. Началась ночная осада. Положение партизан в окруженном со всех сторон доме было безвыходное, однако они решили до конца стоять и не сдаваться живыми врагу. Они знали, что попасть живыми в руки оккупантов означало невыносимые пытки и виселицу. Они решили биться насмерть, до конца, чтобы унести с собой тайну подпольной организации в могилу.

Так решили и героические хозяева дома, в котором они нашли приют и убежище. Милости они не ждали и не желали от врага.

Ночная стрельба, очереди из автоматов встревожили и разбудили прилегающие к замку ближайшие городские кварталы. Партизаны стреляли из окон и держали под обстрелом всю околицу дома. Жандармы отвечали на огонь и держали дом со всех сторон под непрерывным обстрелом.

Неравный бой продолжался долго, пока не были перебиты все десантники: С.Чижмарь, С.Лизанец и В.Цемпер. Кроме них, были убиты в доме Елена и Георгий Логойдовы и их старенькая бабушка. Оставшиеся в живых остальные три члена семьи Логойдовых (Анна, Гавриил, Мария) и их мать были арестованы и переданы статариальному⁶ суду в Мармарошском Сигете. Из всей героической семьи Логойдовых осталась в живых только Анна, вернувшаяся в 1945 году из лагеря смерти в Дахау.

Вернемся, однако, к событиям в Хусте. В результате ночного боя в подвергшемся ночной осаде доме по улице Глубокой №22 остались только мертвые тела убитых в ночном бою и больше ни одной живой души. Их некому было хоронить.

И вот три дня спустя жители Хуста стали свидетелями необыкновенного явления. От православного собора, под трезвон колоколов, двинулось погребальное шествие. Впереди шел с архиерейским посохом в руке, в митре и в расшитой серебром черной ризе седобородый старенький архимандрит Алексей, в мире Кабальюк, главный подсудимый нашумевшего в то время на весь мир т.н. «мармарошского православного процесса» 1914 года. Рядом с ним с левой стороны шествовал маленький и невзрачный дьячок, неся кадило. За ними - запряженная парой коней ломовая платформа, накрытая черным полотном. На ней помещалось шесть покрашенных в черный цвет, сколоченных из досок простых гробов. На козлах сидел возница, одетый в черное платье.

За импровизированной похоронной каретой не шествовал никто. Родственников не было, а друзья и соседи, как это часто в жизни бывает, воздержались по расчету, как бы чего-нибудь не вышло...

---

⁶ Фактически – трибунал, примечание ред.

Встречные люди на улице останавливались и молча, с обнаженными головами пропускали мимо похоронное шествие. По дороге на кладбище траурное шествие часто останавливалось. Престарелый архимандрит с видом аскета дрожащим, надорванным старческим голосом громко читал евангелие.

Последняя остановка была сделана перед зданием окружного начальства, по соседству с жандармским участком, где архимандрит Алексей читал Лазарево евангелие. Это был своего рода вызов по адресу властей, своего рода демонстрация. Но растерявшиеся от неожиданности власти решили закрыть на все это глаза, и траурное шествие беспрепятственно, без всякого вмешательства поднялось на кладбище у подножья Замковой Горы, где состоялся заключительный обряд погребения.

Такой был последний путь героев.

Председатель Закарпатского областного общества русской культуры «Русь» Владимир Салтыков

ПАМЯТЬ О ВОИНАХ – В ПАМЯТИ ЛЮДСКОЙ ...⁷

18 августа 2013 года группа журналистов из города Ужгород побывала в селе Колочава - в живописной долине Межгорского района Закарпатской области. Журналистов областного центра представляли журналист и оператор 21-го канала Закарпатского телевидения, журналистка облгостелерадио, журналист областной газеты «Новини Закарпаття», внештатный член редколлегии правозащитной газеты «Правозахист», он же - председатель областного общества русской культуры «Русь», ещё один участник поездки представлял два частных сайта.

Поездку группы координировал журналист Барбил Богдан, а организована она Делеганом Михаилом Васильевичем – председателем Закарпатской областной организации Национального союза краеведов Украины кандидатом исторических наук, а также Станиславом Михайловичем Аржевитиным, депутатом ВРУ V-VI созыва, канд. экон. н., который спонсировал праздник и журналистскую поездку.

Учёных в поездке представлял доктор истор. н. проф. УжНУ С.Д. Федака.

Надолго журналистам запомнится тёплый прием колочавцев. Программа чествования в селе Колочава

---

⁷ Владимир Салтыков . – Десант над Менчулом . [Впервые опубликована] .– Ужгород : Закарпатська щотижнева правозахисна газета «Правозахист» , 30.08.2013 , №25 (455), с. 7 (з фото) .

посвящалась юбилейной дате – 70-летию десантирования на гору Менчул (в ночь на 19 августа 1943 г.) советской разведгруппы Первого Главного Управления МГБ СССР. Программа праздника была составлена главным идеологом и спонсором мероприятия – Станиславом Аржевитиным, во время его недавней поездки, экспромтом.

В первую часть праздника входило театрализованное костюмированное действие, изображающее подготовку разведподразделения и инспектирование комиссаром 3 ранга МГБ (соответственно генерал-лейтенанту ВС СССР) Судоплатовым разведгруппы в спецколле и боевые эпизоды подпольщиков в Закарпатье с участием жителей села.

Вторая часть праздника включала в себя презентацию книги Василием Ловги «Десант над Менчулом» (на укр. яз.) - сына единственного, уцелевшего от расстрела советского разведчика.

Третья часть включала в себя массовую дегустацию солдатской перловой с мясом каши, приготовленной в воинской кухне сельской поварихой и «армейский прицеп».

В «круглом столе» под открытым небом при обсуждении книги Василия Ловги «Десант над Менчулом» экземпляр с авторским факсимиле получил один из выступающих - спонсор этого издания Станислав Аржевитин, выступил сам автор, который в театрализованной части встречи играл роль своего отца – единственного оставшегося после ВОВ в живых члена разведгруппы, представитель КПУ Владимир Алексей, профессор кафедры «История Украины» УжНУ доктор ист. н. Сергей Федака, журналист и председатель ЗООРК «Русь» Владимир Салтыков.

Не могу не сказать несколько дополнительных слов о прекрасном спектакле в Колочае, свидетелем которого был, воссоздавшем боевые сцены 1943 года на территории сельского музея «Старое село».

Представьте себе: традиционные закарпатские хаты. На кронах деревьев – советский парашют с не полностью погашенным куполом. Рядом армейская палатка с брезентовой походной кроватью под потолком, развернутой рацией на столе, минимальным набором металлической посуды для жизнеобеспечения десантников-разведчиков. Вокруг гости, журналисты фотографируют вместе курящих разведчиков в десантной форме, их русинских помощников, в немецкую и венгерскую форму одетых колочаевских актеров, и некурящих, в национальных костюмах, красивых девушек, играющих роль советских связных. Зрители в креслах, в тени деревьев, ждут начала спектакля, а журналисты и операторы на поле, где

будет разворачиваться спектакль, высматривают позиции «не против солнца» поинформативнее, берут интервью, быстро записывают имена участников и их героев, которых те изображают, фотографируют крупным планом «разведчиков», «немцев», «жандармов».

По сигналу «дирижера» группа советских десантников начинает отрабатывать «в Москве» «урок десантирования» и «радиодоклад» об итогах выброски в тыл врага. Погашен парашют, уносят с места приземления поранившего ногу разведчика, при круговой боевой готовности сделан доклад в разведцентр. Инспектирует группу комиссар МГБ 3-го ранга (равносильно званию генерал-лейтенанта в Советской армии) в форме генерал-майора МГБ - Судоплатов. Его убедительно, с наигранным «генеральским» поведением, играет Станислав Аржевитин. Старший группы докладывает ему персональные агентурные данные разведчиков, их задачи. Не знаю, читал ли Станиславского Аржевитин, но, для меня очевидно, что в нём талант актера немалый. Несыгранность, «нештатность» военных-актеров-разведчиков играла на зрелищность спектакля: «генерал» распекал их за неправильные строевые приемы, команда «кругом» исполнена не через ТО плечо, подшучивал над неуставными штрихами поведения, удачно заполняя непредвиденные актерские паузы. Очевидно, что командовать актеру на гражданке приходилось немало. Достается даже шоферу генерала, который не вовремя подал ему машину, увлекшись беседой с колочавскими девочками.

Второй эпизод спектакля включал в себя обнаружение полицейскими десантного парашюта, создание группы вооруженных полицейских - их играли школьники, приезд на мотоцикле группы немцев во главе с немецким генералом, которого убедительно играл тот же Станислав Аржевитин.

Третий эпизод был, в большей части, – акустический. Аппаратура воспроизвела звуки боя в соседней со зрителями хате. Роль своего отца – разведчика Ловги сыграл его сын - Василий Ловга.

По сигналу устроителей-дирижеров праздника, по команде «развернуть стулья на 180», внимание зрителей переключилось в тень деревьев, к столу президиума под кумачом советского флага с изображением Ленина.

Краткое вступление Михаила Делегана, затем - представление своей книги и подробный рассказ о событиях 70-летней давности Василия Ловги - автора книги «Десант над Менчулом», подарок от автора только что вышедшей из типографии книги с автографом Станиславу Аржевитину, выступление Председателя сельсовета Василия Худинца,

ужгородского профессора-историка Сергея Федака, представителя КПУ Владимира Алексия. Последний просил передать корзину цветов афганцам – уроженцам села, чтобы возложить её на горе Менчул Хустского района 19-го августа при чествовании юбилея десантирования. С приветствием участникам встречи-торжества с теплыми словами выступил от имени русских организаций Закарпатья, Ужгорода, Виноградовского и Мукачевского районов, ужгородский журналист, председатель Закарпатского областного общества русской культуры «Русь» Владимир Салтыков, внештатно представлявший газеты «Правозахист» и «Русскую правду».

Организаторы встречи, автор презентованной книги - Василий Ловга - сын одного из разведчиков, участники встречи, журналисты получили от ЗООРК «Русь» свежие и ретроспективные выпуски номеров «Русской правды» и ленты-триколора цветов российского флага на память о встрече-празднике.

На память журналисты увезли с собой подарок – одну из трех книг, изданных о селе Колочава: Станіслав Аржевітін. - «Карпатська Україна: епоха в добі», - Вінниця: 2013, изд. «Тезис», 1000 экз.

В фотоархиве автора этой публикации сохранится и его фотография с организаторами встречи и авторами книг о Закарпатье на фоне российского флага, как символа того, что русские чтут вклад советских разведчиков и закарпатских подпольщиков в освобождение Украины, Родины, вклада в Победу.

В город Ужгород группа журналистов вернулись из поездки, которая началась утром, близко к 22 часам. А уже на следующий день, 20-го августа в программе новостей 21 канала впервые была показана «колочавская» работа ужгородских журналиста и телеоператора об этой поездке.

Меня приятно поразило наличие и бережное сохранение сельских памятников и истории села. И ещё: большую часть моего пребывания вокруг слышал русскую речь. Немалую роль в этом отвожу депутату V-VI созывов Аржевитину. В его планах имеющиеся сельские памятники погибшим воинам 1-ой мировой войны, участникам ВОВ, партизанам, «заробитчанам», Духновичу - пополнить памятником тем, кто мигрировал в СССР от фашистов. Ведь именно этими местами проходил один из путей нелегальных, в т.ч. закарпатских (и колочавских) мигрантов.

На колочавских фотографиях из архива Владимира Салтыкова – фрагменты праздника:

1. У входа в музей под открытым небом села Колочава «Старое село»
2. У палатки разведгруппы «Закарпатцы» журналист Владимир Салтыков
3. В походной палатке разведчиков.

1-5 Снимки на память. В ожидании костюмированного спектакля «разведгруппа «Закарпатцы»».

Перед театрализованным представлением – зрители села и гости праздника

Сцена спектакля «подготовка разведчиков в советской разведшколе».

Сцена спектакля «инспекция подготовленности разведчиков комиссаром 3 ранга МГБ СССР Судоплатовым»

Сцена спектакля «немецкий генерал – в селе» разговаривает с местными полицейскими и жителями села»

Из зрительного зала – «зелёного Круглого стола»

1. Василий Ловга – сын члена разведгруппы «Закарпатцы» дарит авторский сигнальный экз. своей презентованной книги «Десант над Менчулом» спонсору издания депутату ВРУ V-VI созыва Станиславу Аржевитину.

«21-ый канал» ЗОГТРК берет интервью у сына разведчика Василия Ловги

1. Солдатская каша для участников праздника.
2. Фото на память для русского общества.

Василь Гутник,
с. Колочава,
Міжгірський
район
Закарпатської
області

Десант над Менчулом⁸

⁸ ***Десант над Менчулом . - Василь Гутник . – [Опубликовано впервые] . -
Политинформация . - , Пятница, 23 Август 2013***

У ніч з 18 на 19 серпня 1943 року на горі Менчул, що на Закарпатті, висадилася антифашистська розвідувальна група під керівництвом Ференца Патоки, або як її ще називають «Закарпатці».

З цієї нагоди у селі Колочава Міжгірського району відбулося театралізоване свято, учасниками якого стали жителі місцевого села, а організатором цього дійства став екс-народний депутат України, доктор наук С.М.Аржевітін.

...На територію туристичної садиби «Ажіо-тур Колочава» збираються сельчани, гості та журналісти. Її господар, організатор свята доктор наук Станіслав Михайлович Аржевітін запрошує гостей до польової палатки, де зібрані незабутні тодішні історичні атрибути розвідників, які висадилися на горі Менчул,

Перед початком театралізованого свята слово надається Василю Івановичу Ловзі, сину одного з учасників розвідгрупи, який розповідає про історичне завдання розвідгрупи, трагічну долю її учасників, дружбу і зраду.

Потім слово бере перший секретар обкому Компартії України В.М.Алексій. Він завдячує організаторам свята, розповідає про минуле і нинішнє верховинського села та його молодих людей. Виступ був справді живим та зацікавленим. Перший секретар говорив про нинішню обстановку у державі та області, зупинився на болючих проблемах сьогодення.

- Нинішнім олігархам не потрібні люди мислячі, ініціативні, які володіють знаннями історії та мають почуття власної гідності, - зазначив Володимир Алексій. - А що навчають молодь у школі? Підручників не вистачає. Зухвалі мажори демонструють спроможність за гроші купити майже все.

Природно, що горяни та й їх молодь не залишають село, як це буває в інших селах області. Лише у селі Колочаві нині мешкає більше 8 тисяч жителів. Я гордий за них, що вони вміють любити свою Вітчизну і сподіваюсь, що Компартія України зможе змінити їх життя на краще.

Однак, мені нині дуже болюче про це говорити, коли делегація комуністів Закарпаття нещодавно побувала у місті Яремчі Івано - Франківської області, де комуністи України вшанували пам'ять героїв - партизанів, котрі під командуванням народного полководця Сидора Ковпака 70 років тому здійснили неперевершений військовий маневр, що увійшов в історію світового військового мистецтва під назвою Карпатський рейд, де я відчув категоричне несприйняття цієї славної сторінки нашої історії та агресивність з боку групи людей, що перебувають під впливом «свободівців».

Володимир Алексій підкреслив, що він гордий за колочавців, їх патріотизм. Вони пам'ятають ім'я угорця Ференца Патоки, русинів Степана та Василя Чижмарів, чеха Вацлава Цемпера та інших. Він

запропонував покласти живі квіти від імені обласної партійної делегації до пам'ятного знаку на горі Менчул, де була здійсненна висадка розвідувальної групи.

Настає друга година дня. По радіо передають фронтові повідомлення. Перед учасниками дійства у формі генерала Радянської Армії появляється С.М.Аржевітін та кілька його членів команди. Жителі села відтворюють картину минувшини. Зачитуються автобіографічні дані на керівника розвідувальної групи угорця Ференца Патакі, його заступника Степана Михайловича Чижмаря. Згадується уродженець села Крива Часловського округу Чехословаччини чех Вацлав Цемпер, який володів схемами військово-оборонних укріплень та військових заводів Чехії. У 1942 році він закінчив школу радистів НКВД. Після невдалого приземлення зламав обидві ноги, переховувався у лісі, а потім лікувався на конспіративній квартирі у Хусті, де й загинув у перестрілці з угорськими жандармами.

Лунає прізвище русина з Хустського району Михайла Дякуна. У 1926-1929 роках служив десятником у кавалерії чеської армії. Член КПЧ з 1932 року. У 1941 році нелегально перейшов кордон СРСР. Допомогавав органам НКДБ ловити шпигунів. Ним особисто було виявлено німецького розвідника, який був закинтий в СРСР. У квітні 1944 року був арештований угорською контррозвідкою і розстріляний.

Звучать слова про члена групи Семена Лизанця з села Уклин Свалявського району. До переходу кордону з СРСР навчався на третьому курсі семінарії у Мукачеві. У 1942 році проходить школу радистів. Загинув 27 лютого 1944 року...

З динаміка радіомовлення лине повідомлення, що 18 серпня 1943 року з Биківського аеродрому вилетів літак, на борту якого перебувало 7 десантників. Об 11 годині вечора він закружляв над Колочавою-Драговом, де на горі Менчул десантувалась група розвідників.

Розвідники встановили зв'язки з місцевими жителями, в тому числі з закарпатськими студентами, які навчалися в угорських школах, від яких отримували необхідну розвідувальну та політичну інформацію, - каже перед присутніми дослідник, автор книги - колишній працівник Іршавського райвідділу КДБ Василь Іванович Ловга. Вже на кінець 1943 року група налічувала 107 добровільних помічників. На озброєнні були автомати, пістолети, кулемети, ручні гранати та два радіопередатчики. На початку (до арештів) 1944 року кількість причетних до групи Патакі зросла вже до 190 чоловік.

У кінці 1939 року, після репресій угорських каральних органів, Степан Чижмарь разом з братом Василем і чотирма товаришами перейшли кордон СРСР, але були повернуті назад до Карпатської

України. Брат Василь був заарештований угорською жандармерією, а Степан переховувався у лісах. У грудні 1939 року він знову переходить кордон, де його затримують і невдовзі направляють в Одесу. У 1942 році Степан проходить підготовку на радиста і керівника розвідки. До 18 серпня 1943 року знаходиться у складі розвідувальної групи Патакі, а коли його переводять у Будапешт, то Степан Чижмар стає керівником Карпатської частини групи. Загинув під час перестрілки у Хусті.

Роздається по радіо гуркіт кулеметної черги. Це відтворена сценка з 1944 року, де розвідники зайшли на конспіративну квартиру до Ганни Логойди. Там знаходилися Семен Лизанець та Вацлав Цемпер. За будинком слідувала угорська контррозвідка. Тільки вони відпустили відвідувача, як будинок оточили угорці. Перевага була на стороні жандармів. Вони закидали будинок димовими гранатами.

Після штурму, за словами очевидців, були знайдені тіла Степана Чижмара, Семена Лизанця, Вацлава Цемпера, Георгія Логойди. Ганні та Марії Логойди вдалося вибігти у двір через кухню, де їх схопили угорські жандарми. Заарештували і пораненого Гаврила Логойду, який згодом вижив.

Угорська контррозвідка ув'язнила багатьох підпільників, що допомагали розвідникам. Всіх затриманих віддавали жахливим тортурам. Ув'язнених також відправляли в німецькі концтабори Дахау, Натцвейлер, Даутмерген, Шемберг, Шерцінген та інші. Звідти додому поверталися одиниці...

Діяльність цієї розвідгрупи вивчав історик, краєзнавець, доктор історичних наук та син підпільника-антифашиста Дмитра Довганича - Омелян Довганич. Але через прогалини у цьому дослідженні за вивчення цієї теми взявся син зв'язкового-курера розвідгрупи Івана Ловги - Василь Ловга. Результатом стало видання книги «Десант над Менчулом», яку він презентував на святі в с. Колочава.

Перед присутніми та журналістами місцеві жителі (вони всі народні артисти) зуміли відтворити історичне минуле, привернути увагу односельців до тих нелегких, але відомих днів Другої світової війни. Треба було на власні очі побачити той порив простих людей до відтворення життя їх земляків у минулому та їх бойові сторінки.

Діяльність розвідгрупи сприяла не тільки успішному проведенню Східно-Карпатської операції 1944 року, де Червона Армія прорвала укріплення ворога обхідними шляхами, про які повідомляли розвідники, а найголовніше те, що вона дала поштовх розгортанню партизанського руху на території тодішнього Закарпаття.

Заходи по відзначенню 70-річчя десантування групи Ф.Патокі відбулися також за участю партійного активу КПУ у містах Хусті, Мукачево, Виноградів. Зокрема, у м. Виноградів учасниками

урочистого мітингу була відкрита меморіальна дошка, на якій викарбувані імена загиблих героїв – партизан.

На фото з архіву Володимира Салтикова: виступає перший секретар Закарпатського обкому Компартії України В.М.Алексій

Владимир Салтыков

По тропам и следам десанта советских разведчиков группы Ференца Патаки⁹

15 сентября 2013 в читальном зале Закарпатской областной универсальной научной библиотеки Ужгородским и Закарпатским областными обществами русской культуры "Русь" при участии ветеранов области накануне ежегодного Дня партизанской славы (22 сентября), в рамках достойной встречи 70-летия Победы в ВОВ над фашистской коалицией, в честь 70-летия десантирования советской

⁹ По тропам и следам десанта советских разведчиков группы Ференца Патаки. Спустя 70 лет . – Владимир Салтыков [Напечатано впервые]. – Закарпатська щотижнева правозахисна газета «Правозахист» . – Ужгород : 27.09.2013 , № 27 (468), с.7 (з 3 фото)

разведгруппы ПГУ МГБ СССР, 70-летия освобождения Украины и Подкарпатской Руси, состоялась встреча с прямыми потомками тех, кто был десантирован в составе разведгруппы, кто хранит память и документы о подвиге и деятельности советских разведчиков и закарпатских подпольщиков.

Напомню, что разведгруппа была высажена в ночь с 18 на 19 августа 1943 года на полонине Менчул (ныне – Хустский район) и действовала полгода. Потом была уничтожена венгерской военной контрразведкой. Погибли 6 из 7 разведчиков и более двухсот их добровольных помощников.

Общество «Русь» пригласило на встречу краеведов, студентов, учащихся школ и лицеев, патриотов края, ветеранские и патриотические организации Закарпатья, городов Ужгород и Мукачево.

Организатор и ведущий встречи Владимир Салтыков - председатель общества «Русь» и внештатный член редколлегии газеты «Правозахист» - представил главных действующих лиц встречи - прямых потомков разведчиков: «главного рассказчика» из гор. Хуст, полковника спецслужбы в отставке, малолетнего, в те далёкие времена, связного разведгруппы Ивана Степановича Чижмаря – сына и племянника братьев-разведчиков Степана и Василия Чижмарей; Ивана Йосифовича Жупана – племянника разведчика Василия Жупана; Гутника Александра Тибериевича – внучатого племянника разведчика Николая Сокача.

Начало встречи положил более чем получасовой обзор председателя ЗООРК «Русь» предъюбилейных и юбилейных закарпатских торжеств, в большинстве которых принял участие. Обзор сопровождался информационным сопровождением проекций его фотографий с мест событий.

Присутствующие узнали об изданной накануне юбилея книге «Десант над Менчулом» Василия Ивановича Ловги - ещё одного закарпатского потомка разведчиков, сына единственного уцелевшего после войны члена разведгруппы Ивана Ловги.

16 августа при участии В.И.Ловги открыта мемориальная доска в гор. Виноградов в честь разведчика Василия Ловги и связной Юлии Ловги на их доме. В возложении венков к мемориальному знаку, его открытию приняли участие райадминистрация, общественные организации района, включая зампреда «Русской общины» района З.Лакатош.

18 августа в с. Колочава в присутствии В.И.Ловги состоялось театрализованное восстановление событий 70-летней давности с участием сельских артистов. Впервые общественности была представлена книга «Десант над Менчулом».

19 августа в гор. Хуст и Хустском районе с участием связного разведгруппы И.С.Чижмаря и членов его семьи, представителей

райадминистрации Хустского района, КПУ возложены венки и цветы к памятникам воинам – освободителям, партизанам и разведчикам. Часть торжеств прошла с выездом к подножию полонины Менчул, на которую десантированы разведчики. В этих торжествах Хустщины участвовали также сын радиста Михаила Дякуна и члены семьи, укрывавшей разведчика Цемпера со сломанными при десантировании ногами.

19 августа в Мукачево к могиле перезахороненных разведчиков: Василия Чижмаря, Гавриила Логойды, Василия Жупана, Николая Сокача, Михаила Сирко представители общественности возложили венки и цветы.

Ведущий встречи перечислил и воспроизвёл на экране проектора немало публикаций в закарпатских печатных СМИ. Есть они и в электронных СМИ, в частности на персональном сайте автора, страничках ЗООРК «Русь».

Развёрнутую картину деятельности разведгруппы дал участник тех событий Иван Чижмарь. Он остановился на персональной деятельности членов группы, раскрыл несколько оперативных приемов подготовки и работы связного. Его рассказ переплетается с его публикациями в закарпатской прессе. Рассказал о достижениях и причинах провалов группы, личном вкладе.

Повествование дополнил Иван Жупан, с которым автор познакомился в ходе торжеств в Мукачево. В его рассказе прозвучали неизвестные присутствующим факты деятельности его отца Йосифа и дяди - разведчика Василия Жупанов, которые сотрудничали с посольством СССР в Будапеште ещё в 1940 г. до начала Отечественной войны, в частности - передали Правительству СССР схему фрагмента линии Арпада от Скотарского до Н.Ворот.

Его отцу - Йосифу Васильевичу Жупану - удалось узнать время казни арестованной группы (25.04.1944): Василия Чижмаря, Михаила Сирко, Василия Жупана, Николая Сокача, Гавриила Логойды, и, дав взятку надзирателям, проститься в тюрьме с братом. Накануне Василию Жупану заменили повешение расстрелом. Разведчиков расстреляли при их матерях и сёстрах. И.В.Жупан узнал о месте захоронения брата и других подпольщиков и вместе с Ильей Сирко незаметно шел за подводами с расстрелянными. Они вдвоем оставили зарубки на деревьях на месте захоронения, что позволило позже найти это место. При перезахоронении в Мукачево на опознании присутствовал младший брат Войтех Васильевич Жупан, который был добровольцем, переводчиком в Советской Армии. Он и опознал брата Василия.

1 / 4

Присутствующие на встрече с родными разведчиков увидели проекцию фотографий архивных семейных материалов И.Й.Жупана и его отца – директора Мукачевского историко-краеведческого музея, в

т.ч. уникальное фото перезахоронения пятерых разведчиков в Мукачево в 1944 году, после освобождения края.

Выступивший с кратким рассказом Александр Гутник - военрук мукачевского профессионального лицея, внучатый племянник Н.Сокача, кратко, но ёмко дополнил выступивших подробностями об успехах в разведке своего родственника, имевшего доступ к военным секретам на должности переводчика штаба 8 корпуса гонведов в гор. Кошице. Сообщил и о неожиданном для него факте – от правительства Израиля получил знаки внимания и благодарности за спасение евреев его семьёй во время войны.

В ходе встречи, со ссылкой на женщин-свидетельниц общения в венгерской тюрьме с расстрелянными позднее разведчиками, слушатели на встрече узнали жуткие подробности пыток. Звезда, выжженная на груди, обнаженное тело разведчика, зажатое лестницами, отданное на растерзание собакам, равнодушными не оставит.

Ведущий, в завершение встречи, поведал о своей неожиданной находке, ставшей следствием публикации статьи Ивана Чижмаря «Разведывательная группа «Закарпатцы» в областном правозащитном еженедельнике «Правозахист» в начале августа – к юбилейной дате, вернее её перепечатки на интернет-страницах Закарпатского областного общества русской культуры «Русь» и персональной странице председателя Общества.

Однажды в своей электронной почте обнаружил письмо, датированное 08.08.2013, от незнакомки, прочитавшей страницы сайта с упомянутой статьёй И.Чижмаря: - ***«Здравствуйте! Я внучка одного из разведчиков группы "Закарпатцы" и хотела бы узнать, где похоронен мой дед - Дякун Михаил. Буду очень благодарна за любую информацию. С уважением, Антонина Передерей».***

Среди моих закарпатских респондентов, потомков и организаторов юбилейного чествования советских разведчиков, никто не знал о «ещё одной разведчице из разведгруппы, внучке и дочке». Однако, хотелось мне, закарпатским родственникам разведчиков, собирателям архивных сведений о них знать больше. Да и проявленный в письме интерес требовал уважения.

Ответная моя телеграмма, в тот же день (08.08.13), содержала ряд известных мне фактов и вопросы: - ***«Уважаемая Антонина. Ваш вопрос уже опраивил (оставшемуся в живых) связному (развед)группы Ивану Чижмарю, он же - сын Степана Чижмаря и племянник (разведчика) Василия Чижмаря из группы "Закарпатцы". Завтра, полагаю, получу ответ. Что узнаю - сообщу Вам. В Закарпатье предполагается чествование разведчиков в период с***

18/19 августа по 25 сентября с.г. Прошу Вас указать регион, откуда Вы сами.

С уважением, Владимир Салтыков, председатель Закарпатского областного общества русской культуры "Русь", Ужгород, 88000 Главпочтамт, а/я 46 "А"».

Уже на следующий день, 09.08.13, заинтересованные лица впервые узнали новые подробности из ответного письма: - **«Уважаемый Владимир! Я живу в городе Мариуполе Донецкой области. Моя мама Татьяна - дочь Дякуна - живет в Котовске Одесской обл. Очень хотелось бы приехать на чествование, но пока нет определенности смогу ли я это сделать именно в эти дни. Спасибо за письмо, жду новых сообщений. .... С уважением, Антонина».**

«Ещё раз здравствуйте, Владимир! Моя мама - Плеша Радмила Михайловна родилась в феврале 1943. Её мать - Плеша Пелагея Петровна тоже должна была войти в эту группу (разведчиков). Её готовили как радиста и медсестру. По легенде она должна была быть женой Михаила Дякуна. Но, как оказалось, легенда стала былью. Вскоре выяснилось, что она беременна и по этой причине не вошла в группу. Моя мама закончила институт связи и проработала около 40 лет в районном узле связи г. Котовска. У неё двое детей - я и мой брат. Он тоже связист. Так что, можно сказать, дело отца и деда они продолжили. Моя бабушка умерла относительно недавно - в 2005 году, на 91 году жизни. Последние годы она жила в Одессе. По-моему, в середине 70-х, её разыскал сын Ференца Патаки - Владислав. Он ей подарил книгу "Слідами легенди" О.Довганич и др. Это немного истории о моей семье. Мой тел ..... Пока со мной никто не связывался. Если будут вопросы - пишите.

Антонина Передерей»

Владимир Салтыков – Антонине Передерей: - **«Отправляю .... светокпию части (незавершенной статьи Василя Ловги) из газеты ПРАВОЗАХИСТ, в которой есть информация о Вашем деде. Есть ещё некоторые материалы - предполагается перепечатка из старой газеты... .., которые тоже переилю. С уважением, Владимир Салтыков 10.08.13»**

Антонина Передерей ⇆ В.Салтыкову: - **«Уважаемый Владимир! Большое спасибо за копии статьи ... .. У нас тоже есть книга об этих событиях ...., но в статье появились новые интересные факты. После того, как выйдет последняя часть, планирую**

отправить маме. Приехать, к большому сожалению, не сможем - у мамы сейчас проблемы со здоровьем. Очень прошу держать меня в курсе всех новостей. Очень интересуется фильм (канала Тисса-1 с интервью Иваном Чижмарем – прим. В.Салтыкова), возможно, что его выложат в интернете? Ещё раз спасибо за Ваше доброе и небезразличное отношение к нам и нашей проблеме. С уважением Антонина. 12.08.13»

Владимир Салтыков – Антонине Передерей: - «Здравствуйте, Антонина. Письмо (Ваше) получил и познакомил с ним Ивана Степановича Чижмара из Хуста - автора статьи («Разведывательная группа «Закарпатцы»" в газете ПРАВОЗАХИСТ – примеч. В.Н.Салтыкова). Он знает Ваш телефон, ищет Вашего родственника - сына Дякуна в Хусте - пенсионера МВД. Обещал с Вами связаться. Возможно, наводит какие-то справки - у него, (пенсионера) ... некоторые возможности сохранились. Напишите, как Вашего брата звать....? Будут новости - сообщу. 13.08.13. Владимир Салтыков»

Антонина Передерей – Владимиру Салтыкову: - «Здравствуйте, Владимир! После разговора с Иваном Степановичем (Чижмарем) пребываем в лёгком шоке. Искали могилу отца моей мамы, а нашли её брата. Для нас это полная неожиданность. Пока не знаем, как распорядиться этой информацией. И радостно, и боязно. Где похоронен мой дед, действительно не известно, скорее всего - на территории тюрьмы в Венгрии. Покажут ли фильм (о разведчиках – примеч. В.Н.Салтыкова) по ТВ? Сегодня мысленно с вами на чествовании (в Закарпатье, в Хусте, в Мукачево). Возможно, в октябре приедем и лично поклонимся этим отважным людям. Большое спасибо за сообщения и статью. С уважением, Антонина. 19.08.13».

Так что не умирает память в народе о людях, вклад которых в освобождение Подкарпатской Руси стоило им жизни, которые погибли мученической смертью. А история открывает свои новые страницы. И ещё: мукачевцы обещали и провели, как обычно, ежегодно, к Дню партизанской славы с участием участников ужгородской встречи провести аналогичную встречу в Мукачевском профессиональном лицее.

1/4

Зрители получили выпуски газеты «Русская правда» и долго незабываемые впечатления от встречи, а ведущему встречи И.Й.Жупан подарил ценные реликвии – документы истории

партизанского движение края. В ходе встречи использовалась оргтехника ЗОУНБ и подаренная Правительством Москвы.

На фотографиях:

- 1. Цветы и венки в день открытия мемориальной доски в гор. Виноградов разведчику Ивану Ловге и связной Юлии Ловге на доме Ловги.*
- 2. Книга В.И.Ловги «Десант над Менчулом».*
- 3. Зал слушает выступление связного разведгруппы Ивана Чижмаря – жителя гор. Хуст.*
- 4. Выступает связной-разведчик из гор. Хуст И.С.Чижмарь – сын и племянники братьев-разведчиков. Справа – Владимир Салтыков, организатор, оператор и ведущий встречи.*

5. Выступает мукачевец Иван Йосифович Жупан - племянник разведчика Василия Жупана. Справа – организатор и ведущий встречи председатель ЗООРК «Русь» Владимир Салтыков.

6. Выступает мукачевец Александр Тибериевич Гутник, внучатый племянник разведчика Николая Сокача.

P.S. Признаюсь, что хоть исторические дисциплины «сдавать» приходилось не раз и даже «на отлично», глубокого интереса к этим наукам не испытывал, но и антипатии тоже. Так уж случилось недавно, что почти случайно «окунувшись» в историографию деятельности разведгруппы под командованием Ф.Патаки, мне довелось познакомиться с закарпатцами, тщательно собирающими «мгновения военной истории» края. В основном это родственники подпольщиков. Я заинтересовался историей десанта, ощутив прелесть «листания страниц истории» и встреч с интересными людьми. Так в мои руки стали попадать сначала факты, о которых ни читать, ни слышать не приходилось, потом копии, а потом даже (скорее как исключение) подлинники документов. Ряд копий этих документов разместил на своём персональном сайте и сайте областного общества русской культуры «Русь».

На днях от иршавчанина, историка и педагога по профессии, бывшего сотрудника Хустского краеведческого музея получил фотографию его бывшей коллеги, оставшейся в живых после ареста и заключения в венгерской тюрьме, помощницы советских разведчиков - Анны Ивановны Сирко (на фото вторая слева, 28.12.1982).

Согласитель, не каждый день можно прочитать призыв к вооружённой борьбе. Мне довелось читать обращение студента-антифашиста Дмитрия

Вакарова (1920-1945 гг.) закарпатскому другу. Иршавский историк Н.Паранич, передавая мне этот документ, приложил и копию конверта Вакарова с адресом его друга и даже фото марки конверта, погашенной почтовым штемпелем Венгрии, откуда письмо было отправлено. Текст письма не содержит имени получателя. Полагаю, с целью универсальности обращения и в целях конспирации имя в текст письма не вносилось, чтобы узнать респондентов письма было затруднительно. И уж верхом исторической научной корректности показалась мне переданная Николаем Параничем светоконпия того конверта из Праги, которым М.И. Сирко - старший брат подпольщицы Анны Сирко переслал эти фотодокументы в адрес Н.К.Паранича, от которых они и попали ко мне.

ноябрь 21 1944.

Милый друг!

Я только что добрался до дома и вот пишу вам эту добрую
 Думу и самое главное с улыбкой вспоминаю из детства,
 когда, которого великий русский человек - маста-
 ций русский Бог родились, это великое
 дело - но эти дни и всю жизнь не забывают на
 этого, ибо для народа, но страдания за родину
 это не страшно.

Как только будем на мою думу писать
 это письмо, это письмо должно быть
 прочитать все это в том, что постало ввиду
 когда пишу работам. И вот это - пишу тебе,
 когда, это письмо я пишу. Ты должен
 написать мне свое маленькое в духе
 моего чуждого духа - это дух, и до чего
 которое 100% русские и только русский дух
 русский. И в мире - это русский.

И в то же время, больше не пишу
 тебе, отсюда отсюда. И если бы
 друзей не было только из того, что
 писать, но писать было бы за них, если
 приятно, то пишу тебе

С любовью отсюда отсюда, тебе отсюда,
 Дима.

Ваше наилучшее письмо
 Иосифа, Ивану друг
 В.

догус.
 Miskács Mihály
 unak.
 Miskács.
 Miskács ut-10

Мало кому довелось видеть, полагаю, также и фотографию перезахоронения пятерых советских разведчиков на пл. Мира в гор. Мукачево. Фото перезахоронения 25 ноября 1944 г. с участием советских воинов-освободителей из мукачевской газеты мне подарил племянник одного из похороненных в мукачево подпольщиков – врач из гор. Мукачево Иван Йосифович Жупан. От него же ко мне попали копии ряда мукачевских газетных публикаций о праздновании 60-летия советского десанта Ф.Патаки.

Так что убеждён, историография – всегда книга без последней точки.

КАК ОСВОБОЖДАЛИ УЖГОРОД

Предлагаемый читателям сборника «Время выбрало нас» материал является частью неопубликованных при жизни мемуаров моего отца Петра Петровича Сова о периоде жизни в Ужгороде под общим названием «Освобождение» и касается непосредственно дней освобождения Ужгорода частями Красной Армией и первого времени после него (конец октября – ноябрь 1944 г.).

Надо отметить, что в период освобождения города наша сім'я жила на Закарпатской улице, рядом с теперешней площадью Лаборца (тогда это было кукурузное поле), потому автор смог запечатлеть с большой точностью все происходящее.

Что касается контрнаступления частей Красной Армии 20 ноября 1944 года, то в то время наша сім'я жила уже в особняке по ул. Цегольнянской, из окон которого на втором этаже вся описания

автором мемуарів картина боя открывалась как в гиганской панораме – с возвышенности хорошо было видно, как в начале стреляли Обе стороны, как потом угасала стрельба со стороны врага и как нарастала мощь ударов со стороны частей Красной Армии. Мна в то время было 15 лет, я тоже наблюдала все это и заповнила на всю жизнь.

Світлана Совина, дочь автора мемуарів, Почетного гражданина г.Ужгорода Петра Петровича Совы.

Кончились легенды – сбылись мечты.

На своем славном историческом пути русский народ, отбиваясь от назойливых соседей, преодолел Урал, Кавказ, Алтай, поднялся на «Крышу мира» - Памир и добрался до берегов Тихого океана, а близкие Карпаты – колыбель славянства, где томилось в чужой неволе родное закарпатское плем'я, оставались недоступными для старой России.

В начале Первой мировой войны русские войска на полях Галичины разгромили австро-венгерскую армию и, одолев главный Карпатский хребет, широким фронтом вступили на Закарпатскую землю, где народ встречал русских солдат как своих братьев и освободителей. Путь был открыт в Дунайскую котловину, и оставалось только добить подломленного врага. Волею судьбы, однако, Австро-Венгрия была спасена тогда от окончательного разгрома. На западном фронте немцы в сентябре 1914 года на 40 километров приблизились к Парижу. На выручку западных союзников русскому командованию пришлось экспромтом, на ходу менять первоначальный стратегический план и предпринять на скорую руку вторжение на скорую руку вторжение в Восточную Пруссию. Париж был спасен, но испровизированное наступление отвлекло серьезные силы с Карпатского фронта, и Австро-Венгрия, получив передышку, оправилась от первых решительных ударов.

Второй раз Австро-Венгрия была спасена от разгрома осенью 1916 года во время Брусиловского наступления, когда было взято 480 тысяч австрийцев в плен, вступлением в войну на стороне Антанты Румынии, начавшей терпеть серьезные поражения, с главного участка фронта, пришлось оттянуть для прикрытия Бессарабии значительные силы. Благодаря такому стечению обстоятельств окончательно добить врага не удалось, однако обессилевшая Австро-Венгрия все же не смогла оправиться от нанесенных ей тяжелых поражений и в октябре 1918 г. распалась на свои составные части.

Закарпатье очутилось на историческом распутье, однако воссоединиться ему с Советской Россией не удалось из-за отсутствия общей границы, поскольку соседняя Галицкая Русь была захвачена панской Польшей. Так вошло Закарпатье в силу необходимости, на основании Сен-Жерменского мирного договора, на правах

автономного края в состав Чехословакии, возродившейся на развалинах Австро - Венгрии. Такова была воля великой Антанты, не желавшей подпустить Советскую Россию и близко к Карпатам, тем более за Карпаты.

Прошло всего два десятка лет, и над Европой снова сгустились тучи. Надвигалась новая гроза, и ее первой жертвой, если не считать Австрии, стала Чехословакия. В 1938 – 39 гг. Закарпатье было захвачено фашистской Венгрией, устроившей в крае кровавый террор, жертвами которого стали 114 тысяч жизней.

Однако что было не под силу старой России в Первую мировую войну, было совершено Советским Союзом во время Великой Отечественной войны. После поражения под Сталинградом немецкие полчища отхлынули назад и стали шаг за шагом безудержно отступать. Фронт стал вплотную подходить к Закарпатыю.

В Ужгороде 24 октября 1944 г. началась эвакуация. Был отдан приказ об уходе всех военнообязанных мужчин. Вывозилось все, что еще можно было вывезти. Все средства передвижения, грузовики, повозки, лошади угонялись вглубь Венгрии. Началось повальное бегство оставшихся еще немцев и их венгерских приспешников.

Через два дня, 26 октября, было освобождено Мукачево, и к вечеру уже шли бои под Средним, в 20 километров от Ужгорода.

БОИ ЗА УЖГОРОД

На Ужгород спустилась ясная, звездная ночь. Это была напряженная, тревожная ночь, но вместе с тем она была полна надежд и ожиданий. За ее темной завесой уже занималась заря свободы...

Венгерские власти ушли. С ними ушли и органы безопасности. Не спалось в эту ночь ни друзьям, ни недругам. Грохот орудий замолк, только там-сям трещал пулемет, и по городу временами шла беспорядочная оружейная стрельба. Кто с кем перестреливался, не было ведомо. Потом все замолкло. Это было затишье перед бурей.

С восходом солнца началась канонада и к 7 часам (по среднеевропейскому времени) она настолько усилилась, что стали окна дрожать. Бой за Ужгород начался!

Главное наступление шло с востока, вдоль шоссе на Мукачево. Венгры огневого удара не выдержали и спали перебежками отступать. В 7 часов 45 минут, т.е. ровно через час после начала наступления, из центра города послышались сильные взрывы, и черные тучи дыма поднялись к небу. Это были взорваны один за другим старый шоссе и железнодорожные мосты, перекинутые через реку Уж, по обоим берегам которой расположен Ужгород.

Оставался еще третий, построенный непосредственно перед Второй мировой войной железобетонный мост. По нему группами стали отступать оставшиеся на левом берегу венгерские формирования. Недалеко от моста за домами укрылась венгерская скорострельная пушка и держала под обстрелом подступы к мосту на левом берегу реки. Скоро, однако, пушка была обнаружена и метким ударом выведена из строя. Обслуга ее сразу покинула и поспешно ушла в сторону аэродрома.

В 8 часов 45 минут начались сильные взрывы на аэродроме, и вслед за тем полетел в воздух и третий мост. На аэродроме, примерно с пятиминутными интервалами, последовали новые взрывы. Вслед за взрывами к небу стали подниматься густые клубы дыма, играя в лучах октябрьского солнца всеми цветами радуги. Великолепная, а вместе с тем и грустная картина бессмысленного разрушения...

В 9 часов 30 минут уже слышны русские выкрики на левом берегу реки Уж. Красные бойцы переходили реку вброд. Четверть часа спустя первые автоматчики появляются на площади Лаборца и осторожно продвигаются на запад, в сторону аэропорта.

Где-то в центре города и на северной его окраине еще там-сям трещат пулеметы и слышны очереди из скорострельных пушек, но к 10 часам уже все стихает. Бой кончен! Над древней тысячелетней столицей Закарпатья взвилось красное знамя победы!

На набережной появляются кавалеристы. Они переходят реку вброд. Вслед за ними, по указанному ими пути, через реку переправляются первые танки, грузовики, автомашины.

Взрывы, однако, все еще не прекращаются. Начинают взрываться склады амуниции в Горянском лесу. Периодически, в течении нескольких часов, продолжаются взрывы и на аэродроме. Один за другим вылетают в воздух строившиеся годами ангары, корпуса, большинство которых так и не было достроено.

Как только затихли бои, в городе стало сразу тихо. Население покинуло свои убежища и высыпало на улицы. Ходят люди с сияющими лицами, поздравляют друг друга с освобождением. Встречных красноармейцев обнимают, целуют, благодарят, угощают. Незабвенная, долгожданная минута, о наступлении которой веками мечтали десятки поколений.

Этот солнечный, лучезарный день – 27 октября 1944 года – останется навеки памятным днем в истории древнего Ужгорода, над которым пронесли бури целого тысячелетия.

После обеда переправляюсь по разрушенному мосту в левобережную часть города, причем местами нужно лезть на четвереньках, и отправляюсь в здание ратуши, находившейся тогда на теперешней площади Воссоединения (ныне площадь Ш.Петефи-ред.), чтобы

завязать контакт с советскими военными властями. Там встречаю первого коменданта города, майора Юрченко, и группу старых коммунистов. С ними мы улаживаемся, что на следующий день до полудня приступим к организации местной городской власти.

В тот же день, 27 октября 1944 года, в 21 час Москва от имени Родины салатовала доблестным войскам 4-го Украинского фронта овладевшим Ужгородом, двадцатью артиллерийскими залпами из 224 орудий, а в ознаменование одержанной победы части, отличившиеся в боях за освобождение Ужгорода, были представлены к наименованию «Ужгородских»,

Ночь проходила в тревоге. Бои идут непосредственно на окраинах города.

ВСТЕЧА С ПРЕДСТАВИТЕЛЯМИ ФРОНТА.

На следующий день получаем известие, что в два часа (по московскому времени) приезжают представители Военного Совета 4-го Украинского фронта. Откладываем задуманное совещание и ждем их прибытие.

Точно в назначенный час приезжают представители фронта в лице генерал-майора Колонина, Пронина и Ляпина и полковника Брежнева Л.И. После приветствий собираемся в зале заседаний и туда же приглашаем городских служащих.

Как бывшему муниципальному советнику города Ужгорода, отстраненному от должности оккупантами, мне выпала честь открыть по праву старшинства собрание. Во вступительной речи приветствую представителей фронта и прошу передать сердечную благодарность населения Ужгорода доблестным войскам 4-го Украинского фронта и его командирам за освобождение города и всего Закарпатья, народ которого веками ждал своих братьев – освободителей с востока. И только наше поколение дождалось этого счастья.

Полковник Брежнев от имени Военного Совета обращается к собравшимся с краткой ответной речью. В ней он благодарит за сердечный прием и подчеркивает, что Красная Армия, преследует врага, освободила Закарпатскую Украину как составную часть Чехословацкой Республики и не намерена вмешиваться во внутренние дела страны. Ввиду этого до прибытия представителей чехословацкого правительства необходимо организовать местную власть для поддержания порядка.

После краткого совещания, в течении которого члены Военного Совета ознакомились с положением, была избрана временная Городская Управа в

составе 14 человек. Председателем городской Управы был избран автор этих строк.

НОРМАЛИЗАЦИЯ ЖИЗНИ В ОСВОБОЖДЕННОМ УЖГОРОДЕ.

Первые дни освобожденного Ужгорода были тяжелые и тревожные.

Враг, придавая большое политическое и стратегическое значение обладанию городом, подвозил все новые подразделения и прилагал все усилия, чтобы вернуть его себе. Он приблизился вновь к окраинам города и держал его под артиллерийским обстрелом.

В опасные минуты пускались в ход гвардейские минометы, называемые популярно «Катюшами». Странные, поддающиеся с трудом описанию звуки, издаваемые этим таинственным смертоносным оружием, вызывали у людей необъяснимую жуть, а у вражеских солдат – панику. Они их и называли «сталинскими гармошками».

К счастью для Ужгорода, красная артиллерия 29 октября попала во вражеский склад амуниции, размещенный в пригородном селе Тарновцах, который всю ночь взрывался.

Восстановить нормальные условия жизни в городе было весьма тяжело.

В первую очередь нужно было убрать валявшиеся по городу трупы людей и лошадей, выведенную из строя вражескую военную технику, обломки поврежденных зданий. Это было при полном отсутствии транспортных средств, угнанных отступающим неприятелем, задачей нелегкой. Существенную помощь оказала тут городской Управе Красная Армия, представившая ей необходимые транспортные средства.

Весьма действенную помощь оказала городу армия восстановлением разрушенных мостов. Движение по железобетонному моту было восстановлено в течение суток. По старому шоссе мосту в центре города, однако, движение нельзя было восстановить, поэтому в другом месте, напротив почтамта, приступили к постройке временного деревянного моста, который был готов, несмотря на вражеский артиллерийский обстрел, в рекордное время – в течение трех суток. При помощи этих временных мер движение было через реку Уж полностью восстановлено. Вскоре было восстановлено движение и по разрушенному железнодорожному мосту

Повреждения, причиненные взрывами, в первую очередь взрывами мостов, на электросети и водопроводной сети, были в течении нескольких суток исправлены, и в городе было восстановлено полностью водоснабжение и освещение. Начали работать все предприятия, фабрики, заводы, были открыты магазины, лавки, мастерские. Был восстановлен общественный порядок, организована общественная безопасность, открыты были школы Бесперебойно работали больницы, аптеки. Одним словом, жизнь быстро входила в свою нормальную колею, несмотря на близость фронта и что на западных окраинах города шли бои.

Объявлением Городской Управы от 7-го ноября во избежание и всяких недоразумений и возможной путаницы было введено в городе московское времяисчисление.

Благодаря помощи оказанной командованием фронта, полностью было налажено бесперебойное снабжение города хлебом. Заработали мельницы, хлебопекарни. Стала выходить газета «Закарпатская правда» как орган Ужгородского Народного Комитета.

Неоценимую помощь оказал в нормализации жизни организованный несколько дней спустя после освобождения Ужгородский горком Коммунистической партии Закарпатской Украины, мобилизовавший широкие трудовые массы на восстановление производства в городе..

Городская администрация работала в полном контакте с новым комендантом города гвардии подполковником А.Д.Кругляковым, сменившего на этом посту на третий день майора Юрченко.

ДВИЖЕНИЕ ЗА ВОССОЕДИНЕНИЕ.

Притязания чехословаков на Закарпатскую Украину вызвали среди местных людей сильное неудовольствие, а подчеркнутая к ним лояльность со стороны представителей Военного Совета – явное разочарование. Закарпатцы не забыли, что Сен-Жерменским договором Чехословакия обязана была предоставить краю широкую автономию. Это обязательство было включено и в конституцию Чехословацкой Республики. Однако это гарантированное международным договором обязательство не было чехословацким правительством честно и безоговорочно выполнено и данное слово ими было нарушено. Поэтому дальнейшее пребывание Закарпатья в рамках Чехословацкой Республики было лишено как юридических, так и моральных основ.

На это обстоятельство было нами обращено внимание военных представителей, в первую очередь полковника, а позднее генерал-майора

Л.И.Брежнева, с которым мы неоднократно советовались в те великие и ответственные исторические дни. Ответ был таков, что это дело наше внутреннее и Красная Армия не может в него вмешиваться. Не может поэтому препятствовать также и свободному проявлению народной воли на самоопределение.

- Мы никогда не пойдем против воли народа! – пояснил Леонид Ильич. Это была правильная точка зрения. Подлинная же народная воля стала сразу же проявляться с неудержимой силой. В знак протеста против чехословацких притязаний появились такие надписи, как, например, «От Ужгорода до Кремля вся русская земля!»

На торжественном собрании в «Городском кинотеатре»(затем кинотеатр «Москва», -потом кинотеатр «Ужгород», а ныне – пришедшее в полное запустение, забытое богом и властями историческое здание в самом центре областного центра – ред.) 6 ноября, посвященном 27-й годовщины Октябрьской революции, было единодушно принято приветственное обращение к тов. Сталину, в котором было подчеркнuto, что «нашей вековой мечтой было и есть – жить единой дружной семьей с украинским народом!» Текст телеграммы был напечатан в центральной газете «Правда» в номере 271 за 11 ноября 1944 года. Еще более четко и выразительно была проявлена народная воля на всенародном митинге, состоявшемся под моим председательством в кинематографе «Урания» (затем- Дом офицеров, ныне – здание «Просвита» на ул. Греджи-Донского,3.ред.) На нем была принята Петиция, обращенная к тов. Сталину.

В Петиции описана тяжелая историческая судьба многострадального закарпатско-украинского народа, веками находившегося под невыносимым национальным и социальным гнетом. Оторванный от основного украинско-русского национального организма, он, вот уже на протяжении тысячелетия, ведет неравную борьбу за свое национальное существование. Петиция кончается словами:»Возвратите нас обездоленных детей, в лоно нашей матери – Советской Украины!»

Инициатива, проявленная Ужгородом в деле воссоединения Закарпатской Украины, прошла широкой волной по всему краю. К голосу Ужгорода присоединились Мукачево и другие города и села. К Петиции Ужгорода с великим воодушевлением присоединились железнодорожники, служащие почты, учительство, строительные рабочие и другие организации и коллективы. Советскому Правительству посланы сотни телеграмм с просьбой включить Закарпатье в дружную семью Советского Союза.

А тем временем бой за Ужгород все еще продолжался. Битый враг, отступа. Основательно уничтожил за собой все линии коммуникаций. Им было в Карпатах взорвано свыше ста железнодорожных и шоссейных мостов. Были взорваны многочисленные туннели, виадуки. Все это сильно затруднило подвоз боеприпасов и и подкреплений для фронта.

Пользуясь этим обстоятельством, неприятель подвозил все новые силы и неоднократно пытался вновь захватить Ужгород, который он все время держал пол артиллерийским огнем. Стойкость и самоотверженность красных бойцов, однако, всегда вовремя останавливала его на окраине города. Таким образом изматывала Красная Армия силы врага, а в тоже время она сама готовилась к решительному удару по назойливому врагу.

Это долгожданное наступление началось 20 ноября, ровно в 7 часов (по средневропейскому времени) по всей линии от Ужгорода до Чопа. Началось оно всеуничтожающей пальбой советской артиллерии. На неприятя обрушился огненный дождь и свинцовый град в полном смысле слова. Раскаленные ядра оставляли за собой в утренних сумерках светящийся след, сверкая метеоритами в предрассветном небе. Весь этот захватывающий фейерверк сопровождался оглушительным грохотом орудийной пальбы, от которой дрожала земля. Этот страшный концерт дополняли своим трудноопределимым жутким «скрежетом» катюши, озаряя утреннее небо своими малиново-красными смертоносными извержениями. Артиллерийская подготовка продолжалась 45 минут. После того бросились в атаку советские танки и пехота, отбросив неприятеля далеко на запад. Красная авиация громила отступающего врага и нанесла ему большой урон. Неприятель оставил на поле брани множество убитых и большое количество боеприпасов. Кроме того взято несколько тысяч пленных.

Ужгород был окончательно освобожден, и висевшая над ним на протяжении почти целого месяца опасность была навсегда устранена. Жители города могли свободно вздохнуть и спокойно предаться мирному труду.

В боях за освобождения Ужгорода пало смертью храбрых около бойцов и офицеров. Они были похоронены тут же на полях сражений, на площадях и улицах города. Весной 1945 года в Ужгороде было сооружено благоустроенное военное кладбище, куда были перевезены тела всех героев, павших в боях за освобождение города. К ним не зарастет никогда народная тропа.

Движение за воссоединение Закарпатской Украины с Советской Украиной, развернувшееся среди широких народных масс с неудержимой силой, получило свое окончательное оформление в Манифесте Съезда делегатов Народных Комитетов Закарпатской Украины, состоявшегося в историческом городе Мукачево 26 ноября 1944 года в городском кинотеатре.

Воссоединением Закарпатья завершился великий исторический процесс собрания отторженных русских земель!

Кончилась заключительная закарпатская эпопея-сказка! Закончилась она волшебным всеискупающим словом – С В О Б О Д А!

ВИБІР НА ВСЕ ЖИТТЯ.

Таким генерал-майор у відставці Миколу Прокоповича Зубарєва я ще

ніколи не бачив. Зазвичай добродушний, злегка усміхнений, він стояв тоді в центрі нашого міста, де проходили урочистості з нагоди чергової річниці Дня Перемоги, в глибокій задумці, ба, навіть зажури. Сивий ветеран про щось зосереджено думав, щось згадував. Причому, про щось сумне, невеселе, про свідчили децю нахилена голова і зморшки, які, здавалося, в цей момент ще більше, ніж звичайно, вирізнялися на його худорлявому обличчі.

Я не став відволікати генерала від його дум. Відзняв своїм стареньким «ФЕДом» два чи три кадри і лише тоді підійшов до нього, привітався і поздоровив зі святом. Про настрій ветерана, зрозуміло, питати не став.

Але, зізнаюсь, думка про те, що тоді так розхвилювало генерала, ще довго не полишала мене. Сказати по правді, не дає вона спокою і тепер...

Так про що ж міг думати відважний бойовий генерал, стоячи на площі нашого невеличкого містечка, в якому йому випало прослужити чимало років, де й закінчилася згодом його життєві та ратні дороги? Напевне, пригадався Миколі Прокоповичу якийсь епізод його багаторічної служби, скоріш за все, з часів Великої Вітчизняної війни. А може, згадав когось із полеглих на її полях бойових товаришів...

Побачив світ майбутній генерал 28 липня 1904 року. Його «мала батьківщина»- станиця Ново – Мінська Ростовської області. Звідти в 1926 році був призваний на військову службу, ставши курсантом школи Робітничо-Селянської Червоної армії. Навчався старанно, докладаючи всіх зусиль, аби якнайшвидше опанувати всіма азами військової науки. І як результат, школу закінчив успішно і призначення отримав гідне – став помічником начальника прикордонної застави. Тоді ж і був прийнятий в члени ВКП(б), що теж свідчило про високу оцінку ставлення молодого командира до дорученої справи.

Служба видалася нелегкою. Алонж треба було не лише виконувати звичні обв'язки, а й час від часу вступати в жорстокі бої з басмачами. Так було зокрема, в 1928-1929 роках в Кабардіно-Балкарії.

Але спливав час, а разом із ним додавалося командирського досвіду, навичок виховної роботи з підлеглими і у Миколи Прокоповича. Тим більше, що службу на кордоні він полюбив. Вона стала для нього

невід'ємною часткою його життя, він уже не уявляв себе без неї. Тож не варто дивуватися тому, що за досить короткий проміжок часу Зубарев пройшов цілий ряд сходинок служебної «драбини». Він поступово займає начальника застави, начальника штабу полку, начальника штабу прикордонного загону.

Рядом з тим Микола Прокопович відчував: щоб ще успішніше справлятися з новими, щораз складнішими обов'язками по службі, треба поповнювати багаж своїх знань. Тому й звернувся до командування з рапортом якої починався словами: «Прошу направити мене на навчання у Військову академію ім. М.В.Фрунзе...» Йому не відмовили, навпаки, підтримали, висловили впевненість у тому, що він цей престижний навчальний заклад успішно закінчить, і запевнили, що з радістю приймуть його у свої ряди.

Але доля розпорядилася по-своєму. Наприкінці вересня 1939 року неподалік Львова проходило формування нового, Рава-Руського прикордонного закону. Цією важливою роботою безпосередньо займався підполковник М.П.Зубарев, який після отримання диплому про успішне закінчення академії був призначений начальником загону.

На плечі молодого керівника нового військового колективу лягла велика відповідальність. Загін треба було якомога швидше «поставити на ноги». Цього вимагала складна ситуація. Річ у тім, що 17 вересня 1939 року частини Радянської армії, виконуючи наказ Радянського уряду, перейшли тодішній радянсько-польський кордон і взяли під свій захист життя та майно населення Західної України. Новосформованому прикордонному загону належало прийняти під свою опіку певну ділянку державного кордону.

Яка не була нелегка служба годі й казати. Майже щодня воїни затримували шпигунів та диверсантів, які намагалися будь-що проникати на радянську територію й вести там свою підривну діяльність. Ситуація особливо ускладнилася після того, як гітлерівська Німеччина почала активно готуватися до нападу на Радянський Союз.

Але воїни в зелених кашкетах не розгубилися – вони несли службу по совісті, по честі, свято виконували свій священний обов'язок перед Батьківщиною.

Справжніми героями показали себе захисники західного кордону нашої держави, коли ворог розпочав війну проти СРСР. Завжди сміливим, рішучим та ініціативним діям практично всіх застав загону він був на певний час затриманий. Поруч з червоноармійцями і командирами повсякчас знаходився начальник загону Микола Прокопович Зубарев, який організував своїх підлеглих на відбиття фашистської навали.

Вважаю, буде доречно тут навести витяг із нагородного листа, складеного на підполковника Зубарева Мап. Саме тоді, в початковий період Великої Вітчизняної. Ось вони, ці рядки:»З перших днів війни прикордонний загін під командуванням підполковника Зубарева виконував завдання по охороні тилу і комунікацій Західного фронту, діючи спочатку на Вітебському напрямку, потім на Невельському і Великолукському напрямках. Загін під командуванням Зубарева з 10.07.1941р. мав 20 бойових зіткнень з противником, в результаті яких за неповними даними противник втратив понад 350 солдатів і офіцерів, знищено 2 бронемашини, 15 мотоциклів, і літак, 16 автомашин, завантажених боєприпасами, а також були захоплені трофеї. Крім того, загалом під командуванням Зубарева проведені 3 рейди по тилам противника, де в боях знищено понад 250 фашистів. Підполковник Зубарев під час всіх боїв загону проявив мужність, стійкість і відвагу, особистим прикладом надихав бійців та командирів на безпощадну боротьбу з ворогом, проявив особисту енергію у вихованні та навчанні особистого складу на виконання поставлених бойових завдань.

За проявлену мужність і героїзм на фронтах боротьби з німецьким фашизмом підполковник Зубарев заслуговує нагородження урядовою нагородою орденом Червоного Прапора».

Документ підписали начальник військ НКВС по охороні тилу Західного фронту генерал-майор Петров та полковий комісар Шевченко. Як висловлюються в подібних випадках працівники кадрових органів представлення було реалізоване. Вслід за ним, датованим січнем 1942 року, вже 14 лютого був виданий наказ військам Західного фронту, згідно з яким М.П.Зубарев бив відзначений високою нагородою. До речі, на цей момент він також був підвищений як у військовому званні, так і в займаній посаді – став полковником, начальником Управління військ НКВС, по охороні тилу Калінінського фронту.

Отже, це була перша висока бойова нагорода, отримана Миколою Прокоповичем на війні, - орден Червоного Прапора. Останньою, між іншим, був полководницький орден Богдана Хмельницького першого ступеня, якого його було вручено Указом Верховної Ради СРСР від 6 квітня 1945 року за участь у Вісло-Одерській операції...

Від однієї бойової операції до іншої дедалі більше розкривався військовий талант полковника Зубарева. 4 лютого 1943 року йому було присвоєно військове звання генерал-майора. За цим пішли нові призначення на найбільш відповідальні ділянки боротьби з ненависним ворогом. М.П. Зубарева стає ¹⁷⁴начальником військ НКВС по охороні тилу 1-го Прибалтійського, а потім 1-го Українського фронтів.

Декілька слів про те, за що відповідали ці спеціальні військові формування. Вони прикривали тил діючої Червоної Армії з боку

противника, будучи ар'єргардом частин, що відступали основний тягар боїв на себе, даючи можливість частинам РСЧА перегрупуватися й зайняти чергові вигідні рубежі. Перед ними ставилися завдання по виявленню дезертирів, забезпеченню порядку на основних шляхах сполучення, ліквідації диверсійних груп противника та окремих шпигунів і бандитів. В оперативне підпорядкування військам НКВС по охороні тилу фронтів переходили прикордонні, оперативні, конвойні війська НКВС, а також війська по охороні особливо важливих підприємств промисловості на залізничних споруд, які знаходились в смузі смузі дії фронтів.

Лише цей короткий і далеко не повний перелік завдань, які покладались на очолені генералом М.П.Зубарєвим військові колективи, дає можливість бодай трохи уявити собі великий обсяг справ, якими йому доводилось займатися днями й ночами, щохвилини, щосекунди.

Якою ж високою мала бути відповідальність цієї людини за доручену ділянку роботи, з якою самовідданістю, не знаючи втоми, треба було працювати над виконанням отриманих наказів! Миколі Прокоповичу це вдавалося, бо він знав, розумів, як багато залежить, від нього та його підлеглих, аби успішнішими були бойові дії, що наближають перемогу над фашизмом.

Нарешті цей довгоочікуваний день Великої перемоги настав. У травні 1945 року в передмісті Берліна Карлхорсті, в будинку колишнього військово-інженерного училища мав бути підписаний Акт про повну беззастережну капітуляцію фашистської Німеччини. Забезпечення охорони проведення цієї церемонії доручалося йому, генерал-майору Зубарєву як начальнику військ НКВС по охороні тилу 1-го Українського фронту. Микола Прокопович чудово розумів, яка велика відповідальність лягає на

його плечі. Адже з радянської сторони Акт підписував заступник Верховного Головнокомандуючого маршал Радянського Союзу Г.К.Жуков у супроводі державних та військових діячів високого рівня. Братимуть участь у підписанні Акту ц високопоставлені представники армій союзників. Та й із голів нацистських злочинців, яким теж належало поставити свої підписи на важливому історичному документі, до суду жодна волосинка не повинна була впасти. І взагалі, всій церемонії – від початку до кінця – належало пройти без будь-яких казусів чи курйозів.

З поставленим завданням генерал Зубарєв справився, як ми знаємо, прорв вшийся блискуче. Йому взагалі вдавалося так все організувати, так націлити людей, що остання крапка у війні з фашистською Німеччиною була поставлена у всіх відношеннях без найменших похибок...

А потім генерал-майор Зубарева очікувала ще одна дуже відповідальна місія – поїздка до Москви, де 24 червня у складі зведеного полку 1-го Українського фронту ві взяв участь у Параді Перемоги. Про цю нерядову подію у своєму житті Микола Прокопович завжди розповідав із захопленням та гордістю.

Війна закінчилася, але військова служба для генерала Зубарева продовжувалася. Він отримує нове призначення – начальником прикордонних військ НКВС Сахалінського прикордонного округу. Там робить все від нього залежне для зміцнення далекосхідних рубежів великої держави.

Трохи більше ніж через два роки у військовій долі Миколи Прокоповича настала чергова переміна. «Наверху» вирішили, що його багатий досвід дуже може знадобитися на кордонах західних. Невдовзі надійшов наказ: генерала Зубарева призначити заступником начальника Управління військ МВС Закарпатського прикордонного округу.

Поїздка через усю країну – і Миколо Прокопович на новому місці служби, в місті Мукачево. Було це, між іншим, у грудні 1947 року. Згодом він стає заступником начальника штабу прикордонних військ МДБ Закарпатського прикордонного округу.

На новому місті Микола Прокопович швидко ознайомився з обстановкою та специфікою несення служби військами-прикордонниками в гористо-лісистій місцевості на західних рубежах тодішньої великої держави. Він постійно перебуває на заставах та в комендатурах. Передавав молодій зміні вартових кордону свій бойовий, службовий досвід. Згодом робив це в прикордонному відрядженні, а повернувшись звіти, продовжував аж до свого звільнення зі служби в листопаді 1957 року, згідно з наказом Комітету Держбезпеки при Раді Міністрів СРСР.

За вмілу роботу по охороні державного кордону і виявлення при цьому мужність, хоробрість, відвагу і героїзм генерал-майор М.П.Зубарев був нагороджений орденом Леніна, чотирма орденами Червоного Прапора, орденом Богдана Хмельницького першого ступеня, орденом Вітчизняної війни першого ступеня, Червоної Зірки та багатьма медалями.

Вже будучи в запасі, а потім у відставці, комуніст Зубарев не поривав стосунки з тими, хто прийшов на зміну йому і таким, як він – ветеранам – фронтовикам, кому випало продовжувати й нести далі славу естафету вартових священних рубежів рідної країни. Він завжди пишався успіхами в бойовій і політичній підготовці та несенні служби особовим складом нашого Мукачівського Червонопрапорного прикордонного загону.

Помер Микола Прокопович Зубарєв 5 вересня 1980 року. І хоча відтоді минуло вже чимало часу, його тепло згадують ветерани-прикордонники, які проживають у нашому місті, всі, хто знав його по спільній громадській роботі, сусіди, знайомі, Згадують як людину, яка, зробивши колись свій життєвий вибір, залишилася вірною йому назавжди.

Василь Нагірний.

Колишній військовий
журналіст, майор у відставці.м.

Мукачєво

газ. «Закарпатська Правда» №

26.06.13

Магдалина Чубірко,
доцент кафедри ботаніки
УжДУ

ПРОФЕСОР ЧЕПУР ДМИТРО ВЕНЕДИКТОВИЧ

П'ятим ректором УжДУ в 1962 році був призначений фізик Д.В.Чепур. Його 15-річне перебування на цій посаді (1962 – 1977) – найяскравіший, найплідніший період в історії УжДУ, а фізичний факультет став авангардом і еталоном розвитку всього вишу. Починаючи з 1962 року, протягом 42-х років поспіль (1962 – 2004) посаду ректора в університеті посідали лише фізики.

Дмитро Венедиктович Чепур... Наша гордість і наша біль. Народився

Д.В.Чепур 2 листопада 1923 року в с.Городище, що на Полтавщині. Навчання на педагога в Лубнах було перерване війною. Через обставини спочатку потрапляє у вир партизанської боротьби. Попри юнацький вік він був командиром месників загону ім. Фурманова партизанського з'єднання на Хмельниччині. У 1944 році, вже у складі

розвідки 1-го Українського фронту, був важко поранений. Після лікування демобілізувався як інвалід війни. Про те, як воював молодий хлопець, красномовно говорять його бойові нагороди: два ордини Вітчизняної війни, медаль «Партизан Вітчизняної війни» 11 ступеня, інші медалі.

Восени 1944 року Д.В.Чепур вступає на фізичний факультет Київського держуніверситету. По закінченні навчання в 1949 році працює асистентом, а згодом старшим викладачем цього ж університету. Перед здібним, вольовим педагогом відкрилася дорога в науку у перспективному столичному виші. Та долею було передбачено йти йому іншим шляхом. У 1956 році, разом із родиною, їде в м. Ужгород і влаштовується старшим викладачем на фізико – математичному факультеті УжДУ. З властивим йому розмахом включається в педагогічну і наукову роботу факультету. За короткий час Д.В.Чепур став кумиром студентів – фізиків, які відразу відчули його могутній інтелект і неординарність особистості.

Кар'єра його набрала стрімкого злету. Захистивши в 1959 році кандидатську дисертацію, він стає завідувачем кафедри напівпровідників – деканом факультету – проректором із навчальної роботи УжДУ. В 1962 році Д.В.Чепура призначають ректором університету. На відміну від трьох попередніх ректорів він не був «спущений згори» владою в ректорське крісло. Неперевершений талант організатора в поєднанні з природженою обдарованістю науковця, вражаючі всієї працездатність, феноменальна пам'ять, залізна воля, високі моральні та людські якості сприяли незаперечному авторитету Д.В.Чепура не тільки в університеті, а й у керівничих структурах міста.

Неможливо навіть у тислій формі передати об'єм, глибину і перспективу розвитку, які отримав УжДУ протягом тих років, коли біля керма вишу стояв недосяжний ректор від Бога – Д.В.Чепур. Він був не кабінетним ректором – адміністратором, він був нетрадиційним всюдисущим керівником, невтомним організатором, натхненником, лідером, господарем великого, складного закладу – університету. Мрійник – реаліст, він поставив за мету створити виш такого рівня і якості, який би став освітньо – виховним, науковим, інтелектуальним, культурним центром не лише міста, але і всього Закарпаття. Він довів, що кадри для такого закладу треба не імпортувати, а створювати своїми силами, що він і робив на очолюваній ним кафедрі напівпровідників. Лише один красномовний факт: приблизний загін його учнів і послідовників складають 17 докторів і 90 кандидатів наук.

Розмах діяльності та зростання авторитету Д.В.Чепура здалися Системі надмірними, небезпечними, а здоров'я Дмитра Венедиктовича підірване війною давало про себе знати. Як згадує його дочка Галина

Дмитрівна, що батько сам написав заяву на звільнення: “Батько зібрав родину і повідомив нам, що здоров’я не дозволяє йому більше займати посаду і він вирішив написати заяву на звільнення”, - розказала Галина Дмитрівна і згадала, що в батька був діабет і не загоювалася стара рана. А щодо системи, то він дійсно не корився їй, але в Міністерстві дуже високо цінили Дмитра Чепура як ректора.

В Збірнику – Інституту електронної фізики – Національної Академії наук України який вийшов до 20 річчя інституту в 2012 році в статі «Професор Чепур Дмитро Венедиктович», автор Петро Пуга пише: - ...За цикл робіт «Розробка, дослідження складних некристалічних халькогенідних матеріалів та створення на їх основі елементів оптоелектроніки та лазерної техніки» групі його вихованців у 1980 році присуджена перша в історії закарпатської науки Державна премія України в галузі науки і техніки. За період своєї наукової діяльності Д.В.Чепур опублікував понад 600 наукових праць.

Професор Д.В.Чепур як ректор університету був головою обласного відділення товариства «Знання», депутатом обласної Ради, головою депутатської комісії з народної освіти, членом різних високих комісій. У діяльності Д.В.Чепура завжди була присутня співмірність прав і обов’язків, і увесь запал своєї душі він витрачав на вірність життєвій позиції.

За високі досягнення в освітянській і науковій діяльності його нагороджено орденом «Знак Пошани». До числа найбільш вагомих відзнак педагогічної діяльності належать присудження йому звання «Заслуженій діяч вищої школи СРСР».

10 червня 1983 року його серце перестало битися. З життя пішла Людина, якою пишається наш університет. Минуло багато років з того часу, відколи поряд з нами немає Дмитра Володимировича Чепура, проте його ідеї живуть і успішно розвиваються вдячними учнями і послідовниками. Слід, який він залишив у історії становлення фізичного факультету та університету – незгладимий. Завершує свою статтю Павло Пуга.

У ХХІ сторіччя УжДУ ввійшов уже під назвою Ужгородського Національного університету. Цей почесний статус є результатом нелегкого шляху Альма – Матер крізь терни до зірок і тих досягнень, які народжувалися у складні роки радянського періоду.

Розпад Радянського Союзу і утворення самостійної України внесли зміни в життя країни в цілому і нашого вишу зокрема. Проте свіжий вітер незалежності не тільки очищає, він і руйнує. Хочеться вірити, що орієнтири, накреслені нашим ректором – мрійником, професором Д.В.Чепуром, отримають продовження і розвиток.

Остаточне рішення стосовно завдання технологічних робіт доповідає професору Д.В.Чепуру М.І.Головей.

Професор Д.ЧЕПУР з професорами кафедри фізики напіпротидіє (зліва направо – М.ДОБГОШЕЙ, І.ТУРЯНИЦЯ, Д.СЕМАК).

ПРОФЕСОР ЗАПІСОЧНИЙ ІВАН ПРОХОРОВИЧ (1922 – 2005)

Головний науковий співробітник, доктор фізико – математичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки, лауреат Державної премії України у галузі науки і техніки та премії ім. К.Д. Синельникове НАН України, Державний стипендіат Президента України, Почесний громадянин міста Ужгорода.

Учасник та інвалід Великої Вітчизняної війни. Нагороджений орденом Слави 111 ступені та «Вітчизняної війни» першої ст., а також медалями «За взяття Будапешта» та

«За Перемогу над Німеччиною к Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945гг», численними ювілейними медалями.

В 1950 році закінчив з відзнакою фізичний факультет Воронежського державного університету. У 1953 році закінчив аспірантуру при фізичному факультеті Ленінградського державного університету. У 1953 році в Ленінградському державному університеті захистив кандидатську дисертацію на тему: «Визначення функцій збудження енергетичних рівнів атомів за оптичними функціями збудження» зі спеціальності «01.04.05. – оптика». З 1954 року працює в науково –

педагогічній сфері. Стає засновником і завідувачем кафедр оптики та квантової електроніки УжДУ, науковим керівником Проблемної лабораторії фізики електронних зіткань УжДУ. В 1957 році у Ленінградському фізико – технічному інституті ім. А.Ф. Йоффе Академії наук СРСР захистив докторську дисертацію на тему «Збудження атомів повільними електронами», а через кілька місяців отримав вчене звання професора.

Один із засновників фізичної науки на Закарпатті, засновник кафедр оптики, квантової електроніки та першої Проблемної науково – дослідної лабораторії УжНУ. В 1981 році стає засновником і керівником Ужгородського відділення ІЯД АН УРСР. З 1988 року – на посаді головного наукового співробітника Ужгородського відділення ІЯД АН УРСР, а з 1992 року – головного наукового співробітника інституту електронної фізики НАН України.

Іван Прохорович Запис очний є засновником всесвітньо відомої ужгородської наукової школи з фізики електрон – атомних зіткань, фізичної та квантової електроніки. Серед його учнів 43 кандидата та 10 докторів наук. Найбільше він пишався будівництвом лабораторного корпусу та заснуванням Інституту електронної фізики НАН України.

Його життя є прикладом натхненного служіння науці. Його ім'я стало легендою, а його справа стала частиною історії розвитку української науки.

Галузі наукових інтересів: електроскопія атомів і молекул, фізика електронних і атомних зіткань, елементарні процеси у плазмі, нелінійні явища, оптика, квантова електроніка, фізика плазми, фізика лазерів, керований термоядерний синтез. Має 327 друкованих праць та 12 авторських свідоцтв на винаходи.

(Збірник. 20 років Інституту електронної фізики Національної академії наук України. Ужгород. 2012р. стр. 56.)

ВІН НЕ ПРОСТО УЧАСНИК ІСТОРІЇ, ВІН ЇЇ ТВОРЕЦЬ

Розповідь про ветерана, якого не балували ні батьки, ні доля.

Ми зустрілися у вихідний день, аби поговорити у спокійній обстановці, однак шести годин розмови виявилось замало, бо спогади Андрія Михайловича Козака рядок за рядком стелилися на білі аркуші паперу. Маючи феноменальну пам'ять, він до найменших відбиток прожитого часу насичений.

На Виноградівщині він людина добре знана і шанована. Чверть століття тому разом із своїми однодумцями заснували району організацію ветеранів. Відтоді вона постійно працює з органами місцевої влади в питаннях соціального захисту ветеранів та людей похилого віку, виховання підростаючого покоління, збереження пам'ятників і могил воїнів, які полягли у Великій Вітчизняній, організації шкільних музеїв, волонтерської роботи тощо. Час тоді був такий, що розпався Союз, промислові підприємства були зупинені, колгоспи припинили існування, життя людей старшого покоління з кожним роком ставала гіршим. Тому було прийнято рішення створити спочатку міську, а згодом і первинні ветеранські організації при сільських і селищних радах, куди взято на облік колишні працівники колгоспів і радгоспів. Зараз на Виноградівщині діють 43 первинні організацій, в яких нараховується понад 14 тисяч ветеранів, а районна організація – одна з кращих на Закарпатті. Наші ветерани – бажані гості в школах району, де проходять бесіди і лекції на патріотичні теми, щороку бувають на прийнятті присяги новобранцями у військовій частині.

І в цьому – велика заслуга Андрія Михайловича. Сам вже давно на пенсії, але й зараз живе проблемами людей старшого покоління.

Виростав у гірському селі Пилипець Міжгірського району. Всі його брати і сестри народилися до Першої світової, а він 8 листопада 1923-го, коли батько повернувся з полону. Всього у родині було 12 дітей, більшість повмирала немовлятами. Андрій був 11-тим, zanim ще Петро, який зараз живе у Первомайську Луганській області, шахтар, чверть віку відпрацював під землею. Останній раз бачилися 50 років тому, інколи передзвонюються телефонами.

Дитинство його було важким, як і у всіх тоді людей. Його не балували ні батьки, ні доля. В родині було заведено змалку привчати дітей о

всякої роботи. Спочатку босоніж випасав ягнята, потім корови і бички. Мав свої обов'язки – малою лопатою вичищав хлів. Мама навчило його сіяти льон і коноплі, бо більше не було кого залучити собі на поміч. Він добре пригадає, як вибирали і засушували льн, як віяли насіння і досушували його на печі, носили в олійницю і гордо приносили додому по 4-5 літрів олії. Ніколи не забуде смак піджарених на ній грибів і картоплі – запах розносився далеко по сусідах. Батько брав його із собою на сінокоси, навчав клепати косу, бо сам не бачив на одне око. У неділю йшли асі до церкви – тоді дозволяли надіти домотканий костюм. А коли пішов у перший клас, мати пошила йому тайстру із шлейкою, в ній носив спеціальну дощечку: з одного боку на ній писав малі і великі букви, з другого виводив гріфликом цифри. Вчився сім класів на відмінно. Вчителі радили віддати його в горожанку. І хоч до неї був добре підготовлений (про вчителів досі залишилися теплі спогади), та довелося заробляти на хліб, бо у березні 1941 року помер батько і він мусив дбати про маму і молодшого брата. Пішов на сільськогоспроботи до графині в Угорщину, яка мала велике господарство: 150 корів, свиноферму, У неї наймалося 25 чоловік, виконували всю важку роботу. За кожен місяць роботи мав 2 центнери зерна, а він тоді привіз одразу 12 центнерів – вперше дозволили собі їсти не вівсяний, а пшеничний хліб. І тільки значно пізніше, в 1953-му, екстерном закінчив Між гірську середню школу, заочно поступив на інженерно-економічний факультет Львівського лісотехнічного факультету.

У 1942 році його мали призвати в угорську армію, а він втік аж за Пейч на прополку буряків. Восени привіз додому зерно – вистачило для всієї родини. Ще пригадає, як працював помічником коваля в Янош-бабія – там його розшукали і вручили повістку а армію. Саме цей чоловік порадив Андрієві і його друзям не йти в солдати, доводилося прятатися на сіновалі. Коли через три дні в село прийшли радянські вояки, він одразу пішов до них, спитав, чи є медсестра, бо мама уже хвора, має високу температуру. Санітарка оглянула хвору і сказала, що допомгти нічим не може. Так мама і відійшла.

Коли село звільнила Червона армія, із сусідом Іваном Рябцем взяли в торбу дві буханки хліба, сало і пішли в Сваляву записуматися в добровольці. Вчити їх стріляти не було потреби – угорці заставляли вчитися стріляти всіх. Через місяць їх третій взвод змішали з тими, хто вже мав бойовий досвід і сформували частину. Переправлені до Словаччини, по пояс у воді вони рили окопи, готували до наступу позиції. Побачивши сигнальну ракету, він виліз із великої ями, де сиділи гуртом, пробіг вперед 100 метрів, а тут раптом позаду розірвався снаряд. Повернув голову і обімлів: з тої ями вилітали руки, ноги, інші частини тіл тих, хто ще хвилину тому був поруч із ними. З відділення

він один залишився живий. А з трьох взводів ледве сформували два – стільки бійців полягло.

Пригадує, як звільняли Кошіце. Дістали завдання звільнити приміщення банку, в якому залягли німці. Лейтенант порадив обійти будівлю, стріляючи з автомата, а він тим часом кине гранату. Так і зробили, ввійшли в приміщення, а там – повно грошей, пачки їх лежать розкидані: ніколи ні доти, ні пізніше стільки їх не бачив. Потім з тим же лейтенантом знищили ворожий дот, звідки без зупину бив станковий кулемет.

Згодом їх військову частину переправили через Карпати на територію Польщі: з боями визволяли міста Водовіце, Катові це, Дзезйзіце, Бельск. Особливо жорстка схватка була за Бельск. Із взводу залишилося всього сім бійців. Ім. казали: протримайтеся до завтра, вас підмінять. Але підміни не було ні завтра, ні післязавтра. Відбивали контрнаступ за контрнаступом. Ворожий снаряд розірвав ялицю, осколки поранили його в лівий бік. / Gekz Санітари бинтують, німці наступають, треба перебігти поле за ліском. Не дивлячись на кров, хромаючи, підпираючи пораненого в плече свого односельчанина Федю Русина, перебігти поле і так врятувалися. Поранення залікував у Катовіце.

Друге поранення дістав 16 квітня під Моравською Остравою. Пуля влучила в ліву руку, роздробивши пальці і зап'ястя. Лейтенант нашвидко перев'язав солдата і наказав чекати санітарів. Але поранений втратив свідомість. Прийшов до пам'яті у госпіталі. Лікарі хотіли ампутувати руку, але він не дозволив – такий ще молодий! Через три дні появився професор-хірург, який погодився зробити операцію. Але попередив: кисло род застосувати неможливо, можеш не прокинутися, тому доведеться терпіти. Він стиснув зуби і вомчав, хоч біль був нестерпний – розпилювали кістку.

Лікувався у Кракові, поранених завантажили у санітарний ешелон, повезли через Варшаву, далі через всю Україну – ніхто не хотів їх приймати, не було місць. Повезли аж у Середню Азію, через Ташкент, у Самарканд.

З армії його комісували, дали 11 групу інвалідності, талони на пайок і відправили додому. У Коломиї їх санітарний поїзд обстріляли бандерівці (слово таке почув уперше), хоч і бачили, що на ньому емблема червоного хреста, отже, везуть поранених. Ешелон зупинився, хто міг самостійно пересуватися – заліг за полотном, інших виносили на плечах санітари (про носилки думати не було коли), аж доки на поміч не прийшли радянські солдати. Поїздом доїхали до Сигота, звідти їх на човнах відправили в Солотвино. Так добрався додому.

Осіною 45-го повернувся в Пелипець і тимчасово став працювати секретарем сільради. А наступного року перейшов у Між гірський

лісгосп, де проробив 10 років на різних посадах (бухгалтер, інженер, начальник цеху), займався будівництвом. Під його безпосереднім керівництвом було зведено лісопереробні цехи у Вучковому, Великобистрянському, Синевирському лісництвах, контори лісництв у трьох селах, житловий будинок для лісників у Міжгір'ї. Бачачи такі здобутки, обком партії направив його головою колгоспу в с. Торун, і він зумів вивести його з відстаючих в економічно сильне господарство. Тут звів лісопереробний цех, корівник на сто голів ВРХ по два літні табори і вівчарики а згодом на громадських засадах і дві початкові школи в присілках, за що Міністерством освіти УРСР нагороджений відзнакою. До нього цей колгосп зажив недоброї гучної слави із-за незаконної торгівлі лісом, і він зумів це призупинити.

Будувати він любив завжди. Ставши заступником голови Міжгірського райвиконкому, за два роки звів два восьмиквартирні житлові будинки, району лікарню, автотранспортне підприємство, міжколгоспбуд тощо.

Його організаторську рису характеру завжди вчасно підмічали. У 1963 році обком партії скеровує його директором Виноградівської взуттєвої фабрики, яка на той час перебувала у важкому економічному стані. І хоч це була для нього нова галузь, все ж зумів за перших два роки добитися виготовлення нових моделей взуття, вийти спочатку на обласний, а потім і республіканський та всесоюзний рівень. Будучи керівником, закінчив курси директорів взуттєвої галузі в Ленінграді – з усього Радянського Союзу їх закінчили 25 чоловік. Тоді ж головне управління взуттєвої галузі приєднало до них і Вилоцьку фабрику. Позаяк на обох підприємствах працювало понад три тисячі чоловік, реконструював, добудував нові виробничі цехи, житло, дошкільний заклад, піонерський табір, перерахував кошти на будівництво дитячого відділення при рай лікарні. При ньому фабрика із глибинки зайняла почесне друге місце у Всесоюзному соцзмагані! Хоч не обійшлося і без проблем – відмовлявся платити великі суми штрафів за залежне, виготовлене ще до нього браковане взуття. Тоді прокуратура відкрила проти нього кримінальну справу, але на бюро обкому партії він зумів доказати, що працює совісно, чесно, і все закінчилось добре. Захистив себе і тоді, коли на бюро слухали його персональну справу про незаконне використання коштів і матеріальних ресурсів колгоспів району, коли велось будівництво приміщень для сільрад у Вербовці і Великій Паладі та адмінбудинку для управління сільського господарства.

У березні 1973-го А.М.Козак був обраний головою Виноградівського райвиконкому. Тут також активно взявся за будівництво. Окрасою Виноградова став готель, будинок побуту, житлові будинки «Кооператор» і для працівників райсільгосптехніки (старий готель переобладнали під району бібліотеку), звели завод «Електрон»,

сирзавод, хлібозавод, пожежну частину, автозаправку, адмінбудинок ДТСААФу, реконструювали будівлю Ощадбанку, рембуддільницю, комунгосп. Появилися рай друкарня, середня школа № 2, два диткомбінати, дитсадок заводу «Електрон» Два корпусу лікарні, розпочато будівництво СПТУ, включено в генплан спорудження поліклініки, житлових будинків у спальному районі, завершено будівництво стратегічного моста через річку Тису, базу відпочинку у «Винничках». Це – в місті. А вилося ж будівництво і в селах району. У прикордонному селищі Вилоч звели свинокомплекс і комбікормовий завод, приміщення пошти і ощадкаси у Великих Ком'ятах, торговельні комплекси у Королеві, Чопі, Сасові, адмінбудинки для сільрад у Великій Паладі, Вербовцю, Сасові, школи в Великій Копані, Буковому, Чорнотисові, Бобовому, садики у Королеві і Шаланках, клуби в Хижі і Холмовці, будинок побуду у петрові – побутові точки тоді запрацювали у всіх селах А скільки разів їздив у Київ, вибивав газифікацію. Вважає себе хрещеним батьком її: в гумових чоботах пішки пройшов вздовж вітки від Нижнього Болотного до вулиці Герцена у місті. А ще їздив у Раду Міністрів, коли відводили 220 гектарів землі на Чорній горі під дачі городян. А ще наводив лад у мисливському господарстві, сприяв розплоду фазанів у Шаланках. Тож погодьтеся, що ордини «Червоної зірки», «За заслуги», Великої Вітчизняної війни 1 ступеня, Трудового Червоного прапора, «Знак пошани», медалі; «За відвагу», «За перемогу над Німеччиною», «За мужність», «Почесний ветеран України» та же 23 інших відзнак у нтого цілком заслужені.

8 листопада почесному громадянину міста Виноградова А.М.Козаку виповниться 90 років. Файна дата, але я не побачила звичного блиску радості в його очах, хоч по життю він оптиміст. Диша болить, каже, від того, що у нашому заполітизованому суспільстві так бідно живуть люди. Нема справжнього господаря країни, чкий би любив Україну, прагнув вивести її на належний рівень. У нас же тоді роботящі люди, такий багатий економічний потенціал. А от радіти нічому. І так буде, поки не знайдуться люди, які ліквідують протистояння у владі, об'єднають схід і захід, ліквідують буфер між ними. Тому і болить душа ветерана навіть у переддень такого поважного ювілею, бо так хочеться зазнати кращого життя для своїх дітей і онуків.

Сподіваймося, що він цього зазнає. А токи що – з роси і води Вам, Андрію Михайловичу!

Мальвіна Савинець.

заступник голови районної ради організації ветеранів, депутат міської ради.

Особистості

Володимир Головатюк: «У мене трудове життя було, як на фронті, – постійно кидали туди, де найважче»

За свої 92 (а відсвяткував їх буквально минулої п'ятниці) Володимир Головатюку довелося пережити немало. Пам'ятає відносно благополучний період радянського НЕПу й подальшу насильну колективізацію, жахіття голоду й лихоліття війни. Та й у мирні роки легко не доводилося – помітивши його організаторську жилку, партійні очільники Закарпаття доручали найважчі ділянки роботи: під керівництвом Володимира Федотовича будували обласну станцію переливання крові, він «витягав» онкодиспансер і покращував матеріально-технічну базу ОКЛ. Хоча завжди мріяв бути просто хірургом.

Словом, уродженець далекого села Красилівка з Київщини зробив для нашого краю стільки, що по праву може вважатися його великим патріотом. І хоч «розговорити» ветерана виявилось важко (від інтерв'ю спершу категорично відмовлявся), але потім спогади потягнулися один за одним – наче жива історія.

«Обстрілюючи нас, німці летіли так низько, що просто в очі заглядали» Володимире Федотовичу, а як Ви взагалі потрапили на Закарпаття?

– Фронтowymi дорогами. Я ж усю війну пройшов, визволяв і Закарпаття, й Ужгород. В армію мене призвали з-за парти в 1940-му – не встиг закінчити 10-й клас. Служив у Латвії курсантом полкової школи 94 легкого артилерійського полку, отримав звання сержанта. А оскільки там був план делегованих на навчання в авіаційне училище – мене й відправили. Згоди особливо не питали, головне, що іспити витримав. Саме в училищі, у Царському Селі біля Ленінграда, й почув звістку про війну. Пам'ятаю, нас усіх – не менше 4 тисяч чоловік – вишикували в неділю після обіду на плацу й

полковник оголосив, що почалася Велика Вітчизняна. Але настрій у нього був бадьорий – ми їх, каже, шапками закидаємо. Власне, з бойовим хрещенням ми не забарилися: перевдяглися в костюми хакі – і на Фінський вокзал та під Виборг, на фронт. Дорогою німці з літаків обстрілювали наші ешелони, причому летіли так низько, що просто в очі заглядали. Діставшись на місце, ми з честю витримали натиск, і нас знову повернули в училище й евакуювали в Магнітогорськ. Там у горі самі викопали тунель, щоб мали де жити. А доти палатками обходилися, незважаючи на морози. І хоч умивалися в крижаній річці Урал, але не хворіли. Довчившись, навесні 1942-го я потрапив у перший запасний авіаційно-винищувальний полк в Арзамас. Після короточасних тренувань пішли бойові вильоти, а через кілька днів мене відправили під Сталінград. Спершу враження було гнітюче: місто в руїнах, усюди понівечені танки. Але потім наші почали підтягувати піхоту, кінноту, техніку, і настрій піднявся. Правда, бої були запеклими. Деякі літаки поверталися підбитими, за ніч із двох покалічених треба було зробити один повноцінний. Зате коли німці під Сталінградом здалися – всю дорогу вкрили полонені.

«На батька отримав похоронку, а він, виявляється, вижив»

- Поступово ми дійшли до Західної України, – продовжує розповідь Володимир Федотович. – У Карпатах, до речі, я мало не загинув. Наш американський «Бостон» підбили, і посадити його вдалося тільки дивом. Протягом війни кілька поранень мав, але тоді доля вберегла. А на Закарпаття потрапив у листопаді 1944 року. Частина нашого льотного підрозділу базувалася на великому полі поблизу с. Іванівка на Березівщині, бо Мукачівський аеродром не був готовий прийняти таку велику кількість авіації. І цей край відразу запав мені в душу, зокрема й через гостинність та привітність місцевого населення. Діти навіть плакали, коли ми відлітали.
- А День Перемоги де зустріли?
У Німеччині. Ми, звичайно, святкували, навіть плакали від радості, але реально війна ще не закінчилася – поряд горіли будинки, лунали постріли й вибухи. До речі, пізніше з'ясувалося, що в Європі я воював зовсім поряд зі своїм батьком – обоє брали участь у боях за Дуклівський перевал. Саме там тата контузило, він довго лежав у госпіталі непритомним, і я навіть отримав похоронку на нього. Що це помилка – з'ясувалося тільки після війни, коли він повернувся додому. Я ж сам до рідних на Київщину потрапив ... у 1947-му. Наш полк на зворотній дорозі зупинився в Мукачеві, але про демобілізацію мова зайшла тільки після капітуляції Японії. Мене генерал-майор авіації агітував продовжити службу в армії, малював райдужні перспективи, але я прагнув учитися. Зрештою командир попросив злітати ще з ним у

Москву, в Головну ставку, а потім, мовляв, демобілізуєшся. Проте ця поїздка затягнулася, і коли я повернувся – навчальний рік в УЖДУ вже розпочався. Не допоміг і лист генерала, в якому пояснювалася причина спізнення. Мені запропонували пройти підготовчі курси при університеті, що я і зробив.

«Олександр Фединець був моїм улюбленим учителем»

Чому ви вирішили вступати саме на медичний факультет?

Чесно кажучи, я не вирішував. Просто після курсів поїхав нарешті провідати маму, а друга попросив здати мої документи, куди свої подаватиме. Оскільки той під час війни був фельдшером, то пішов на медичний. Ну і я з ним. Але дізнався про це лише коли приїхав на вступні екзамени. Фах мені був до душі, бо хотів приносити користь людям, але чи вдасться це – не знав. Здається, вийшло. По закінченні навчання потрапив у розпорядження облздороввідділу й працював інспектором лікувально-профілактичного сектору, а паралельно – хірургом в ОКЛ. Потім мене обрали головою обкому профспілки медпрацівників. Три строки відбув, а на 4-й ледве відкараскався – дуже мріяв про живу роботу. Посада лікаря в обласній клінічній лікарні стала для мене справжнім щастям.

Вашим учителем, наскільки я знаю, був знаменитий хірург Фединець? Улюбленим учителем! Та й він мене любив, довіряв складні операції.

То був дуже простий, добрий чоловік, ніколи не хизувався, хоча професіонал – найвищого класу. Олександр Васильович умів визначати, чи варто йти на ризик в операції. Коли не бачив надії – чітко ставив крапку, бо ризик має бути 200 разів зваженим. Утім, якщо бодай мінімальні шанси залишалися – боровся за життя людини до останнього. Це так звані операції відчаю, наважитися на які треба мати мужність.

«Цілу ніч я штопав обличчя хворого»

А в Вашій практиці були такі операції?

Досі пам'ятаю пацієнта на прізвище Шевченко. Консиліум вирішив, що оперувати його вже пізно. Але хворий наполягав на хірургічному втручанні, й ми ризикнули. Він вижив, виписався. Потім якимось під час демонстрації ми з ОКЛ вишикувалися в центрі Ужгорода, й тут хтось із балкона мені кричить: «Привіт!» Виявляється, Шевченко! Це була приємна несподіванка. Іншим разом оперував пацієнта з Воловеччини – його в типографії з одягом затягнуло в шестерні, вухо й половина обличчя дуже постраждали: шкіру посікло, наче капусту. Це криваве місиво вперемішку з мазутом найлогічнішим тоді здавалося видалити. Але я вирішив обробити, попромивати й шити. Наче тоненькі пелюсточки квітки зшивав. Сам дивуюся, як на таке наважився, – майже всю ніч штопав. Це було важко й для мене, й для хворого – анестезія ж тільки місцева. У підсумку все зажило. Пройшов час, я сидів на площі Петефі на лавочці. І тут підходить

молодий чоловік, вітається й питає, чи пізнаю його. «Ні», – кажу. «А ви сюди подивіться, – і показує на щоку. – То ж ваша робота». Рубців майже не залишилося... Це я до того, що в медицині не все так однозначно. Не завжди найочевидніше рішення є найкращим. Я намагався обирати оптимальний варіант для хворого.

Але довго бути просто хірургом Вам не дали.

- Так, мене почали «сватати» на керівника станції переливання крові. Не хотілося, але умовили. Власне, вона тоді тулилася в одному крилі обласної лікарні. Довелося до Москви та Києва поїздити, щоб вибрати місце в Ужгороді для будівництва СПК і зробити її повноцінною. Адаже була вказівка зводити такі станції тільки за містом, а це дуже незручно – спершу донорів кудись довозити, потім кров і її препарати. Поступово служба стала на ноги, а мене переконливо попросили очолити онкодиспансер (на той час – тільки відділення при ОКЛ). Керівник там був хороший, знаючий, але в колективі постійно виникали якісь непорозуміння, тож він не витримав, попросився геть. Я ж на пропозицію відреагував реплікою: «Почуваюся тут, як на фронті! Постійно перекидують туди, де найважче». А це й був фронт, тільки трудовий. Утім, із новим колективом ми порозумілися. Напевно, тому, що я умів ставити себе на місце інших, намагався бачити в людях хороші риси й давав їм можливість виправляти свої помилки. В 1969-му ми відновили «заморожене» будівництво окремого онкодиспансеру, й до 1976-го я залишався його головним лікарем. Аж доки не довелося стати керівником обласної лікарні. Коли приймав її, там півтора комплекти постільної білизни на ліжко було! Все гниле, рветься, а списати можна тільки певний відсоток. Пrawdами-непrawdами умовив облфінвідділ, щоб дали бюджетні гроші, які пропадали в кінці року, встиг освоїти їх і таким чином вибив по 3 комплекти білизни. Взагалі, над укріпленням матеріально-технічної бази ОКЛ довелося попрацювати добряче.

Дружину знайшов ...на лікарняному ліжку

Наскільки я знаю, ви й долю свою зустріли в лікарні.

Майбутня дружина по закінченні транспортного інституту в Москві за направленням приїхала на Закарпаття, а незабаром у неї виник напад апендициту. Її привезли в ОКЛ, прооперували, а я в студентські роки там працював. Приходжу на чергування й бачу – така гарна дівчина лежить, плаче від болю. Приніс ліки, їй полегшало. Так я на сльози й повівся. Тамара сама тут була, без рідних, друзів іще не встигла завести, тож ніхто її не провідував. А я приносив щось смачненьке, доглядав. І коли вона виписалася, ми домовилися зустрітися в кіно. Причому квитки мусів діставати по блату – всі розкупили. Згодом одружилися (повінчалися, до речі, зовсім недавно), виховали двох

дочок. Обоє стали медиками. Маємо також внучку й онука, теж лікаря, та трьох правнуків. Яку професію вони оберуть – не знаю, головне, щоб вирости хорошими людьми.

Оглядаючись на пройдений шлях, Володимир Федотович може з певністю сказати, що життя прожив не даром. Йому Закарпаття завдячує не лише за численних порятованих від смерті чи недуг краян, а й за значний внесок у розвиток медичної галузі загалом. Батьківщина висловила своє «спасибі» 18-ма орденами й медалями за бойові та трудові подвиги, а пацієнти – щирою повагою. «Закарпатка» ж, у свою чергу, сердечно бажає імениннику довгих і щасливих літ у доброму здоров'ї в колі люблячої родини.

Мирослава Галас

СУДЬБА ОФИЦЕРА

Скупые анкетные данные не могут дать полного представления о судьбе человека, которому пришлось пройти сложный жизненный путь, проявляя силу воли к победе в годы войны и силу духа, стремление к справедливости после её окончания.

Родился Сновидов Николай Николаевич в 1920 году в степном посёлке Озёрное Еланского района ныне Волгоградской области. В семье он был четвертым ребенком. В 10 лет у Николая не стало матери и жизнь заставила подрабатывать - летом выпасал коней, ловил рыбу в Волге, занимался другими работами. Окончив среднюю школу в 1937 году решил поступать в военное училище, но из-за невысокого в то время роста и внешних неброских физических данных ему было отказано. Пришлось доказывать, что он крепок физически и духовно, и достоин быть курсантом.

В 1939 году после окончания Смоленского артиллерийского училища молодой лейтенант был направлен командиром огневого взвода гаубичного артполка 88 стрелковой дивизии Архангельского военного округа. В составе этой дивизии ему пришлось принимать участие в финских событиях.

1937год, курсант САУ

1939год, выпускник САУ

За месяц до начала Великой Отечественной женился, сына, который родился, так и не видел – он умер в годы войны.

С началом военных действий 24 стрелковая дивизия, в которой он проходил дальнейшую службу, попала на Белорусском направлении в окружение, из которого сумела выйти, но офицер, выносивший знамя вместе с группой прикрытия погибли. Знамя было намотано на тело офицера и местный житель, хоронивши погибших воинов, обнаружил его и спрятал. С утерей знамени дивизия утратила своё название и числилась под номером 24.

Когда же наступавшие войска освободили эту местность житель Тяпин Д.Н. вручил знамя командующему фронтом. За этот поступок ему было присвоено звание Героя Советского Союза, а также почётное воинское звание старшина. Дивизии же знамя вручал лично Калинин, вернув ей одновременно право называться 24 мотострелковой Самаро – Ульяновской дважды Краснознамённой орденов Суворова и Богдана Хмельницкого Железной Дивизией, хорошо известной военным историкам с 1918 года.

Но это уже было гораздо позже, а пока перевес в войне был на стороне противника и дивизия, выйдя с окружения, после пополнения была направлена на Калининский фронт, где вновь попала в окружение на 6 месяцев. Снабжение наших войск осуществлялось с помощью авиации. Паёк порой был 100гр муки на день, приходилось выкапывать и есть мёрзлую картошку, когда провизия попадала с воздуха на сторону противника.

После выхода из окружения дивизию направили летом 1942г. на Сталинградский фронт, где она вела бои на Сталинградском и Донском фронтах в 62 Армии под командованием генерала Чуйкова до разгрома вражеской группировки в феврале 1943 года.

В характеристиках командование отмечало бесстрашие и мужественность Сновидова Н.Н., его выдержку и стойкость в сложных условиях, умение спокойно организовывать и руководить людьми, точность и аккуратность в работе, отличную память. С учётом этого Сновидову Н.Н. предлагали в 1943 году учёбу в Академии Генерального Штаба, но молодой офицер отказался.

фронт 1943-1944гг.

После очередного пополнения дивизию уже направили на Степной фронт под Курск, где он был несколько раз контужен в ходе Курской битвы. Фронт стремительно продвигался на Запад. Вновь пополнение и уже на Харьков, где велись ожесточённые бои, позиции брались и сдавались по несколько раз. Полк находился в районе Сухой Гамольши, здесь же он был тяжело ранен и контужен. Крупный осколок снаряда застрял в левой лопатке, осколки помельче по всей спине и ногам.

24 дивизия фактически находилась в резерве Ставки и её постоянно бросали на различные участки фронтов. Пришлось воевать на всех украинских фронтах. За освобождение г. Бердичева дивизии присвоили звание Бердичевской. В составе 4-ого Украинского фронта участвовал в освобождении многих городов Прикарпатья, дивизия прошла с боями 500км в Карпатских горах, штурмовала Верецкий перевал и взяла Ужгород. Штаб артдивизиона в то время находился на набережной р. Уж в здании нынешней областной стоматологической поликлиники, а пушки были размещены вдоль этой же набережной до бетонного моста. Освобождали город Кошице. За взятие Дуклинского перевала был награждён медалью президента Свободы. Пришлось воевать в Венгрии, Румынии, Польше.

После капитуляции фашистов война для дивизии не окончилась, её бросили под Прагу на отходящую группировку противника. Здесь же был вновь ранен и контужен, лечился в Ужгородском военном госпитале по ул. Горького.

1945г. Ужгородский военный госпиталь.

Всего за период войны Сновидов Н.Н. был награждён 7 орденами и многими боевыми медалями.

Тяжелые условия военных лет, неоднократные контузии, ранения конечно же не прошли даром и молодому еще 25 летнему офицеру пришлось уже «сражаться» с врачами за своё право продолжить служить Родине.

В 1950 году он окончил Высшую офицерскую артиллерийскую школу, а в 1966 году демобилизовался и решил остаться в этом красивом приветливом крае на берегах реки Уж.

Е.И.Димич

ФРОНТОВА ОРДИНАТУРА

Я, Холоша І.К., народився 19 січня 1924 р. в селі Шолудківка Зміївського району Харківської області.

Після закінчення 10 класів вступив до Харківського стоматологічного інституту і закінчив його у 1940 році. 19 січня 1941 року був призваний на строкову службу у Червону Армію і направлений у 15-й мотострілковий полк лікарем-стоматологом танкової дивізії у м. Надвірна Станіславської (нині Івано-Франківської) області у званні червоно

армієць.

А вже 22 червня 1941 р. ординатура для мене продовжувалася під обстрілом і бомбовими вибухами фашистів. Пораненим людям (близько 40) треба було дуже швидко і якісно надати першу медичну допомогу, а в цей час налетіли німецькі бомбардирувальники, свистіли і розривалися бомби. Зі мною були ще 3 лікарі, але вони зразу ж кинулися в укриття, а я продовжував допомагати, надавати медичну допомогу, зупиняти кровотечу, накладати пов'язки. Коли бомбардування закінчилось, прийшов старший лікар і спитав мене, де інші лікарі. Я відповів, що вони всі заскочили під чаг бомбардування в укриття. За те, що я не сховався, а продовжу пан надавати допомогу, мене нагородили орденом Червоної Зірки. Зразу ж командиром полку була об'явлена тривога, полк залишив мігм» і пішов займати вогневий рубіж. Сили були нерівні, полк поніс пі-иикі втрати серед солдат і в бойовій техніці. Залишки 15-го мотостредкового полку були виведені з бою і направлені у Сталінградську область., (станція Придоби), де була організована 4-а танкова бригада, яку посадили в залізничний ешелон і направили на Москву. Німецька танкова армія під командуванням генерала Гудеріана зайняла місто Орел. Нам віддали наказ розвантажитися з ешелону пвд містом Мценском. Орім гм •іку посадили и

Залізничний ешелон і направили під Москву. Німецька танкова армія під командуванням генерала Гудеріана зайняла місто Орел. Нам віддали наказ розвантажитися з ешелону під містом Мценськ. ешелон і направили на Москву. 4-а танкова бригада

танкова бригада під командуванням генерала Катюкова М.Є. зайняла м. Волоколамськ і наступ військ продовжувався.

Від Мценська до Орла вздовж шосе по лісистій місцевості були розміщені добре замасковані наші танки. Командувач німецькими військами Гудеріан висунув колону у напрямі міста Мценська. Танкова бригада генерала Катюкова нанесла смертельний удар по колоні противника. Шосейна дорога від Орла до Мценська була забита розбитими танками та іншою німецькою технікою. Німецькі війська почали відступати. За успіхи і відвагу 13 танкістам присвоїли звання Героя Радянського Союзу, полковнику Катюкову — звання генерал- майора.

Я також був у боях на Курській дузі. Це була дуже важка танкова боротьба. Після боїв почалося звільнення України у напрямі на Харків. При звільненні Вінниці я був поранений і контужений. Мене хотіли евакуювати в госпіталь, але я відмовився, і лікування продовжили у медичному взводі нашої бригади. Хірург витяг з моєї шиї шмат металу від бомби чи снаряду.

Наша армія потрапила в оточення, зібралось близько 150 поранених. За наказом командира бригади мені було поставлене завдання вивести поранених з оточення. Колона з пораненими рухалася у напрямі лісу, коли почався артналіт, довелося маневрувати, то збільшувати, то зменшувати швидкість колони. Жоден снаряд не попав у колону з пораненими. Всіх, поранених було доставлено в госпіталь. А переді мною ще стояло завдання: доставити в бригаду зброю, що я успішно виконав. За це я був нагороджений орденом Червоної Зірки.

Під час боїв на Калінінському Фронті для підготовки наступної операції в розташування бригади прибув командувач танковою армією генерал Павло Семенович Рибалко. Так трапилось, що саме тут у нього розболівся зуб, запливло ліве око. Як міг, тамував біль. Командир бригади . порадив йому звернутися по допомогу прямо тут, на місці, мовляв, тут є тутешній ліквр. . Привели мене на командній пункт у землянку. Там попилася плита, я простеризував інструменти і сказав, що можна запрошувати генерала. Досвіду у мене не було, надавати допомогу командувачу армії не кожен відважиться, але я впевнено почав діяти. Огляд показав, що обхідно не лише видалити зуб, а й лікувати абсцес. Генерал зовсім не бачив на одне око. Зуб вирвав без труднощів, а потім розрізав нарив, почав робити масаж щоки. Витикло багато гною, і око генерала відкрилося. На ранок навідався до хворого. Генерал зістрів мене з посмішкою, мовляв, усе в порядку, дивиться не через щілину, а відкритим оком. Переконавшись, що все пройшло якнайкраще, я зняв халат. Генерал побачив, що в мене нема ніякого військового звання. Звернувся до полковника з питанням, чому у нього лікар — рядовий. Той відповів, що я проходжу строкову службу. Генерал Рибалко наказав командирі бригади одразу ж відправити подання на присвоєння мені звання лейтенанта медичної служби, бо йде війна. Перед тим генерал поцікавився, де я навчався, як іде служба, сказав, що стажування затяглося

не з моєї вини, а тому солдат-лікар повинен стати лікарем-офіцером. До майорських погонів траплялось всяке.

Брав участь у боях за звільнення від фашистських загарбників міст і сіл України, Білорусії, Польщі, пройшов з боями по всій території Німеччини, штурмував Берлін. За бойові заслуги Указом Президента мені присвоїли чергове звання полковника у відставці.

Я нагороджений двома орденами Червоної Зірки, орденом Великої Вітчизняної війни I ступеня, двома медалями «За відвагу», орденом Б. Хмельницького, медаллю «За оборону Москви», медаллю «За взяття Берліна», медаллю «За звільнення Варшави» і ще багато інших нагород.

В армії я прослужив 33 роки 11 місяців. Після звільнення в запас я 17 років працював в обласній стоматполіклініці, де був також нагороджений багатьма грамотами. Мені присвоєно звання «Ударник комуністичної праці».

На закарпатській землі разом з дружиною Надією Захарівною

живу з 1956 року, ось уже 55 років. Виховав двох доньок Пюдмилу і Наталію. Та онучень Даніло, Олександр
Моя дружина Надія Захарівна
полковник в запасі
Іван Кузьмич Холоша,
полковник медичної служби у відставці.

На війні – льотчик, у мирному житті — вчитель і правоохоронець

З багатодітної сім'ї та хліборобського роду

Прокіп Іванович Луценко — з самого серця Полтавщини, з місцевості, оспіваної Миколою Гоголем у знаменитих «Вечорах на хуторі ...». Диканька протікає в двох десятках кілометрів від місця його народження — села Колодяжне. Цікаво, що оспівані Миколою Васильовичем Великі Сорочинці входили до Шишацького повіту, того самого, в якому розташовувалося й рідне село Луценка. Назва сільця Колодяжне, більше схожого на хутір, однакова з тим на Волині, де з'явилася на світ велика Леся Українка. Не забудемо також про те, що Леся неодноразово приїжджала до Полтавської губернії, в якій її сім'я володіла маєтком.

Мальовничість цих країв наснажували не лише відомих усьому світові українців, а й формували вдачу далеко менш відомих їхніх одноплемінників. Серед них — і Прокопа Луценка, який у житті не раз зачаровував своїм співом друзів і знайомих.

Малий Прокіп, який народився 7 червня 1915-го, у багатодітній сім'ї Івана Луценка був найменшим. «Ми мали 50 сотин землі, — написав у автобіографії Прокіп Іванович. — До Жовтневої революції батько разом із дорослими дітьми батракував у поміщиків Лубенця та Терещенка». Найстарша з сестер Варвара була на 28 років старша за Прокопа, наступна за нею Ірина — на 27, брат Іван — на 19! Ще в їхній сім'ї були діти Іван, Никифор та Василь. Никифор був військовим, комуністом. Василь —

шевцем. Всі, за винятком Никифора та Івана, котрі загинули у Велику Вітчизняну, у повоєнні роки проживали на території Жоржівської сільради Гоголівського району. Селянського роду, вони на батьківській землі і залишилися.

Прокопу ж доля підготувала складну дорогу: мав зазнати життя і сільського, і міського, оволодіти кількома зовсім різними професіями, пройти через голодування і війну, а після всього цього опинитися за тисячу кілометрів від рідних місць, у краї за Карпатами.

Та це було набагато пізніше, за іншого, ситого життя. А в дитячі роки випало зазнати і бід, і голоду. Матір Прокопа померла, коли мав усього 6 років, а у 16 літ став повним сиротою. Виростав під наглядом сестер, які передавали його, як естафету, з рук у руки. Особливо любив хлопця брат Никифор, вважаючи найздібнішим із усіх. «Ти, Прокопе, мусиш вивчитися і стати людиною, — не раз казав. — Для цього маєш усе — гнучкий розум, спокійну вдачу, допитливість від природи».

Шахтар. Учитель. Авіатор

Той нечуваний голод, який смертельною сапою скосив тисячі люду у Центрі, Сході та на Півдні України на початку 30-их, завадив багатьом мріям юнака. У сімнадцять літ опинився на грані життя і смерті. Не було хліба, тож запарювали та їли дерть, відварювали лушпиння від картоплі та коріння, збирали колоски в полі, яких там ... не було. Юнак залишив сільську родину та подався на Донбас, до брата Никифора. Найнявся там на одну з копалень, де гірники отримувати хоч якийсь харч. Але праця під землею на тлі напівголодного існування виснажила юнака до краю, у нього почався туберкульоз. Спочатку у закритій, згодом — відкритій формах. Лікар порадив: якщо хоче жити, слід добре харчуватися і не працювати так тяжко. Не залишалося іншого вибору, як повернувся додому.

Вступивши у 1934 році до Велико-Сорочинського педагогічного технікуму, одразу ж почав викладати історію у сільській школі. Через кілька місяців Прокопа Івановича вже призначили її завідувачем. До школи тоді ходили не так діти, як дорослі, бо у країні, що виборсувалася зі стану малограмотності, навчитися читати і писати було завданням кожного. Тоді ж молодому завідувачу школою райвідділ народного комісаріату освіти виділив службовий транспорт — велосипед.

Яскравим спогадом на все життя стало знайомство з Олександром Довженком. Село, в якому Прокопові довелося вчителювати, було вибрано знаменитим кінорежисером для зйомок однієї зі своїх стрічок. (Точних відомостей про те, яка це була кінострічка, немає, однак, судячи з Довженкової фільмографії, найімовірніше це — «Земля». Молодому Прокопові запам'яталася особлива Довженкова щедрість, відкритість його натури. Він побував і у тій школі, в якій директорував молодий Луценко, у свою чергу, Прокіп ходив дивитися, як знімають фільм. Доводилося, згадував, навіть вечеряти в одному товаристві з Довженком.

Учительство, перерване великою війною

Юнак у кашкеті і з цим велосипедом у руках — таким зафіксувала Прокопа Івановича одна з найбільш ранніх його фотографій. Закінчив навчання у 1935 році. У жовтні 1937-го призваний до лав Радянської Армії. Саме там його «знайшла» професія льотчика, якій віддав більш ніж десятиліття.

Вже на початку армійської служби став курсантом 51-ї авіа бригади 1-ї Червонопрапорної Далекосхідної дивізії у м. Спасськ. Хлопець мав за плечима середню спеціальну освіту та стаж роботи, і навіть перенесена хвороба не стала на заваді. «Якщо ти вижив у час голоду, то тепер у нас тобі вже нічого не загрожує, не пропадеш. І чекаємо від тебе

віддачі», — сказав йому командир на співбесіді. Підбадьорений, Прокіп став активно займатися атлетизмом, намагався обходитися без шкідливих звичок. Через якийсь про хворобу ні він, ні лікарі й не згадували.

Після закінчення авіашколи улітку 1938-го — курсант Іркутського авіатехнічного училища. Навчання тут запам'яталось йому тим, що тут же азами льотної справи оволодівав син Йосипа Сталіна — Василь. Прокіп Іванович неодноразово згадував, що Василь Сталін любляв розгульне життя, інші курсанти йому багато в чому могли позаздрити. Але щодо військових вимог — знання авіатехніки, пілотування — не було жодних знижок ні йому, ні кому-небудь іншому.

Майже два роки навчання в Іркутську — позаду. Десятки разів піднімався в небо, прагнучи до дрібниць відшліфувати техніку польотів. А все для того, щоб у майбутньому бою не схибити. У кожного льотчика тоді були схожі завдання: себе і дорогу авіамашину зберегти, і якнайбільших втрат противнику завдати.

Потім ще два роки — навчання в Олсуф'євському льотному училищі та Балашовській авіашколі. Тут готували переважно пілотів для швидкісних фронтових бомбардувальників СБ (генеральний конструктор Туполєв) та винищувачів Іл-2 (генеральний конструктор Ільюшин). Довелося літати на одному з цих типів літаків. Молодшому лейтенантові Прокопу Луценку та його товаришам у час закінчення училища здавалося, що вони здобули і знання, і льотні навички засвоїли. Прагнули швидше потрапити на фронт, щоб дошкульними повітряними ударами скорочувати військову міць ворога.

Підкорювач авіатрас із ... навчальними літаками

Та от... Хоч країну вже рік роздирала війна, з відправленням молодих пілотів на фронт зволікали. Наступним місцем, де вдосконалювалася льотна майстерність, стали школа пілотів у місті Тилаві на Закавказькому фронті

(середина 1942-го — початок 1943-го). Відтак були Батайська авіашкола пілотів у місті Євлах того ж фронту. Там готували льотчиків для винищувачів ЛАГГ-3 і ЛАГГ-5 (генеральний конструктор Лавочкін), а також винищувачів для И-15 та И-16 (генеральний конструктор Ільюшин). Там пробув по жовтень 1943-го. А результат однаковий: Прокіп Луценко знову залишається у навчальній «відсидці».

Командування частин пояснювало затягування з відправленням на фронт спочатку тим, що не вистачало крилатих машин, пізніше — що пілотів бережуть для якихось секретних спецоперацій. Яких саме — дізнаються пізніше. Розголошувати військову таємницю ніхто, мовляв, не збирається.

Повітряна техніка весь час змінювалася, вдосконалювалася, а отже, тож необхідно було оволодівати нею, не втрачаючи льотних навичок. Ще один рік, аж по жовтень 1944-го, Луценко був слухачем школи пілотів-нічників у м. Чебоксари. Водночас — пілотом резерву у полку. І лише наприкінці того місяця, нарешті, був переведений до підрозділу нічної бомбардувальної авіації, у Празький полк 9-ї гвардійської авіадивізії. У його складі воював до середини лютого 1945 року. Після цього протягом майже місяця значився в 661-му легкобомбардувальному полку 242-ї нічної бомбардувальної дивізії. Відтак від початку березня по початок квітня — у складі окремої транспортної авіаескадрильї 16-ї повітряної армії I-го Білоруського фронту. Від 7 квітня 1945-го по 25 лютого 1946-го — пілот 586-ї окремої авіаційної армійської ескадрильї при 8-й гвардійській армії I-го Білоруського фронту.

За назвами військових частин, армій і фронтів — небезпеки і випробування, що випали Прокопу Луценку. У недовгий відтинок часу вмістилися і два поранення (одне з них нагадувало про себе не вийнятим із тіла осколком усе життя), і десятки надскладних нічних авіавильотів у тил противника. Вступивши разом із побратимами на територію Польщі та Німеччині, брав участь у визвольній місії радянських військ за кордонами СРСР.

Рахунок війни — два поранення і двоє втрачених братів

У дні, коли снаряди рвалися над Варшавою. Дрезденом і Берліном, стала зрозумілою далекоглядність армійського керівництва. Відтерміновуючи вступ добре навчених молодих пілотів у бойові дії, воно зберегло елітний склад льотчиків. Їх притримали для завершальної стадії війни! Саме тоді, коли знадобилися свіжі сили пілотів, їхній досвід і навченість, почалися авіавильоти Луценка і інших таких, як він. Десятки, сотні тих молодих офіцерів гинули, потрапляючи під приціл оскаженілого, відступаючого до його лігва, ворога.

Доля і, вочевидь, вміння воювати вберегли Прокопа Луценка. Жертвою богів війни, принесеною родиною Луценків, стали двоє старших Прокопових братів. Справедливість хіба не восторжествувала, вберігши наймолодшого? Його розповіді про епізоди повітряних боїв вражають деталями та відчуттям щохвилиноної небезпеки.

Але про все по-порядку. Незважаючи на оволодіння технікою польотів на найсучасніших тоді літаках, Луценкові довелося вступати в бій на машині По-2. Її перша модифікація під назвою У-2 була створена під керівництвом конструктора Полікарпова ще в 1928 році. Призначалася для початкового навчання льотчиків. Це — типовий біплан із мотором повітряного охолодження потужністю 100 к.с. Під час Великої Вітчизняної війни цей літак переробили в легкий нічний бомбардувальник (У-2ВС), який міг брати з собою до 350 кг бомб. В задній кабіні містилася стрілецька точка з кулеметом. Після смерті Полікарпова в 1944 році літак перейменували на честь його творця в По-2.

Ці літаки несли з собою серйозну загрозу для противника, адже під час польотів на низькій, до кількох десятків метрів висоті ці апарати було важко виявляти в небі. З'являлися швидко і невідомо звідки, згодом так само швидко зникали з поля зору.

Усе це аж ніяк не означало, що крилаті машини були безпечними для пілотів. Насамперед, їм важко було орієнтуватися на місцевості, адже вночі видимість була досить умовною. Багато важили інтуїція, досвід, вміння

приймати нестандартні рішення. Була й складність іншого гатунку: якщо По-2 вже потрапляв у поле зору потужних прожекторів, то він ставав чіткою мішенню для ворожої авіації. Досить повільно летячи в коридорі світла ліхтарів, що освітлювали небо, не одна і не дві машини ставали жертвами артвогню. Крім того, на хвіст повільним «етажеркам», якщо їх засікали у небі, сідали винищувачі противника, і тоді врятувати могло лише диво. Траплялося також, що авіамашини в нічному небі помилково збивали свої ж артилеристи.

Прокіп Іванович згадував, як йому дивом вдалося уникнути смерті. Під час далекого рейду у тил противника літак використав понаднормову кількість палива і довелося сідати на «окупованій» німцями території. Під час вимушеної посадки командир екіпажу ще не знав, що територію німці встигли залишити. На карті-схемі вона була позначена, як ворожа. Лише завдяки витримці та вдалому приземленню (літак вдалося посадити на нерівній місцевості) вдалося вижити. А якось, після скидання групою «етажерок» бомбового вантажу на паливні склади противника, літак Луценка виявився в зоні вибухової хвилі. Тоді дивом вирівняв машину і повернувся на аеродром. В ще одному випадку довелося катапультиватися з палаючого літака, що перебував на незначній висоті. І теж залишитися живим.

... Уперше був поранений кулеметною чергою, випущеною з літака противника. Та куля, зачепивши м'які тканини, не завдала серйозних ушкоджень. Друге ж поранення виявилось і по-справжньому небезпечним для здоров'я, і фатальним для Луценка-пілота. Після цього вже не міг керувати літаком, а мусив задовольнятися роллю штурмана, радиста та кулеметника (в одній особі). За штурвал сів Петро Стрижак, із яким удвох вони, як і тисячі інших екіпажів, «дограли» війну до кінця. Шкода, що після війни побратими втратили адреси один одного. Ніколи більше не зустрілися. Загалом Луценкові довелося пережити вісім місяців у умовах нічного бомбоскидання та ще десять — у складі бойових частин радянських військ на території Німеччини після капітуляції гітлерівської армії.

За 10 років форма набридла

У післявоєнний час Прокіп Іванович згадував, як в уцілілих кварталах містечка Ваймар, де були розквартировані радянські офіцери, вони поволі поверталися до мирного життя. Тоді мало що нагадувало про геніїв, котрі колись ходили цими вулицями у попередні століття, — Бетховена, Гете. Втішало, що німецьке населення в більшості шанобливо ставилося до радянських воїнів. Льотчиків інакше, як «гер офіцір» не називали, натомість пропонували скористатися благами «цивілізації». Серед таких, наприклад, були відвідини фотоательє. Перед одним із походів до фотографа Прокіп Луценко з шикарного матеріалу, що його недорого придбав від німецького крамаря, пошив собі перше в житті пальто. Фото з підписом «Набридла за 10 років військова форма», датоване серпнем 1945-го, збереглося в альбомі фронтовика-ветерана. Виструнчено стоячи у обновці, сам собою, видно, задоволений. Завершив війну старшим лейтенантом.

... Війна та події, з нею пов'язані, поступово відходили на задній план. Після демобілізації Прокіп Іванович повертається в рідне село на Полтавщину. І виявляє, що робити йому, вчорашньому військовому, там нічого. Родичі живуть у землянках, а отже, потрібно шукати місце і для життя, і для роботи. Пороздававши привезені з війни гостинці, прихопивши з собою трофейного акордеона та шубу, також привезену з Німеччини, подався до Центрального Комітету Компартії України. Там запропонували поїхати до невідомого раніше Закарпаття. З цим краєм і пов'язав подальшу долю.

Підполковник міліції. Чоловік. Батько і дід

В Ужгороді обійняв посаду завідувача відділом окружного комітету партії. Навчався у Львівській дворічній школи, яку закінчив у 1951-му. Згодом— ще чотири роки у Вищій партійній школі при ЦК КПРС у Москві. Зрештою, був переведений у органи

Міністерства внутрішніх справ. Очолив паспортну службу області, з якої у 1968-му із органів внутрішніх справ вийшов у відставку підполковником.

Через 10 років по приїзді в Закарпаття, познайомившись із молодою випускницею Ужгородського держуніверситету Валентиною Ковальською, яка тоді працювала в Доробратівській семирічній школі вчителькою біології, запропонував одружитися. Валентина Костянтинівна, яка приїхала до Закарпаття з Житомирщини і знайшла тут другу батьківщину, погодилася. Після заміжжя переїхала до Ужгорода, де згодом стала секретарем обкому профспілки працівників освіти і вищої школи. Як умілу організаторку, її донині пам'ятають ветерани профспілкового руху.

Після виходу на пенсію з органів МВС Прокіп Іванович Луценко ще майже два десятиліття працював завідувачем кадрами Ужгородського міського об'єднання ресторанів і кафе. І на цій роботі його цінували за принциповість, аналітичний склад розуму, дбайливе ставлення до людей. У мирний час одержав 13 урядових нагород! Поповнили собою комплект фронткових медалей — «За визволення Варшави», «За взяття Берліна» та «За перемогу над Німеччиною». Скромність цієї людини, котра носила все життя у руці бойовий осколок, виявилася ще і в тому, що аж до кінця 80-их не звертався до медичних установ з проханням присвоїти йому інвалідність. Аж поки хвороби не дали про себе знати.

У 1956 році в сім'ї Луценків народилася донька Наталочка. В неповних 12 ставши напівсиротою, в доросле життя входила з допомогою батька... Закінчивши філологічний факультет університету, стала викладачем, а після захисту кандидатської дисертації — доцентом Ужгородського національного університету.

Ветеран війни, який усіх, із ким зустрічався протягом життя, особистим прикладом навчав бути чесними, встиг порадити і внукам — Олексієві та Ружені. Прокіп Луценко ніколи не вихвалявся своїм фронтвим минулим, хоча, як бойовий льотчик, міг би. Про заслуги авіатора нагадують нечисленні пожовклі фото з друзями по небу, та ще утеплений, з електрообігрівом

костюм пілота, що залишився родині на згадку. Пішов із життя у 81-шу свою весну, всього на кілька днів переживши щемливе свято, — День Перемоги. Пам'ять про нього, льотчика-фронтовика, вкоріненого в Закарпатський край полтавця, бережуть рідні та знайомі. А поки про нього пам'ятають, то і житиме.

Василь БЕДЗІР

Василь Ловга, син сім'ї розвідників

Слідами архівів через минуле

Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього

М. Рильський.

Цього року минає 70 літ відтоді, як з Московського аеродрому здійснюється військово-транспортний літак виробництва США «Дуглас» на борту з семи розвідниками інтернаціональної розвідгрупи «Закарпатці» на чолі з угорцем-антифашистом Ференцем Патакі, сформованої, підготовленої та десантованої в ніч на 19 серпня 1943 р. (Міністерством державної безпеки) на г. Менчул Хустського району в окупований фашистами край, для ведення розвідувальної роботи.

Час минає, та не йде у безвість пам'ять про війну, а болісним крилом зринає знов і знов. Матері й батьки багатьох загиблих героїв відійшли у потойбічний світ, так і не дізнавшись, де знайшли упокій їх сини і дочки, найчастіше поховані невідомо де і коли, без імен і прізвищ. Ось і дивляться сім десятиліть поспіль загиблі в небо, вірячи, що в мудрості живих вистачить сили і часу, аби розкрити таїну їх смерті в ім'я Великої Перемоги. Тепер над розкриттям цієї таїни побиваються сини, доньки, онуки й правнуки загиблих, істину шукають наполегливо, бо пам'ять не вмирає, не повинна вмерти. Бо ж

війна не закінчується, поки з почестями не похований останній солдат. До воскресіння нашої пам'яті маємо пізнати минуле, вшанувати героїв, бо тільки так пам'ять відновимо, минуле пізнаємо, історію дослідимо, совість пробудимо, полеглих вшануємо, могили впорядкуємо, віру воскресимо, традиції відновимо, народ свій прославимо.

І добре те, що ось уже сім десятиліть у пошуках істини хто по-юнацьки невтомно, хто по-старечому, з ційком у руках, відкривають таємницю минулого. Вони поспішають, бо з кожним днем залишається менше й менше тих, хто зі зброєю в руках виборював нашу на всіх одну Велику Перемогу.

Віроломно порушивши договір про ненапад, у неділю 22 червня 1941 р. о 4-ій годині ранку фашистська Німеччина без оголошення війни несподівано напала на Радянський Союз. На її боці виступили Італія, Фінляндія, Румунія, Угорщина та ряд інших держав-сателітів. На захист рідної землі піднялись усі народи СРСР, багатонаціональної країни, тому визвольна війна, яку вела Червона Армія, підпільники, партизани, стала Великою, Вітчизняною.

Збройним силам Червоної Армії довелося виконувати надважливі завдання – відбивати збройну навалу ударної сили світового імперіалізму в особі гітлерівської Німеччини та її союзників, визволити тимчасово окуповану загарбниками територію СРСР, допомогти народам Європи визволитися від фашистського іґа.

Посильну й героїчну сторінку в цю боротьбу внесли і мешканці нашого краю, які вважали українців і росіян по той бік Карпат своїми кровними братами.

Велика Вітчизняна війна носила глибоко інтернаціональний характер, що саме забезпечувало широку і героїчну підтримку не тільки народами СРСР, а й усіма прогресивними силами світу.

Закарпатці як ніхто інший, за примхою долі, опинялися то під владою Угорщини, то Чехословаччини, то знов Угорщини, але вже фашистської.

У роки Другої світової війни в радянській розвідці активну участь брали як представники СРСР, так і громадяни окремих іноземних держав.

Найризикованішу, найнебезпечнішу для життя роботу виконували як розвідники-нелегали, так і розвідгрупи, сформовані з осіб різних національностей, які забезпечували фронти та військово командування СРСР необхідною і своєчасною інформацією про дислокацію військових формувань, їх озброєння, наміри... Ці важливі дані використовувалися при підготовці наступу радянських військ по розгрому ворога, вигнання його з окупованих територій не тільки СРСР, а й країн Європи.

Ференц Патакі, пізніше керівник розвідгрупи «Закарпатці», - в минулому австро-угорський офіцер, в 1915 році потрапив у полон до росіян генерала О. О. Брусилова в районі фортеці Перемишля. Знаходячись в Сибіру, в 1917 році, після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, активно

включився в революційну боротьбу. Перше випробування на твердість характеру, духу став для Ф. Патакі полон у адмірала Колчака та «ешелон смерті», у якому він разом з іншими червоноармійцями був вивезений на розстріл у м. Читу.

Потім неочікувана, осліплена променями сонця, що ввірвалися в розкриті червоними партизанами двері теплушок, свобода, яка прийшла від недалекого шахтарського містечка Черемхово. Тут і отримав першу нагороду – іменну зброю – за активну участь у захопленні в полон Колчака та його міністрів, а головне – вдалося захопити «золотий ешелон» адмірала, в якому знаходились дорогоцінні метали, коштовності та валюта на 651 млн. в золотообрахунку. Відтак працював на різних посадах в НК (російська аббревіатура ЧК). Далі Москва, на різних відповідальних посадах, остання – начальник відділу боротьби з бандитизмом. Комісований з лав ВНК (російська аббревіатура - всеросійська надзвичайна комісія) за станом здоров'я.

З нападом гітлерівської Німеччини на СРСР, а конкретно в грудні 1941 року, після неодноразових звернень, у яких підкреслював: «Вважаю своїм обов'язком перед Батьківщиною, незважаючи на звільнення мене з військової служби, безпосередньо брати участь у бойовій боротьбі проти німецького фашизму» наполегливість отримала позитивне рішення про направлення його в тил ворога для організації руху опору в Підкарпатській Русі, а після в Будапешт в складі керівника розвідгрупи. Йому дозволили безпосередній підбір та підготовку членів розвідгрупи. Керівництво Москви вважало за необхідне направити майбутніх розвідників в Підкарпатську Русь, а потім в Будапешт, щоб там підготувати відповідні умови й базу для ведення найширшої підпільної боротьби та збору розвідувальних даних, передачу їх в Москву для подальшого використання в наступі Червоної Армії по звільненню завойованих фашистами територій і народів Європи. Питання стояло конкретно: підбір майбутніх розвідників з числа вихідців із Підкарпаття. А їх, біженців із Підкарпатської Русі, у виправних таборах СРСР було тисячі.

Після тривалих і ретельних пошуків Ф. Патакі свій вибір по відборі майбутніх членів розвідгрупи зупинив на кандидатурах Михайла Дякуна, Івана Ловги, Степана Лизанця, братах Степана та Василя Чижмарях. Вказані особи в довоєнний період загартувались важкою працею на шахтах капіталістичних країн Європи, пройшли гарт в легіонах Іспанії, хорошу школу підпільної боротьби та вміння боротися за свої права.

Навчання та підготовка розвідників проходили при військовій частині 44388 Російської Федерації під керівництвом полковника В. О. Карпушина (досі його ім'я в пресі не називалося) з травня 1942 по серпень 1943 р., тобто більше року, що свідчить про серйозне ставлення керівництва розвідки до цієї операції.

Розвідгрупа під кодовою назвою «Закарпатці» була створена в складі командира Ференца Патакі (псевдонім «Ян»), заступника Степана Чижмаря («Шугай»), радиста Михайла Дякуна («Українець»), Степана Лизанця («Семінарист»), зв'язкових-кур'єрів Івана Ловги («Ноябрьський») та Василя Чижмаря («Гуцул»).

Перед вильотом із Москви в тил ворога до складу розвідгрупи приєднали військового розвідника чеха Вацлава Цемпера, він же Франтішек Поспішил, він же «Острій», «Андрій».

Центром було заплановано: після приземлення десантників в лісовій місцевості Карпат, легалізувавшись, проникнути: в Угорщину - «Ян», в Румунію -

«Ноябрьський», в Чехословаччину – «Андрій» для виконання поставлених їм особистих завдань. Інші розвідники мали діяти на території Підкарпатської Русі.

Відповідальна підготовка для роботи в умовах окупації і війни в тилу ворога та навчання проводилась на одній із підмосковних дач. Їх знайомили з вибуховими речовинами, стрільбі з усіх видів зброї, активному збору військової та політичної інформації, повідомлень по розташуванню живої сили, озброєнь та пересуванню військ на фронт, розвідуванню військових укріплень та споруд, як довідуватись про настрої солдатів і офіцерів угорської армії, діяльності владних структур, антирадянських організацій, збору матеріалів до характеристики політичних і військових діячів, по можливості вивчати їх лояльність і ставлення до Німеччини, розібратись в наявності опозиції та характеристики її керівників.

Особливе завдання розвідників полягало в організації формувань партизанських загонів і груп, прийомах роботи з народними масами, керівництво ними і в необхідний час створення диверсійних груп.

Усім членам десантної групи в повсякденній роботі належало суворо дотримуватися правил таємності та конспірації.

«Ноябрьський», окремо від інших членів розвідгрупи, отримав від керівництва розвідгрупи з Москви індивідуальне завдання – переправити керівника розвідгрупи «Яна» з радистом до Будапешта, а «Андрія» - в Прагу.

Після приземлення на горі Менчул десантники, звільнившись від парашутів, зібралися у заданому місці, крім Вацлава Цемпера, парашут якого вітром віднесло далеко в бік, купол його зачепився за крону великого дерева, десантник повис над проваллям. Звільнившись від парашута, Цемпер впав, травмувавши обидві ноги. Після довгих пошуків товариші знайшли його та скинуті вантажні мішки з раціями, продовольством та одежею.

Група відправилася в безпечне місце, де постало питання про лікування «Андрія».

«Семінаристом» в Центр відправлена перша радіограма: «Приземлилися погано, скали, ліс. Усі зависли. «Андрій» з висоти 5 метрів упав, травмувавши ноги. Поправляється. Знаходиться в Копашневі. Ходить погано».

Частина десантованого на парашутах спорядження – мішків зі зброєю та одежею потрапила до рук угорської контррозвідки «Кемельгарітоосталь», яка і організувала облави в районі Менчула для пошуку десантників. Розвідникам довелося перейти на нелегальне становище в Копашневі, Нижньому Селищі, а згодом в Хусті, в родині Логойдів.

Перша конспіративна квартира десантників після приземлення була обрана у Василю Гриви, яка мешкала в присілку Лункорі, що неподалік Нижнього Селища Хустського району, де розвідники прожили майже два місяці.

За короткий час з ними підтримували зв'язок місцеві жителі з числа українців, словаків, румунів, чехів, євреїв не тільки з робітників і селян, а й інтелігенції.

Так, коли розвідники володіли помічниками в угорських адміністративних закладах, військових гарнізонах, деяких тюрмах та почали володіти інформацією про дислокацію угорських військових частин, їхнім спорядженням, рухом потягів, економічним та політичним потенціалом в краї, настроєм населення, тоді Ф. Патакі вирішив переходити на іншу конспіративну квартиру в Севлюський округ, звідки готуватись до переходу в Будапешт на виконання основної частини завдання, поставленого Центром.

Ганна Василівна Логойда - єдиний живий свідок тих хустських подій, яку військово-гортіївський трибунал засудив до смертної кари, пізніше замінивши її довічним ув'язненням. Свого часу вона розповідала, як її батько став інвалідом війни, а замість пенсії та земельного наділу мав патент на володіння тютюновим кіоском «Графіка». В той час продаж тютюнових виробів був державною монополією і без патента торгівля ним заборонялася.

Брат Ганни – Гаврило влаштувався писарем у нотаря (зав. канцелярією при старості, але останньому не підпорядковувався і на відміну від нього мав печатку, якою скріплював документи, які видавались). Інший брат – Юрій вступив на теологічний факультет Будапештського університету, завдяки чому мав відстрочку від призову в угорську армію та допоміг батькові повернути від влади тютюновий кіоск.

Сім'я Логойдів підтримувала тісні дружні зв'язки з сім'єю Сірків. Від них і стало відомо Логойдам про існування десантників, і вони погодилися на переховування «Андрія» в себе вдома, так як в місті Хусті зручніше було лікувати хворого. Тютюновий кіоск був ідеальним конспіративним пунктом, бо, приходячи отримати товар, легко можна було передати необхідну інформацію разом з карточкою на сигарети та грошима, отримати необхідну інформацію та завдання.

Вагомий вклад у діяльність розвідгрупи внесла сім'я Сірків з Хуста. Марія Сірко, хресна мама автора, навчаючись у Празі, в 1935 р. познайомилася з Вацлавом Цемпером, який після навчання в вищій технічній школі лісового господарства проходив практику в Буштинській та Рахівській дирекціях державних лісів Підкарпатської Русі.

Микола Сокач, навчаючись в Будапештському університеті, у 1941 р. з другого курсу навчання був мобілізований до гортіївської армії.

Марія Сірко була однокласницею Миколи, з яким свого часу товаришувала, відкрила йому свою таємницю про існування розвідників.

Нові колеги Сокача скоро звикли не лише до нього, але й до стрункої чорноокої дівчини з Хуста, яка часто приїздила до восьмого кошицького відділу жандармерії, де він проходив військову службу.

Микола Сокач і запропонував та допоміг влаштувати молодшу сестру Марії Сірко – Ганну в секретний відділ гарнізонної Хустської пошти.

Ганна Сірко розкривала всю вхідну кореспонденцію, зміст секретних пакетів передавала сестрі Марії, яка ночами перечитувала і все необхідне й цікаве перефотографувалось та передавалось розвідникам. Саме так їм став відомий страхотливий злочин, який готувався фашистами. Гітлерівське командування вважало за потрібне знищити всіх жителів сіл, що межували з будівництвом «лінії Арпада» - фашисти не хотіли залишати за собою ніяких слідів. Ця жорстка акція ворога була зірвана радянськими розвідниками з групи «Закарпатці».

Так, коли начальник табору капітан жандармерії Імре-Ференц Кіш одержав секретне розпорядження негайно знищити весь табір людей без пострілу, воно побувало у руках Марії Сірко.

Оборонна «лінія Арпада» у рамках Східно-Карпатської військової операції простягнулася на 600 км - на Заході від Дуклі до Яблунецького перевалу на Сході, будівництво якої вела армійська група генерала Хейнріці у складі 1-ої німецької танкової армії піхотної дивізії, 1-ої угорської армії і котрим протистояли війська Першого та Четвертого Українських фронтів. На обороні «лінії Арпада» в межах Четвертого Українського фронту було побудовано 99 опорних пунктів, 759 дотів, 394 дзоти, 439 вогневих точок, 400 км траншей та стрілецьких окопів, 135 протитанкових надобвів.

Під час Східно-Карпатської військової операції Червона Армія прорвала укріплення, скориставшись обхідним маневром через Свидовецький хребет, де оборонці втратили до двох третин особового складу, були змушені відступити із зайнятих позицій, що і стало результатом розвідувальної роботи розвідників.

Приходячи на пошту в справах, старший писар саперної частини, яка дислокувалась в с. Крива під Хустом, познайомився з М. Сірко і став з нею

підтримувати дружні зв'язки, після чого до Марії потрапили матеріали схеми оборонної «лінії Арпада».

Оцінивши ці важливі матеріали, Ф. Патакі сказав: якщо б тільки це було результатом десантування розвідників у тил ворога, то ми і тоді були б задоволені.

Із вивчених архівних матеріалів та розповідей батьків можу зробити висновок, що основне завдання керівника групи Ф. Патакі полягало в тому, щоб після вивчення дійсної ситуації в тилу ворога на місцях Підкарпатської Русі, перебратися до Будапешту, де свою розвідувальну діяльність будувати в плані пошуку впливових військових та політичних діячів, яких схилити до думки про вихід Угорщини з війни як союзниці Німеччини. Керівником групи розвідки в Москві був передбачений варіант: у випадку провалу Ф. Патакі мав бути обміняний на полонених вищих угорських офіцерів, що перебувають у військових таборах СРСР.

Вагомий вклад у діяльність розвідгрупи внесли помічники з с. Фогорош (нині Зубівка Мукачівського району) Василь Жупан, Іван Горват, Василь Рейті та Василь Чорій. Молодий В. Жупан свого часу працював вчителем у с. Н. Селище, де і познайомився з розвідниками, які після бесіди з ним повністю йому довірилися. З того часу В. Жупан став збирати розвіддані про пересування на Схід через Мукачево, Сваляву ворожих ешелонів, завантажених озброєнням. Він залучив до роботи по збору відомостей військового характеру залізничників Івана Горвата, Василя Рейті, Василя Чорія, Юрія Сабова. Ю. Сабов та І. Горват супроводжували ешелони. Василь Чорій був вантажником, часто доставляв офіцерам валізи та знаючи угорську мову, уважно прислухався до розмов офіцерів, які вони вели між собою. Уже будучи залученими до підпільної роботи, одного разу супроводжували ворожий ешелон з 55-ма танками та 4-ма вагонами з боєприпасами. Коли доїхали до Волового, там зустрілися з підпільником Павлом Буцком. З ним і порадилися, як скинути ешелон з танками з рейок. І на найвищій точці перевалу в Карпатах на ходу відчепили платформи з танками, і ті згуркотили в провалля.

«Кемельгарітоосталь» (відділ угорської контррозвідки) вже знав про десантування парашутистів на території Підкарпатської Русі, що вимагало вкрай великої обережності розвідників, високого рівня конспірації та постійного контролю за своїми діями.

Закарпатці, скуштувавши усіх принад від фашистської влади, здебільшого були настроєні вороже щодо окупантів. Населення Севлюша, із числа простих людей, інтелігенції різних національностей, добровільно допомагало розвідникам. Патріоти були готові виконувати найрізноманітніші завдання по визволенню свого краю від фашистської навали та перемоги над ворогом.

Після нетривалої акліматизації в Копашневі та с. Н. Селищі, уже 27 серпня 1943 року командир групи Ф. Патакі направив мого батька Івана Ловгу в с. Чорнотисово Севлюського округу для підбору для себе та радиста

конспіративних помешкань, встановлення надійних зв'язків, виготовлення діючих документів, які б засвідчували особу як постійного місцевого мешканця в окупованому фашистами краї, більш детального вивчення дійсної ситуації розвідувальної діяльності, умов та обставин в регіоні, з послідуочим доправленням до Будапешту для легалізації та виконання основної частини завдання, поставленого Центром.

У Чорнотисові батько таємно зустрівся з мамою, дідом, своїми братами Василем та Юрієм і після проведеної роз'яснювальної роботи з ними розповів про мету свого перебування на окупованій території. Після цього всі без вагань включились до підпільної боротьби проти фашизму. Хоча й добре знали про можливий смертельний ризик для життя.

Згодом батько встановив зв'язки та домовленість на подальшу співпрацю по збору необхідної інформації для десантників із Петром Романом, Василем Ірхою, Самуїлом Вайсом, через яких наладив зв'язки з жителями села Теково, зокрема батьком та 17-річним сином Юліями Уйфолуші. Зі старшим Уйфолуші домовилися про підбір конспіративної квартири для керівника групи розвідників з радистом, яка була надана мешканцем села Теково Антоном Параскою

Батько зайнявся виготовленням легальних документів, які б засвідчували особу Ф. Патакі та радиста М. Дякуна на окупованій фашистами території.

Декількома днями пізніше місце для зберігання радіопередавача виділив у своєму будинку в Севлюші лікар Євген Лейзман.

Із мешканців міста в групу було залучено Олену Гандеру, Михайла Гичку, його сина Івана, Євгена Лейзмана, Мора Форкоша, його дружину Сирену, Мора Шварца.

При допомозі Уйфолуші та моєї мами було здійснено перехід Ф. Патакі з радистом із Хуста до Текова. Сюди, на конспіративну квартиру Ф. Патакі, була сконцентрована розвідувальна інформація по переміщенню ворожих військ не тільки з районів Підкарпатської Русі, але й із Румунії. Збором її зайнялися Петро Роман, Юлій Уйфолуші зі своїм сином та Іван Гичка.

Виготовленням документів, які б засвідчували особу Ф. Патакі та М. Дякуна як громадянина Угорщини, зайнявся Василь Шаркань - нотар Веряцького нотаріального уряду. Він же виготовив та допоміг отримати нове посвідчення для Ф. Патакі та радиста.

В таємниці від інших членів десанту, як і було передбачено планом-завданням Центру, Патакі та Дякун виїхали в Севлюський округ для підготовки та виконання найважливішого завдання.

Після прибуття в Севлюський округ, Патакі та Дякун якийсь час мешкали на конспіративній квартирі в с. Текові у Антона Параски, потім були поселені у Михайла Гички, який проживав у районі «Теплиці» (м. Севлюш).

Хазяїн в подальшому був зв'язковим між Тековим та Хустом.

Деякий час Патакі з радистом знаходився в помешканні Пала Мезеї у с. Вилоку Севлюського округу, звідки вони добиралися в Севлюш в будинок О. Гандери. З ванної кімнати її будинку у нічну пору велися радіопередачі – цінна інформація поступала в Москву.

Восени 1943 р. в помешканні Михайла Батина із с. Хижа Севлюського округу тимчасово переховувався Ф. Патакі та радист М. Дякун, а сам хазяїн постачав розвідників військовою інформацією.

Молода патріотка Севлюша Олена Гандера була особистим зв'язковим командира розвідників, по завданню якого їздила до Хуста та Будапешту.

З початку жовтня 1943 р. «Ян» (Ф. Патакі) ніякого зв'язку з Центром не підтримував: у батареях для радіостанції закінчилось живлення.

Між «Яном» та «Ноябрьським» зв'язок підтримувався через зв'язкових та поштові канали.

Передача інформації на Велику Землю давалась важко, із-за знеструмлення батареї радіостанції. Як згадував батько, він через надійних людей встановив конспіративний зв'язок з охоронцями Вилоцького залізничного мосту, де для його освітлення використовувались акумулятори, що і було використано для передачі радіограм.

Напередодні відправки керівника та радиста до Будапешту моїм батьком було замовлено у місцевого кравця Мора Шварца пошиття за знятою Уйфолушієм міркою двох костюмів для Патакі та радиста.

Щоб не привертати до себе зайвої уваги контррозвідки, керівнику групи батьком було запропоновано поголити бороду, бо так Патакі більше походив на інтелігента. У Будапешті людина з бородою була великою рідкістю. Переважно бороди носили євреї, і людина з бородою у фашистській державі привертала до себе особливу увагу. Це і було ним зроблено.

В пам'яті батька залишився хвилюючий епізод. Купуючи свіжу пресу біля газетного кіоску, Патакі і Дякун у нових костюмах, пошитих без їх участі та навіть примірки, які щойно вчора були віддані замовнику, зустрілися з кравцем М. Шварцом. Останньому хотілося спитати клієнтів, чи добре виконана його робота. Не знати, чим би це могло закінчитися, якби кравця не попередив про цю недоречність батько, що супроводжував товаришів на деякій відстані.

До початку 1944 р. загін розвідників нараховував більше двох сотень помічників, організовану розгалужену мережу підпільників, що об'єднувало багато населених пунктів Хустського, Севлюського, Мукачівського округів, міст К'ошіце та Будапешт.

Через ст. Королево в супроводі Ю. Уйфолуші та його сина, Олени Гандери, за допомогою батька, Патакі-Поповича та Дякуна доправлено до

Будапешту в помешкання Йозефа Сукича в районі Сілашлігет. Це був старий знайомий Дякуна, з яким той раніше служив у армії.

Ціленаправлена робота розвідників у населених пунктах Хустщини, Севлющини, Мукачівщини та Будапешту проводилась майже півроку. Угорська контррозвідка «Кемельгарітоосталь», слідчі жандармерії та агенти вже володіли багатьма даними про таємну діяльність розвідників від дня десантування їх на Підкарпатті.

Так, в с. Драгово 16 лютого 1944 р. було застрелено жителя с. Копашнево Михайла Юску.

Смертельний постріл вчинила цивільна особа, як пізніше стало відомо, - Василь Чижмар, нібито в помсту Юсці за вчинений донос жандармерії на нього як воїна-інтернаціоналіста, що брав участь у військових операціях в Іспанії, а згодом угорського вояка Дьордя Варги, який виганяв населення с. Н. Селище на лісорозробки по заготівлі деревини для угорської армії.

Після несанкціонованих розправ над фашистськими посібниками нависла велика небезпека над десантниками, для випередження якої потрібно було негайно евакуювати недовилікованого В. Цемпера та терміново змінити місце його перебування (Хуст, сім'я Логойдів).

Про це свідчить текст радіограми, відправленої 21 лютого 1944 р. в Москву: «Групі загрожує небезпека, - передав «Шугай», - Василь нам не підкоряється, ми навіть не знаємо його завдання, що він повинен був працювати з Федором. До цього часу жодної користі. Тепер ми його залишили і пішли разом з братом Петром».

Контррозвідка більш чіткими, спрямованими діями посилила заходи боротьби проти розвідників, зокрема, задіяли зрадників (Дюлу Кошеля). В окремих випадках це приводило до успіху.

Підлу роль в цьому зіграв Косей, який усно та письмово повідомляв угорську контррозвідку про членів та помічників розвідгрупи.

В одному із вироків, винесених військовим трибуналом угорського королівського генштабу в Мараморошсігеті від 28.04.1944 р. довідуємось, що Косей, крім офіційної заяви угорській владі, намагався передати партизанів у руки жандармів та всіляко прагнув повідомити про їх наявність. Іван Рац, гімназист Хустської гімназії, точно вказав, де збираються десантники в Хусті (вул. Глибока, 22, сім'я Логойдів).

Та коли в ніч на 27 лютого 1944 року Степан Чижмар та Степан Лизанець зайшли в будинок Логойдів, щоб вивести до Мукачева Цемпера, угорська контррозвідка вже мала план по їх захопленню.

В нерівному бою загинули 6 чоловік, в тому числі і троє розвідників. Найактивнішу участь у організації затримання патріотів, серед яких героїчно загинули: Степан Чижмар, Степан Лизанець та Вацлав Цемпер, брав відомий фашистський садист Степан Ільчик, який у повоєнний

період був покараний тюремним ув'язненням. Єдиним його успіхом став арешт В. Чижмаря через декілька днів після кривавої розправи в Хусті. Після трагічних хустських подій, які сколихнули не тільки Підкарпатську Русь, а й Угорщину, почалися масові арешти помічників розвідгрупи. Становище ускладнювалося непередбачуваними подіями, коли в березні 1944 року розпочалася масова окупація Угорщини гітлерівцями. Проводились масові арешти прогресивних діячів, усіх тих, хто був неблагонадійними, по заздалегідь складеним спискам. Почергово було заарештовано М. Дякуна, його хазяїв по місцю мешкання – Бубана-старшого, Сукича та Патакі. В останній день Ф. Патакі та Бубан Янош планували втекти до югославських партизанів, але спізнилися на декілька годин.

15 березня 1944 року «Ян» (Патакі) в останньому листі писав, «...щоб «Ноябрьский» (Ловга) приступив до організації партизанських загонів» (архів).

Залишаючись в Севлюші, батько разом з підпільником Лайошем Палом, що мешкав тоді в районі міста Гальмін (Румунія), наладив конспіративну роботу по збиранню інформації військового характеру, озброєння, пересування ворожих військ через вузлові станції Королево, Чоп, Сигет, про політичний та морально-психологічний стан особового складу фашистських військ, передавав це своїй помічниці Юлії Ловзі, яка в свою чергу через Олену Гандеру та Юлія Уйфолуші переправляли ці дані командирів в Будапешт.

В ніч на 4 квітня 1944 року в Чорнотисові у своєму помешканні під час чергової таємної операції угорської поліції «Кемельгарітоосталь» групою, очолюваною відомим садистом С. Ільчиком, була заарештована і моя мама. Також були заарештовані два брати батька – Василь та Юрій, а також Янош Форкош. На світанку всіх привезли в село Теково, де приєднали й інших заарештованих, потім до Севлюша, а звідти на закритій автомашині вивезли в тюрму Мараморошсигета.

У в'язниці, коли мама побачила Ф. Патакі та М. Дякуна, тоді зрозуміла, що в розвідувальній групі стався провал.

Цікавий випадок трапився, як пригадувала мама, перебуваючи у в'язниці Мараморошсигета, де вона була вимушена, як жінка, прибирати комендатуру. Одного разу на стіні кабінету побачила не зашторену карту, де на фоні території Підкарпатської Русі було вмонтовано шість прапорців зеленого кольору з прізвищами заарештованих та загиблих розвідників, а в центрі прапорець червоного кольору з прізвищем батька. Так вона дізналась, що він на волі.

6 квітня 1944 року, повернувшись із чергового завдання з міста Гальміна (Румунія) в Чорнотисово, батько ^{1/4} довідався про арешт мами і негайно прийняв рішення лісовими масивами перебраться в Довге, по місцю свого народження, на виконання поставленого завдання «Яном» - приступити до організації партизанської групи, яка згодом переросла в загін з 29 бійців.

В квітні-червні 1944 року в Мараморошсигеті проходив судовий процес – засідання військового трибуналу генерального штабу угорсько-королівської армії. За його вирокami 33 патріотів було засуджено до страти, з них 27 розстріляно, інших засуджено на довічне ув'язнення.

17 червня 1944 року приречених на страту привезли в рідні місця, де її і виконали.

Так, в Чорнотисові, у центрі села розстріляли П. Романа, В. Ірху, С. Вайса, у Текові – батька і сина Юліїв Уйфолуші, Менделя Вайса, Антона Параску, Михайла Панька, у Севлюші, біля стіни колишньої учительської семінарії для дівчат, а потім взуттєвої фабрики – Олену Гандеру, Михайла Гичку, Мора та Сирену Форкошів, Євгена Лебовича, Євгена Лейзмана, Мора Шварца.

Михайлові Батину із с. Хижа та Михайлові Борто вищу міру покарання виконали під Замковою горою в Хусті.

Не ясно, чим керувались кати, розстрілявши двох останніх тут, а не за місцем їх народження.

В нерівному бою з фашистськими окупантами загинула майже вся розвідувальна група. Чимало підпільників страчено, дивом вдалося уникнути арешту одному із десантників – моему батькові. Об'єднавшись із частиною партизанського загону імені Ватутіна на початку вересня 1944 року, продовжив боротися з ворогом в населених пунктах Іршавщини та Міжгірщини.

Кінець війни зустрів у горах Міжгірщини, де при зустрічі з командуючим 4-им Українським фронтом генералом Петровим вручив йому трофейний легковий автомобіль «Вілліс».

Коли в м. Шопронь (Угорщина) було створено музей імені Ф. Патакі, де 4 жовтня 1944 року відважного інтернаціоналіста-розвідника страчено, угорські антифашисти весь час розшукували Раїсу Попову, але все ускладнювалось тим, що в партизанському загоні імені Ватутіна вона називалася як Шевцова (конспіративне ім'я), коли потрапила до рук фашистів. Раїсі Поповій восени 44-го року в Ужгородській в'язниці зачитано смертний вирок разом із Ф. Патакі.

Після вияснення та уточнення її як особи, Раїсу Митрофанівну запрошено до Будапешту. В угорському уряді відбулася хвилююча зустріч з колишнім тюремним лікарем Яношом Куруцом, завдячуючи турботі якого Раїса залишилася живою. Тоді ж вона зустрілася і з колишнім бійцем-перекладачем загону Степаном Ковачем. Виявляється, що після закінчення війни С. Ковач переїхав на постійне місце проживання в Угорщину, навчався в Московській військовій академії, згодом служив на різних посадах вищого складу угорської армії, остання - начальник генерального штабу в званні генерала.

Раїса Попова в повоєнний період неодноразово приїздила у Виноградів до моїх батьків, спілкувалася з мамою як із співкамерницею по в'язниці у Мараморошсигеті.

Коли готувалась перша конференція Комуністичної партії Закарпаття, що відбулася 19 листопада 1944 року, мій батько став її делегатом, а на самій конференції – членом ЦК Компартії Закарпатської України (в числі 24 делегатів), а 26 листопада був делегатом Першого з'їзду Народних комітетів і голосував за Маніфест про возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною, який схвалило майже все доросле населення.

В 1965 році з нагоди 20-річчя Перемоги над фашизмом була прийнята постанова з клопотанням про державні нагороди членів та помічників розвідгрупи Ф. Патакі, в зв'язку з чим представлено і нагороджено 38 чоловік медаллю «За відвагу», 22-х медаллю «За бойові заслуги», із них 25 чоловік помертньо, в тому числі і керівник групи. Крім того, Ф. Патакі нагороджений орденом Червоного прапора.

У серпні 1990 року опубліковано Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про поновлення прав всіх жертв політичних репресій 20-50-их років, засуджених під час масових репресій, які не сумісні з нормами цивілізації», а потім Верховна Рада УРСР ухвалила Закон «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», які були репресовані за надуманими «справами» і засуджені так званими «трійками» та особливими нарадами, і підлягають реабілітації.

Радий, що в цьому благородному процесі є і частка моєї праці.

Тоді, на початку 90-х років, значну роботу по реабілітації незаконно засуджених наших земляків провели працівники Служби безпеки в Закарпатській області, облпрокуратури та облсуду.

Цією реабілітацією Закарпатське управління КДБ займалося з 1953 року.

Проте на початку 60-х років цей процес з невідомих причин дещо уповільнювався і перегляд справ вівся лише за особистими заявами репресованих осіб або їх родичів. Тому й міркую: чи не унікальний дарунок долі випав мені, синові втікача від фашистського режиму, на початку 90-их за наказом керівництва УКДБ області перевести архівні справи на осіб із числа уродженців Іршавського району, які в свій час з тих чи інших причин нелегально перетнули кордон України з СРСР, де потрапили за ґрати та понесли незаконне покарання в таборах ГУЛАГу. При розгляді та вивченні майже 300 архівних справ, одна з яких була на мого батька і до цього часу знаходилась на зберіганні в архівному підрозділі УКДБ СРСР м. Іваново Російської Федерації, потрапила до мене на вивчення та подальше направлення матеріалів на його реабілітацію тоді, коли батько ще був живий.

Угорське телебачення відзняло документальний кінофільм про життя угорського та радянського розвідника Ф. Патакі, створення якого підказав документальний роман «Уповноважений», який побачив світ в Угорщині у 1983 році. Зйомки зроблено в Шопроні, де страчено відважного розвідника. Після Закарпаття робота над стрічкою продовжилася в Москві, потім у Красноярську, адже життя героя тісно пов'язане з цими місцями.

Ні, не трагічним фіналом закінчилась діяльність розвідгрупи «Закарпатці». Відважні розвідники-інтернаціоналісти групи «Закарпатці» Ф. Патакі, М. Дякун, І. Ловга, С. Лизанець, В. Цемпер, Степан та Василь Чижмарі посіяли зерна боротьби з фашистськими загарбниками, які дали буйні сходи, привівши до розгортання партизанської боротьби з окупантами. Не пішли у безвість героїчні справи ні розвідників, ні їх помічників. Добре те, що після визволення Закарпаття на священних могилах полеглих у боротьбі з ворогом патріотів з Хуста, Мукачева, Виноградова, Чорнотисова, Текова у населених пунктах, зокрема в Шопроні, встановлені величні пам'ятники і на них часто можна бачити квіти нашої невмирущої пам'яті. І поки так є, поки ми не тільки в святкові дні вшанування визволителів приходимо до обелісків, - борцям за волю судилося безсмертя.

Людмила Мазур

НАД МЕНЧУЛОМ

70 років тому десантувалася інтернаціональна розвідгрупа
Ференца Патакі

У ніч на 19 серпня 1943 року на горі Менчул, що на Хустщині, десантувалася розвідгрупа Ференца Патакі, або як її ще називали «Закарпатці». Про завдання розвідгрупи, долі її учасників, про справжню дружбу та зраду говоримо із очевидцем історичних подій полковником органів державної безпеки у відставці Іваном Чижмарем та дослідником, автором видання «Десант над Менчулом» Василем Ловгою.

«Під час висадки Вацлав Цемпер зламав ноги»

- Група була підготовлена Першим управлінням НКДБ СРСР. До її складу входило 7 осіб – угорець Ференц Патакі, закарпатці Степан Чижмар та його рідний брат Василь, Іван Ловга, Михайло Дякун, Степан Лизанець та чех Вацлав Цемпер. Мій батько, Степан Чижмар, був заступником Ференца Патакі, – починає розмову Іван Чижмар. – Під час висадки групи Вацлав Цемпер поламав ноги. Але і мови не було, аби полишити товариша напризволяще, – наголошує співрозмовник.

У розвідку пішов Степан Чижмар, який добре орієнтувався у цій місцевості. Зустрів перехожого, Івана Литку, розпитав, хто він і звідки й домовився, аби місцевий житель допоміг травмованому. Іван Литка із села Забродь погодився і невдовзі разом із братами Микулиними облаштували для чеха тимчасову землянку. Там Вацлава і доглядали, як могли.

Центру учасники групи відрепортували про невдале приземлення «Андрія» (кодове ім'я Цемпера). Крім травмування товариша, групу спіткала ще одна

невдача: вітер відніс парашутні мішки із раціями, запчастинами до них, боєприпасами та іншими речами розвідників до присілка Драгова. Відтак «знахідка» потрапила до рук жандармів.

Угорська контррозвідка влаштувала облаву поблизу місця висадки десанту. Розвідникам вдалося непомітно вибратися із оточення. Спочатку учасники групи таємно перебралися в село Копашнево – до брата Степана Чижмаря – Петра, який допоміг розвідникам отримати документи на підставних осіб, встановлював контакти із добровільними помічниками тощо. Незабаром група перейшла до Нижнього Селища, а звідти перебралася до Хуста.

«Угорська контррозвідка фіксувала всю азбуку Морзе, однак розшифрувати повідомлень не могла»

Першу конспіративну квартиру розвідники облаштували у Василю Гриви, яка мешкала в присілку Лункорі неподалік Нижнього Селища. Тут десантники працювали майже два місяці.

Група мала збирати військову та політичну інформацію, зокрема, про розміщення та передислокацію військ, озброєння та живої сили на фронт, про військові об'єкти та споруди, інформувати Центр про загальний економічний стан Угорщини та Закарпаття, діяльність владних структур, характеристики політичних діячів тощо, – словом, добувати розвідувальну інформацію, – підсумовує Іван Степанович. За словами полковника у відставці, окремо Центр ставив ще одне не менш відповідальне завдання. Розвідники мали дізнатися про наявність підпільних організацій та партизанських формувань, з якими слід було налагодити зв'язок і створити диверсійні групи.

На початку жовтня, – пригадує Іван Чижмар, – Ференц Патакі зі своїм радистом Михайлом Дякуном перебрався до Виноградівського району, а звідти дістався до Будапешта – для виконання поставлених завдань.

Інші учасники групи залишилися в Закарпатті під керівництвом його батька, – продовжує Іван Чижмар. Розвідники встановили зв'язки із тими місцевими мешканцями, яких призначали на службу до угорської армії. Зокрема, від старшого лейтенанта Михайла Поповича отримували цінну інформацію про розміщення та передислокацію військ, бойової техніки, про настрої солдат та офіцерів. Всі ці відомості Михайло Попович передавав Степану Чижмарю через помічника головного судді Хустського району Йосипа Луканича, – каже Іван Чижмар. За його словами, розвідники встановили зв'язок і з Миколою Сокачем – перекладачем штабу 8 корпусу, що дислокувався в Кошіце. Від Сокача дізнавалися про пересування живої сили, озброєння тощо, а найголовніше – про будівництво оборонної лінії Арпада. Допомогали групі й брати Сірки, які служили в армійських штабах.

Політичну інформацію розвідники отримували від закарпатських студентів, які навчалися в угорських вишах, зокрема, Віктора Ороса, Дмитра Вакарова,

Івана Вейконя, Івана Логая, Олександра Заяця, Василя Гвоздяка, Гаврила і Георгія Логойдів та інших, – пригадує Іван Степанович.

В Хусті на пошті з секретною інформацією працювала сестра братів Сірків – Ганна. Тож таємні відомості стосовно зведення лінії Арпада дізнавалися десантники і через неї. Передавати інформацію розвідникам Ганні допомагала її сестра Марія.

Сірки дружили з родиною Логойдів. Так, розвідники в Хусті по вулиці Глибока, 22, де мешкали Логойди, влаштували конспіративну квартиру. Сюди ж перевезли і Вацлава Цемпера, якого у місті швидше можна було вилікувати.

Відтак, за словами полковника у відставці, розвідникам допомагали цілі сім'ї, зокрема, Попадинці, Гук, Гамбурів, Довганичів, Стеці, Григи, Оросів, Сірків, Логойдів, Дякунів, Луканичів, Уйфалуші, Параски, Паньки, Гандери, Вашів, Гичків, Лебовичів, Шварців, Лейзманови, Форкоші, Ловги та багато інші.

- Хоч було мені тоді всього 13 літ, я був у групі зв'язковим. Виконував спеціальні доручення. На хлопчиська найменше звертають увагу, – пояснює Іван Чижмар. – Передавав інформацію. Батько готував мені невеличкі згортки у вигляді кульок. Наказував, мовляв, якщо мене впіймають жандарми, то слід одразу ж проковтнути кульки і як би мене не били, допитуючи що проковтнув і чому, казати, що проковтнув, бо там написав погані слова, – пригадує колишній зв'язковий. – Коли тренувався проковтувати кульки, спочатку мене нудило, а потім звик (*сміється – Авт.*).

Згадує: група надіслала Центрові близько 170 радіограм.

Кожен вихід в ефір під час передачі радіограм пеленгувала угорська контррозвідка. Угорці фіксували всю азбуку Морзе, – веде мову співрозмовник, – однак розшифрувати повідомлень не могли.

«Тільки-но відпустили «відвідувача» – будинок оточили угорці. Керівник спецгрупи Гіді та двоє детективів вдерлися у кухню. Почалася перестрілка»

Розвідникам вдалося попрацювати на Закарпатті близько півроку.

У групи була дуже розгалужена мережа добровільних помічників.

Оскільки, крім суто розвідувальної діяльності, десантники мали розширити коло своїх зв'язків, віднайти готових у певний час виступити проти тодішнього угорського ладу.

- Не всі з добровільних помічників дотримувалися конспірації, – розповідає про викриття розвідників Іван Чижмар. – Помилки припустився і мій дядько, Василь Чижмар. Був дуже емоційним. Дізнався про одного зрадника, не витримав – убив його. А якось застрелив єфрейтора угорської армії, який силою виганяв людей на вирубку лісу.

Почалися масові арешти. Степан Чижмар планував перевезти Вацлава Цемпера в інший район та забезпечити сім'ю Логойдів. Однак розвідники не встигли втілити задумане.

- У ніч на 27 лютого 1944 року мій батько та Степан Лизанець зайшли на конспіративну квартиру до Ганни Логойди. Там же знаходився і Вацлав Цемпер, який вже міг самостійно робити кілька кроків. На той момент за будинком тривалий час слідувала угорська контррозвідка, – каже Іван Чижмар. – На конспіративну квартиру заходить один із добровільних помічників (сюди можна було потрапити тільки за спеціальним викликом), – уточнює співрозмовник. – Каже, нібито прийшов попередити про масові арешти. Батько відповідає, що знає про це, й сказав, що підозрює цього помічника у зраді. Навіть хотів його застрелити, але Вацлав Цемпер відмовив Степана Чижмара, мовляв, точних доказів зради нема.
- Тільки-но відпустили «відвідувача» – будинок оточили угорці, – продовжує Іван Степанович. – Керівник спецгрупи Гіді та двоє детективів вдерлися у кухню. Почалася перестрілка. Батько поранив Гіді. Проте перевага була на боці жандармів. Вони закидали будинок димовими гранатами.

Ганні та Марії Логойда, їхній матері вдалося вибігти у двір через кухню, де їх і схопили угорці. Заарештували і Гаврила Логойду, який теж вижив.

Опісля штурму були знайдені тіла Степана Чижмара, Степана Лизанця, Вацлава Цемпера, Георгія Логойди, Олени Логойди та їхньої бабусі, – констатує полковник у відставці.

За словами Івана Чижмара, угорська контррозвідка ув'язнила близько 300 підпільників, які допомагали розвідникам, зокрема, у Копашневі, Нижньому Селищі, Золотареві, Драгові, Зубівці, Чорнотисові, Текові, а також у Мукачеві, Хусті та Виноградові. Всіх затриманих, каже Іван Степанович, піддавали тортурам. Ув'язнених також переправляли в німецькі концтабори Дахау, Натцвейлер, Даутмерген, Шемберг, Шерцінген та інші. Звідти додому повернулися одиниці...

Розмірковуючи над подією, що трапилася на конспіративній квартирі у Логойдів тієї ночі, Іван Чижмар припускає, що той «помічник» (*його прізвища не називає – Авт.*) зайшов, аби упевнитися, що тут дійсно зібралися розвідники. Каже, ще й після того його угорська контррозвідка використовувала як камерного агента – під прикриттям прибирання у тюремних камерах він під'юджував ув'язнених земляків на зраду, мовляв, зізнайся як усе було, бо інші нібито вже все сказали.

«Ференца Патакі викрили через...валізу»

Окремо Іван Чижмар розказує про Ференца Патакі, якого разом із Михайлом Дякуном, Ласло Ловасом, Яношем Бубаном, Йосипом Сукичем, його батьком Яношем, Ласло Сабо у березні 1944 року викрили у Будапешті.

За словами Івана Степановича, сталося це через прикрий випадок. Якось Михайло Дякун, радист Ференца Патакі, ніс у валізі рацію із Кішпешта в Будапешт. Там була застава, де тоді збирали мито. Дякун знав, що перевіряли вміст, скажімо, воза, а перехожих із ручною поклажею безперешкодно пропускали, – переказує Іван Чижмар. – Проте його зупинили, мовляв, покажи, що несеш. Дякун вигадав, що несе валізу офіцера, ключів від якої не має. У нього вилучили багаж і наказали, аби власник сам прийшов за ним. Робити було нічого.

- Патакі знав про викриття групи в Закарпатті. Без рації розвідники не могли працювати, – каже співрозмовник. – Треба було забрати валізу. Із листом нібито від офіцера визволяти рацію визвався Сукич. (Патакі попереджав його про смертельну небезпеку). На заставі його і заарештували.

Так, викрили й інших учасників групи та її керівника. Ференца Патакі стратили у м.Шопронь 4 жовтня 1944 року.

«Військовий трибунал генерального штабу угорсько-королівської армії засудив 33 патріотів до страти»

Діяльність цієї розвідгрупи вивчав, зокрема, історик, краєзнавець, доктор історичних наук та син підпільника-антифашиста Дмитра Довганича – Омелян Довганич. Слідами архівів попрямував і син зв'язкового-кур'єра розвідгрупи Івана Ловги — Василь Ловга. Результатом його праці стало видання «Десант над Менчулом».

У Мараморош-Сігеті (Румунія) в квітні-червні 1944 року відбувся судовий процес над ув'язненими. Дослідник констатує, що військовий трибунал генерального штабу угорсько-королівської армії засудив 33 патріотів до страти. 27 із них розстріляли, іншим замінили страту на довічне ув'язнення.

25 квітня 1944 року в Мараморош-Сігеті, на тюремному подвір'ї, розстріляли В.Чижмаря, В.Жупана, Г.Логойду (*брат Ганни Логойди Гаврило –Авт.*), М.Сокача, М.Сірка.

- У Чорнотисові, у центрі села, розстріляли Петра Романа, Василя Ірху, Самуїла Вайса, у Текові – сина і батька Юліїв Уйфолуші, Менделя Вайса, Антона Параску, Михайла Панька, – каже Василь Іванович Ловга. – У Виноградіві, біля колишньої учительської семінарії для дівчат та взуттєвої фабрики, стратили Олену Гандеру, Михайла Гичку, Мора та Сирену Форкошів, Євгена Лебовича, Євгена Лейзмана, Мора Шварца. А Михайла Батину та Михайла Борто розстріляли під Замковою горою у Хусті.

Із групи дивом вдалося уникнути арешту Іванові Ловзі, який працював у Севлюському окрузі (нині – Виноградівщина) та мав індивідуальні завдання.

- Батько переправив «Яна», тобто Ференца Патакі, та його радиста до Будапешта, як планував Центр. Там керівник групи мав встановити зв'язки із впливовими військовими і політичними діячами та схилити їх

до думки про вихід Угорщини з війни як союзниці Німеччини, – робить висновок Василь Ловга на підставі вивчених архівних документів та розповідей своїх батьків.

Коротко окреслюючи діяльність свого батька, дослідник каже, що Іван Ловга згідно із завданням Центру мав проникнути в Румунію. Разом із підпільником Лайошом Палом, який тоді мешкав поблизу румунського міста Гальмін, вони налагодили конспіративну роботу зі збирання інформації військового характеру, зокрема, про озброєння, пересування ворожих військ через вузлові станції Королево, Чоп, Сігет (Румунія), про настрої особового складу фашистських військ тощо. Всю цю інформацію через дружину Івана Ловги – Юлію Іванівну, Олену Гандеру та Юлія Уйфолоші отримував керівник розвідгрупи в Будапешті.

У березні 1944 року Ференц Патакі («Ян») написав Іванові Ловзі («Ноябрьський») останнього листа, в якому закликав зв'язкового-кур'єра створити партизанські загони. «Ноябрьський» приступив до роботи – організував бійців. У вересні 1944-го, об'єднавшись із частиною партизанського загону імені Ватутіна, Іван Ловга продовжив боротися з фашизмом, – переповідає його син.

Арешту вдалося уникнути і Петру Чижмарю. За словами його племінника, Петро Чижмар очолив групу добровільних помічників, які залишилися живими, й разом із Василем Бринзею, Іваном Гуком, Петром та Марією Хмарами, Василюю Григою, Іваном Штецем, Іваном Попадинцем, Іваном Драгушинцем, Олексієм Сумським та багатьма іншими боролися з фашизмом аж до визволення Закарпаття.

Іван Чижмар та Василь Ловга кажуть, що живою залишилися і Ганна Логойда – єдиний свідок хустських подій. Тож деякі деталі діяльності розвідгрупи вони згодом почули безпосередньо від неї.

Попри трагічність долі учасників розвідгрупи «Закарпатці» та їхніх помічників, їм вдалося виконати одне зі складних завдань... Оборонну лінію Арпада угорці вважали неприступною. – У рамках Східно-Карпатської військової операції вона простяглася на 600 км – на заході від Дуклі до Яблунецького перевалу на сході. Її будувала армійська група генерала Хейнріці, якій протистояли війська Першого та Четвертого Українських фронтів, – констатує Василь Ловга. – На оборонній лінії тільки в межах Четвертого Українського фронту було побудовано 99 опорних пунктів, 759 ДОТів, 394 ДЗОТів, 439 вогневих точок, 400 км траншей і стрілецьких окопів, 135 км протитанкових надобвів.

Те, що під час Східно-Карпатської військової операції Червона Армія прорвала укріплення, скориставшись обхідним маневром через Свидовецький хребет, через що супротивник втратив до двох третин особового складу і був змушений відступити, дослідник вважає одним із вагомих результатів роботи розвідгрупи та їхніх помічників. А найголовніше

– діяльність розвідгрупи дала поштовх розгортанню партизанського руху в тогочасному Закарпатті, – підсумовує Василь Ловга.

На фото:

6. Ференц Патакі з сином Владиславом (фото з особистого архіву В.Ловги);
7. (зліва – направо) Василь та Степан Чижмарі (фото 30-х років ХХ століття);
8. На цьому місці був будинок сім'ї Логойдів – конспіративна квартира у Хусті по вулиці Глибока, 22;
9. ...а з цієї будівлі за житлом Логойдів споглядала угорська контррозвідка;
10. Колишній зв'язковий розвідгрупи Іван Чижмар згадує події 70-річної давнини (*хата, де у 30-40 роках ХХ століття мешкали Чижмарі*);
11. Дослідник Василь Ловга розмірковує над долями учасників розвідгрупи «Закарпатці». ¹⁰

1/4

¹⁰ Над Менчулом . – Люмила Мазур . [опубліковано вперше] . – Ужгород : Газета обл. ради і обл. держ. адміністрації «Новини Закарпаття» . - № 92-93 (4114-4115) . – 17.08. 2013 . с. 5, 11 . - 5 фото .

Владимир Салтыков

По тропам и следам десанта советских разведчиков группы Ференца Патаки.

15 сентября 2013 в читальном зале Закарпатской областной универсальной научной библиотеки Ужгородским и Закарпатским областными обществами русской культуры «Русь» при участии ветеранов области накануне ежегодного Дня партизанской славы (22 сентября), в рамках достойной встречи 70-летия Победы в ВОВ над фашистской коалицией, в честь 70-летия десантирования советской разведгруппы ПГУ МГБ СССР, 70-летия освобождения Украины и Подкарпатской Руси, состоялась встреча с прямыми потомками тех, кто был десантирован в составе разведгруппы, кто хранит память и документы о подвиге и деятельности советских разведчиков и закарпатских подпольщиков.

Напомню, что разведгруппа была высажена в ночь с 18 на 19 августа 1943 года на полонине Менчул (ныне – Хустский район) и действовала полгода. Потом была уничтожена венгерской военной контразведкой. Погибли 6 из 7 разведчиков и более двухсот их добровольных помощников.

Общество «Русь» пригласило на встречу краеведов, студентов, учащихся школ и лицеев, патриотов края, ветеранские и патриотические организации Закарпатья, городов Ужгород и Мукачево.

Организатор и ведущий встречи Владимир Салтыков - председатель общества «Русь» и внештатный член редколлегии газеты «Правозахист» - представил главных действующих лиц встречи - прямых потомков разведчиков: «главного рассказчика» из гор. Хуст, полковника спецслужбы в отставке, малолетнего, в те далёкие времена, связного разведгруппы Ивана Степановича Чижмаря – сына и племянника братьев-разведчиков Степана и Василия Чижмарей; Ивана Йосифовича Жупана – племянника разведчика Василия Жупана; Гутника Александра Тибериевича – внучатого племянника разведчика Николая Сокача.

Начало встречи положил более чем получасовой обзор председателя ЗООРК «Русь» предъюбилейных и юбилейных закарпатских торжеств, в большинстве которых принял участие. Обзор сопровождался информационным сопровождением проекций его фотографий с мест событий.

Присутствующие узнали об изданной накануне юбилея книге «Десант над Менчулом» Василия Ивановича Ловги - ещё одного закарпатского потомка разведчиков, сына единственного уцелевшего после войны члена разведгруппы Ивана Ловги.

16 августа при участии В.И.Ловги открыта мемориальная доска в гор. Виноградов в честь разведчика Василия Ловги и связной Юлии Ловги на их доме. В возложении венков к мемориальному знаку, его открытию приняли

участие райадминистрация, общественные организации района, включая зампреда «Русской общины» района З.Лакатош.

18 августа в с. Колочава в присутствии В.И.Ловги состоялось театрализованное восстановление событий 70-летней давности с участием сельских артистов. Впервые общественности была представлена книга «Десант над Менчулом».

19 августа в гор. Хуст и Хустском районе с участием связного разведгруппы В.С.Чижмаря и членов его семьи, представителей райадминистрации Хустского района, КПУ возложены венки и цветы к памятникам воинам – освободителям, партизанам и разведчикам. Часть торжеств прошла с выездом к подножию полонины Менчул, на которую десантированы разведчики. В этих торжествах Хустщины участвовали также сын радиста Михаила Дякуна и члены семьи, укрывавшей разведчика Цемпера со сломанными при десантировании ногами.

19 августа в Мукачево к могиле перезахороненных разведчиков: Василия Чижмаря, Гавриила Логойды, Василия Жупана, Николая Сокача, Михаила Сирко представители общественности возложили венки и цветы.

Ведущий встречи перечислил и воспроизвёл на экране проектора немало публикаций в закарпатских печатных СМИ. Есть они и в электронных СМИ, в частности на персональном сайте автора, страничках ЗООРК «Русь».

Развёрнутую картину деятельности разведгруппы дал участник тех событий Иван Чижмарь. Он остановился на персональной деятельности членов группы, раскрыл несколько оперативных приемов подготовки и работы связного. Его рассказ переплетается с его публикациями в закарпатской прессе. Рассказал о достижениях и причинах провалов группы, личном вкладе.

Повествование дополнил Иван Жупан, с которым автор познакомился в ходе торжеств в Мукачево. В его рассказе прозвучали неизвестные присутствующим факты деятельности его отца Йосифа и дяди - разведчика Василия Жупанов, которые сотрудничали с посольством СССР в Будапеште ещё в 1940 г. до начала Отечественной войны, в частности - передали Правительству СССР схему фрагмента линии Арпада от Скотарского до Н.Ворот.

Его отцу - Йосифу Васильевичу Жупану - удалось узнать время казни арестованной группы (25.04.1944): Василия Чижмаря, Михаила Сирко, Василия Жупана, Николая Сокача, Гавриила Логойды, и, дав взятку надзирателям, проститься в тюрьме с братом. Накануне Василию Жупану заменили повешение расстрелом. Разведчиков расстреляли при их матерях и сёстрах. И.В.Жупан узнал о месте захоронения брата и других подпольщиков и вместе с Ильей Сирко незаметно шел за подводами с расстрелянными. Они вдвоем оставили зарубки на деревьях на месте захоронения, что позволило позже найти это место. При перезахоронении в Мукачево на опознании

присутствовал младший брат Войтех Васильевич Жупан, который был добровольцем, переводчиком в Советской Армии. Он и опознал брата Василия.

Присутствующие на встрече с родными разведчиков увидели проекцию фотографий архивных семейных материалов И.Й.Жупана и его отца – директора Мукачевского историко-краеведческого музея, в т.ч. уникальное фото перезахоронения пятерых разведчиков в Мукачево в 1944 году, после освобождения края.

Выступивший с кратким рассказом Александр Гутник - военрук мукачевского профессионального лицея, внучатый племянник Н.Сокача, кратко, но ёмко дополнил выступивших подробностями об успехах в разведке своего родственника, имевшего доступ к военным секретам на должности переводчика штаба 8 корпуса гонимых в гор. Кошице. Сообщил и о неожиданном для него факте – от правительства Израиля получил знаки внимания и благодарности за спасение евреев его семьёй во время войны.

В ходе встречи, со ссылкой на женщин-свидетельниц общения в венгерской тюрьме с расстрелянными позднее разведчиками, слушатели на встрече узнали жуткие подробности пыток. Звезда, выжженная на груди, обнаженное тело разведчика, зажатое лестницами, отданное на растерзание собакам, равнодушными не оставит.

Ведущий, в завершение встречи, поведал о своей неожиданной находке, ставшей следствием публикации статьи Ивана Чижмаря «Разведывательная группа «Закарпатцы» в областном правозащитном еженедельнике «Правозахист» в начале августа – к юбилейной дате, вернее её перепечатки на интернет-страницах Закарпатского областного общества русской культуры «Русь» и персональной странице председателя Общества.

Однажды в своей электронной почте обнаружил письмо, датированное 08.08.2013, от незнакомки, прочитавшей страницу сайта с упомянутой статьёй И.Чижмаря: - ***«Здравствуйте! Я внучка одного из разведчиков группы «Закарпатцы» и хотела бы узнать, где похоронен мой дед - Дякун Михаил. Буду очень благодарна за любую информацию. С уважением, Антонина Передерей».***

Среди моих закарпатских респондентов, потомков и организаторов юбилейного чествования советских разведчиков, никто не знал о «ещё одной разведчице из разведгруппы, внучке и дочке». Однако, хотелось мне, закарпатским родственникам разведчиков, собирателям архивных сведений о них знать больше. Да и проявленный в письме интерес требовал уважения.

Ответная моя телеграмма, в тот же день (08.08.13), содержала ряд известных мне фактов и вопросы: - «Уважаемая Антонина. Ваш вопрос уже оправил (оставшемуся в живых) связному (развед)группы Ивану Чижмарю, он же - сын Степана Чижмаря и племянник (разведчика) Василия Чижмаря из группы «Закарпатцы». Завтра, полагаю, получу

*ответ. Что узнаю - сообщу Вам. В Закарпатье предполагается
чествование разведчиков в период с 18/19 августа по 25 сентября с.г.
Прошу Вас указать регион, откуда Вы сами.*

*С уважением, Владимир Салтыков, председатель Закарпатского
областного общества русской культуры «Русь», Ужгород, 88000
Главпочтамт, а/я 46 «А»».*

*Уже на следующий день, 09.08.13, заинтересованные лица впервые узнали
новые подробности из ответного письма: - «Уважаемый Владимир! Я живу
в городе Мариуполе Донецкой области. Моя мама Татьяна - дочь Дякуна -
живет в Котовске Одесской обл. Очень хотелось бы приехать на
чествование, но пока нет определенности смогу ли я это сделать именно в
эти дни. Спасибо за письмо, жду новых сообщений. .... С уважением,
Антонина».*

*«Ещё раз здравствуйте, Владимир! Моя мама - Плеша Радмила
Михайловна родилась в феврале 1943. Её мать - Плеша Пелагея Петровна
тоже должна была войти в эту группу (разведчиков). Её готовили как
радиста и медсестру. По легенде она должна была быть женой Михаила
Дякуна. Но, как оказалось, легенда стала былью. Вскоре выяснилось, что
она беременна и по этой причине не вошла в группу. Моя мама закончила
институт связи и проработала около 40 лет в районном узле связи г.
Котовска. У неё двое детей - я и мой брат. Он тоже связист. Так что,
можно сказать, дело отца и деда они продолжили. Моя бабушка умерла
относительно недавно - в 2005 году, на 91 году жизни. Последние годы
она жила в Одессе. По-моему, в середине 70-х, её разыскал сын Ференца
Патаки - Владислав. Он ей подарил книгу «Слідами легенди» О.Довганич и
др. Это немного истории о моей семье. Мой тел ..... Пока со мной никто
не связывался. Если будут вопросы - пишите.*

Антонина Передерей»

*Владимир Салтыков – Антонине Передерей: - «Отправляю ....
светокопию части (незавершенной статьи Василия Ловги) из газеты
ПРАВОЗАХИСТ, в которой есть информация о Вашем дде. Есть ещё
некоторые материалы - предполагается перепечатка из старой
газеты... , которые тоже перешлю.*

С уважением, Владимир Салтыков 10.08.13»

*Антонина Передерей – В.Салтыкову: - «Уважаемый Владимир!
Большое спасибо за копии статьи ... .. У нас тоже есть книга об этих
событиях ....., но в статье появились новые интересные факты. После
того, как выйдет последняя часть, планирую отправить маме.
Приехать, к большому сожалению, не сможем - у мамы сейчас проблемы
со здоровьем. Очень прошу держать меня в курсе всех новостей. Очень
интересует фильм (канала Тисса-1 с интервью Иваном Чижмарем –
прим. В.Салтыкова), возможно, что его выложат в интернете? Ещё раз*

спасибо за Ваше доброе и небезразличное отношение к нам и нашей проблеме. С уважением Антонина. 12.08.13»

Владимир Салтыков – Антонине Передерей: - «Здравствуйте, Антонина. Письмо (Ваше) получил и познакомил с ним Ивана Степановича Чижмаря из Хусты - автора статьи («Разведывательная группа «Закарпатцы»)» в газете ПРАВОЗАХИСТ – примеч. В.Н.Салтыкова). Он знает Ваш телефон, ищет Вашего родственника - сына Дякуна в Хусте - пенсионера МВД. Обещал с Вами связаться. Возможно, наводит какие-то справки - у него, (пенсионера) ... некоторые возможности сохранились. Напишите, как Вашего брата звать....? Будут новости - сообщу. 13.08.13. Владимир Салтыков»

Антонина Передерей – Владимиру Салтыкову: - «Здравствуйте, Владимир! После разговора с Иваном Степановичем (Чижмарем) пребываем в лёгком шоке. Искали могилу отца моей мамы, а нашли её брата. Для нас это полная неожиданность. Пока не знаем, как распорядиться этой информацией. И радостно, и боязно. Где похоронен мой дед, действительно не известно, скорее всего - на территории тюрьмы в Венгрии. Покажут ли фильм (о разведчиках – примеч. В.Н.Салтыкова) по ТВ? Сегодня мысленно с вами на чествовании (в Закарпатье, в Хусте, в Мукачево). Возможно, в октябре приедем и лично поклонимся этим отважным людям. Большое спасибо за сообщения и статью. С уважением, Антонина. 19.08.13».

Так что не умирает память в народе о людях, вклад которых в освобождение Подкарпатской Руси стоило им жизни, которые погибли мученической смертью. А история открывает свои новые страницы. И ещё: мукачевцы обещали и провели, как обычно, ежегодно, к Дню партизанской славы с участием участников ужгородской встречи провести аналогичную встречу в Мукачевском профессиональном лицее.

Зрители получили выпуски газеты «Русская правда» и долго незабываемые впечатления от встречи, а ведущему встречи И.Й.Жупан подарил ценные реликвии – документы истории партизанского движения края. В ходе встречи использовалась оргтехника ЗОУНБ и подаренная Правительством Москвы.

На фотографиях:

1. Цветы и венки в день открытия мемориальной доски в гор. Виноградов разведчику Ивану Ловге и связной Юлии Ловге на доме Ловги.
2. Книга В.И.Ловги «Десант над Менчулом».
3. Зал слушает выступление связного разведгруппы Ивана Чижмаря – жителя гор. Хуст.
4. Выступает связной-разведчик из гор. Хуст И.С.Чижмарь – сын и племянники братьев-разведчиков. Справа – Владимир Салтыков, организатор, оператор и ведущий встречи.
5. Выступает мукачевец Иван Йосифович Жупан - племянник разведчика Василия Жупана. Справа – организатор и ведущий встречи председатель ЗООРК «Русь» Владимир Салтыков.
6. Выступает мукачевец Александр Тибериевич Гутник, внучатый племянник разведчика Николая Сокача.

P.S. Признаюсь, что хоть исторические дисциплины «сдавать» приходилось не раз и даже «на отлично», глубокого интереса к этим наукам не испытывал, но и антипатии тоже. Так уж случилось недавно, что почти случайно «окунувшись» в историографию деятельности разведгруппы под командованием Ф.Патаки, мне довелось познакомиться с закарпатцами, тщательно собирающими «мгновения военной истории» края. В основном это родственники подпольщиков. Я заинтересовался историей десанта, ощутив прелесть «листания страниц истории» и встреч с интересными людьми. Так в мои руки стали попадать сначала факты, о которых ни читать, ни слышать не приходилось, потом копии, а потом даже (скорее как исключение) подлинники документов. Ряд копий этих документов разместил на своём персональном сайте и сайте областного общества русской культуры «Русь».

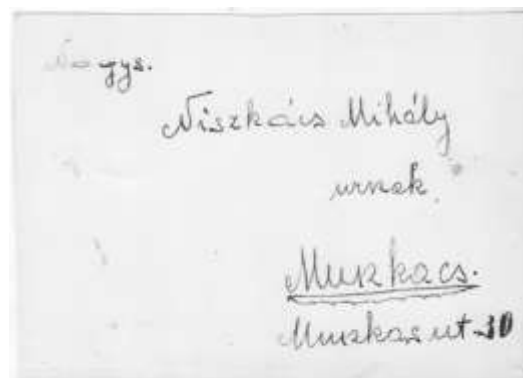
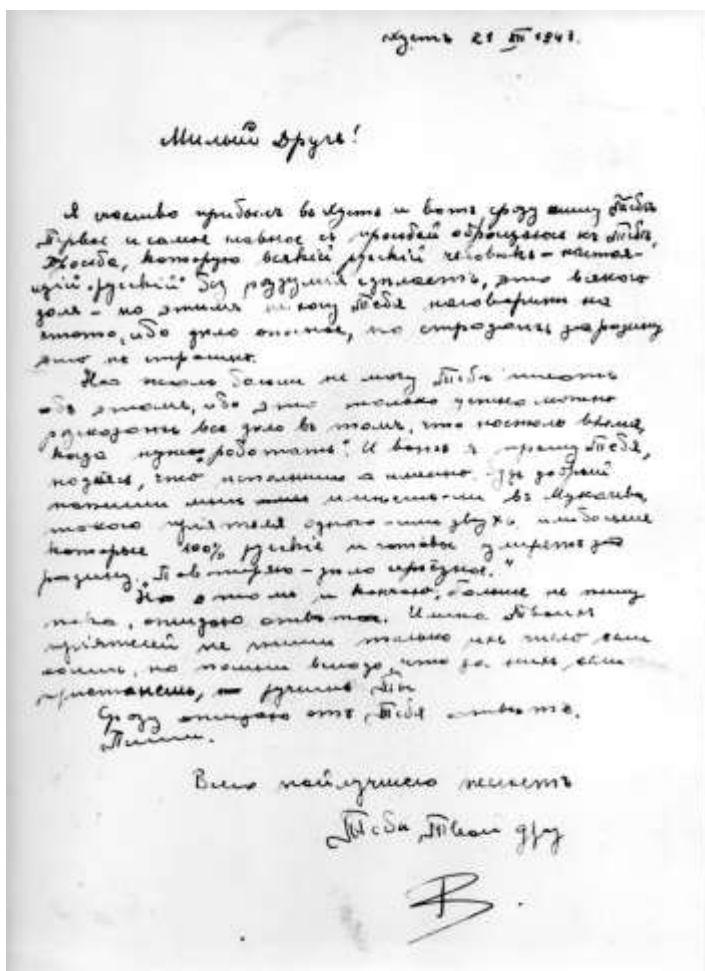
На днях от иршавчанина, историка и педагога по профессии, бывшего сотрудника Хустского краеведческого музея получил фотографию его бывшей коллеги, оставшейся в живых после ареста и заключения в

венгерской тюрьме, помощницы советских разведчиков - Анны Ивановны Сирко (на фото вторая слева, 28.12.1982).

Согласитель, не каждый день можно прочесть призыв к вооружённой борьбе. Мне

довелось читать обращение студента-антифашиста Дмитрия Вакарова (1920-1945 гг.) закарпатскому другу. Иршавский историк Н.Паранич, передавая мне этот документ, приложил и копию конверта Вакарова с адресом его друга и даже фото марки конверта, погашенной почтовым штемпелем Венгрии, откуда письмо было отправлено. Текст письма не содержит имени получателя. Полагаю, с целью универсальности обращения и в целях конспирации имя в текст письма не вносилось, чтобы узнать респондентов письма было затруднительно. И уж верхом исторической научной корректности показалась мне переданная Николая Параничем светокопия того конверта из Праги, которым М.И. Сирко - старший брат подпольщицы Анны Сирко переслал эти фотодокументы в адрес Н.К.Паранича, от которых они и попали ко мне.

Мало кому довелось видеть, полагаю, также и фотографию перезахоронения пятерых советских разведчиков на пл. Мира в гор. Мукачево. Фото перезахоронения в ноябре 44 г. (согласно подписи на обратной стороне фотографии) с участием советских воинов-освободителей из мукачевской газеты мне подарил племянник одного из похороненных в мукачево подпольщиков – врач из гор. Мукачево Иван Йосифович Жупан. От

него же ко мне попали копии ряда мукачевских газетных публикаций о праздновании 60-летия советского десанта Ф.Патаки.

Так что убеждён, историография – всегда книга без последней точки.

В ЕСКОРТИ У ДЕ ГОЛЛЯ

Під час війни льотчик-винищувач Микола Тарасов здійснив 483 бойових вильоти і забезпечував безпеку польоту видатних людей

У роки Великої Вітчизняної війни Миколу Тарасова, як і всіх льотчиків-винищувачів, називали «сталінським соколом». З часом, з цілком зрозумілих причин, перша частина словосполучення відпала, а горда назва «сокіл» так і залишилася у колишнього льотчика своєрідним розпізнавальним знаком серед ветеранів-побратимів. При спілкуванні він справляє враження рухливої, легкої на підйом, цілком незалежної, повної гідності людини з приголомшливим почуттям гумору і смішинками в очах. Незважаючи на досить поважний вік, Микола Миколайович досі не звик давати інтерв'ю, ніяковіє, повторюючи час від часу: «Не хотів би хвалитися...». Він вважає, що нічого особливого під час війни не робив - просто, як і мільйони солдатів

Великої Вітчизняної, виконував свій обов'язок. А подвиг це чи ні - нехай судять інші.

На передовому фланзі

Миколу Тарасовича після закінчення служби закинуло на Закарпаття. Хоча народився і виріс він в селі Городня Тверської області. Як і мільйони його однолітків, пройшов шлях від ФЗУ, заводу до служби в армії. В авіацію потрапив у 1934 році, за призовом робочих Менжинського заводу «Дамо країні 100 тисяч льотчиків!». Тоді в Твері відкрили перший аероклуб. Микола почав планеристом, парашутистом, а потім став пілотом. У 1937 році закінчив Одеське льотне училище. З 1939 по 1940 роки працював у ньому інструктором. Там його і застала війна.

- 22-го червня о 7 ранку нас підняли по тривозі. Отримали завдання летіти над Києвом, подивитися обстановку, перевірити цілісність залізничного та гужового мостів. Потім другий виліт близько 10-ї години - завдання те ж саме. Все було в порядку. А о 12 годині по радіо виступив Молотов і оголосив, що почалася війна, - розповідає Микола Миколайович.

Бойова біографія Миколи Тарасова почалася в 1942 році в винищувальній ескадрильї 9-го полку. У ньому він почав і закінчив війну. Воював на Південному, Південно - Східному, Сталінградському, 4-му Українському, 3-му Білоруському фронтах. А Перемогу святкував вже у складі 1-го Білоруського фронту в Німеччині, на центральному аеродромі Берліна. За час війни льотчик здійснив 483 бойових вильоти, збив 17 ворожих літаків. До речі, знаючі люди кажуть, що вже за 10 збитих німецьких машин присвоювали Героя Радянського Союзу. Такої ж нагороди удостоювався пілот за 50 бойових вильотів. Але серед чисельних нагород Миколи Миколайовича Зірки Героя немає, і він не дуже засмучується з цього приводу. Набагато важливіші для нього заслужені чотири Ордена Червоного Прапора. З притаманною йому скромністю Тарасов каже, що такі нагороди не дають даром, тим більше чотири.

На війні - як на війні

Льотчик-винищувач па війні випадок особливий. Це передовий фланг, постійна небезпека бути збитим. Микола Миколайович каже, що боявся на війні навіть не бути збитим і загинути, а потрапити в полон. Згадує, як одного разу його літак підбили па річці Міус. Коли сідав, не знав, на чію територію, але про всяк випадок зняв два вже заслужених ордена і сховав, щоб, не дай Боже, не потрапили в чужі руки.

- Як з'ясувалося, сів я на нейтральній території, тут же до мене підбігли свої хлопці і поквапили, щоб швидше йшов, бо зараз противник накриє шрапнеллю. Тільки відбігли, як почалося бомбування того місця, де сів винищувач. Мене, як вже бувало, доля оберігала, і на цей раз відбувся невеликими подряпинами. До вечора вже був у своєму полку.

Доля, дійсно, оберігала Тарасова, він пройшов всю війну, не в тилу, а на її передовому краї і не мав жодного серйозного поранення. Хоча в полку, де він служив, загинуло більше половини людей. Втрачати побратимів було важко, тому кожен раз, коли комусь вдавалося врятуватися, був як свято.

В одному з боїв фашисти підбили винищувач Героя Радянського Союзу Володимира Лавриненкова. На його пошук послали два маневрених літака, які повернулися ні з чим. Зате яка була радість, коли через кілька днів Лавриненков з'явився в полку! Він потрапив у полон, втік звідти, пройшов ворожий тил і за допомогою партизанів перебрався через лінію фронту.

Трохи відпочив - і знову в бій.

Командування високо цінувало сміливість, впевненість, професіоналізм обстріляного пілота Тарасова, тому саме йому доручали особливо відповідальні завдання. Перше він отримав у листопаді 1942 року. Винищувач Миколи Тарасова супроводжував літак маршала Жукова в Сталінград, де легендарний командувач повинен був розвінчати версію про доцільність здавання Сталінграда та мобілізувати війська на контрнаступ.

У квітні 1944-го Тарасов забезпечував безпеку перельоту до Криму представника Ставки Верховного Головнокомандувача маршала Василевського. А в 1945-му льотчику довірили супроводжувати в Східну Пруссію літак генерала де Голля, який летів посилювати боєздатність відомого полку «Нормандія».

... Відзвучали останні залпи салютів на честь перемоги над фашистською Німеччиною. Капітан Микола Тарасов разом із дружиною Валентиною Михайлівною, з якою він одружився в 1944 році, продовжував службу в армії. Довелося поїздити по Союзу. У 1957-му році був призначений начальником штабу полку в Ужгороді, тут і пішов у відставку в званні підполковника. Сім'я осіла в місті Мукачево, тут він довгий час очолював технічний клуб райкому ДТСААФ, брав і продовжує брати активну участь у роботі міської ветеранської організації. Коли у нього запитують, як він живе сьогодні, то, замість очікуваних скарг на всіх і вся, чують таку відповідь: «Живу, нічого ні в кого не прошу, не скаржуся і не принижуюсь».

Людмила Ортутай

«Карпатська правда», № 26 (378-31916), червень 2013 р.

Дзембас Василий Алексеевич

(его воспитала бескомпромиссная передовая линия Второй мировой)

Родился Василий 26 июня 1926 года в с. Чечельник, что располагался в Дунаевском районе недалеко от г. Каменец–Подольский. В действующую армию пошел в 1944 г. добровольцем, хотя мог и не пойти, потому что по документам ему было только 17 лет. В семье он был младшим из трех сыновей. Старший брат Михаил встретил памятную дату - 22 июня под Брестом молодым лейтенантом пограничником, тогда же и вступил в первый бой. Ему повезло, он не попал в окружение под крепостью. Средний брат Афанасий в 1942 был вывезен оккупантами в Германию, где и погиб в трудовом лагере во время поножовщины с польскими остербайтерами.

Еще юным Василий Дзембас работал в родном селе помощником кузнеца. Тяжелый физический труд закалил его. При вступлении в ряды добровольцев его относительно сильную физическую подкованность заприметили сразу - он попадает в армейскую разведку. С этого времени он практически постоянно на передовой. Участвовал в пяти операциях-переходах через фронтную линию (Поверьте, уважаемые читатели, это ой как не мало, если учитывать что «текучесть» личного состава в подобных разведывательных подразделениях составляла до 90 % в месяц.) Группы имели задания разной степени сложности. В основном это был - захват «языка», но не ниже определенного звания и необходимого рода войск. В награду он получил орден «Красной Звезды»; медали « За боевые заслуги», « За отвагу», три ранения и контузию. Участвовал в боевых действиях по освобождению Кенигсберга, Польши, Чехии.

В одном из фронтовых эпизодов сложных и характерных для жизненного пути Василия Алексеевича, ему еще совсем юноше, еще рядовому но уже опытному, по тем меркам, солдату, даже пришлось взять на себя командование разведывательной группой и вступить в вынужденный бой с превосходящими силами противника. Выхода не было командир группы тяжело ранен, несколько бойцов погибло, три человека легко ранены и частично деморализованы, но «язык» взят и надо прорваться через заградительную полуроту противника. Группе удалось спастись и выполнить поставленное задание. Именно за этот фронтовой эпизод Дзембас Василий Алексеевич был награжден орденом Красной Звезды.

Победу солдат встретил под Прагой, где аж 11 мая 1945 г. Получил последнее боевое ранение: в лесах еще бродили остатки недобитого врага которые ни в какую не хотели сдаваться не смотря на окончание войны, в основном это были эсесовцы им власовцы.

После войны во время тотальной разрухи, имея лишь начальное образование, Василий Алексеевич принимает решение остаться в армии. Ночами сидел за учебниками. Заочно получил семилетнее, а со временем и среднее образование. Это дало возможность окончить военное училище, а потом и академию зенитно-ракетных войск в Киеве. Офицерская доля безжалостно кидала его от Германии до Монголии. Когда он служил в Ужгороде в зенитно-ракетном полку, то в библиотеке познакомился с девушкой Агнетой Бланер. Со временем они поженились. Как человека самостоятельного его не остановило, то, что отец молодой девушки был репрессирован.

С фронтовым опытом, зная цену человеческой жизни, во время войсковой службы основное внимание уделял не внешнему блеску, милому штабистам, а боевой подготовке вверенных ему подразделений. Подчиненные иногда просто проклинали его, падая с ног от усталости. Но такой подход давал возможность батарее, потом полку, а со временем и дивизии постоянно выполнять поставленные задачи с оценкой отлично и слава богу что полученные навыки войскам не пригодились.

В 1977 г. Василий Алексеевич демобилизовался в звании полковника и вернулся из далекого Забайкалья в ставший уже родным г. Ужгород. Работал в ДОСАФ, Ужгородском заводе Бытовой химии.

В 2011
после
тяжелой

и

продолжительной болезни Василий Алексеевич скончался.

На фото совсем еще юный Василий (слева) перед отправкой на фронт со своим другом, который погиб в первом же бою.

Групповое памятное фото подразделения Василия Дзембаса в честь дня победы под Прагой.

1/4

Васи́лий Алексе́евич Дземба́с

Вони заслужили на повагу й допомогу.

За міжнародною класифікацією особою похилого віку вважається той, хто досяг 65-річного віку. Таких у світі на даний час 629 млн., тобто кожна десята людина на Землі. Це – люди, у яких найбільшим багатством є досвід знання, уміння, мудрість.

Вони є останніми носіями класичної культури на межі, ХІХ – ХХ віків, того часу, в якому найвище були честь, дисципліна, толерантність – духовні якості, дякуючи вони достойно пройшли через усі страхи тоталітаризму, голодомору, репресій і війн.

Ось уже десятиліття у перший жовтневий день увага всього прогресивного людства прикута до проблем старшого покоління. А передувало цьому проголошення ООН 1 жовтня Міжнародним днем громадян похилого віку. Україна, як повноважний член ООН, підтримала цю ініціативу. Цей день

служить як засіб привернення уваги суспільства до проблем літніх людей. З

1997 року в нашій державі Міжнародний день похилого віку відзначається щорічно.

В Україні 1 жовтня відзначаємо ще й День ветерана, започаткування якого стало виявом глибокої пошани суспільства до людей старшого покоління, посилення уваги до їх потреб. Адже ветерани зробили неоціненний внесок у становлення Української держави, зміцнення її економічного, культурного та інтелектуального потенціалу. Саме їм випала доля боронити рідну землю від фашистських загарбників, відбудовувати зруйновані міста і села у повоєнні роки, пройти крізь лихоліття голодомору та репресій. Тож проявляти турботу про людей старшого покоління забезпечувати їх добробут – відповідальний обов'язок кожного із нас.

Нині на Міжгірщині проживають 47 учасників Великої Вітчизняної війни, 152 – учасника бойових дій та 91 – вдова учасників ВВВ, 1 – Герой Соціалістичної праці, 2856 – ветеранів праці, 42 – інваліда війни, 5287 – дітей війни, 3 – реабілітовані жертви політичних репресій на Україні, 12369 – пенсіонерів за віком. Частина з них, а саме 1542 – одинокі люди, котрі потребують не тільки матеріальної підтримки, а й постійного стороннього догляду. Безумовно, турбота про них не повинна мати епізодичний характер. Вона необхідна їм, як ковток свіжого повітря, щодня, щохвилини, щомиті. Можуть бути різні думки щодо доцільності відзначення такого дня, але літні люди його чекають і пов'язують з ним поліпшення свого майбуття. Тож кожен з нас повинен проявити свої високі і людські якості, душевну щирість, теплоту, які завжди були невід'ємними у нашій великій Українській родині. Вшануймо цих людей щирим, добрим словом, надаймо посильну матеріальну допомогу, зробімо все, аби вони відчували себе потрібними суспільству. Адже піклування про ближнього має стати нормою нашого повсякденного життя.

Наша ветеранська організація почала діяти з 2007 року. При кожній сільраді працюють голови первинних організацій України, створені комітети. Головами первинних організацій обрані авторитетні та високоповажні люди, ветерани праці та діти війни, а саме: Ганна Василівна Багай, Євген Васильович Басараб, Михайло Михайлович Бомбило, Іван Іванович Бобонич, Гафія Михайлівна Больбан, Василь Федорович Буркуш, Георгій Юрійович Джемеля, Федір Михайлович Довгінка, Федір Іванович Зимомря, Михайло Васильович Зубанич, Олена Михайлівна Карпович, Гафія Федорівна Коваль, Іван Степанович Лозан, Василь Дмитрович Малета, Петро Степанович Продан, Василь Іванович Пряха. Гафія Михайлівна Пожар, Федір Ілліч Рушак, Марія Андріївна Сита, Валентина Данилівна Солодовнікова, Катерина Іванівна Терпелюк, Василина Василівна Юрик, Петро Юрійович Стець, Калина Іванівна Мишанич, Федір Іванович Фалюкович.

Однак головам первинних організацій потрібна допомога від органів місцевого врядування, зокрема, щодо виділення їм робочого місця, введення їх у члени виконкому та надання матеріальної допомоги.

Шановні країни, доблесні захисники української землі, невтомні трудівники, щиро вітаю вас з Днем ветерана і Міжнародним днем людей похилого віку.

Життя швидкоплинне, із кожним роком ваша війна все далі іде в історію. І з кожним роком ми, на жаль, втрачаємо наших дорогих ветеранів – живих свідків тих подій, хто воював, йшов на смерть за свою країну, за рідний край, самовіддано трудився на мирному фронті. Великий подвиг захисників і визволителів нашої держави назавжди збережиться в пам'яті українського народу. Кожен з нас береже в душі щире гордість за батьків і дідів, які захищали країну, - глибока вдячність тим, хто вистояв і переміг у війні, хто віддав своє життя в ім'я миру і спокою, недоживши до сьогоднішніх днів. Ми схиляємось перед доблесними ветеранами війни, ветеранами праці.

Ви є яскравим прикладом для наслідування молодому поколінню, взірцем служіння народу та державі в наші дні. Хай довгим та щасливим буде ваш життєвий шлях, а творча наснага та завзятість не залишають вас! Нових вам звершень та успіхів на благо наших громадян та рідної України.

Ярослав Ковалишин,
голова районної організації ветеранів України
газета «Верховина» 28.09.»013.

ВІН СЛАВУ ЗДОБУВ І ШАНУ

Жили й живуть серед нас люди особливі, мужні, до самопожертви віддані нашій державі. Вони працювали так, як ім. веліла совість, батьківське і Боже благословення. У буремні роки війни боронили від фашиської навали не лише нашу, але й землі європейських сусідів, вмирали за нашу волю і світлу долю. Багато з них не повернулося з полів боїв, а ті хто жив до світлої дати Перемоги, - увінчані орденами й медалями і не використовують їх до своєї слави, а просто виконують свою роботу.

Про одного з таких – Героя Соціалістичної Праці (ло речі, єдиного на Рахівщині) **Василя Шорбана** наша розповідь. 16 березня нашому славному землякові виповнилось 80 років.

Василь Юркевич все життя живе чесно, совісно. Його славою користувалися недоброзичливці, а він усім вірив і сприяв на різних рівнях району, області, Києва та Москви. Адже його люди знали, поважали.

Зараз не всі ті, кому допоміг Герой, відповідають йому тим же. А він дякує Всевишньому, що доповіг йому дожити до таких файних років, мати шестеро дітей, 18 онуків, 10 правнуків, домівку, пристойну пенсію...

З чого все розпочалося.

Мешканці бо гданської долини за віх рижимів працювали в лісі й за рахунок цього жили, отримували сім'ї. Родина Шорбанів теж трудилася на лісорозробках, лісовідновленні. Батько майбутнього Героя з молодих літ бокорував, сплавляв деревину від норавливої Білої Тиси з-під Говерли – до Бичкова. Всі вважали мужнього гуцула фахівцем цієї справи. Сам з родиною готував бокори, кашиці, адже без них не можна сплавити деревину. Чудово знав всі небезпечні місця бурхливої ріки, а тому й опачину вав (гуцульське весло на дерабі) – вправно керував дерев'яним вантажем. З часом захворів на ноги і його призначили вантажити деревину на вагони вузькоколійки. Тут і трапилося непоправиме. Ніхто доскоменно не знає, чи з необережності, чи з іншої вини, потрапив під колеса вагонетки, де й загинув. Дружина й мати Василька залишилась вдовою, а діти - напівсиротами. Але світ не без добрих людей. Долати труднощі допомогла дружня родина.

З малих літ я починав опановувати лісорубську професію, - згадує Василь Юїйович – з 12 років втікав зі школи й спостерігав, як мої родичі налаштували бокори. Їх у Видричці було чимало, У 14-ть цю справу опанував сам. Потім мене, неповнолітнього, взяли на роботу. Потрібно було годувати сім'ю. Спочатку був варташем, потім обрізував сучки та корував колоди, інколи зі старшими товаришами водив бокори. Важкий то був хліб. Цілу зиму орудуєні пилою (дворучною), сокирою, цапиною, заготовляючи деревину на літо. Яким чином? У дорадянські часи лісозаготівлею в основном займалися взимку. Корували кругляки, складували їх до вилихання, а потім ризували до естакади. Ліс перевозили лише коні. Приносив додому важко зароблені гроші та криваві мозолі. Гроші віддавав матері, а мозолі ховав у жменях. Першу дарабу сплавив з урочища Лемського в 1938 році...

Вітчизну обороняв у бою, а потім відбудовував.

У 1944 році угорські фашисти примусово забрали багатьох юнаків нашого краю в робітничі батальйони. У їх числі були Василь Торбан та його цімбора Михайло Мартиш. Як лісорубів, їх направили заготовляти деревину. Та це тривало недовго, бо, змовившись, вони втекли до партизанського загону, який потім влився до діючої Червоної Армії. Після невеликої перепідготовки, юнаків відправили на фронт. У Чехословаччині, під Жильною, його вірний товариш загинув.

- Мене настільки вразила смерть побратима, що я косив зі свого кулемета фашистів, де тільки їх бачив, - зі сльозами на очах розповідає Василь Юрійович.

За участь у визволенні Чехословаччини В.Шорбану вручили найдорожчу нагороду – орден Слави третього ступеня.

...З кривавої війни повернувся живим і здоровим Притулився до матиного серця, а згодом плакав від щастя, бо ж не одна сім'я із богданської долини отримала похоронку. Недовго довелося солдатів відпочивати. Знову повернувся на лісорозробки, підіймав з руїн народне господарство району. Країна потребувала деревини, і в невеликій кількості.

Вога йшла на відбудову зруйнованих сіл і міст, заводів, фабрик, шахт. Це був другий фронт, але мирний, хоча дуже напружений.

- Тоді всі трудилися на совість, - продовжує розповідь Герой. – Заготовляли десятки тисяч кубометрів деревини щороку. І рубали ліс, в основному, на доступних місцях. При чому це були суцільні лісосіки. Їх одразу засаджували навесні. На зрубаний ділянці попереду йшли лісоруби, які перерубували товсте гілля, а за ними молодь садила молодий ліс.

З часом на зміну коням, дворучним пилам в ліс надійшла нова техніка - лісовози, бензопили, підвісні дороги. Небезпечна професія бокорашів відійшла в небуття. Про їх нележку роботу нині розповідають лише кадри документальних та художніх фільмів, експонати музеїв.

У 60-ті роки Василь Юрійович став бригадиром, освоїв професію бензопильника. Бригада, яку очолював, була однією з кращих в Рухівському лісокомбінаті й не тільки. За сумлінну працю його нагородили орденом Леніна. Це була найвища нагорода на той час в СРСР. Не випадково зрілого майстра лісорозробок В.Шорбана запросили в Канаду для участі в міжнародних змаганнях лісорубів на виставці «Експо -67» в Монреалі.

На «Експо – 67».

Летів туди зі своїм колегою Іваном Чусою з Турбатського лісопункту, що на Тячівщині. Безумовно хвилювалися, адже мали відстоювати честь держави. Невідомими для них були ні край, ні суперники. А вони виявилися професіоналами, здорованями. Наші ж представники – звичайні люди, середнього зросту, проте із жилавими руками.

...Потім були змагання. У руках Василя Торбана виблискує пила. Його погляд – зосереджений, спокійний. Це перші перегони в його житті, причому – на міжнародному рівні. Витримав їх, як і витримав Чуса. Побили всі рекорди, стали чемпіонами світу. І нині зберігає, як сімейну реліквію, подяку від Жиля Динара – адміністратора всесвітнього фестивалю «Експо 67», в якій є такі рядки: «Шановний пана Торбан! Ми би хотіли від Канадської корпорації Всесвітньої виставки 1967 року подякувати Вам за Вашу участь у змаганні лісорубів... Ви відмінно представили свою країну, і я сподіваюсь, що Вам сподобався ентузіазм наших глядачів»...

Окрилений В.Шорбан повернувся додому. Ще б так! Оправдав довір'я керівництва об'єднання "Закарпатліс», Рухівського лісокомбінату, бригади. Повернувся майстром лісорубської справи міжнародного рівня, і раділа Рахівщина, колектив підприємства, коли прийшла чудова звістка, що цьому невтомному гуцулові, мудрому трудівникові, дуже простій, простій і цікавій людині присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці.. Не загордився: яким був, таким і залишився надалі. Поринув у трудові будні, хоча кептарик і прикрашала «Золота зірка Героя».

Правда, вона завдала йому і клопоту. Президії, з'їзди, інші форуми, поїздки до Києва, Ужгорода, частенько відривали його від колективу. Але де б не був Василь Юрійович, всюду ділився досвідом, своїми думками про життя краю, працю,, високою відповідальністю за долю своєї країни і вчив молодь любити її.

В 55, як лісоруб з відповідним стажем роботи, пішов на заслужений відпочинок. Але керівництво лісокомбінату попросило його не полишати підприємство, продовжувати працювати. Тим більше, що профком зніціював змагання лісорубів на приз імені Героя Соціалістичної Праці

В Ю Торбана і їх переможцями більше виходили його вихованці. Що довгі роки був наставником молодих лісорубів підприємства. У більш поважному віці залишив колектив: роки брали своє, молодість позначилася на здоров'ї. Однак не старіє душею ветеран, не може без людей. Він – почесний гість багатьох заходів, які проводяться у лісовій галузі району. Наприклад, йому довірили піднімати прапор нашої держави на урочистостях з нагоди відкриття обласних змагань «Лісоруб 2003, які проводилися у Кобилецькій Полянні. Герой з цікавістю спостерігав за діями своїх колег, які вміло оперували сучасною технікою й порівнював усе зі змаганнями у Канаді... Радіє за богданців, які високо тривають марку лісоруба, виходять переможцями таких змагань. Впевнений, - і серед них будуть Герої.

Роки, немов лелеки, що полетіли в вирій. Відшуміли вони і у В.Ю. Шорбана. Живе він скромно, не набудував котеджів, радіє життю, дітям, внукам і правнукам, пенсії. Сьогодні все частіше нагадують про себе і фронтові дороги, і води бурхливої Тіси, коли проганяв по ній дараби, і сніжні зими на лісосіці... Але Шорбанне не здається, бо він Герой. Ним і залишиться.

Іван Тулик.

БЕЗСМЕРТНИЙ ПОДВИГ ТВОЙ, НАРОДЕ

На сопках Манжуриї

Ніколи не думала, що в нашому районі є людина, яка воювала у військах, котрі поклали кінець другій світовій війні...

16 – річного школяра Петра Лоха з маленького полтавського села Лазьки призвали на початку 1944 року. Одного разу до їх сьомого класу зайшов голова сільради: «Хлотці збирайтеся у військкомат», - указав на кількох. Петро разом із одним односельцем потрапив у челябінську область, у так звані Великі Чебаркульські військові табори. Там, у запасному полку, вони освоювали гармати, а простіше, як сказав Петро Васильович, «навчалися вбивати». У мирний час інколи, не знаєш, що на тебе чекає, як на війні.

Через кілька місяців видали ім., ще зовсім жовторотим недавнім школярам, нове обмундирування, посадили у вагони і – поїзд поніс їх на Далекий Схід, де навчання продовжувалося, лише в інших умовах – гірських: їх готували воювати у сопках Маньчурії. 9-го серпня 1945 року, коли після розгрому фашистської Німеччини люди, отямившись, уже кілька місяців звикали до миру, для нього, як і для тисяч бійців-далекосхідників пролунав наказ: «Сьогодні о першій годині ночі перейти кордон, почати воєнні дії проти імперіалістичної Японії і закінчити війну на Тихому океані». Так нашвидко навчений артилерист навідник 76-міліметрової «дивізіонки», як у просторіччі називали вони свою гармату, молодший сержант Петро Лох став учасником знаменитої Маньчжурської операції у війні з Японією. В енциклопедичному словару про неї кілька слів: війська Забайкальського 1-го і 2-го Далекосхідних фронтів у взаємодії з Тихоокеанським флотом, Амурською військовою флотилією та військами МНР під загальним керівництвом Главкома військами на Дальньому Сході маршалаа О.М.Василевського стрімкими ударами здовали сильну оборону японської Квантунської армії (генерал О.Ямада) і важко прохідну місцевість (тайга, гори, в тому числі і хребет В.Хінган), і вийшли до важливих центрів Маньчжурії. Але скупі енциклопедичні дані не взмозі передати ту криваву бійню, в якій опинилися вони з першої ночі після переходу кордону – і коли потрапили під обстріл біля сопки верблюдо, де стояла японська застава, і потім - у боях біля міст Мулін, Мукден, біля залізничної станції Мадаоші, коли пробивалися вони до найважливішого центру Маньчурії – м. Муданьцзян. Під цим містом на північному сході Маньчжурії, вже давно захопленої Японією, загинули сотні людей, була розбита велика кількість гармат, поліг і майже весь їх розрахунок. Японці вперто опиралися. «Вони добре воювали, - розповідає Петро Васильович, - не хотіли здаватися ніяк. Хоробрі бійці. Але проти них була кинута величезна сила, їх камікадзе – смертники кидалися під ворожі танки, обмотавшись гранатами. Цілий тиждень ми тягалися під Муданьцзяном зі своєю тяжкою артилерією,

вибиваючи розрахунки японців. Одного разу потрапили – під бомбардування наших штурмовиків – не менше тридцяти літаків налетіло... Заворуха була велика... Петру Васильовичу пощастило його не поранило жодного разу. «Наводив, стріляв, і все, каже він. – «Я не герой, я просто солдат...»

Там, у Муданьцзяні, і закінчив Петро Васильович Лох війну: багатомільйонна Квантунська армія, створена ще в 1931 році, була розбита в Маньчжурській операції. Ворожі частини, що ще залишилися недобитими, спішно переправилися через гірську ріку під такоюж, як і місто. Назвою, мости були підірвані. «Переправилися хто на чім – розповідає ветеран. – Ріки не видно – так багато було японських солдат. Через дві години після цього останнього бою нам оголосили, що Японія капітулювала...» Це було 2-го вересня 1945 року.

Після «сопок Маньчжурії» артилерист Петро Лох, який був нагороджений за відвагу орденом Слави 3-го ступеня та медалю «За перемогу над Японією», продовжував служити в армії на Сахаліні, на Камчатці, на Курилах і на материку – в Радянській Гавані. Але війна дістала його вже в мирний час: захворіло серце, і після місячного перебування в госпіталі одержав групу інвалідності. Після лікування направили його у дворічну полтавську школу інвалідів війни, у ній, що працювала на правах технікуму, навчався мирній професії агронома. За направленням школи потрапив на Закарпаття – працював дільничим агрономом в Ужгородській МТС. Закінчив Ленінградський сільськогосподарський інститут, повернувся на Закарпаття. Працював головою колгоспу в Левицькому, директором плодоконсервного заводу, головним агрономом у Сторожниці, в дослідному господарстві. На пенсію пішов 10 років тому, з посади заступника голови облсільгоспхімія. За цим коротким переліком – 40 років трудового стажу.

...Ми сидимо в затишній кімнатці охайного будиночка Лохів у Мінаї. Дружина Петра Васильовича – Раїса Василівна, моложава, усміхнена, порається на кухні, сім'я готувалася привітати їх доньку Ларису з днем народження. Живе вона в Ужгороді, лікар. Це їх гордість і радість. А є і біль. Війна пошкодувала Петра Васильовича, зате у мирний час їх син міліціонер – «чорнобилець» у 35 років став інвалідом першої групи. Помер у 2000 році.

Уже і троє онуків мають Петро Васильович і Раїса Василівна. А він усе згадує, як вони познайомилися: на Київському вокзалі, коли їхав до Ужгорода, а вона – на рідну Черкащину. Записав адресу дівчини, яка йому сподобалася, на цигарковій пачці і забув. Через місяць випадково наштовхнувся на адресу. Рік вони листувалися. А потім поїхав у гості до Раї. Там, на Черкащині, і одружилися. З теплом в очах розповідає Раїсі Василівна про полум'яну пристрасть чоловіка, садівництво. – «Прищеплює по два - три види на одне деревце. Якість дивлюсь – на яблунці щось жовтіє, а то абрикос»...

Кожного року приносить до нас у сільраду величезну корзину фруктів із свого саду, - додає голова Холмківської сільради Володимир Юрійович Данило, який і познайомив мене з цією цікавою сім'єю, - наші жінки руками сплескують від захоплення. Крім саду, мають чимале господарство. Раїса Василівна – колишній холмківський продавець, нині теж пенсіонерка. Та навіть на дві пенсії зараз не проживеш. Петро Васильович не розуміє: чому така несправедлива доля, чому ветерани війни ледь животіють.

Багато чого не розуміє і не сприймає в сучасному житті ветеран. І коли згадував свої «сопки Маньчжурії», раз у раз повертався до сучасності. Йому гірко і образливо. «Дивляться мені в очі деякі молоді, і питають: «А навіщо ти воював?!»

Петро Васильович Лох знає, навіщо Він, солдат війни, відстоював мир. А це – цінність, яка не минає ніколи.

Людмила Кудрявська

ПУШКИ БЕЗ НИХ МОЛЧАЛИ

Безвестним героям Великой Отечественной войны – боеприпасникам и артвооруженцам 38-й армии – посвящается

В годы Великой Отечественной войны артиллерия сыграла поистине выдающуюся роль в разгроме врага. Под залпы «тысяч батарей», как пелось в одной песне, утверждалась наша победа над фашистами под Москвой, в ходе Сталинградской битвы, на Курской дуге и везде, куда только ступала нога

советского солдата-освободителя. Но слава артиллерии, этого могучего «бога войны», ковалась не только на поле боя, но и в тылу, где чуть ли не под носом у немцев ремонтировались повреждённые орудия, миномёты, стрелковое оружие, а также накапливались и подтягивались к войскам боеприпасы, без которых и пушка сама по себе – металлолом. Труд технарей – боеприпасников и артвооруженцев – был необходим, как воздух. Именно о них, зачастую безвестных героях той войны, среди которых шёл фронтовыми дорогами и мой отец, Борис Павлович Сурнин, пойдёт речь в этом очерке.

Отец родился 16 мая 1923 г. в живописной лесной деревушке Шершено Детчинского района Калужской области. Сегодня там проживает всего три человека, а до войны было много детворы, все ходили в соседнее село Дольское в семилетнюю школу. Десятилетку отец заканчивал в Детчино, откуда 22 июня 1941 г. выехал со своим школьным другом Ваней Жидковым поступать в Ленинградское артиллерийско-техническое училище. Вообще-то отец мечтал стать моряком, но однажды ему попали снежком в глаз, после чего о море пришлось забыть.

Конкурсный отбор в училище начался с медицинской комиссии, которая отсеивала поступающих по малейшему подозрению. У Вани Жидкова признали порок сердца и отправили домой. Там же он и погиб, мобилизованный в пехоту.

Признанные годными сдавали экзамены по алгебре, физике, химии, русскому языку и литературе. Не раз потом отец добрым словом поминал своих школьных учителей: математика Стефана Ивановича Волчека и словесника Капитона Сергеевича Кирюхина. Они дали своим ученикам такую подготовку, что отец выдержал все испытания, а они были куда как серьёзные. Например, по алгебре давались задачи на сообразительность. Преподаватель стоял с секундомером в руках у доски и писал задание, после чего звучала команда: «Ответ!». И надо было тут же предложить своё решение. Многие терялись, не успевали сориентироваться, и это сильно понижало шансы на конечный успех. Тем не менее, все допущенные к экзаменам сдавали их до конца.

Поскольку уже шла война и немцы рвались к Ленинграду, экзамены сдали за пять дней. На шестой день приказали всем построиться и объявили: «Чьи фамилии будут названы, три шага вперёд. Остальные на месте». Вышло человек 300-350. Оставшиеся не могли сдержать слёз, среди них было много ленинградцев.

После зачисления всех курсантов разбили по отделениям, экипировали. Отец попал во вторую батарею дивизиона, которым командовал подполковник Хмара (вскоре он погиб от осколка снаряда). И сразу же училище в полном составе вывезли в летние лагеря под Лугу. Там были оборудованы классы, где курсанты изучали боеприпасы, пороха, взрывчатые вещества. Кроме того, в программу подготовки входил штыковой бой, а ещё рыли окопы. Был момент, когда весь состав училища бросили навстречу

врагу. Под бомбёжкой курсанты заняли позиции, и кто-то в сердцах обронил: «Вот здесь мы и останемся».

Но до боя дело не дошло. Немцы замешкались, и вскоре поступил приказ Сталина: все военные училища эвакуировать в Ленинград. А в середине августа Артиллерийское училище вообще погрузили в эшелоны и отправили на восток, в Ижевск. Ставка Верховного главнокомандования исходила из того, что огромные потери армии, в том числе офицерского корпуса, необходимо своевременно восполнять. А подготовить офицера, особенно в области специальных знаний, дело не одного дня.

Училище погрузили в пять эшелонов, два из которых «юнкерсы» разбомбили по дороге. На новом месте курсантов разместили в здании педучилища, и началась учебная страда. Распорядок был такой: 15 часов занятий (12 часов лекций и 3 часа самоподготовки) и 9 часов на всё остальное – утреннее и вечернее построение (поверка), трижды бег на фабрику-кухню за 1,5 – 2 километра, личное время и сон. Если учесть, что паёк был полуголодный, а в казармах с размороженными батареями и классах царил дикий холод, то можно понять, какие это были спартанские условия. Тем не менее, курсанты настойчиво овладевали знаниями, слушая лекции с опущенными «ушами» будёновок и в трёхпалых перчатках на руках.

Занятия продолжались до марта 1942 г. Как успешно закончивший отец получил звание «воентехник 2-го ранга» и был зачислен в группу, предназначенную для действующей армии. Попавшие в эту группу дополнительно изучали оптику, артиллерию. Через две недели – вызов на мандатную комиссию. Отца спросили: «Где бы вы хотели служить?». Как и большинство выпуска, он мог бы получить назначение на Дальний Восток, где приходилось держать войска на случай войны с Японией. Но отец попросился в Москву, которая тогда продолжала оставаться фронтовой столицей. Ему не терпелось увидиться с родителями, освобождёнными от оккупации в результате контрнаступления Красной Армии. Члены мандатной комиссии не стали возражать, и новоиспечённый лейтенант с двумя кубиками в петлицах оказался в распоряжении Управления артснабжения Московского военного округа.

В мае 1942 г. его зачислили в штат вновь сформированного под Москвой Полевого Армейского Артиллерийского склада боеприпасов (ПААС) № 2550. В отличие от стационарных хранилищ, расположенных, как правило, в глубоком тылу и имевших стратегическое значение, ПААС(б) представлял собой мобильную структуру, предназначенную для решения прежде всего текущих потребностей армий и входивших в их состав соединений. Он обеспечивал непрерывную пульсацию артерии и ответвляющихся от неё сосудов, питающих не только артиллерию, но и пехоту боевыми припасами: снарядами, минами, патронами всех типов и калибров, гранатами и многим-

многим другим, этим тяжёлым по весу и важнейшим для победы «хлебом», без которого оружие молчит.

ПААС(б) № 2550 с момента его создания и до конца войны входил в состав действующей 38-й армии, которая принимала участие в ряде оборонительных и наступательных операций Красной Армии на южном участке фронта. Каждая из них требовала от боеприпасников предельного напряжения сил, ведь оперативные задачи по обеспечению боевых частей снарядами, патронами, минами приходилось решать по сути в экстремальных условиях. Например, в ходе завершающей фазы Воронежско-Касторненской операции в январе – феврале 1943 г. 38-й армии командованием фронта было поручено добить попавшие в окружение девять вражеских дивизий. Сделать это было непросто не только в силу многочисленности врага, но и погодных условий.

Стояли сильные морозы. Личный состав наших войск с большим трудом продвигался по снежной целине. Колёсный транспорт почти совсем остановился. Перевозки можно было осуществлять только на санях. Для этих целей было использовано 12 тысяч лошадей, отбитых у противника. Но и после окончания операции напряжение не спадало, ведь советские войска успешно продвигались вперёд и выходили к Белгороду и Курску. Несколько позже здесь произошло знаменитое сражение, завершившее коренной перелом в ходе войны. Как раз во время этой паузы отец чуть было не погиб, что заслуживает отдельного рассказа.

После завершения Воронежско-Касторненской операции, в начале марта 1943 г., отделение ПААС(б) № 2550 под командованием моего отца дислоцировалось на станции Свечинская Юго-Восточной железной дороги. Станция была возведена на месте разъезда в 2 км западнее села Свечинское, откуда и получила своё название. Рядом со станцией в своё время были построены погрузочно-разгрузочная площадка и дома для работников станции. Само собой, это были гражданские лица, оказавшиеся волею судеб на линии огня. О том, что это не пустой звук, говорит следующий эпизод.

Поскольку загруженность железнодорожной ветки Елец — Касторная была предельная, на станции Свечинская скопилось немало боеприпасов. Буквально в паре десятков метров от железнодорожных путей лежало в штабелях двадцать пять замаскированных вагонов 152-мм снарядов. Нужно ли говорить, насколько опасным было бы попадание в эту массу бомбы или возгорание снарядных ящиков. Но именно так произошло во время одной из бомбёжек, случавшихся ежедневно. Пока отец заметил пожар, там уже первой оказалась дежурная по станции. Вдвоём с Юлией, как звали отважную девушку, отцу удалось потушить огонь. За такой поступок полагался орден или хотя бы медаль, но отец даже не сообщил об этом происшествии начальству.

Конечно, не все готовы были так рисковать жизнью. Вспоминается один курьёзный эпизод, рассказанный отцом. На этой же станции начальником был некто Байдин, человек вполне добросовестный, но какой-то дёрганый,

пугливый. Как только в небе появлялся немецкий самолёт, Байдин выскакивал из помещения и мчался по заснеженному полю в село, а это, напомним, два километра. Немецкие лётчики, видимо, заметили его, и однажды «фоккер» специально погнался за беглецом. Раз за разом «фоккер» открывал по Байдину огонь из пулемёта, но так и не попал. Наблюдавшие за этой сценой солдаты потом шутили: «Байдин бегаёт быстрее самолёта».

Несколько слов о быте боеприпасников. Эта сторона фронтовой жизни хотя и не была героической, однако иногда выходила на первый план вместе с боевыми задачами. Сошлюсь на отцовский опыт в период затяжного пребывания на станции Свечинская. Как он рассказывал, спали (разумеется, урывками) в так называемых «теплушках», т.е. в товарных вагонах, где были установлены печи - «буржуйки», которые топили дровами. Жили голодно, находили старое зерно, толкли его в снарядных гильзах и пекли хлеб или лепёшки – «каварда». Поскольку подвоза продовольствия для боеприпасников из центра снабжения по какой-то причине давно не было, пришлось искать выход из сложившейся ситуации. Сибиряк, рядовой Морозко сказал отцу: «Ещё немного, и мы все умрём с голоду. Я отличный портной. Стану шить, и мы выживем». Отец отпустил его в село, он там заработал на картошку для всего отделения. Так солдатская смекалка выручала не раз.

Наконец, та самая история, когда отец чуть было не погиб, став жертвой немецких диверсантов. Её сюжет мог бы послужить основой остросюжетного фильма, а тогда это был рядовой эпизод, каких на войне случалось бесчисленное множество.

Итак, всё началось с прибытия на станцию эшелона с танками. Отец был занят обычным делом: грузили и сортировали снаряды. Он не видел, как в небо откуда-то из-за вагонов поднялась в небо сигнальная ракета. И вскоре над станцией загудел немецкий самолёт.

– Кто пустил ракету? – всполошились танкисты. Начальник эшелона, майор, пообещал отцу:

– Если упадёт хоть одна бомба, расстреляю.

Отца отвели метров на двадцать от платформы с танком и повернули в его сторону башню, где располагался спаренный с орудием пулемёт. Но самолёт пролетел, не сбросив бомбы. Тем не менее, танкисты решили отца, в котором заподозрили переодетого диверсанта, просто так не отпускать. Кто-то из них предложил:

– Давай отвезём его в Касторную.

Касторная была узловой станцией, там находились разные армейские службы, в том числе представители военной контрразведки. Мол, они разберутся, кто такой этот лейтенант. По команде танкиста-майора отца привязали проволокой к буксировочным крючьям «тридцатьчетвёрки», и вечером эшелон двинулся к Касторной. Ехать было километров 25-30, и отец,

в одной гимнастёрке и нательной рубашке, на ветру совершенно заоченел, ведь был только март месяц.

Едва приехали, налетели немецкие самолёты. Минут тридцать длился массированный налёт, во время которого отец не раз попрощался с жизнью. Осколки молотили по броне как горох, но ни один из них отца даже не поцарапал. Когда налёт закончился и зенитки перестали стрелять, появились танкисты.

– Ты ещё живой? – с изумлением уставился на отца начальник эшелона.

Этот факт потряс его настолько, что он приказал немедленно освободить пленника. Отца отвели в «теплушку», отдали документы и наган. И он пешком отправился по шпалам назад, без шинели, в одной шапке-ушанке.

Под утро уже был на месте. На станции ночью тоже бомбили, несколько человек из команды отца погибли. Когда отец стал разбираться, что да как, к нему обратился усатый солдат-хохол:

– Товаришу лейтенант, я бачив, хто пускав ту ракетку.

И тут отцу открылось, кто был виновником его приключений. Вспомнилось, как дней восемь назад к нему подошёл лейтенант с пятью солдатами и представился, протягивая удостоверение личности и командировку:

– Я от майора Ситникова, прибыл для производства ремонта мелкого трофейного оружия.

Отец хорошо знал начальника армейской мастерской (АРМ), поэтому новоприбывшие не вызвали у него подозрения. Они расположились в сарае метрах в 50-60 от полотна железной дороги, и действительно стаскивали туда брошенное немцами снаряжение. Только его и увидел отец с солдатами, когда подбежали к сараю. Самих «оружейников», разумеется, и след простыл.

В тот же день на станцию подали вагоны, и загруженный боеприпасами эшелон отправился в Курск. Так начался для отца новый этап в его фронтовой биографии.

О боях на Курской дуге написано много, но вряд ли эта тема исчерпана до конца. Вспоминая рассказы отца понимаешь, что ещё больше осталось «за кадром», ведь в «фокус» истории попали прежде всего самые крупные детали, а мелкие события или просто эпизоды остались неописанными их участниками. Мне кажется, читатель в дальнейшем поймёт, о чём идёт речь.

Если обратиться к источникам, то выяснится, что 38-я армия в этом сражении входила в первый эшелон Воронежского фронта. Она занимала часть западного фаса Курского выступа – до стыка с войсками Центрального фронта.

Командование армии предпринимало всё необходимое, чтобы во всеоружии встретить врага. В свою очередь, немцы старались создать благоприятные условия для готовящегося наступления. С этой целью ими было задействовано здесь свыше 2 тысяч боевых самолётов – 65% от общего количества, воевавшего против Красной Армии.

2 июня 1942 г. вражеская авиация осуществила массированный удар на железнодорожный узел Курск. В нём участвовало 420 бомбардировщиков и 120 истребителей. Наши лётчики в ходе невиданного воздушного сражения сбили 145 вражеских самолётов, но атаки продолжались. Почему же гитлеровцы так остервенело рвались к этому городу? Потому что их ввели в заблуждение. По инициативе командира ПААС(б) № 2550 капитана И.В.Терского и замполтеха части, инженера-капитана Н.Г.Безверхова, немцам подсунули пустышку. Железнодорожные составы в распоряжение армии прибывали обычно ночью. Быстро разгрузив их, боеприпасники оставляли пустые вагоны на запасных путях. Фашисты клюнули на эту приманку. Полагая, что в Курск прибывают наши войска, они решили во что бы то ни стало разбить железнодорожный узел и стоявшие там эшелоны.

Такой же оправдавшей себя тактики пиротехники придерживались и в других местах. Причём механизм обмана врага всё время совершенствовался. Например, ночью вагоны с боеприпасами доставляли на станцию Курчаниново. До рассвета их нужно было разгрузить и развезти к замаскированным и рассредоточенным вдоль железной дороги котлованам. Порожние вагоны перегонялись в Суджу. Но этого было недостаточно. Необходимо было подальше отвести воздушного разведчика – «раму» и наводимые ею «юнкерсы» от реальной цели.

Для этого на станцию Локинская отправляли пустую тару из-под снарядов разных калибров. Безвестные теперь герои, солдаты, находившиеся вроде бы и не на передовой, разгружали её, складывали в разнесённые на значительной площади штабеля, умышленно некачественно маскировали ветками, и «рама» находила эту цель – имитацию сосредоточения армейского боезапаса, и начиналась адская карусель.

Солдаты, занятые этим адским спектаклем, прятались в вырытые заранее щели и, если уцелели, выскакивали из укрытий, поджигали дымовые шашки, имитировали пожары и взрывы. Небо заволакивало смешанным дымом от бомб, шашек, искусственных и настоящих пожарищ, и довольные «юнкерсы» улетали, «выполнив» задание. Сколько гибло там наших солдат, вызывая огонь на себя, на этой «непередовой», одному богу известно.

Но главное было достигнуто: за весь жаркий летний период немцам так и не удалось обнаружить огромное скопление армейских боеприпасов, приготовленных для решительного наступления. Вклад пиротехников, связанных с боеприпасами, взрывчатыми веществами и порохами, в успех Курской битвы был действительно неоценим.

Победа на Курской дуге открыла путь к освобождению Украины. 20 сентября передовые подразделения 40-й, а затем и 38-й армии Воронежского фронта начали выходить к Днепру. Сходу удалось захватить несколько плацдармов на правом берегу Днепра, в том числе Букринский и Лютежский. Как известно, сначала основные попытки освободить Киев делались с Букринского плацдарма. Но враг сосредоточил здесь большие силы, да и пересечённая местность не позволяла использовать в нужной мере главное оружие прорыва – танки. Из-за этого два наступления с Букринского плацдарма окончились неудачей.

Тем не менее, командование фронта, переименованного 20 октября в 1-й Украинский, приняло решение начать в конце октября третье наступление с Букринского плацдарма. Но тут в ход событий вмешался Сталин. Сегодня некоторые доморощенные историки любят обвинять его в некомпетентности, а то и в пренебрежении к человеческим жизням. Однако как раз инициатива Верховного Главнокомандующего, как станет ясно из дальнейшего, позволила избежать новых ненужных потерь.

В разговоре по ВЧ с командующим фронтом Н.Ф.Ватутиным, состоявшимся 23 октября, И.В.Сталин неодобрительно отнёсся к намерению продолжать наступление с Букринского плацдарма. Суть его соображений впоследствии передал своим подчинённым сам Н.Ф.Ватутин.

– Видимо, войскам товарищей Москаленко и Рыбалко, – сказал Верховный, – очень трудно наступать на Киев с этого плацдарма. Местность там резко пересечённая, и это мешает маневрировать большими массами танков. Противнику это удобно. И местность у него возвышенная, командующая над вашей. Кроме того, он подтянул крупные силы – танковые и моторизованные дивизии, много противотанковых средств и авиации. Всё это вы и сами знаете. Остаётся сделать вывод. Он состоит в том, что ударом с юга Киева вам не взять. А теперь посмотрите на Лютежский плацдарм, находящийся к северу от Киева в руках 38-й армии. Он хотя и меньше, местность там ровная, позволяющая использовать крупные массы танков. Оттуда легче будет овладеть Киевом.

Так и произошло. Начатое с Лютежского плацдарма 3 ноября 1943 г. наступление советских войск оказалось успешным, и 6 ноября Киев был освобождён. Как и в других случаях, боеприпасники 38-й армии проделали колоссальную работу, чтобы обеспечить задействованные в полосе прорыва части всем необходимым. О её масштабах красноречиво говорят следующие цифры. На 6-километровом участке прорыва было сосредоточено 88% всех имевшихся орудий и миномётов армии, здесь впервые за весь прошедший период Великой Отечественной войны была достигнута очень высокая плотность огня – в среднем 380 ^{1/4} ствол на километр фронта. И это не считая гвардейских миномётов, а ведь один залп такой дивизии выбрасывал 3456 реактивных снарядов весом 320 тонн.

К сожалению, в мемуарах полководцев Великой Отечественной войны редко почерпнёшь данные о тех, кто делал всё возможное и невозможное, чтобы пушки стреляли. Например, командующий 38-й армии, впоследствии Маршал Советского Союза К.С.Москаленко в своём двухтомнике даже не упомянул о заместителе командующего артиллерией армии полковнике К. В. Ванине, которому подчинялась служба артснабжения. А рассказать о нём надо хотя бы потому, что это он обманул педантичных немцев, привыкших к стандартной схеме – пирамиде артиллерийского снабжения войск боеприпасами, разветвлявшейся от тыла к фронту, к передовой. Возглавлявшиеся специалистами-боеприпасниками передовые армейские летучки по его приказанию располагались как можно ближе к передовой. На них ночью железнодорожными эшелонами или автомашинами СВГК (Ставки Верховного Главного командования) прямо из тыла подвозились армейские боеприпасы. Из стрелковых дивизий и полков за боеприпасами ехали не в тыл, а к передовой и увозили к себе, т.е. обратно в свой тыл. Решение было, конечно, рискованное, но при соблюдении необходимых предосторожностей и тщательной маскировки оправдало себя.

Близость передовой хотя и была опасной, но в некоторых случаях даже выручала. Во время подготовки к наступлению на Лютежском плацдарме с отцом произошёл инцидент, который мог закончиться для него очень плохо. Поскольку боеприпасов в распоряжение подконтрольной отцу летучки поступало очень много, их складировали в штабеля вперемежку. И буквально накануне наступления отец в невероятной спешке, когда прибывшие на «студебеккерах» шофера из разных частей спешили побыстрее уехать, представителем одной из них выдал снаряды не того калибра. За такую ошибку отцу грозил трибунал. К счастью, ошибка вовремя обнаружилась, и благодаря близости передовой была исправлена.

Несмотря на отдельные огрехи, деятельность передовых летучек в целом доказала свою эффективность, и полковник К.В.Ванин в дополнение к единственному тогда в 38-й армии смешанному ПААС № 2550, занятому и боеприпасами, и артвооружением, в марте 1944 г. добился через генштаб организации 2-го специализированного на боеприпасах ПААС № 31169, сделав его основным и передовым с помощью обгоняющих друг друга по принципу «чехарды» летучек в процессе наступления советских войск.

Первым командиром ПААС(б) № 31169 стал капитан И.В.Терский, несправедливо снятый с должности командира ПААС в октябре – ноябре 1943 г. Тогда фашистскому ночному асу удалось на станции Бобрин, что в 50 километрах от Киева, подорвать тремя бомбами наши 27 вагонов с боеприпасами, только что поданные на перрон под разгрузку, за что Терский был приговорён военным трибуналом сначала к высшей мере, потом к 8 годам, затем полностью реабилитирован не без участия Ванина.

Приступив к обязанностям, И.В.Терский отобрал в своё подчинение из штата ПААС № 2550 пять специалистов-боеприпасников, хорошо

показавших себя за первые пять месяцев работы упомянутых выше передовых летучек. Запом у Игоря Васильевича стал его прежний заместитель инженер-капитан Н.Г.Безверхий, а начальниками отделений были назначены четыре старших техника-лейтенанта: М.С.Кочергин, Н.Ф.Марков, П.В.Панченко и Б.П.Сурнин, мой отец.

Забегая наперёд хочу сказать, что вся эта «великолепная четвёрка» встретила-таки долгожданный день Победы, а вот Николай Безверхий вскоре погиб. Это случилось 12 июня 1944 г. Недалеко от г. Дзвиняч-Жежава Залешицкого района Тернопольской области его, сидящего за рулём в быстроходном «опель-блитце», достала вражеская мина. Славного Гусара, как называли своего непосредственного начальника мой отец и его товарищи за безукоризненную выправку, подтянутость и порядочность, похоронили около церкви в Дзвиняче. И в первый же год после победы могилу разрушили украинские националисты-бандеровцы, не посчитавшись с тем, что он тоже украинец, но с полтавщины и советский. Позже могилу Николая восстановили, но, думаю, сегодня её следов не найти.

Что касается моего отца, то он прошёл вместе с 38-й армией свой боевой путь до конца. И самым трудным испытанием на этом пути стал Дукельский перевал, во время штурма которого отец снова чуть не погиб. Но обо всём по-порядку.

29 августа 1944 г. началось вооружённое восстание армии Первой Словацкой республики против вермахта и марионеточного правительства Йозефа Тисо. Повстанцы надеялись на быстрый подход советских войск, но немецкие десантники захватили Лупковский и Дуклинский перевалы через Карпаты, и восставшие оказались отсечены от советских частей.

К тому времени была завершена Яссо-Кишиневская операция Красной Армии. Войска 2-го Украинского фронта получили возможность выйти на Венгерскую равнину с юго-востока и в дальнейшем действовать в обход Чехословакии с юга.

Таким образом, отпала необходимость нанесения фронтального удара с целью преодоления Карпат. Однако Словацкое вооружённое восстание изменило планы Верховного Главнокомандования. Началась Карпатско-Дуклинская операция, целью которой было оказание помощи восставшим силами 4-го и 1-го Украинских фронтов. И вновь на острие событий оказалась 38-я армия.

Вражеское командование из 20 дивизий, оборонявшихся в полосе 1-го Украинского фронта, сосредоточило против 38-й армии двенадцать – 7 пехотных, 3 танковых, одну горнострелковую, часть сил лыжно-егерской, а также ряд батальонов резерва главного командования. Иначе говоря, против 38-й армии противник имел около 60% всех своих сил и средств, действовавших против войск всего 1-го Украинского фронта.

Надо ли говорить, какая нагрузка выпала на долю артиллерии и боеприпасников, обслуживавших её, в ходе Карпатско-Дуклинской операции. Только за один месяц боёв на перевале 38-я армия израсходовала 2000 вагонов боеприпасов. И все они прошли, что называется, через глаза и руки моего отца и его товарищей по ратному делу. Причём действовать приходилось в условиях горной стеснённой местности, как, например, в долине реки Яселки. Боеприпасы подвозили сюда прямо с заводов и центральных баз огромными автоколоннами «студебеккеров», подчинённых Ставке Верховного Главного командования по единственному шоссе в долине на левом берегу Яселки, после прошедших дождей всё сметавшей на своём пути.

Организовать временные перевалочные летучки было практически негде: слева – река со встречным течением, справа – горы. Поэтому работа была организована почти без промежуточной перегрузки с автомашин СВГК на войсковые. Задача – быстро выстроить на обгон основной прибывшей колонны небольшие подколонны с необходимыми типами и количествами снарядов, мин, передать эти подколонны представителям полков и дивизий, ждавших свою долю неподалёку, чтобы они по известным им дорогам или бездорожью вели их в расположение своих батарей. Все же ненужные им боеприпасы выгружались на опушках дубовых рощ вблизи шоссе. Капитан Пётр Панченко выполнял роль главного регулировщика. Остальные начальники отделений как кузнечики прыгали-влезали из машин в машину, чтобы определить, что там находится. Если находили необходимое, выводили машину из общей колонны к той роще, где ожидали представители. Солдат не было, разгрузку производили шоферы машин.

В одну из таких коротких поездок отец попал под обстрел немецких орудий и танков. С высоты соседней горы им было неплохо видно, что происходит в долине. Наши штурмовики ИЛ-2 2-й воздушной армии подавляли врага, но иногда ему удавалось сделать несколько прицельных выстрелов. Воздушной волной от разорвавшегося танкового снаряда отца сбросило с подножки «студебеккера», и он, в бессознательном состоянии, оказался на пути машины, катящейся под уклон. Результат этого наезда в личном деле отца квалифицируется как «лёгкая контузия», хотя он потерял зрение и слух. Впрочем, могло быть и хуже. В течение месяца отец стал снова видеть и слышать, хотя последствия случившегося с ним на Дукельском перевале ощущал всю жизнь.

Так получилось, что в 1987 г. мне довелось побывать в тех местах. Дело было поздней осенью, деревья и кустарники густо чернели по сторонам дороги, которая поднималась серпантинном всё выше и выше. В одном месте на площадке, удобной для обозрения туристов, стояла немецкая военная техника, противостоявшая Красной Армии на Дукле в сентябре-ноябре 1944 г. Среди немецкого оружия бросился в глаза танк с характерным крестом на броне, и вдруг подумалось: «А не он ли сделал тот злополучный выстрел,

который чуть было не оборвал жизнь отца?» Всё очень может быть. И всё хорошо, что хорошо кончается.

На этом можно было бы завершить очерк о маленьком коллективе боеприпасников 38-й армии. Но что-то мне подсказывает: надо добавить хоть несколько слов о том, как сложились их судьбы в мирное время.

Через два месяца после Победы ПААС(б) № 31169 из Чехословакии перебазировался в г. Коломыю Ивано-Франковской области, где ещё долго орудовали бандеровцы, вынуждая и отца, и его сослуживцев спать с наганом под подушкой.

Но вскоре жизнь развела боевых друзей, уцелевших и сроднившихся в годы войны, по разным уголкам Союза. Первым покинул часть её первый командир – капитан Игорь Васильевич Терский, отозванный на преподавательскую работу ещё с Дукли. Прослужив ещё полтора-два десятка лет и побывав на Сахалине, дослужился он до подполковника и осел в Ленинграде, где и работал в профсоюзе химиков (взрывчатые вещества – это ведь тоже химия).

Оказался в Ленинграде и Николай Фёдорович Марков. Демобилизованного по собственному желанию, его в 1949 г. снова призвали в армию в связи с войной в Корее. Через долгих 30 лет он, уже окончательно, вышел на «гражданку» и работал в Политехническом институте в звании полковника на военной кафедре. Здесь же в 1998 г. вышла первая, а затем ещё три книги стихов Николая Фёдоровича под общим названием «Жизнь как один день», где он немало строк посвятил своим боевым друзьям.

Капитан Пётр Панченко ушёл из армии в 1947 г. На «гражданке» дослужился до должности одного из замов министра сельского строительства СССР и, конечно, осел в Москве – один из коллектива.

Борис Павлович Сурнин военной профессии не изменил. До 1951 г. сменил несколько гарнизонов в Западной Украине, затем – семилетняя «командировка» в Группу Советских Войск в Польше. Осел в далёкой от своей родной Калуги г. Ужгороде, где подполковником в 1973 г. вышел в отставку с должности командира в/ч 42704.

В 1974 г. старые боевые друзья встретились в г. Броды Львовской области на 30-летию своей войсковой части, которая к тому времени под № 63626 перешла в подчинение Прикарпатскому военному округу. Отец много рассказывал мне об этой поездке. Вскоре после той встречи он получил от кого-то из своих сослуживцев фотографию, где они запечатлены все вместе: много пережившие, счастливые оттого, что снова видят друг друга. Такими они и остались в моей памяти.

Кстати, о фотографиях. Среди привезённых отцом с войны, есть один особенно дорогой мне снимок. Всегда держу его в памяти, и когда в 2009 году, после долгого перерыва, ко мне вернулась Муза, в одном стихотворении я обратился к нему в своей первой книге. Вот оно:

ФОТОГРАФИЯ ИЗ АЛЬБОМА

В альбоме, что распух с годами,
Где взгляд, как ласточка, кружит,
Есть фотографии на память,
Которой каждый дорожит.

У всех она своя, но всё же
Не избежать одних примет:

Мы видим тех, кто был моложе,
И тех, которых вовсе нет.

Вот, позабыв о ночи сонной,
Улыбчивый сверх всяких мер,
Стоит худющий, как подсолнух,
В небрежной позе офицер.

При орденах, в погонах смятых,
С ремня свисает кобура.
И подпись уточняет дату:

«На правом берегу Днепра».

Через поля с табличкой «мины»,
Сквозь частокол плохих примет
Сюда, к столице Украины,
Он шёл, не помня сколько, лет.

Но разве здесь война кончалась?
Под гром орудий, вой и мат
Ему еще пройти осталось
До заграницы, до Карпат.

И здесь однажды, как героя,
Без долгих слёз и пересуд,
Его едва не похоронят
И чудом, мёртвого, спасут.

За то, что жив, из лазарета
Он брёл, не чувствуя вины.
...Он стал моим отцом, и это
Сильнее смерти и войны!

Владимир Сурнин, кандидат исторических
наук, доцент УжНУ

Василь Ловга,
син сім'ї розвідників

Слідами архівів через минуле

Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього

М. Рильський.

Цього року минає 70 літ відтоді, як з Московського аеродрому здійснювся військово-транспортний літак виробництва США «Дуглас» на борту з семи розвідниками інтернаціональної розвідгрупи «Закарпатці» на чолі з угорцем-антифашистом Ференцем Патакі, сформованої, підготовленої та десантованої в ніч на 19 серпня 1943 р. (Міністерством державної безпеки) на г. Менчул Хустського району в окупований фашистами край, для ведення розвідувальної роботи.

Час минає, та не йде у безвість пам'ять про війну, а болісним крилом зринає знов і знов. Матері й батьки багатьох загиблих героїв відійшли у потойбічний світ, так і не дізнавшись, де знайшли упокій їх сини і дочки, найчастіше поховані невідомо де і коли, без імен і прізвищ. Ось і дивляться сім десятиліть поспіль загиблі в небо, вірячи, що в мудрості живих вистачить снаги і часу, аби розкрити таїну їх смерті в ім'я Великої Перемоги. Тепер над розкриттям цієї таїни побиваються сини, доньки, онуки й правнуки загиблих, істину шукають наполегливо, бо пам'ять не вмирає, не повинна вмерти. Бо ж війна не закінчується, поки з почесними не похований останній солдат. До воскресіння нашої пам'яті маємо пізнати минуле, вшанувати героїв, бо тільки так пам'ять відновимо, минуле пізнаємо, історію дослідимо, совість пробудимо, полеглих вшануємо, могили впорядкуємо, віру воскресимо, традиції відновимо, народ свій прославимо.

І добре те, що ось уже сім десятиліть у пошуках істини хто по-юнацьки невтомно, хто по-старечому, з ціпком у руках, відкривають таємницю минулого. Вони поспішають, бо з кожним днем залишається менше й менше тих, хто зі зброєю в руках виборював нашу на всіх одну Велику Перемогу.

Віроломно порушивши договір про ненапад, у неділю 22 червня 1941 р. о 4-ій годині ранку фашистська Німеччина без оголошення війни несподівано напала на Радянський Союз. На її боці виступили Італія, Фінляндія, Румунія,

Угорщина та ряд інших держав-сателітів. На захист рідної землі піднялись усі народи СРСР, багатонаціональної країни, тому визвольна війна, яку вела Червона Армія, підпільники, партизани, стала Великою, Вітчизняною.

Збройним силам Червоної Армії довелося виконувати надважливі завдання – відбивати збройну навалу ударної сили світового імперіалізму в особі гітлерівської Німеччини та її союзників, визволити тимчасово окуповану загарбниками територію СРСР, допомогти народам Європи визволитися від фашистського іга.

Посильну й героїчну сторінку в цю боротьбу внесли і мешканці нашого краю, які вважали українців і росіян по той бік Карпат своїми кровними братами.

Велика Вітчизняна війна носила глибоко інтернаціональний характер, що саме забезпечувало широку і героїчну підтримку не тільки народами СРСР, а й усіма прогресивними силами світу.

Закарпатці як ніхто інший, за примхою долі, опинилися то під владою Угорщини, то Чехословаччини, то знов Угорщини, але вже фашистської.

У роки Другої світової війни в радянській розвідці активну участь брали як представники СРСР, так і громадяни окремих іноземних держав.

Найризикованішу, найнебезпечнішу для життя роботу виконували як розвідники-нелегали, так і розвідгрупи, сформовані з осіб різних національностей, які забезпечували фронти та військово командування СРСР необхідною і своєчасною інформацією про дислокацію військових формувань, їх озброєння, наміри... Ці важливі дані використовувалися при підготовці наступу радянських військ по розгрому ворога, вигнання його з окупованих територій не тільки СРСР, а й країн Європи.

Ференц Патакі, пізніше керівник розвідгрупи «Закарпатці», - в минулому австро-угорський офіцер, в 1915 році потрапив у полон до росіян генерала О. О. Брусилова в районі фортеці Перемишля. Знаходячись в Сибіру, в 1917 році, після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, активно включився в революційну боротьбу. Перше випробування на твердість характеру, духу став для Ф. Патакі полон у адмірала Колчака та «ешелон смерті», у якому він разом з іншими червоноармійцями був вивезений на розстріл у м. Читу.

Потім неочікувана, осліплена променями сонця, що ввірвалися в розкриті червоними партизанами двері теплушок, свобода, яка прийшла від недалекого шахтарського містечка Черемхово. Тут і отримав першу нагороду – іменну зброю – за активну участь у захопленні в полон Колчака та його міністрів, а головне – вдалося захопити «золотий ешелон» адмірала, в якому знаходились дорогоцінні метали, коштовності та валюта на 651 млн. в золотообрахунку. Відтак працював на різних посадах в НК (російська аббревіатура ЧК). Далі Москва, на різних відповідальних посадах, остання – начальник відділу боротьби з бандитизмом. Комісований з лав ВНК

(російська аббревіатура - всеросійська надзвичайна комісія) за станом здоров'я.

З нападом гітлерівської Німеччини на СРСР, а конкретно в грудні 1941 року, після неодноразових звернень, у яких підкреслював: «Вважаю своїм обов'язком перед Батьківщиною, незважаючи на звільнення мене з військової служби, безпосередньо брати участь у бойовій боротьбі проти німецького фашизму» наполегливість отримала позитивне рішення про направлення його в тил ворога для організації руху опору в Підкарпатській Русі, а після в Будапешт в складі керівника розвідгрупи. Йому дозволили безпосередній підбір та підготовку членів розвідгрупи. Керівництво Москви вважало за необхідне направити майбутніх розвідників в Підкарпатську Русь, а потім в Будапешт, щоб там підготувати відповідні умови й базу для ведення найширшої підпільної боротьби та збору розвідувальних даних, передачу їх в Москву для подальшого використання в наступі Червоної Армії по звільненню завойованих фашистами територій і народів Європи. Питання стояло конкретно: підбір майбутніх розвідників з числа вихідців із Підкарпаття. А їх, біженців із Підкарпатської Русі, у виправних таборах СРСР було тисячі.

Після тривалих і ретельних пошуків Ф. Патакі свій вибір по відборі майбутніх членів розвідгрупи зупинив на кандидатурах Михайла Дякуна, Івана Ловги, Степана Лизанця, братах Степана та Василя Чижмарях. Вказані особи в довоєнний період загартувались важкою працею на шахтах капіталістичних країн Європи, пройшли гарт в легіонах Іспанії, хорошу школу підпільної боротьби та вміння боротися за свої права.

Навчання та підготовка розвідників проходили при військовій частині 44388 Російської Федерації під керівництвом полковника В. О. Карпушина (досі його ім'я в пресі не називалося) з травня 1942 по серпень 1943 р., тобто більше року, що свідчить про серйозне ставлення керівництва розвідки до цієї операції.

Розвідгрупа під кодовою назвою «Закарпатці» була створена в складі командира Ференца Патакі (псевдонім «Ян»), заступника Степана Чижмаря («Шугай»), радиста Михайла Дякуна («Українець»), Степана Лизанця («Семінарист»), зв'язкових-кур'єрів Івана Ловги («Ноябрьський») та Василя Чижмаря («Гуцул»).

Перед вильотом із Москви в тил ворога до складу розвідгрупи приєднали військового розвідника чеха Вацлава Цемпера, він же Франтішек Поспішил, він же «Острій», «Андрій».

Центром було заплановано: після приземлення десантників в лісовій місцевості Карпат, легалізувавшись, проникнути: в Угорщину - «Ян», в Румунію -

«Ноябрьський», в Чехословаччину – «Андрій» для виконання поставлених їм особистих завдань. Інші розвідники мали діяти на території Підкарпатської Русі.

Відповідальна підготовка для роботи в умовах окупації і війни в тилу ворога та навчання проводилась на одній із підмосковних дач. Їх знайомили з вибуховими речовинами, стрільбі з усіх видів зброї, активному збору військової та політичної інформації, повідомлень по розташуванню живої сили, озброєнь та пересуванню військ на фронт, розвідуванню військових укріплень та споруд, як довідуватись про настрої солдатів і офіцерів угорської армії, діяльності владних структур, антирадянських організацій, збору матеріалів до характеристики політичних і військових діячів, по можливості вивчати їх лояльність і ставлення до Німеччини, розібратись в наявності опозиції та характеристики її керівників.

Особливе завдання розвідників полягало в організації формувань партизанських загонів і груп, прийомах роботи з народними масами, керівництвом ними і в необхідний час створення диверсійних груп.

Усім членам десантної групи в повсякденній роботі належало суворо дотримуватися правил таємності та конспірації.

«Ноябрьський», окремо від інших членів розвідгрупи, отримав від керівництва розвідгрупи з Москви індивідуальне завдання – переправити керівника розвідгрупи «Яна» з радистом до Будапешта, а «Андрія» - в Прагу.

Після приземлення на горі Менчул десантники, звільнившись від парашутів, зібралися у заданому місці, крім Вацлава Цемпера, парашут якого вітром віднесло далеко в бік, купол його зачепився за крону великого дерева, десантник повис над проваллям. Звільнившись від парашута, Цемпер впав, травмувавши обидві ноги. Після довгих пошуків товариші знайшли його та скинуті вантажні мішки з раціями, продовольством та одежею.

Група відправилася в безпечне місце, де постало питання про лікування «Андрія».

«Семінаристом» в Центр відправлена перша радіограма: «Приземлилися погано, скали, ліс. Усі зависли. «Андрій» з висоти 5 метрів упав, травмувавши ноги. Поправляється. Знаходиться в Копашневі. Ходить погано».

Частина десантованого на парашутах спорядження – мішків зі зброєю та одежею потрапила до рук угорської контррозвідки «Кемельгарітоосталь», яка і організувала облави в районі Менчула для пошуку десантників. Розвідникам довелося перейти на нелегальне становище в Копашневі, Нижньому Селищі, а згодом в Хусті, в родині Логойдів.

Перша конспіративна квартира десантників після приземлення була обрана у Василю Григи, яка мешкала в присілку Лункорі, що неподалік Нижнього Селища Хустського району, де розвідники прожили майже два місяці.

За короткий час з ними підтримували зв'язок місцеві жителі з числа українців, словаків, румунів, чехів, євреїв не тільки з робітників і селян, а й інтелігенції.

Так, коли розвідники володіли помічниками в угорських адміністративних закладах, військових гарнізонах, деяких тюрмах та почали володіти інформацією про дислокацію угорських військових частин, їхнім спорядженням, рухом потягів, економічним та політичним потенціалом в краї, настроєм населення, тоді Ф. Патакі вирішив переходити на іншу конспіративну квартиру в Севлюський округ, звідки готуватись до переходу в Будапешт на виконання основної частини завдання, поставленого Центром.

Ганна Василівна Логойда - єдиний живий свідок тих хустських подій, яку військово-гортіївський трибунал засудив до смертної кари, пізніше замінивши її довічним ув'язненням. Свого часу вона розповідала, як її батько став інвалідом війни, а замість пенсії та земельного наділу мав патент на володіння тютюновим кіоском «Графіка». В той час продаж тютюнових виробів був державною монополією і без патента торгівля ним заборонялася.

Брат Ганни – Гаврило влаштувався писарем у нотаря (зав. канцелярією при старості, але останньому не підпорядковувався і на відміну від нього мав печатку, якою скріплював документи, які видавались). Інший брат – Юрій вступив на теологічний факультет Будапештського університету, завдяки чому мав відстрочку від призову в угорську армію та допоміг батькові повернути від влади тютюновий кіоск.

Сім'я Логойдів підтримувала тісні дружні зв'язки з сім'єю Сірків. Від них і стало відомо Логойдам про існування десантників, і вони погодилися на переховування «Андрія» в себе вдома, так як в місті Хусті зручніше було лікувати хворого. Тютюновий кіоск був ідеальним конспіративним пунктом, бо, приходячи отримати товар, легко можна було передати необхідну інформацію разом з карточкою на сигарети та грошима, отримати необхідну інформацію та завдання.

Вагомий вклад у діяльність розвідгрупи внесла сім'я Сірків з Хуста. Марія Сірко, хресна мама автора, навчаючись у Празі, в 1935 р. познайомилася з Вацлавом Цемпером, який після навчання в вищій технічній школі лісового господарства проходив практику в Буштинській та Рахівській дирекціях державних лісів Підкарпатської Русі.

Микола Сокач, навчаючись в Будапештському університеті, у 1941 р. з другого курсу навчання був мобілізований до гортіївської армії.

Марія Сірко була однокласницею Миколи, з яким свого часу товаришувала, відкрила йому свою таємницю про існування розвідників.

Нові колеги Сокача скоро звикли не лише до нього, але й до стрункої чорноокої дівчини з Хуста, яка часто приїздила до восьмого кошицького відділу жандармерії, де він проходив військову службу.

Микола Сокач і запропонував та допоміг влаштувати молодшу сестру Марії Сірко – Ганну в секретний відділ гарнізонної Хустської пошти.

Ганна Сірко розкривала всю вхідну кореспонденцію, зміст секретних пакетів передавала сестрі Марії, яка ночами перечитувала і все необхідне й цікаве перефотографовувалось та передавалось розвідникам. Саме так їм став відомий страхотливий злочин, який готувався фашистами. Гітлерівське командування вважало за потрібне знищити всіх жителів сіл, що межували з будівництвом «лінії Арпада» - фашисти не хотіли залишати за собою ніяких слідів. Ця жорстка акція ворога була зірвана радянськими розвідниками з групи «Закарпатці».

Так, коли начальник табору капітан жандармерії Імре-Ференц Кіш одержав секретне розпорядження негайно знищити весь табір людей без пострілу, воно побувало у руках Марії Сірко.

Оборонна «лінія Арпада» у рамках Східно-Карпатської військової операції простягнулася на 600 км - на Заході від Дуклі до Яблунецького перевалу на Сході, будівництво якої вела армійська група генерала Хейнріці у складі 1-ої німецької танкової армії піхотної дивізії, 1-ої угорської армії і котрим протистояли війська Першого та Четвертого Українських фронтів. На обороні «лінії Арпада» в межах Четвертого Українського фронту було побудовано 99 опорних пунктів, 759 дотів, 394 дзоти, 439 вогневих точок, 400 км траншей та стрілецьких окопів, 135 протитанкових надобвів.

Під час Східно-Карпатської військової операції Червона Армія прорвала укріплення, скориставшись обхідним маневром через Свидовецький хребет, де оборонці втратили до двох третин особового складу, були змушені відступити із зайнятих позицій, що і стало результатом розвідувальної роботи розвідників.

Приходячи на пошту в справах, старший писар саперної частини, яка дислокувалась в с. Крива під Хустом, познайомився з М. Сірко і став з нею підтримувати дружні зв'язки, після чого до Марії потрапили матеріали схеми оборонної «лінії Арпада».

Оцінивши ці важливі матеріали, Ф. Патакі сказав: якщо б тільки це було результатом десантування розвідників у тил ворога, то ми і тоді були б задоволені.

Із вивчених архівних матеріалів та розповідей батьків можу зробити висновок, що основне завдання керівника групи Ф. Патакі полягало в тому, щоб після вивчення дійсної ситуації в тилу ворога на місцях Підкарпатської Русі, перебратися до Будапешту, де свою розвідувальну діяльність будувати в плані пошуку впливових військових та політичних діячів, яких схилити до думки про вихід Угорщини з війни як союзниці Німеччини. Керівником групи розвідки в Москві був передбачений варіант: у випадку провалу Ф. Патакі мав бути обміняний на полонених вищих угорських офіцерів, що перебувають у військових таборах СРСР.

Вагомий вклад у діяльність розвідгрупи внесли помічники з с. Фогорош (нині Зубівка Мукачівського району) Василь Жупан, Іван Горват, Василь Рейті та Василь Чорій. Молодий В. Жупан свого часу працював вчителем у с. Н. Селище, де і познайомився з розвідниками, які після бесіди з ним повністю йому довірилися. З того часу В. Жупан став збирати розвіддані про пересування на Схід через Мукачево, Сваляву ворожих ешелонів, завантажених озброєнням. Він залучив до роботи по збору відомостей військового характеру залізничників Івана Горвата, Василя Рейті, Василя Чорія, Юрія Сабова. Ю. Сабов та І. Горват супроводжували ешелони. Василь Чорій був вантажником, часто доставляв офіцерам валізи та знаючи угорську мову, уважно прислухався до розмов офіцерів, які вони вели між собою. Уже будучи залученими до підпільної роботи, одного разу супроводжували ворожий ешелон з 55-ма танками та 4-ма вагонами з боєприпасами. Коли доїхали до Волового, там зустрілися з підпільником Павлом Буцком. З ним і порадилися, як скинути ешелон з танками з рейок. І на найвищій точці перевалу в Карпатах на ходу відчепили платформи з танками, і ті згуркотили в провалля.

«Кемельгарітоосталь» (відділ угорської контррозвідки) вже знав про десантування парашутистів на території Підкарпатської Русі, що вимагало вкрай великої обережності розвідників, високого рівня конспірації та постійного контролю за своїми діями.

Закарпатці, скуштувавши усіх принад від фашистської влади, здебільшого були настроєні вороже щодо окупантів. Населення Севлюша, із числа простих людей, інтелігенції різних національностей, добровільно допомагало розвідникам. Патріоти були готові виконувати найрізноманітніші завдання по визволенню свого краю від фашистської навали та перемоги над ворогом.

Після нетривалої акліматизації в Копашневі та с. Н. Селищі, уже 27 серпня 1943 року командир групи Ф. Патакі направив мого батька Івана Ловгу в с. Чорнотисово Севлюського округу для підбору для себе та радиста конспіративних помешкань, встановлення надійних зв'язків, виготовлення діючих документів, які б засвідчували особу як постійного місцевого мешканця в окупованому фашистами краї, більш детального вивчення дійсної ситуації розвідувальної діяльності, умов та обставин в регіоні, з послідуочим доправленням до Будапешту для легалізації та виконання основної частини завдання, поставленого Центром.

У Чорнотисові батько таємно зустрівся з мамою, дідом, своїми братами Василем та Юрієм і після проведеної роз'яснювальної роботи з ними розповів про мету свого перебування на окупованій території. Після цього всі без вагань включилися до підпільної боротьби проти фашизму. Хоча й добре знали про можливий смертельний ризик для життя.

Згодом батько встановив зв'язки та домовленість на подальшу співпрацю по збору необхідної інформації для десантників із Петром Романом, Василем Ірхою, Самуїлом Вайсом, через яких наладив зв'язки з жителями села

Теково, зокрема батьком та 17-річним сином Юліями Уйфолуші. Зі старшим Уйфолуші домовилися про підбір конспіративної квартири для керівника групи розвідників з радистом, яка була надана мешканцем села Теково Антоном Параскою

Батько зайнявся виготовленням легальних документів, які б засвідчували особу Ф. Патакі та радиста М. Дякуна на окупованій фашистами території.

Декількома днями пізніше місце для зберігання радіопередавача виділив у своєму будинку в Севлюші лікар Євген Лейзман.

Із мешканців міста в групу було залучено Олену Гандеру, Михайла Гичку, його сина Івана, Євгена Лейзмана, Мора Форкоша, його дружину Сирену, Мора Шварца.

При допомозі Уйфолуші та моєї мами було здійснено перехід Ф. Патакі з радистом із Хуста до Текова. Сюди, на конспіративну квартиру Ф. Патакі, була сконцентрована розвідувальна інформація по переміщенню ворожих військ не тільки з районів Підкарпатської Русі, але й із Румунії. Збором її зайнялися Петро Роман, Юлій Уйфолуші зі своїм сином та Іван Гичка.

Виготовленням документів, які б засвідчували особу Ф. Патакі та М. Дякуна як громадянина Угорщини, зайнявся Василь Шаркань - нотар Веряцького нотаріального уряду. Він же виготовив та допоміг отримати нове посвідчення для Ф. Патакі та радиста.

В таємниці від інших членів десанту, як і було передбачено планом-завданням Центру, Патакі та Дякун виїхали в Севлюський округ для підготовки та виконання найважливішого завдання.

Після прибуття в Севлюський округ, Патакі та Дякун якийсь час мешкали на конспіративній квартирі в с. Текові у Антона Параски, потім були поселені у Михайла Гички, який проживав у районі «Теплиці» (м. Севлюш).

Хазяїн в подальшому був зв'язковим між Тековим та Хустом.

Деякий час Патакі з радистом знаходився в помешканні Пала Мезеї у с.

Вилоку Севлюського округу, звідки вони добиралися в Севлюш в будинок О. Гандери. З ванної кімнати її будинку у нічну пору велися радіопередачі – цінна інформація поступала в Москву.

Восени 1943 р. в помешканні Михайла Батина із с. Хижа Севлюського округу тимчасово переховувався Ф. Патакі та радист М. Дякун, а сам хазяїн постачав розвідників військовою інформацією.

Молода патріотка Севлюша Олена Гандера була особистим зв'язковим командира розвідників, по завданню якого їздила до Хуста та Будапешту.

З початку жовтня 1943 р. «Ян» (Ф. Патакі) ніякого зв'язку з Центром не підтримував: у батареях для радіостанції закінчилось живлення.

Між «Яном» та «Ноябрьським» зв'язок підтримувався через зв'язкових та поштові канали.

Передача інформації на Велику Землю давалась важко, із-за знеструмлення батареї радіостанції. Як згадував батько, він через надійних людей встановив конспіративний зв'язок з охоронцями Вилоцького залізничного мосту, де для його освітлення використовувались акумулятори, що і було використано для передачі радіограм.

Напередодні відправки керівника та радиста до Будапешту моїм батьком було замовлено у місцевого кравця Мора Шварца пошиття за знятою Уйфолушієм міркою двох костюмів для Патакі та радиста.

Щоб не привертати до себе зайвої уваги контррозвідки, керівнику групи батьком було запропоновано поголити бороду, бо так Патакі більше походив на інтелігента. У Будапешті людина з бородою була великою рідкістю. Переважно бороди носили євреї, і людина з бородою у фашистській державі привертала до себе особливу увагу. Це і було ним зроблено.

В пам'яті батька залишився хвилюючий епізод. Купуючи свіжу пресу біля газетного кіоску, Патакі і Дякун у нових костюмах, пошитих без їх участі та навіть примірки, які щойно вчора були віддані замовнику, зустрілися з кравцем М. Шварцом. Останньому хотілося спитати клієнтів, чи добре виконана його робота. Не знати, чим би це могло закінчитися, якби кравця не попередив про цю недоречність батько, що супроводжував товаришів на деякій відстані.

До початку 1944 р. загін розвідників нараховував більше двох сотень помічників, організовану розгалужену мережу підпільників, що об'єднувало багато населених пунктів Хустського, Севлюського, Мукачівського округів, міст Кошіце та Будапешт.

Через ст. Королево в супроводі Ю. Уйфолуші та його сина, Олени Гандери, за допомогою батька, Патакі-Поповича та Дякуна доправлено до Будапешту в помешкання Йозефа Сукича в районі Сілашлігет. Це був старий знайомий Дякуна, з яким той раніше служив у армії.

Ціленаправлена робота розвідників у населених пунктах Хустщини, Севлющини, Мукачівщини та Будапешту проводилась майже півроку. Угорська контррозвідка «Кемельгарітоосталь», слідчі жандармерії та агенти вже володіли багатьма даними про таємну діяльність розвідників від дня десантування їх на Підкарпатті.

Так, в с. Драгово 16 лютого 1944 р. було застрелено жителя с. Копашнево Михайла Юску.

Смертельний постріл вчинила цивільна особа, як пізніше стало відомо, - Василь Чижмар, нібито в помсту Юсці за вчинений донос жандармерії на нього як воїна-інтернаціоналіста, що брав участь у військових операціях в Іспанії, а згодом угорського вояка Дьордя Варги, який виганяв населення с. Н. Селище на лісорозробки по заготівлі деревини для угорської армії.

Після несанкціонованих розправ над фашистськими посібниками нависла велика небезпека над десантниками, для випередження якої потрібно було

негайно евакуювати недовилікованого В. Цемпера та терміново змінити місце його перебування (Хуст, сім'я Логойдів).

Про це свідчить текст радіограми, відправленої 21 лютого 1944 р. в Москву: «Групі загрожує небезпека, - передав «Шугай», - Василь нам не підкоряється, ми навіть не знаємо його завдання, що він повинен був працювати з Федором. До цього часу жодної користі. Тепер ми його залишили і пішли разом з братом Петром».

Контррозвідка більш чіткими, спрямованими діями посилила заходи боротьби проти розвідників, зокрема, задіяли зрадників (Дюлу Кошеля). В окремих випадках це приводило до успіху.

Підлу роль в цьому зіграв Косей, який усно та письмово повідомляв угорську контррозвідку про членів та помічників розвідгрупи.

В одному із вироків, винесених військовим трибуналом угорського королівського генштабу в Мараморошсегеті від 28.04.1944 р. довідуємось, що Косей, крім офіційної заяви угорській владі, намагався передати партизанів у руки жандармів та всіляко прагнув повідомити про їх наявність. Іван Рац, гімназист Хустської гімназії, точно вказав, де збираються десантники в Хусті (вул. Глибока, 22, сім'я Логойдів).

Та коли в ніч на 27 лютого 1944 року Степан Чижмар та Степан Лизанець зайшли в будинок Логойдів, щоб вивести до Мукачева Цемпера, угорська контррозвідка вже мала план по їх захопленню.

В нерівному бою загинули 6 чоловік, в тому числі і троє розвідників.

Найактивнішу участь у організації затримання патріотів, серед яких героїчно загинули: Степан Чижмар, Степан Лизанець та Вацлав Цемпер, брав відомий фашистський садист Степан Ільчик, який у повоєнний період був покараний тюремним ув'язненням. Єдиним його успіхом став арешт В. Чижмаря через декілька днів після кривавої розправи в Хусті.

Після трагічних хустських подій, які сколихнули не тільки Підкарпатську Русь, а й Угорщину, почалися масові арешти помічників розвідгрупи. Становище ускладнювалося непередбачуваними подіями, коли в березні 1944 року розпочалася масова окупація Угорщини гітлерівцями. Проводились масові арешти прогресивних діячів, усіх тих, хто був неблагонадійними, по заздалегідь складеним спискам. Почергово було заарештовано М. Дякуна, його хазяїв по місцю мешкання – Бубана-старшого, Сукича та Патакі. В останній день Ф. Патакі та Бубан Янош планували втекти до югославських партизанів, але спізнилися на декілька годин.

15 березня 1944 року «Ян» (Патакі) в останньому листі писав, «...щоб «Ноябрьський» (Ловга) приступив до організації партизанських загонів» (архів).

Залишаючись в Севлюші, батько разом з підпільником Лайощом Палом, що мешкав тоді в районі міста Гальмін (Румунія), наладив конспіративну роботу по збиранню інформації військового характеру, озброєння, пересування

ворожих військ через вузлові станції Королево, Чоп, Сигет, про політичний та морально-психологічний стан особового складу фашистських військ, передавав це своїй помічниці Юлії Ловзі, яка в свою чергу через Олену Гандеру та Юлія Уйфолуші переправляли ці дані командирів в Будапешт.

В ніч на 4 квітня 1944 року в Чорнотисові у своєму помешканні під час чергової таємної операції угорської поліції «Кемельгарітоосталь» групою, очолюваною відомим садистом С. Ільчиком, була заарештована і моя мама. Також були заарештовані два брати батька – Василь та Юрій, а також Янош Форкош. На світанку всіх привезли в село Теково, де приєднали й інших заарештованих, потім до Севлюша, а звідти на закритій автомашині вивезли в тюрму Мараморошсигета.

У в'язниці, коли мама побачила Ф. Патакі та М. Дякуна, тоді зрозуміла, що в розвідувальній групі стався провал.

Цікавий випадок трапився, як пригадувала мама, перебуваючи у в'язниці Мараморошсигета, де вона була вимушена, як жінка, прибирати комендатуру. Одного разу на стіні кабінету побачила не зашторену карту, де на фоні території Підкарпатської Русі було вмонтовано шість прапорців зеленого кольору з прізвищами заарештованих та загиблих розвідників, а в центрі прапорець червоного кольору з прізвищем батька. Так вона дізналась, що він на волі.

6 квітня 1944 року, повернувшись із чергового завдання з міста Гальміна (Румунія) в Чорнотисово, батько довідався про арешт мами і негайно прийняв рішення лісовими масивами перебраться в Довге, по місцю свого народження, на виконання поставленого завдання «Яном» - приступити до організації партизанської групи, яка згодом переросла в загін з 29 бійців.

В квітні-червні 1944 року в Мараморошсигеті проходив судовий процес – засідання військового трибуналу генерального штабу угорсько-королівської армії. За його вироками 33 патріотів було засуджено до страти, з них 27 розстріляно, інших засуджено на довічне ув'язнення.

17 червня 1944 року приречених на страту привезли в рідні місця, де її і виконали.

Так, в Чорнотисові, у центрі села розстріляли П. Романа, В. Ірху, С. Вайса, у Текові – батька і сина Юліїв Уйфолуші, Менделя Вайса, Антона Параску, Михайла Панька, у Севлюші, біля стіни колишньої учительської семінарії для дівчат, а потім взуттєвої фабрики – Олену Гандеру, Михайла Гичку, Мора та Сирену Форкошів, Євгена Лебовича, Євгена Лейзмана, Мора Шварца.

Михайлові Батину із с. Хижа та Михайлові Борто вищу міру покарання виконали під Замковою горою в Хусті.

Не ясно, чим керувались кати, розстрілявши двох останніх тут, а не за місцем їх народження.

В нерівному бою з фашистськими окупантами загинула майже вся розвідувальна група. Чимало підпільників страчено, дивом вдалося

уникнути арешту одному із десантників – моєму батькові. Об'єднавшись із частиною партизанського загону імені Ватутіна на початку вересня 1944 року, продовжив боротися з ворогом в населених пунктах Іршавщини та Міжгірщини.

Кінець війни зустрів у горах Міжгірщини, де при зустрічі з командуючим 4-им Українським фронтом генералом Петровим вручив йому трофейний легковий автомобіль «Вілліс».

Коли в м. Шопронь (Угорщина) було створено музей імені Ф. Патакі, де 4 жовтня 1944 року відважного інтернаціоналіста-розвідника страчено, угорські антифашисти весь час розшукували Раїсу Попову, але все ускладнювалось тим, що в партизанському загоні імені Ватутіна вона називалася як Шевцова (конспіративне ім'я), коли потрапила до рук фашистів. Раїсі Поповій восени 44-го року в Ужгородській в'язниці зачитано смертний вирок разом із Ф. Патакі.

Після в'яснення та уточнення її як особи, Раїсу Митрофанівну запрошено до Будапешту. В угорському уряді відбулася хвилююча зустріч з колишнім тюремним лікарем Яношом Куруцом, завдячуючи турботі якого Раїса залишилася живою. Тоді ж вона зустрілася і з колишнім бійцем-перекладачем загону Степаном Ковачем. Виявляється, що після закінчення війни С. Ковач переїхав на постійне місце проживання в Угорщину, навчався в Московській військовій академії, згодом служив на різних посадах вищого складу угорської армії, остання - начальник генерального штабу в званні генерала.

Раїса Попова в повоєнний період неодноразово приїздила у Виноградів до моїх батьків, спілкувалася з мамою як із співкамерницею по в'язниці у Мараморошігеті.

Коли готувалась перша конференція Комуністичної партії Закарпаття, що відбулася 19 листопада 1944 року, мій батько став її делегатом, а на самій конференції – членом ЦК Компартії Закарпатської України (в числі 24 делегатів), а 26 листопада був делегатом Першого з'їзду Народних комітетів і голосував за Маніфест про возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною, який схвалило майже все доросле населення.

В 1965 році з нагоди 20-річчя Перемоги над фашизмом була прийнята постанова з клопотанням про державні нагороди членів та помічників розвідгрупи Ф. Патакі, в зв'язку з чим представлено і нагороджено 38 чоловік медаллю «За відвагу», 22-х медаллю «За бойові заслуги», із них 25 чоловік помертньо, в тому числі і керівник групи. Крім того, Ф. Патакі нагороджений орденом Червоного прапора.

У серпні 1990 року опубліковано Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про поновлення прав всіх жертв політичних репресій 20-50-их років, засуджених під час масових репресій, які не сумісні з нормами цивілізації», а потім Верховна Рада УРСР ухвалила Закон «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», які були репресовані за надуманими «справами» і

засуджені так званими «трійками» та особливими нарадами, і підлягають реабілітації.

Радий, що в цьому благородному процесі є і частка моєї праці.

Тоді, на початку 90-х років, значну роботу по реабілітації незаконно засуджених наших земляків провели працівники Служби безпеки в Закарпатській області, облпрокуратури та облсуду.

Цією реабілітацією Закарпатське управління КДБ займалося з 1953 року.

Проте на початку 60-х років цей процес з невідомих причин дещо уповільнювався і перегляд справ вівся лише за особистими заявами репресованих осіб або їх родичів. Тому й міркую: чи не унікальний дарунок долі випав мені, синові втікача від фашистського режиму, на початку 90-их за наказом керівництва УКДБ області перевести архівні справи на осіб із числа уродженців Іршавського району, які в свій час з тих чи інших причин нелегально перетнули кордон України з СРСР, де потрапили за ґрати та понесли незаконне покарання в таборах ГУЛАГу. При розгляді та вивченні майже 300 архівних справ, одна з яких була на мого батька і до цього часу знаходилась на зберіганні в архівному підрозділі УКДБ СРСР м. Іваново Російської Федерації, потрапила до мене на вивчення та подальше направлення матеріалів на його реабілітацію тоді, коли батько ще був живий.

Угорське телебачення відзняло документальний кінофільм про життя угорського та радянського розвідника Ф. Патакі, створення якого підказав документальний роман «Уповноважений», який побачив світ в Угорщині у 1983 році. Зйомки зроблено в Шопроні, де страчено відважного розвідника. Після Закарпаття робота над стрічкою продовжилася в Москві, потім у Красноярську, адже життя героя тісно пов'язане з цими місцями.

Ні, не трагічним фіналом закінчилась діяльність розвідгрупи «Закарпатці».

Відважні розвідники-інтернаціоналісти групи «Закарпатці» Ф. Патакі, М. Дякун, І. Ловга, С. Лизанець, В. Цемпер, Степан та Василь Чижмарі посіяли зерна боротьби з фашистськими загарбниками, які дали буйні сходи, привівши до розгортання партизанської боротьби з окупантами. Не пішли у безвість героїчні справи ні розвідників, ні їх помічників.

Добре те, що після визволення Закарпаття на священних могилах полеглих у боротьбі з ворогом патріотів з Хуста, Мукачева, Виноградова, Чорнотисова, Текова у населених пунктах, зокрема в Шопроні, встановлені величні пам'ятники і на них часто можна бачити квіти нашої невмирущої пам'яті. І поки так є, поки ми не тільки в святкові дні вшанування визволителів приходимо до обелісків, - борцям за волю судилося безсмертя.

На фото:

1. - Члени розвідгрупи «Закарпатці» зв'язківець Михайло Роман, розвідник Іван Іванович Ловга, зв'язківець Юлія Іванівна Ловга та Герой Радянського Союзу генерал-майор Микола Іванович Кухаренко, зліва направо, біля пам'ятного знаку на місці приземлення десанту на горі Менчул Хустського району в районі с. Драгово. 1984-1985 –ті р.р.

2. – Члени розвідгрупи «Закарпатці» зв'язківець Юлія Іванівна Ловга, її син Володимир, який народився в 1944 році в тюрмі м. Мараморош- Сігет, зв'язківець Ференце Воллович, розвідник Іван Іванович Ловга, зліва направо, біля пам'ятника розстріляним партизанам. Виноградово. 80 – ті р.р.

НАД МЕНЧУЛОМ

70 років тому десантувалася інтернаціональна розвідгрупа Ференца Патакі

У ніч на 19 серпня 1943 року на горі Менчул, що на Хустищині, десантувалася розвідгрупа Ференца Патакі, або як її ще називали «Закарпатці». Про завдання розвідгрупи, долі її учасників, про справжню дружбу та зраду говоримо із очевидцем історичних подій полковником органів державної безпеки у відставці Іваном Чижмарем та дослідником, автором видання «Десант над Менчулом» Василем Ловгою.

«Під час висадки Вацлав Цемпер зламав ноги»

- Група була підготовлена Першим управлінням НКДБ СРСР. До її складу входило 7 осіб – угорець Ференц Патакі, закарпатці Степан Чижмар та його рідний брат Василь, Іван Ловга, Михайло Дякун,

Степан Лизанець та чех Вацлав Цемпер. Мій батько, Степан Чижмар, був заступником Ференца Патакі, – починає розмову Іван Чижмар. – Під час висадки групи Вацлав Цемпер поламав ноги. Але і мови не було, аби полишити товариша напризволяще, – наголошує співрозмовник.

У розвідку пішов Степан Чижмар, який добре орієнтувався у цій місцевості. Зустрів перехожого, Івана Литку, розпитав, хто він і звідки й домовився, аби місцевий житель допоміг травмованому. Іван Литка із села Забродь погодився і невдовзі разом із братами Микулиними облаштували для чеха тимчасову землянку. Там Вацлава і доглядали, як могли.

Центру учасники групи відрепортували про невідале приземлення «Андрія» (кодове ім'я Цемпера). Крім травмування товариша, групу спіткала ще одна невдача: вітер відніс парашутні мішки із раціями, запчастинами до них, боєприпасами та іншими речами розвідників до присілка Драгова. Відтак «знахідка» потрапила до рук жандармів.

Угорська контррозвідка влаштувала облаву поблизу місця висадки десанту. Розвідникам вдалося непомітно вибратися із оточення. Спочатку учасники групи таємно перебралися в село Копашнево – до брата Степана Чижмара – Петра, який допоміг розвідникам отримати документи на підставних осіб, встановлював контакти із добровільними помічниками тощо. Незабаром група перейшла до Нижнього Селища, а звідти перебралася до Хуста.

«Угорська контррозвідка фіксувала всю азбуку Морзе, однак розшифрувати повідомлень не могла»

Першу конспіративну квартиру розвідники облаштували у Василя Григи, яка мешкала в присілку Лункорі неподалік Нижнього Селища. Тут десантники працювали майже два місяці.

Група мала збирати військову та політичну інформацію, зокрема, про розміщення та передислокацію військ, озброєння та живої сили на фронт, про військові об'єкти та споруди, інформувати Центр про загальний економічний стан Угорщини та Закарпаття, діяльність владних структур, характеристики політичних діячів тощо, – словом, добувати розвідувальну інформацію, – підсумовує Іван Степанович. За словами полковника у відставці, окремо Центр ставив ще одне не менш відповідальне завдання. Розвідники мали дізнатися про наявність підпільних організацій та партизанських формувань, з якими слід було налагодити зв'язок і створити диверсійні групи.

На початку жовтня, – пригадує Іван Чижмар, – Ференц Патакі зі своїм радистом Михайлом Дякуном перебрався до Виноградівського району, а звідти дістався до Будапешта – для виконання поставлених завдань.

Інші учасники групи залишилися в Закарпатті під керівництвом мого батька, – продовжує Іван Чижмар. Розвідники встановили зв'язки із тими місцевими мешканцями, яких призвали на службу до угорської армії.

Зокрема, від старшого лейтенанта Михайла Поповича отримували цінну інформацію про розміщення та передислокацію військ, бойової техніки, про настрої солдат та офіцерів. Всі ці відомості Михайло Попович передавав Степану Чижмарю через помічника головного судді Хустського району Йосипа Луканича, – каже Іван Чижмар. За його словами, розвідники встановили зв'язок і з Миколою Сокачем – перекладачем штабу 8 корпусу, що дислокувався в Кошіце. Від Сокача дізнавалися про пересування живої сили, озброєння тощо, а найголовніше – про будівництво оборонної лінії Арпада. Допомагали групі й брати Сірки, які служили в армійських штабах.

Політичну інформацію розвідники отримували від закарпатських студентів, які навчалися в угорських вишах, зокрема, Віктора Ороса, Дмитра Вакарова, Івана Вейконя, Івана Логая, Олександра Заяця, Василя Гвоздяка, Гаврила і Георгія Логойдів та інших, – пригадує Іван Степанович.

В Хусті на пошті з секретною інформацією працювала сестра братів Сірків – Ганна. Тож таємні відомості стосовно зведення лінії Арпада дізнавалися десантники і через неї. Передавати інформацію розвідникам Ганні допомагала її сестра Марія.

Сірки дружили з родиною Логойдів. Так, розвідники в Хусті по вулиці Глибока, 22, де мешкали Логойди, влаштували конспіративну квартиру. Сюди ж перевезли і Вацлава Цемпера, якого у місті швидше можна було вилікувати.

Відтак, за словами полковника у відставці, розвідникам допомагали цілі сім'ї, зокрема, Попадинці, Гук, Гамбурів, Довганичів, Стеці, Григи, Оросів, Сірків, Логойдів, Дякунів, Луканичів, Уйфалуші, Параски, Паньки, Гандери, Вашів, Гичків, Лебовичів, Шварців, Лейзманови, Форкоші, Ловги та багато інші.

- Хоч було мені тоді всього 13 літ, я був у групі зв'язковим. Виконував спеціальні доручення. На хлопчиська найменше звертають увагу, – пояснює Іван Чижмар. – Передавав інформацію. Батько готував мені невеличкі згортки у вигляді кульок. Наказував, мовляв, якщо мене впіймають жандарми, то слід одразу ж проковтнути кульки і як би мене не били, допитуючи що проковтнув і чому, казати, що проковтнув, бо там написав погані слова, – пригадує колишній зв'язковий. – Коли тренувався проковтувати кульки, спочатку мене нудило, а потім звик (*сміється – Авт.*).

Згадує: група надіслала Центрові близько 170 радіограм.

Кожен вихід в ефір під час передачі радіограм пеленгувала угорська контррозвідка. Угорці фіксували всю азбуку Морзе, – веде мову співрозмовник, – однак розшифрувати повідомлень не могли.

«Тільки-но відпустили «відвідувача» – будинок оточили угорці. Керівник спецгрупи Гіді та двоє детективів вдерлися у кухню. Почалася перестрілка»

Розвідникам вдалося попрацювати на Закарпатті близько півроку. У групи була дуже розгалужена мережа добровільних помічників. Оскільки, крім суто розвідувальної діяльності, десантники мали розширити коло своїх зв'язків, віднайти готових у певний час виступити проти тодішнього угорського ладу.

- Не всі з добровільних помічників дотримувалися конспірації, – розповідає про викриття розвідників Іван Чижмар. – Помилки припустився і мій дядько, Василь Чижмар. Був дуже емоційним. Дізнався про одного зрадника, не витримав – убив його. А якось застрелив єфрейтора угорської армії, який силою виганяв людей на вирубку лісу.

Почалися масові арешти. Степан Чижмар планував перевезти Вацлава Цемпера в інший район та забезпечити сім'ю Логойдів. Однак розвідники не встигли втілити задумане.

- У ніч на 27 лютого 1944 року мій батько та Степан Лизанець зайшли на конспіративну квартиру до Ганни Логойди. Там же знаходився і Вацлав Цемпер, який вже міг самостійно робити кілька кроків. На той момент за будинком тривалий час слідкувала угорська контррозвідка, – каже Іван Чижмар. – На конспіративну квартиру заходить один із добровільних помічників (сюди можна було потрапити тільки за спеціальним викликом), – уточнює співрозмовник. – Каже, нібито прийшов попередити про масові арешти. Батько відповідає, що знає про це, й сказав, що підозрює цього помічника у зраді. Навіть хотів його застрелити, але Вацлав Цемпер відмовив Степана Чижмаря, мовляв, точних доказів зради нема.
- Тільки-но відпустили «відвідувача» – будинок оточили угорці, – продовжує Іван Степанович. – Керівник спецгрупи Гіді та двоє детективів вдерлися у кухню. Почалася перестрілка. Батько поранив Гіді. Проте перевага була на боці жандармів. Вони закидали будинок димовими гранатами.

Ганні та Марії Логойда, їхній матері вдалося вибігти у двір через кухню, де їх і схопили угорці. Заарештували і Гаврила Логойду, який теж вижив.

Опісля штурму були знайдені тіла Степана Чижмаря, Степана Лизанця, Вацлава Цемпера, Георгія Логойди, Олени Логойди та їхньої бабусі, – констатує полковник у відставці.

За словами Івана Чижмаря, угорська контррозвідка ув'язнила близько 300 підпільників, які допомагали розвідникам, зокрема, у Копашневі, Нижньому Селищі, Золотареві, Драгові, Зубівці, Чорнотисові, Текові, а також у Мукачеві, Хусті та Виноградові. Всіх затриманих, каже Іван Степанович, піддавали тортурам. Ув'язнених⁴ також переправляли в німецькі концтабори Дахау, Натцвейлер, Даутмерген, Шемберг, Шерцінген та інші. Звідти додому повернулися одиниці...

Розмірковуючи над подією, що трапилася на конспіративній квартирі у Логойдів тієї ночі, Іван Чижмар припускає, що той «помічник» (*його прізвища не називає – Авт.*) зайшов, аби упевнитися, що тут дійсно зібралися розвідники. Каже, ще й після того його угорська контррозвідка використовувала як камерного агента – під прикриттям прибирання у тюремних камерах він під'юджував ув'язнених земляків на зраду, мовляв, зізнайся як усе було, бо інші нібито вже все сказали.

«Ференца Патакі викрили через...валізу»

Окремо Іван Чижмар розказує про Ференца Патакі, якого разом із Михайлом Дякуном, Ласло Ловасом, Яношем Бубаном, Йосипом Сукичем, його батьком Яношем, Ласло Сабо у березні 1944 року викрили у Будапешті. За словами Івана Степановича, сталося це через прикрий випадок. Якось Михайло Дякун, радист Ференца Патакі, ніс у валізі рацію із Кішпешта в Будапешт. Там була застава, де тоді збирали мито. Дякун знав, що перевіряли вміст, скажімо, воза, а перехожих із ручною поклажею безперешкодно пропускали, – переказує Іван Чижмар. – Проте його зупинили, мовляв, покажи, що несеш. Дякун вигадав, що несе валізу офіцера, ключів від якої не має. У нього вилучили багаж і наказали, аби власник сам прийшов за ним. Робити було нічого.

- Патакі знав про викриття групи в Закарпатті. Без рації розвідники не могли працювати, – каже співрозмовник. – Треба було забрати валізу. Із листом нібито від офіцера визволяти рацію визвався Сукич. (Патакі попереджав його про смертельну небезпеку). На заставі його і заарештували.

Так, викрили й інших учасників групи та її керівника. Ференца Патакі стратили у м.Шопронь 4 жовтня 1944 року.

«Військовий трибунал генерального штабу угорсько-королівської армії засудив 33 патріотів до страти»

Діяльність цієї розвідгрупи вивчав, зокрема, історик, краєзнавець, доктор історичних наук та син підпільника-антифашиста Дмитра Довганича – Омелян Довганич. Слідами архівів попрямував і син зв'язкового-кур'єра розвідгрупи Івана Ловги — Василь Ловга. Результатом його праці стало видання «Десант над Менчулом».

У Мараморош-Сігеті (Румунія) в квітні-червні 1944 року відбувся судовий процес над ув'язненими. Дослідник констатує, що військовий трибунал генерального штабу угорсько-королівської армії засудив 33 патріотів до страти. 27 із них розстріляли, іншим замінили страту на довічне ув'язнення.

25 квітня 1944 року в Мараморош-Сігеті, на тюремному подвір'ї, розстріляли В.Чижмаря, В.Жупана, Г.Логойду (*брат Ганни Логойди Гаврило –Авт.*), М.Сокача, М.Сірка.

- У Чорнотисові, у центрі села, розстріляли Петра Романа, Василя Ірху, Самуїла Вайса, у Текові – сина і батька Юліїв Уйфолуші, Менделя

Вайса, Антона Параску, Михайла Панька, – каже Василь Іванович Ловга. – У Виноградіві, біля колишньої учительської семінарії для дівчат та взуттєвої фабрики, стратили Олену Гандеру, Михайла Гичку, Мора та Сирену Форкошів, Євгена Лебовича, Євгена Лейзмана, Мора Шварца. А Михайла Батину та Михайла Борто розстріляли під Замковою горою у Хусті.

Із групи дивом вдалося уникнути арешту Іванові Ловзі, який працював у Севлюському окрузі (нині – Виноградівщина) та мав індивідуальні завдання.

- Батько переправив «Яна», тобто Ференца Патакі, та його радиста до Будапешта, як планував Центр. Там керівник групи мав встановити зв'язки із впливовими військовими і політичними діячами та схилити їх до думки про вихід Угорщини з війни як союзниці Німеччини, – робить висновок Василь Ловга на підставі вивчених архівних документів та розповідей своїх батьків.

Коротко окреслюючи діяльність свого батька, дослідник каже, що Іван Ловга згідно із завданням Центру мав проникнути в Румунію. Разом із підпільником Лайошом Палом, який тоді мешкав поблизу румунського міста Гальмін, вони налагодили конспіративну роботу зі збирання інформації військового характеру, зокрема, про озброєння, пересування ворожих військ через вузлові станції Королево, Чоп, Сігет (Румунія), про настрої особового складу фашистських військ тощо. Всю цю інформацію через дружину Івана Ловги – Юлію Іванівну, Олену Гандеру та Юлія Уйфолоші отримували керівники розвідгрупи в Будапешті.

У березні 1944 року Ференц Патакі («Ян») написав Іванові Ловзі («Ноябрьский») останнього листа, в якому закликав зв'язкового-кур'єра створити партизанські загони. «Ноябрьский» приступив до роботи – організував бійців. У вересні 1944-го, об'єднавшись із частиною партизанського загону імені Ватутіна, Іван Ловга продовжив боротися з фашизмом, – переповідає його син.

Арешту вдалося уникнути і Петру Чижмарю. За словами його племінника, Петро Чижмар очолював групу добровільних помічників, які залишилися живими, й разом із Василем Бринзею, Іваном Гуком, Петром та Марією Хмарами, Василюю Григою, Іваном Штецем, Іваном Попадинцем, Іваном Драгушинцем, Олексієм Сумським та багатьма іншими боролися з фашизмом аж до визволення Закарпаття.

Іван Чижмар та Василь Ловга кажуть, що живою залишилися і Ганна Логойда – єдиний свідок хустських подій. Тож деякі деталі діяльності розвідгрупи вони згодом почули безпосередньо від неї.

Попри трагічність долі учасників розвідгрупи «Закарпатці» та їхніх помічників, їм вдалося виконати одне зі складних завдань... Оборонну лінію Арпада угорці вважали неприступною. – У рамках Східно-Карпатської військової операції вона простяглася на 600 км – на заході від Дуклі до Яблунецького перевалу на сході. Її будувала армійська група генерала

Хейнріці, якій протистояли війська Першого та Четвертого Українських фронтів, – констатує Василь Ловга. – На оборонній лінії тільки в межах Четвертого Українського фронту було побудовано 99 опорних пунктів, 759 ДОТів, 394 ДЗОТів, 439 вогневих точок, 400 км траншей і стрілецьких окопів, 135 км протитанкових надобвів.

Те, що під час Східно-Карпатської військової операції Червона Армія прорвала укріплення, скориставшись обхідним маневром через Свидовецький хребет, через що супротивник втратив до двох третин особового складу і був змушений відступити, дослідник вважає одним із вагомих результатів роботи розвідгрупи та їхніх помічників. А найголовніше – діяльність розвідгрупи дала поштовх розгортанню партизанського руху в тогочасному Закарпатті, – підсумовує Василь Ловга.

Людмила Мазур

На фото:

12. Ференц Патакі з сином Владиславом (фото з особистого архіву В.Ловги);
13. (зліва – направо) Василь та Степан Чижмарі (фото 30-х років ХХ століття);

14. На цьому місці був будинок сім'ї Логойдів – конспіративна квартира у Хусті по вулиці Глибока, 22;
- 15... а з цієї будівлі за житлом Логойдів споглядала угорська контррозвідка;
16. Колишній зв'язковий розвідгрупи Іван Чижмар згадує події 70-річної давнини (*хата, де у 30-40 роках ХХ століття мешкали Чижмарі*);
17. Дослідник Василь Ловга розмірковує над долями учасників розвідгрупи «Закарпатці». ¹¹

ПОСЛЕДНИЙ ПУТЬ ГЕРОЕВ¹²

Пошел 5-й год фашистской оккупации Закарпатья. Была ранняя весна 1944 года. В краю царил террор. От него молодежь тысячами уходила в Советский Союз, продвинувший свои границы осенью 1939 года на Главный Карпатский хребет. Десятки тысяч патриотов томились в фашистских тюрьмах и концлагерях. Зажав кулаки, народ молчал, обращая свои взоры на Восток, где уже вспыхивали все ярче и ярче зарницы кровавых битв, предвещавшие, что час освобождения безудержно приближается.

Все погрузилось в молчание. Казалось, будто уже все придушено. И вдруг все Закарпатье было всколыхнуто событиями в Хусте. Им предшествовал случай, имевший место в селе Копашнево, расположенном в верховьях речки Хустец, впадающей под Хустом в Тиссу.

Зима была на исходе, когда венгерский жандарм, несший в селе сторожевую службу, однажды утром на рассвете заметил мужчину, вышедшего из селянской хижины на верхнем конце села, и окликнул его.

- Стой! Руки вверх!

На оклик незнакомец ответил очередью из автомата. Жандарм был убит наповал.

1 / 4

---

¹¹ Над Менчулом . – Люмила Мазур . [опубліковано вперше] . – Ужгород : Газета обл. ради і обл. держ. адміністрації «Новини Закарпаття» . - № 92-93 (4114-4115) . – 17.08. 2013 . с. 5, 11 . - 5 фото .

¹² Из архива П.П.Совы, в 1944-1945 г.г. первого заместителя Председателя Народной Рады Закарпатской Украины

На выпавшей ночью свежей пороше было отчетливо, как в открытой книге, отпечатано все, что происходило тут на рассвете. Разведке без особого труда удалось путем опроса не выдержавшего пытки хозяина хижины, где скрывался незнакомец, установить, что жандарма убил житель села Степан¹³ Чижмарь.

В 1939 году, когда после освобождения западно-украинских земель границы Советского Союза продвинулись на Главный Карпатский хребет, люди, особенно молодежь, стали уходить из Закарпатья в страну Советов, ища в ней пристанища и спасаясь от царившего в краю фашистского террора. Между ними был и Степан Чижмарь из Копашнева. А летом 1943 года он был сброшен на парашюте на гору Менчул, что высится над селом Драгово, в составе советской разведывательной группы.

На Хустщине развернулась вслед за тем активная антифашистская борьба. В Копашневе, Нижнем Селище, Золотарева, Хусте возникли подпольные группы, помогавшие советским разведчикам.

Однако десантникам не удалось полностью развернуть подпольное партизанское движение. Помешал этому случай с убитым в Копашневе жандармом, расследование которого преждевременно установило наличие на Хустщине партизанской группы, выявление которой уже не представило особого труда для фашистской разведки. Для этой цели оккупационными властями мобилизована была широкая сеть шпионов и коллаборантов, и обнаружение ее было лишь вопросом времени.

Это случилось в ночь с 26 на 27 февраля 1944 года. В эту ночь группа партизан и подпольщиков собралась в Хусте в доме Логойдовых по улице Глубокой №22, за которым в то время уже была устроена слежка.

Для поимки партизан уже стоял наготове целый взвод жандармов в составе 20 человек. По сигналу переодетые в гражданское платье жандармы в час ночи окружили дом и предложили партизанам сдаться.

На вызов сдаться партизаны ответили пальбой из автоматов и пистолетов. Начальник жандармского взвода был тяжело ранен. Жандармы поняли, что партизаны принимают бой. Началась ночная осада. Положение партизан в окруженном со всех сторон доме было безвыходное, однако они решили до конца стоять и не сдаваться живыми врагу. Они знали, что попасть живыми в руки оккупантов означало невыносимые пытки и виселицу. Они решили биться насмерть, до конца, чтобы унести с собой тайну подпольной организации в могилу.

Так решили и героические хозяева дома, в котором они нашли приют и убежище. Милости они не ждали и не желали от врага.

Ночная стрельба, очереди из автоматов^{v / 4} встревожили и разбудили прилегающие к замку ближайшие городские кварталы. Партизаны стреляли

---

¹³ Фактически – Василий Чижмарь, прим. редактора

из окон и держали под обстрелом всю околицу дома. Жандармы отвечали на огонь и держали дом со всех сторон под непрерывным обстрелом.

Неравный бой продолжался долго, пока не были перебиты все десантники: С.Чижмарь, С.Лизанец и В.Цемпер. Кроме них, были убиты в доме Елена и Георгий Логойдовы и их старенькая бабушка. Оставшиеся в живых остальные три члена семьи Логойдовых (Анна, Гавриил, Мария) и их мать были арестованы и переданы статариальному¹⁴ суду в Мармарошском Сигете. Из всей героической семьи Логойдовых осталась в живых только Анна, вернувшаяся в 1945 году из лагеря смерти в Дахау.

Вернемся, однако, к событиям в Хусте. В результате ночного боя в подвергшемся ночной осаде доме по улице Глубокой №22 остались только мертвые тела убитых в ночном бою и больше ни одной живой души. Их некому было хоронить.

И вот три дня спустя жители Хуста стали свидетелями необыкновенного явления. От православного собора, под трезвон колоколов, двинулось погребальное шествие. Впереди шел с архиерейским посохом в руке, в митре и в расшитой серебром черной ризе седобородый старенький архимандрит Алексей, в мире Кабалюк, главный подсудимый нашумевшего в то время на весь мир т.н. «мармарошского православного процесса» 1914 года. Рядом с ним с левой стороны шествовал маленький и невзрачный дьячок, неся кадило. За ними - запряженная парой коней ломовая платформа, накрытая черным полотном. На ней помещалось шесть покрашенных в черный цвет, сколоченных из досок простых гробов. На козлах сидел возница, одетый в черное платье.

За импровизированной похоронной каретой не шествовал никто. Родственников не было, а друзья и соседи, как это часто в жизни бывает, воздержались по расчету, как бы чего-нибудь не вышло...

Встречные люди на улице останавливались и молча, с обнаженными головами пропускали мимо похоронное шествие. По дороге на кладбище траурное шествие часто останавливалось. Престарелый архимандрит с видом аскета дрожащим, надорванным старческим голосом громко читал евангелие.

Последняя остановка была сделана перед зданием окружного начальства, по соседству с жандармским участком, где архимандрит Алексей читал Лазарево евангелие. Это был своего рода вызов по адресу властей, своего рода демонстрация. Но растерявшиеся от неожиданности власти решили закрыть на все это глаза, и траурное шествие беспрепятственно, без всякого вмешательства поднялось на кладбище у подножья Замковой Горы, где состоялся заключительный обряд погребения.

Такой был последний путь героев.

---

¹⁴ Фактически – трибунал, примечание ред.

У ніч з 18 на 19 серпня 1943 року на горі Менчул, що на Закарпатті, висадилася антифашистська розвідувальна група під керівництвом Ференца Патоки, або як її ще називають «Закарпатці».

З цієї нагоди у селі Колочава Міжгірського району відбулося театралізоване свято, учасниками якого стали жителі місцевого села, а організатором цього дійства став экс-народний депутат України, доктор наук С.М.Аржевітін.

...На територію туристичної садиби «Ажіо-тур Колочава» збираються сільчани, гості та журналісти. Її господар, організатор свята доктор наук Станіслав Михайлович Аржевітін запрошує гостей до польової палатки, де зібрані незабутні тодішні історичні атрибути розвідників, які висадилися на горі Менчул,

Перед початком театралізованого свята слово надається Василю Івановичу Ловзі, сину одного з учасників розвідгрупи, який розповідає про історичне завдання розвідгрупи, трагічну долю її учасників, дружбу і зраду.

Потім слово бере перший секретар обкому Компартії України В.М.Алексій. Він завдячує організаторам свята, розповідає про минуле і нинішнє верховинського села та його молодих людей. Виступ був справді живим та зацікавленим. Перший секретар говорив про нинішню обстановку у державі та області, зупинився на болючих проблемах сьогодення.

- Нинішнім олігархам не потрібні люди мислячі, ініціативні, які володіють знаннями історії та мають почуття власної гідності, - зазначив Володимир Алексій. - А що навчають молодь у школі? Підручників не вистачає. Зухвалі мажори демонструють спроможність за гроші купити майже все.

Природно, що горяни та й їх молодь не залишають село, як це буває в інших селах області. Лише у селі Колочаві нині мешкає більше 8 тисяч жителів. Я гордий за них, що вони вміють любити свою Вітчизну і сподіваюсь, що Компартія України зможе змінити їх життя на краще.

Однак, мені нині дуже болюче про це говорити, коли делегація комуністів Закарпаття нещодавно побувала у місті Яремчі Івано - Франківської області, де комуністи України вшанували пам'ять героїв - партизанів, котрі під командуванням народного полководця Сидора Ковпака 70 років тому здійснили неперевершений військовий маневр, що увійшов в історію світового військового мистецтва під назвою Карпатський рейд, де я відчув категоричне несприйняття цієї славної сторінки нашої історії та агресивність з боку групи людей, що перебувають під впливом «свободівців».

---

¹⁵ Десант над Менчулом . - Василь Гутник . - [Политинформація](#) . - , Пятниця, 23 Август 2013

Володимир Алексій підкреслив, що він гордий за колочавців, їх патріотизм. Вони пам'ятають ім'я угорця Ференца Патоки, русинів Степана та Василя Чижмарів, чеха Вацлава Цемпера та інших. Він запропонував покласти живі квіти від імені обласної партійної делегації до пам'ятного знаку на горі Менчул, де була здійснена висадка розвідувальної групи.

Настає друга година дня. По радіо передають фронтові повідомлення. Перед учасниками дійства у формі генерала Радянської Армії появляється С.М.Аржевітін та кілька його членів команди. Жителі села відтворюють картину минувшини. Зачитуються автобіографічні дані на керівника розвідувальної групи угорця Ференца Патакі, його заступника Степана Михайловича Чижмаря. Згадується уродженець села Крива Часловського округу Чехословаччини чех Вацлав Цемпер, який володів схемами військово-оборонних укріплень та військових заводів Чехії. У 1942 році він закінчив школу радистів НКВД. Після невдалого приземлення зламав обидві ноги, переховувався у лісі, а потім лікувався на конспіративній квартирі у Хусті, де й загинув у перестрілці з угорськими жандармами.

Лунає прізвище русина з Хустського району Михайла Дикуна. У 1926-1929 роках служив десятником у кавалерії чеської армії. Член КПЧ з 1932 року. У 1941 році нелегально перейшов кордон СРСР. Допомогавав органам НКДБ ловити шпигунів. Ним особисто було виявлено німецького розвідника, який був закинтий в СРСР. У квітні 1944 року був арештований угорською контррозвідкою і розстріляний.

Звучать слова про члена групи Семена Лизанця з села Уклин Свалявського району. До переходу кордону з СРСР навчався на третьому курсі семінарії у Мукачеві. У 1942 році проходить школу радистів. Загинув 27 лютого 1944 році...

З динаміка радіомовлення лине повідомлення, що 18 серпня 1943 року з Биківського аеродрому вилетів літак, на борту якого перебувало 7 десантників. Об 11 годині вечора він закружляв над Колочавою-Драговым, де на горі Менчул десантувалася група розвідників.

Розвідники встановили зв'язки з місцевими жителями, в тому числі з закарпатськими студентами, які навчалися в угорських школах, від яких отримували необхідну розвідувальну та політичну інформацію, - каже перед присутніми дослідник, автор книги - колишній працівник Іршавського райвідділу КДБ Василь Іванович Ловга. Вже на кінець 1943 року група налічувала 107 добровільних помічників. На озброєнні були автомати, пістолети, кулемети, ручні гранати та два радіопередатчики. На початку (до арештів) 1944 року кількість причетних до групи Патакі зросла вже до 190 чоловік.

1/4

У кінці 1939 році, після репресій угорських каральних органів, Степан Чижмарь разом з братом Василем і чотирма товаришами перейшли кордон СРСР, але були повернуті назад до Карпатської України. Брат Василь був заарештований угорською жандармерією, а Степан переховувався у лісах. У

грудні 1939 року він знову переходить кордон, де його затримують і невдовзі направляють в Одесу. У 1942 році Степан проходить підготовку на радиста і керівника розвідки. До 18 серпня 1943 року знаходиться у складі розвідувальної групи Патакі, а коли його переводять у Будапешт, то Степан Чижмар стає керівником Карпатської частини групи. Загинув під час перестрілки у Хусті.

Роздається по радіо гуркіт кулеметної черги. Це відтворена сценка з 1944 року, де розвідники зайшли на конспіративну квартиру до Ганни Логойди. Там знаходилися Семен Лизанець та Вацлав Цемпер. За будинком слідувала угорська контррозвідка. Тільки вони відпустили відвідувача, як будинок оточили угорці. Перевага була на стороні жандармів. Вони закидали будинок димовими гранатами.

Після штурму, за словами очевидців, були знайдені тіла Степана Чижмара, Семена Лизанця, Вацлава Цемпера, Георгія Логойди. Ганні та Марії Логойди вдалося вибігти у двір через кухню, де їх схопили угорські жандарми. Заарештували і пораненого Гаврила Логойду, який згодом вижив.

Угорська контррозвідка ув'язнила багатьох підпільників, що допомагали розвідникам. Всіх затриманих віддавали жахливим тортурам. Ув'язнених також відправляли в німецькі концтабори Дахау, Натцвейлер, Даутмерген, Шемберг, Шерцінген та інші. Звідти додому поверталися одиниці...

Діяльність цієї розвідгрупи вивчав історик, краєзнавець, доктор історичних наук та син підпільника-антифашиста Дмитра Довганича - Омелян Довганич. Але через прогалини у цьому дослідженні за вивчення цієї теми взявся син зв'язкового-курера розвідгрупи Івана Ловги - Василь Ловга. Результатом стало видання книги «Десант над Менчулом», яку він презентував на святі в с. Колочава.

Перед присутніми та журналістами місцеві жителі (вони всі народні артисти) зуміли відтворити історичне минуле, привернути увагу односельців до тих нелегких, але відомих днів Другої світової війни. Треба було на власні очі побачити той порив простих людей до відтворення життя їх земляків у минулому та їх бойові сторінки.

Діяльність розвідгрупи сприяла не тільки успішному проведенню Східно-Карпатської операції 1944 року, де Червона Армія прорвала укріплення ворога обхідними шляхами, про які повідомляли розвідники, а найголовніше те, що вона дала поштовх розгортанню партизанського руху на території тодішнього Закарпаття.

Заходи по відзначенню 70-річчя десантування групи Ф.Патакі відбулися також за участю партійного активу КПУ у містах Хусті, Мукачево, Виноградіві. Зокрема, у м. Виноградів учасниками урочистого мітингу була відкрита меморіальна дошка, на якій викарбувані імена загиблих героїв – партизан.

На фото: виступає перший секретар обкому Компартії України В.М.Алексій.

Василь Гутник,
с. Колочава,
Міжгірський район

З КАГОРТИ ВЕТЕРАНІВ ОСВІТИ

(до 90 – річчя від дня народження Станіслава Сидора)

Серед кагорти ветеранів освіти на Закарпатті ХХ століття – і Станіслав Станіславовіч Сидор. Народився 31 грудня 1913 року у селі КленовоГуменівської округи (нині Словаччина) у селянській сім'ї. Після закінчення початкової школи продовжував навчання у Великоберезнянській горожанці. Для продовження навчання вступив до Ужгородської учительської семінарії і після її закінчення в 1933 року був направлений на посаду вчителя народної школи села Вишня Апша-Апшиця, що на Рахівщині.

Його заслугою в першу чергу було те, що він залучив до навчання всіх дітей присілка. Організував курси ліквідації неграмотності й малограмотності серед населення. За ініціативою С. Сидора було створено і хату читальню та молодіжний драм кружок. Все це сприяло розвитку освіти жителів. З 1-го вересня 1935 року його було переведено на посаду директора народної школи с. Кобилецькі Поляна. На цій посаді працював до 1-го вересня 1936 року. Далі був призначений директором – управителем школи села Восівська Поляна.

Був С. Сидор кваліфікований педагог, та після окупації Закарпаття Угорщиною патріоту України була виявлена недовіра. Його звільнили з роботи. Змушений був пересилитися до Стробічова, що на Мукачівщині. Та і тут зазнавав переслідування. Після певних поневірянь виїхав у село Улич (нині територія Словаччини), де йому вдалося влаштуватися вчителем початкової школи. Тут працював до 1-го грудня 1944 року.

Після визволення Закарпаття Радянською армією від угорської окупації 1-го грудня 1944 року призначений на посаду референта Народної Ради Закарпатської України (НРЗУ) у відділ освіти в місті Ужгороді. З 1-го березня 1945 року працював зав. сектором дошкільного виховання обласного відділу освіти. На посадах в обласно працював до 1950 року, а потім – в обкомі профспілки.

З 1-го вересня 1952 року С. Сидора призначено на посаду директора семирічної школи № 6 в м. Ужгороді. Тривалий час працював заступником директора Ужгородської СШ № 1 робітничої молоді. За тривалу плідну працю в 1958 року С. Сидору було присвоєно почесне звання відмінника народної освіти Української РСР.

Автору цих рядків доводилось спілкуватися з С. Сидором. Це була на рідкість скромна, добра, толерантна, високоосвічена людина, переконаний патріот України.

Він разом з дружиною Іриною (дівоче прізвище Остапчук) виховали трьох дітей – Мрану – лікаря (покійна), Ольгу – кандидат біологічних наук, доцент, Ірину – лікаря. Помер С. Сидор у 1989 році в м. Ужгороді, де і похований разом з дружиною.

Олекса Хланта. (газ. «Срібна земля»)

ОНИ БЫЛИ ПЕРВЫМИ.

В городах и самых отдаленных селах Закарпатья до сих пор с большим уважением и теплотой учителя и ученые Ужгородского национального университета, которые в далекие послевоенные годы закончивали Мукачевское педагогическое училище, вспоминают его, первого директора, прекрасного педагога, отличного организатора, фронтовика Ефима Васильевича Гаврилюка.

В конце 1945 года после демобилизации из рядов Советской Армии его Министерство образования Украины направляет как педагога с солидным педагогическим стажем на должности директора Уманского педагогического училища, на Закарпатье, чтобы Мукачевскую гимназию преобразовать в педучилище.

В те времена Закарпатский край остро нуждался в педагогических кадрах, чтобы ликвидировать вековую, почти тотальную неграмотность местного населения.

Ефим Васильевич родился в самом центре Украины, в селе Маркуши Винницкой области в бедной крестьянской семье 27 марта 1910 года. Тут он впервые увидел цветущую землю, чистое небо и прекрасную реку Южный Буг, где и прошло его детство. Это детство было опалено Первой Мировой и гражданской войнами. Нерадостно начиналась и его юность.

Ефим Васильевич рано познал тяжелый крестьянский труд, голодные двадцатые годы. Но тяга к учебе не покидала его. Ефим с ранних лет мечтал стать учителем и после окончания семилетки в 1925 году продолжил учебу в Винницком педагогическом техникуме с мечтой продолжить учебу в пединституте.

Ничто, ни вынужденное проживание в холодном необустроенном общежитии, ни полуголодное студенческое существование, ни очень скромная одежда, отсутствие мудрого родительского совета не мешали ему овладевать знаниями. Днем Ефим посещал занятия и был в числе успешных учеников, а вечером спешил на работу.

В 1928 году Ефим Васильевич закончил педагогический техникум и получил направление на работу в местечко Тетиев в школу учителем истории. В этом же году он поступил на заочное отделение Винницкого педагогического института.

Педагогические и организаторские способности Ефима Васильевича не остались незамеченными, и вскоре его назначают директором Снегуривской средней школы.

Здесь он встретил и свою подругу жизни Ксению, с которой вместе прошел все тяжелейшие испытания второй половины двадцатого столетия. Но и в Снегиривской школе Ефим Васильевич не задержался. В 1933 году его назначают директором Уманского педагогического училища. На этой должности он проработал целых семь лет, до начала Великой Отечественной войны.

Как и всем, семье Ефима Васильевича пришлось испытать все ужасы войны. Обстоятельства заставили жену и двух маленьких дочерей Аллочку и только родившуюся Светлану отвести к родным в Белую Церковь, где им пришлось пережить два с половиной года фашистской оккупации. А самому вместе с райвоенкоматом долго отступать с боями в глубь страны.

Как человека с высшим образованием, Ефима Васильевича направляют на кратковременные курсы командиров. После их окончания, получив офицерское звание, он направляется на фронт. Весь 1942 год в составе стрелковой дивизии Ефим Васильевич участвует в тяжелейших оборонительных боях, он участник великой Сталинградской битвы. Далее Ефим Васильевич с боями освобождал родную землю, участвовал в боях под Курском, форсировал Днепр и освобождал столицу Украины Киев, уже в должности пропагандиста политотдела дивизии. Победу встретил в

Белоруссии, где соединение стояло на переформировании после ожесточенных завершающих боев.

За мужество и отвагу, проявленные в боях с немецко – фашистскими захватчиками капитан Е.В.Гаврилюк был награжден орденами «Отечественной войны» второй степени, орденом Красной Звезды и медалью «За оборону Сталинграда»,

Через месяц после окончания войны из рядов Советской Армии в первую очередь увольняли в запас военнослужащих старших возрастов и специалистов всех профессий народного хозяйства. Перед ними стояла очень важная задача – восстановление страны.

Ефим Васильевич, как и многие другие в августе 1945 года в Министерстве высшего образования Украины получил назначение на работу в Закарпатье, в город Мукачево с задачей из городской гимназии образовать педагогическое училище.

Задачу эту поставили именно Е.В.Гаврилюку, образованному, с большим стажем педагогической и организаторской работы, фронтовику. И пришлось ему решать настойчиво и умело вопросы педагогические, организационные, социально-культурные, национальные.

У закарпатцев биография была очень тяжелой, почти трагической. Почти целое тысячелетие славянское население края было оторвано от своих корней Украины «Руси» и всегда мечтало войти в состав великого государства Руси. Каких только поработителей на протяжении веков не испытывали на себе труженики многострадального народа! Они поднимались на борьбу против поработителей, а стремление к своему социальному и национальному освобождению связывало с мечтой о воссоединении с Украиной.

В связи с этим, педколлектив вновь созданного педагогического училища в г.Мукачево был укомплектован кадрами на 95% выходцами из Восточных областей Украины. Коллектив работал в очень сложных условиях. Как наследие «капиталистического рая» в крае процветала нищета, безработица, безграмотность, эпидемии туберкулеза, трахомы, зоба.

Все эти вопросы приходилось решать в комплексе, и решались.

Очень скоро о работе Мукачевского педагогического училища заговорили в научных кругах Киева и Москвы.

Вся эта грандиозная плодотворная работа проводилась по всему Закарпатскому краю.

И результат был налицо. В конце 80-х годов в области работало 720 школ, из них 202 средних, 15 техникумов, 23 профтехучилища, Ужгородский университет, институты агропромышленного производства, электроники, лесная научная станция, и десятки других научных организаций. Эти учебные заведения подготовили более 207 тысяч специалистов высокого уровня. В крае навсегда было покончено с безграмотностью.

Ефим Васильевич возглавлял педколлектив Мукачевского педагогического училища 13 лет. Он был не только замечательным

педагогом но и общественным деятелем города. Неоднократно избирался членом пленума ГК КПУ, депутатом Мукачевского горис-полкома. Он был удостоен звания «Отличник народного образования УССР». Выйдя на пенсию Ефим Васильевич не оставил педагогической деятельности, и продолжал передавать свои знания учащимся вечерней школы г. Мукачево.

Активный участник Великой Отечественной войны, один из организаторов советской школы образования в Закарпатье, педагог и коммунист Ефим Васильевич Гаврилюк отошел в мир иной 1969г.

Но такие люди остаются в памяти народной, его помят в Закарпатье, Мукачево многие поколения работников народного образования.

Такие учителя навечно остаются в памяти благодарных учеников.

Анатолий Фирсаев. Январь 2014.Мукачево.

СМЕРТЬ ЗАСТАЛА ЙОГО НА ПОСТУ

Через рік йому б виповнилося славних 90. Та не дожив. Смерть застала його на посту – разом з групою ветеранів повертався з обласної конференції ветеранів війни і праці, де виступав із трибуни з пристрасною промовою. В дорозі йому стало зле, закололо в серці...

Відтоді минуло 18 років, але пам'ять про Юрія Петровича Гнетило – першого керівника Виноградівської районної організації ветеранів війни і праці не згасла, не померла, він досі залишається в наших спогадах.

Народився 20 грудня 1924 року у селянській сем'ї в селі Боржав-ське. Був старшим сином у багатодітній родині, де, окрім нього, в живих залишилося ще п'теро дітей. З-поміж однолітків вирізнявся хіба що нестерпимим бажанням читати книги, що на той час було в селі явищем досить рідкісним, та великим бажанням прислухуватися до по-тайних розмов старших. Змалку бачив тяжке життя своєї родини, одно-сельчан, виношував плани взяти участь у його покращенні.

І такий час настав. У жовтні 1944 року, коли Закарпаття визволила Червона армія, він разом з багатьма своїми односельцями записався у добровольці. В той час був масовий порив молоді, особливо хлопців, влитися в ряди армії –

визволительки. З одного Боржавського стали добровольцями майже 60 чоловік. Ще більше влилося їх із сусідніх Великих Ком'ят, немало з інших населених пунктів. Хоч війна котилася далі на Захід, та бої були досить жорстокими. Він воював у складі 140-ї Сібірської Новгород – Сіверської орденна Богдана Хмельницького дивізії 4-го Українського фронту, тричі був поранений. Останній раз важко, це сталося 16 квітня 1945 року в боях під Моравською Остравою. День Перемоги зустрів на лікарняних ношах – його везли в Житомирський госпіталь. Там як побачили, в якому стані нога, одразу сказали: доведеться негайно ампутувати. На те, що йому 21 рік, ніхто не зважав – не до того було, скрізь лежали важкохворі. Але нагодився на консультацію старий сивий хірург. Підійшовши у супроводі медперсоналу до Юрка і оглянувши рану, сказав: «Пацан та-кой молодой, ему еще жить да жить, будем ногу спасать». І її рятували Впродовж довгих дев'яти місяців. Не біда, що згодом вона виявилася на чотири сантиметри коротша від іншої, зате залишилася, була!

Втім, він завжди вважав, що йому щастить. В колі родини згаду-вав, як їх, молодих і зелених добровольців, вперше повели на передо-ву. Кожен так і намагався висунутися з окопу, подивитися, що коїться попереду. Але старші (не по рокам, а по боях) завжди клали долоню на голову новобранця і казали: не висовуйся, синок, твоя куля тебе і так знайде. А ще пригадував, як після одного з боїв солдатам видали новеньке американське взуття. Він з товаришами саме повернувся з дозору, і їм наглянцьованих ботінок вже не вистачило, то вручили наші, радянські. Тоді, зізнався, було трохи боляче, але вже після першого дощу американське взуття перетворилося в цур'я, а наші кир-зові чоботи слугували довго за будь якої погоди. До речі, вже після війни жителі чеського міста Опава обрали його Почесним громадяни-ном міста, постійно надсилали до Виноградова вітальні картки з наго-ди Дня Перемоги.

І ще одна примітна деталь, за проявлену мужність в боях під Мо-равською Остравою його приставили до нагороди орденом Вітчизня-ної війни другого ступеня. І ця нагорода знайшла героя аж через 20(!) років після закінчення війни. Гордився нею особливо, як і чеською медаллю «За оборону Дуклі», золотим значком радянсько-угорської дружби за ліквідацію наслідків повені в 1970 році. Мав і орден Трудового Червоного Прапора, чимало інших державних нагород.

Нелегко було на фронті, нелегко було і тоді, коли, закінчивши в 1946 році фронтові дороги, повернуся додому. Активний і грамотний юнак зразу ж долучився до будівництва в рідному селі нового життя. Насамперед став завідувати в Боржавському хатою – читальною, че-рез два роки сільським клубом, а ще через стільки ж односельці обирають його головою сільської ради. Старанність і вміння працюва-ти з людьми були вчасно відміченні і незабаром Юрія Петровича приз-начають на посаду інструктора оргвідділу окружного комітета партії, а через два роки направляють на трерічне навчання у Львівську вищу партійну школу. До неї один рік навчався в такій

же партшколі в Ужгороді, і паралельно здобував середню освіту у вечірній школі.

З дипломом у руках стає завідуючем оргвідділом Виноградівсь-кого райкому компартії України. Його принциповість і чесність, великі організаторські здібності стають запорукою того, що йому доручають очолити партійно – державний контроль, а згодом обирають головою райвиконкому. На цій посаді пропрацював вісім років.

Я мав розмову з старшим сином Юрія Петровича – Михайлом, який успадкував від батька організаторські здібності, довгі роки працю-вав у комсомолі. Ділячись спогадами, він виділив таку рису батьківського характеру, як порядність. «Тато, - казав, - до всіх людей ставися однаково, незалежно від того, працював ти головою колгоспу чи простим кочегаром. У кожному співрозмовнику бачив насамперед людину, а вже потім її посаду».

Ті, хто працював з Юрієм Петровичем, й досі пригадують його цілеспрямованість, безвідмовність, коли йшлося про допомогу, а також твердість характеру, А от син пригадав такий випадок: мав 12 років, коли тато взяв його з собою на полювання. В Шаланківському лісі вислідили молоденьку косулю, тато прицілився, Малий чекав пострілу, а батько довго вдивлявся у вічко гвинтівки, а тоді спустив дуло до низу. На німий погляд сина відповів так: «Хіба можна стріляти в таку красу».

Останні десять років перед виходом на пенсію Ю.П.Гнетило був директором Виноградівського кооперативного училища, доклав багато зусиль для виховання і підготовки спеціалістів для кооперативної торгівлі на селі, що розширювалася в ті роуи. Вийшовши на заслуже-ний відпочинок, ще впродовж кількох років продовжував працювати тут викладачем.

Та не таким був Юрій Петрович, щоб, маючи статус ветерана, сидіти дома. Ще задовго до проголошення України незалежною держа-вою в нашому краї прокотився масовий патріотичний рух по створенню в Закарпатті ветеранських організацій. У Виноградіві першим головою районої організації обрали саме Юрія Петровича Гнітила. Скільки енергії і сил віддавав він роботі по становленню ветеранської організа-ції району. Перед своїми однодумцями ставив завдання залучити вете-ранів насам перед до виховання підростаючого покоління, бо вже в ті роки молодим так був потрібен відвертий діалог про життя – без прикрас та переключень історичних фактів. У частини юнаків та дівчат стали занижуватися моральні критерії, загострюватися егоїзм, корис-толюбство, потяг до нетрудових доходів. Минуло чимало років, а це завдання Юрія Петровича залишилося актуальним і досі.

В часи становлення самостійної держави складному у психолог-гічному плані залишалася проблема адаптації людини, яка проходить від активної трудової діяльності до способу життя пенсіонера. Ю.П.Гнетило завжди наголошував, що тут особлива роль має відводитися первиним ветеранським організаціям, які мають допомог-ти кожному бажуючому ветерану

долучитися до громадської роботи, налагодити їх контакт з іншими громадськими організаціями. Це йому також вдавалося. Вже майже 20 років у Виноградіві активно діє місь-кий осередок Всеукраїнського жіночого товариства імені Олени Теліги, який об'єднав у свої ряди сотню активних пенсіонерів, тих інтелігентів, хто у свій час працювали на важливих ділянках роботи, а з виходом на пенсію залишилися поза трудовими колективами, відірва-лися від життя. Вони об'єдналися у організацію, яка постійно перебу-ває в гущі політичного і економічного життя району. Не буває такого культурно – масового заходу – ні міського, ні районного, в якому б во-ни не брали участь. Цим людям є що сказати молоді і є що передати передати молодому поколінню. Саме цього прагнув у свій час і герой нашої розповіді.

Через рік йому виповнилося 90. Не дожив, помер, як кажуть, на бойовому посту. Від тоді сплило 18 літ. Але світла пам'ять про Юрія Петровича досі зберігається в серцях усіх тих, хто його знав, кому до-вилось з ним працювати. Його фотографія красується на Дощі пошани у районій організації ветеранів, а місцевий художник Андрій Якоб зобо-в'язався до 70-річчя Перемоги намалювати портрет першого голови районної організації ветеранів, поповнивши ним галерею портретів «Кращі люди Виноградівщини», що дістала постійну прописку у клубі ветеранів.

Іван Бігунець. Голова Закарпатської обласної Організації ветеранів України.

Маргарита Фегер¹⁶

Інтернаціональний партизанський загін

(До 70-річчя десантування партизанського загону Д. Усти-І.Прищепи)

З наближенням Східного фронту до Карпат з Українського партизанського штабу у наш край направлялися партизанські групи, які, при поповненні місцевими жителями, перетворювалися у загони. Один із таких загонів діяв на території

р середньої школи с. Чорний Потік Іршавського р-ну, має числені звання «Заслужений працівник народної освіти України». га Фёдорівна Ферер.

Іршавського і Свалявського районів. Це був інтернаціональний партизанський загін під керівництвом Усти-Прищепи. В Угорщині цей загін мав назву загін імені Ференца Ракоці II.

Перша партизанська група десантувалася ввечері 8 серпня в районі Нового села Берегівського району під керівництвом Дюли Усти – уродженця села Гараздівка Берегівського району. Дюла Уста був добре знайомий з цією територією, але на слід десантників напав фашистський каральний загін і група за одну ніч, долаючи віддаль більше п'ятдесят кілометрів, перебралася у хащі Великого Ділу.

Дюла Уста був добре знайомий з територією Великого Ділу та жителями навколишніх сіл. Він до 1942 року працював лісником, охороняв ліси потомків графа Шенборна і жив з сім'єю в с. Локоть. Люди поважали його за порядність і доброту.

Перебравшись у Великий Діл, Дюла Уста в районі гори Бужора організував штаб. Начальником штабу було призначено Георгія Казначеева – молодого, енергійного, який добре розбирався у формах ведення партизанської боротьби. Дюла Уста з перших днів встановив зв'язок із надійними, знайомими йому

місцевими жителями, які згодом стали зв'язковими. З села Смологовиці це були вчитель Бурч Василь Васильович та Софія Цільо, з Крайньої Мартинки Марія Цільо, з Підгірного вчитель Лендел Іван. Жителі наших сіл матеріально і морально підтримували народних месників, а молоді люди поповнювали загін.

25 серпня 1944 року з Київського аеродрому одночасно вилетіли два літаки з партизанськими групами, які повинні були десантуватись на базу загону Дюли Усти. З одного літака, де командиром був Іван Прищепи, група десантувалася. Однак, один парашутист зачепився за дерево і загинув, була втрачена і рація. Тому за наказом Українського партизанського штабу група Івана Прищепи була приєднана до загону Дюли Усти і діяла у його складі. Так утворився інтернаціональний партизанський загін, де керівниками були угорець Дюла Уста і росіянин Іван Прищепи. На час об'єднання 6 вересня 1944 року у загоні було 94 партизани.

Другий літак, де командиром був Татяненко, з невідомих причин врізався в скалу в урочищі Гробище і вся група загинула. У групі було вісім угорців, один росіянин, один українець і один татарин.

З часу десантування до 24 жовтня 1944 року загін провів близько 20 бойових операцій, підірвав залізничний міст, підпалив дві вантажні і одну легкову машину, знищив сім паровозів, 79 вагонів з боєприпасами і військовою технікою, врятував села Чорний Потік, Кр. Мартинку, Підгірне, Смологовицю, Локоть від спалення. Втрати ворога становили понад тисячу солдат і офіцерів. Разом із десантниками активну участь у партизанських операціях загону брали жителі наших сіл, а також Іршавського і

Свалявського районів. У жовтні 1944 року у загоні нараховувалось до 300 чоловік.

24 жовтня 1944 року жителі наших сіл святкували день визволення від фашистської неволі. Населення хлібом-сіллю зустрічали своїх визволителів.

Кожного року, як і в 2013 році, жителі наших сіл, як пам'ять про ті події, які відбувалися в наших селах влітку і

восени 1944 року відзначають свято «День партизанської слави».

Це було давно, але в пам'яті залишилось. Розповідь про події, які відбувалися літом і восени 1944 року на території сіл Чернопотіцької сільради

Із наближенням східного фронту до Карпат, а старші люди це добре пам'ятають, кожного вечора, як тільки починало сутеніти, радянські бомбардувальники, перетинаючи територію нашого краю, пролітали і над нашим селом. Одні несли світильні ліхтарі, які у народі називали «сталіндьертьо». Ліхтарі зависали над угорськими містами, а потім бомбардувальники на ці міста скидали бомби. Нам, дітям, дуже подобалося дивитися, що відбувається, і майже кожного вечора ми збиралися в нашому саду. Звідси – далеко-далеко було видно звисаючі ліхтарі.

Кожного вечора разом з нами у саду були наші мами. З чоловіків приходив стрий Михайло – старший брат мого батька. Його не забрали у «мункосазод», як наших батьків, бо з юних років був інвалідом. Стрий не мав сім'ї, але дуже любив дітей, а ми любили його. Кожного вечора розказував нам бувальщини і казки, яких знав дуже багато. Ми готові були слухати його розповіді і до ранку.

Так було і того пам'ятного вечора 18 вересня 1944 року. Ми уже розходилися по домівках, як раптом над нашими головами пролунали страшенний гул двигунів літака, кулеметні черги і вибух, від якого здригнулася земля. Через декілька хвилин – ще один, потім ще. Ми глянули на небо, побачили палаючий літак...

Не розуміючи, що відбувається, наші мами схопили малих дітей на руки, плачучи, почали тікати на інший бік села, де заховалися в ярузі і просиділи до ранку.

Наступного дня старші люди розповіли, що того вечора над нашим селом проходив повітряний бій, у якому німецьким мессершмідтом був збитий радянський бомбардувальник, який скинув три бомби на поля між Смологовицею і Крайньою Мартинкою і впав у лісі в урочищі «Жерник», що за три кілометри від Крайньої Мартинки.

Загинули росіянин Андрій Семенов, українець Павло Дудко, вірмен Михайло Хазальян, катапультивався льотчик Леонід Матасов.

Змучений, голодний він дві доби бродив по хащах Великого Ділу. На третю добу на одній із галявин він побачив пару волів, які паслися тут, а потім і людину. (Згадував потім Матасов). Це був житель Смологовиці, який випасав свої воли. Матасов обережно підійшов до незнайомця, привітався і розповів, що трапилося тої страшної ночі. Смологівчанин пригостив голодного льотчика печеною картоплею, дав напитися молока і заспокоїв: сказав, що вечером допоможе йому зустрітися з односельчанином, який допоможе йому.

Вечором того ж дня, крадькома, вони спустилися у село і пастух допоміг Матасову зустрітися з Василем Васильовичем Бурчем – вчителем школи – зв'язковим партизанського загону, а Василь Васильович організував зустріч Матасова з Дьюлою Устою, Георгієм Казначеевим.

Так Леонід Матасов став учасником інтернаціонального партизанського загону Усти-Прищепи, який приймав активну участь у бойових операціях по визволенню нашого краю від фашистських загарбників.

У 60-ті роки минулого століття члени пошукового загону – учні Чорнопотіцької середньої школи Фегер Любов, Когут Віра, Лівак Магдаліна, пишучи листи у архіви різних міст колишнього Радянського Союзу, відшукали рідних, похованих у братській могилі в урочищі Жерник, а також льотчика Леоніда Матасова, з яким упродовж багатьох років вели листування.

У 1986 році з ініціативи директора Чорнопотіцької середньої школи Фегер Маргарети Федорівни при підтримці керівників та громадськості села на могилі загиблих в урочищі Жерник було встановлено пам'ятний знак – чотиригранну піраміду, на вершині якої розміщено модель радянського літака, який виготовили робітники іршавського верстаторемонтного заводу.

28 вересня того ж року пам'ятний знак було відкрито. На його відкриття з далекого Ангарська (РФ) приїхав брат Андрія Семенова – Анатолій

Семенов, а з Тбілісі (Грузія) – Георгій Аваков – шкільний товариш Сейфуліна.

На багатолюдному мітингу в лісі були присутні тодішні перші керівники району, Чорнопотіцької сільради, а також жителі навколишніх сіл.

Хоч минуло 69 років з того дня, коли сталася ця страшна трагедія, загинули люди, та пам'ять жива.

І не заростає стежка до могили в лісі...

НІЧНИЙ ГІСТЬ

Переглядаючи архівні матеріали, які знаходяться у музеї, я натрапила на лист радиста партизанського загону Усти-Прищепи Михайла Готовцева, адресованого учням нашої школи, який відновив у моїй пам'яті спогади дитинства про далекі, буремні роки війни.

У серпні 1944 року у лісах, які оточують наші села, з'явилися партизани. Про їх появу люди говорили пошепки, а ми, діти (мені було тоді тринадцять років), горіли бажанням побачити їх. У нашій уяві це були справжні богатирі, які нікого не боялися.

Мені поталанило. Зустріч ця відбулася серпневої ночі віколомного 1944-го. Пізно увечері у двері хтось постукав. Насторожилась. Розбудила і двоюрідну сестру Павліну.

Почула коротке: «Відкрийте». Відчиняю двері і бачу постать незнайомої людини у німецькій формі. Незнайомець помітив, що я дуже злякалась і заспокоїв:

- Не бійся, я партизан. Де твої батьки? Що чути про партизанів?

Нічному гостю розповіла, що батька разом з іншими людьми села як ненадійного фашисти забрали у «мункосазод». Там він від важкої праці захворів і мати пішла його провідати. Нас, дітей, залишили на добрих людей.

Нічний гість розпитував, чи навідується у село фашисти. Я розповіла, як карателі декілька разів прочісували ліси, як гранатами закидали будинок лісника, думаючи, що там партизани. Потім запитав, чи є у нас хліб. Я винесла круглу хлібину і шматок сала. Прощаючись, партизан просив, щоб про зустріч нашу ніхто не знав.

«Скоро прийдуть наші» - з цими словами він пішов.

Страх і радість перепліталися в моєму серці. Я раділа, що побачила партизана - людину-визволителя. А страх надходив, що, можливо то був не партизан. Я усвідомлювала, що в такому випадку чекало нашу сім'ю. Про нічних гостей заговорили й інші люди. А чим далі, тим частіше партизани навідувалися у наше село. Мої односельці щедро ділили все, що мали, з партизанами.

У шістдесяті роки минулого століття учнями шкіл велася велика пошукова робота про події Великої Вітчизняної війни. Пошуковий загін

був створений і у нашій школі. Учасники цього загону вели пошуки учасників партизанського загону Усти-Прищепи, який діяв на території Іршавського і Свалявського районів. Керувала загonom юних пошуковців вчителька російської мови і літератури Бідзіля Марія Михайлівна. Разом з старшою піонервожатою школи Бурч Вірою Юрівною вони допомогли юним пошуковцям знайти багатьох учасників партизанського загону і встановити з ними листування. На адресу школи приходило багато листів від колишніх партизанів.

Ось уривок з листа, якого писав учням школи радист партизанського загону імені Ф. Ракоці Михайло Готовцев з Костроми:

«У моїй пам'яті назавжди залишились добрі спогади про жителів ваших сіл, які щедро ділилися з нами, партизанами, усім: харчами, давали притулок, допомагали вести боротьбу з ненависним ворогом. Багато з них безпосередньо брали участь у бойових операціях».

Партизанський загін поповнювався молоддю і літніми людьми навколишніх сіл. У середині вересня 1944 року у партизанському загоні Усти-Прищепи нараховувалося 94 партизани.

Друга моя зустріч з бувшим нічним гостем відбулася через двадцять років після визволення нашого краю від фашистських загарбників. Це було у вересні 1964 року. З 12 по 14 вересня 1964 року у Чорному Потоці – партизанській столиці – як у 1944 році народні месники називали наше село, проходила зустріч колишніх партизан загону Усти-Прищепи. Зустріч була розрахована на три дні. Перший день – велике свято у селі. На цей день було заплановано відкриття обеліска на могилі загиблих партизан. У мітингу прийняли участь більше 10 тисяч чоловік не тільки з сіл нашого району, а і з Мукачівського та Свалявського районів. Приїхала делегація з Угорщини більше 30 чоловік. Угорську делегацію очолював колишній командир партизанського загону Дюла Уста, приїхали командири загонів Іван Прищепа, Василь Русин, радисти загону – Михайло Готовцев з Саратова, Марія Хайло-Прищепа, лікар загону Семен Карпов з Костроми, бувші партизани – учасники загону, партійні і державні діячі з Києва, області. Заходи, заплановані на перший день, пройшли на високому рівні.

На другий день зустрічі була запланована поїздка на місце партизанського штабу. Це за 10 км. від Чорного Потока і всі учасники добирались на добре обладнаних грузових бортових автомобілях, бо легкові такими дорогами проїхати не могли. Дорога в ліс вела через Крайню Мартинку.

Мені, разом з головою сільради Марією Цільо, було доручено супроводити бувших радистів. Коли ми проїжджали Крайньою Мартинкою, Михайло Готовцев – бувший радист загону, попросив водія автомобіля зупинитися на вулиці біля однієї з хат. Ми не знали для чого. Це була хата мого батька. Нас зустріла моя мама, яка набирала з колодязя воду. Готовцев чемно привітався, звернувся до моєї мами з такими

словами: «У серпні 1944 року вночі, коли я постукав, двері вашого будинку мені відчинила мала дівчинка, яка, заїкаючись від страху, сказала, що мами вдома немає і винесла з хати велику хлібину і шматок сала, який дала нічному гостю. Я хотів би побачити її, якщо така можливість є». Мама глянула на мене, потім на бувшого партизана і ласкаво, ніжно відповіла: «Та маленька дівчинка поруч з вами».

Треба було побачити цю хвилюючу зустріч. Бувший радист обійняв маму, цілував її руки і дякував, що вона зуміла виховати свою дочку доброю людиною. Потім прослїдували обійми і подяка мені. І тільки через двадцять років я довідалася, що нічним гостем був радист партизанського загону Михайло Готовцев.

На визначене місце зустрічі ми трохи спізнилися. Там уже горіло велике багаття, учасники зустрічі співали пісні воєнних років, пекли картоплю і сало, домашню ковбасу. Бувший радист розповів присутнім маленьку історію, якій на той час минуло 20 років.

НЕЗАБУТНЯ ОСІНЬ 1944 РОКУ

Старожили, які живуть у селах, що входять до Чернопотіцької сільради, добре запам'ятали трагічні події, які довелося їм пережити у жовтні 1944 року. За всенародну підтримку народних месників фашисти хотіли спалити наші села і людей покарати. Дякуючи діям партизанського загону Усти-Прищепи, їхнім задумам не судилося здійснитися. А події того далекого 1944 року відбувалися так.

Жовтень 1944 був холодний, часто накрапував дощ. У такі вечори з лісу у села спускалися партизани загону Усти-Прищепи, щоб заpastись харчами, а також дізнатись про фашистських карателів, які здогадувалися, що населення Крайньої Мартинки, Смологовиці, Чорного Потоку, Ліктя, Підгірного допомагало народним месникам. Фашистські каральні загопи вночі прочісували наші села з надією напасти і знищити партизан. Одного разу, пройшовши вулицею села Крайня Мартинка, фашисти добрались до будинку лісника, який знаходився у лісі за кілька кілометрів від села, закидали гранатами, вважаючи, що в середині будинку знаходяться партизани. На щастя там нікого не було, бо зв'язкові лісовими стежками раніше завітали до будинку і сповістили партизан, які відійшли в глибокий ліс і не вступили з фашистами в бій, знаючи, що останні могли знищити село і його жителів.

Наближався фронт все ближче й ближче та, бачачи свою загибель, фашисти вирішили «відплатити» мешканцям наших сіл за всенародну підтримку народних месників. Першою жертвою фашистів стало село Чорний Потік. Як зараз пригадую той далекий вечір. У хаті мого батька троє партизанів нашвидку вечеряли. Серед них був Юрій Михайлович Глеба - командир партизанського взводу, вчитель, уродженець Крайньої Мартинки. У хаті багато жінок, бо всіх чоловіків фашисти забрали у табори праці. Партизани вечеряли і розповідали про події на фронті. Раптом двері відчинились і вбігає Софія Іванівна Цільо з сльозами на очах і криком говорить: «Горить Чорний

Потік !». Партизани миттю вийшли з хати. Була подана сигнальна ракета, і через кілька хвилин загін був у повному зборі. Партизани попрямували назустріч карателям, а жителям села наказали негайно залишити село і тікати в ліс. Люди з хлівів виганяли худобу, яка ричала; хто мав тяглову силу, запрягали вози, саджали на них дітей і тікали в ліс.

Коли ми були вже недалеко від лісу, почувся довгі кулеметні черги, вибухи гранат, свист куль. Це було в ніч з 20 на 21 жовтня 1944 року. Того зловісного вечора у Чорному Потоці фашисти спалили 56 хат та сараїв. Бій тривав довго та все ж партизани відбили карателів і частину села врятували. Карателі на цьому не заспокоїлись. На другий день, підкріпивши свої сили технікою і людьми, вони зробили нову вилазку. Урочищем «Глибокий» підійшли до Крайньої Мартинки, встигли підпалити дві хати Чави Михайла та Лендела Івана, що були на окраїні села. Далі вони не пройшли. Каральний загін був оточений і розгромлений партизанами. Старожили розповідають, що коли бій закінчився, вони попрямували на окраїну села і бачили, як полонені солдати впали на коліна і просили прощення і помилування. Перемога партизанського загону над фашистами врятувала наше село і людей. Але люди боялися карателів, думали, що вони знову будуть наступати на село. Вранці на другий день всі дорослі вийшли на околицю села з лопатами у руках і під керівництвом командира загону вздовж дороги, яка веде в Чорний Потік, за короткий час викопали глибокий рів, у якому, якщо буде потреба, засядуть партизани. І люди не помилилися.

22 Жовтня 1944 року фашисти підкинули нові, ще більші сили карателів. Одні вирішили спалити Кр.Мартинку, другі- звести рахунок з жителями Підгірного за підтримку партизан. У Підгірному зобов'язали всіх дорослих чоловіків, всю велику рогату худобу вигнати за село і гнати в сторону Броду. Зв'язкові донесли партизанам про дії фашистів. Партизани швидко спустились з лісу, розділились на дві групи. Одна група поспішила в Підгірне, щоб спасти людей і худобу, а друга- зробила засаду і зустріла фашистів в урочищі «Кална», зав'язавши смертельний бій. Цілий день не втихав гуркіт гранат, кулеметів і автоматних черг. Фашисти не здавались. Під вечір бій затих. Каральний загін був повністю розгромлений. Партизани захопили живу силу і техніку ворога. Чотири вози, запряжені кіньми і наповнені зброєю і боеприпасами, були забрані у фашистів. Друга група партизан біля Броду розгромила каральний загін, повернула людей і худобу у Підгірне. Того ж дня, ввечері партизани послали у ліс зв'язкових, які сповістили людей, що ворог розбитий і можна повертатись додому. Пізно вночі люди з лісу повернулися в село. 24 жовтня жителі Кр.Мартинки радо зустрічали народних месників – своїх визволителів. Старі жінки плакали, фартухами втирали сльози з очей, пригощали партизан хлібом, а дівчата дарували пізні осінні квіти – червоні дубики. Ми, діти, бігали і з радістю дивились на своїх визволителів, які проходили вулицею села.

Таким мені запам'ятався жовтень 1944 року.

24 жовтня цього року жителі села Крайня Мартинка відзначили 69 річницю визволення села від фашистських окупантів. Шкода, що з кожним роком стає все менше і менше людей, які є свідками тих трагічних днів. Та цього забути не можна. Молодь, яка приходить на зміну старшим поколінням, повинна знати і пам'ятати історію свого народу.

Є добра традиція у моєму рідному селі Кр.Мартинка кожного року напередодні 24 жовтня проводити свято села під девізом: «Ніхто не забутий, ніщо не забуто».

На фото 1 – Зустріч учасників інтернаціонального партизанського загону Усти-Прищепи в Чорному Потоці, 12 вересня 1964 р.¹⁷

На фото 2 – Відкриття історико-краєзнавчого музею в Чорному Потоці, 29 червня 1988 р.¹⁸

¹⁷ Фото из кн.. Життєва стежина . Поезії, легенди, перекази, спогади . Литературно-художнє видання . Феєр Маргарита Федорівна . – ред.. Т.Лазоренко . Ужгород : Упр. культури Закарпатської обл.. держадміністрації, Закарпатський обл.. організаційно—методичний центр культури . - ТОВ «Патент .. - 2013 . с.88-89? . – тир. 256 . - с.225, цв. и ч/б фото.

¹⁸ То же.

ПУШКИ БЕЗ НИХ МОЛЧАЛИ

Безвестным героям Великой Отечественной войны – боеприпасникам и артвооруженцам 38-й армии – посвящается

В годы Великой Отечественной войны артиллерия сыграла поистине выдающуюся роль в разгроме врага. Под залпы «тысяч батарей», как пелось в одной песне, утверждалась наша победа над фашистами под Москвой, в ходе Сталинградской битвы, на Курской дуге и везде, куда только ступала нога советского солдата-освободителя. Но слава артиллерии, этого могучего «бога войны», ковалась не только на поле боя, но и в тылу, где чуть ли не под носом у немцев ремонтировались повреждённые орудия, миномёты, стрелковое оружие, а также накапливались и подтягивались к войскам боеприпасы, без которых и пушка сама по себе – металлолом. Труд технарей – боеприпасников и артвооруженцев – был необходим, как воздух. Именно о них, зачастую безвестных героях той войны, среди которых шёл фронтовыми дорогами и мой отец, Борис Павлович Сурнин, пойдёт речь в этом очерке.

Мой отец, Борис Павлович Сурнин, майор Б.П.Сурнин. 1958 г.
Отец родился 16 мая 1923 г. в живописной лесной деревушке Шершено Детчинского района Калужской области. Сегодня там проживает всего три человека, а до войны было много детворы, все ходили в соседнее село Дольское в семилетнюю школу. Десятилетку отец заканчивал в Детчино, откуда 22 июня 1941 г. выехал со своим школьным другом Ваней Жидковым поступать в Ленинградское артиллерийско-техническое училище. Вообще-то отец мечтал стать моряком, но однажды ему попали снежком в глаз, после чего о море пришлось забыть.

Конкурсный отбор в училище начался с медицинской комиссии, которая отсеивала поступающих по малейшему подозрению. У Вани Жидкова признали порок сердца и отправили домой. Там же он и погиб, мобилизованный в пехоту.

Признанные годными сдавали экзамены по алгебре, физике, химии, русскому языку и литературе. Не раз потом отец добрым словом поминал своих школьных учителей: математика Стефана Ивановича Волчека и словесника Капитона Сергеевича Кирюхина. Они дали своим ученикам такую подготовку, что отец выдержал все испытания, а они были куда как серьёзные. Например, по алгебре давались задачи на сообразительность. Преподаватель стоял с секундомером в руках у доски и писал задание, после чего звучала команда: «Ответ!». И надо было тут же предложить своё решение. Многие терялись, не успевали сориентироваться, и это сильно понижало шансы на конечный успех. Тем не менее, все допущенные к экзаменам сдавали их до конца.

Поскольку уже шла война и немцы рвались к Ленинграду, экзамены сдали за пять дней. На шестой день приказали всем построиться и объявили: «Чьи фамилии будут названы, три шага вперёд. Остальные на месте». Вышло человек 300-350. Оставшиеся не могли сдержать слёз, среди них было много ленинградцев.

После зачисления всех курсантов разбили по отделениям, экипировали. Отец попал во вторую батарею дивизиона, которым командовал подполковник Хмара (вскоре он погиб от осколка снаряда). И сразу же училище в полном составе вывезли в летние лагеря под Лугу. Там были оборудованы классы, где курсанты изучали боеприпасы, пороха, взрывчатые вещества. Кроме того, в программу подготовки входил штыковой бой, а ещё рыли окопы. Был момент, когда весь состав училища бросили навстречу врагу. Под бомбёжкой курсанты заняли позиции, и кто-то в сердцах обронил: «Вот здесь мы и останемся».

Но до боя дело не дошло. Немцы замешкались, и вскоре поступил приказ Сталина: все военные училища эвакуировать в Ленинград. А в середине августа Артиллерийское училище вообще погрузили в эшелоны и отправили на восток, в Ижевск. Ставка Верховного главнокомандования исходила из того, что огромные потери армии, в том числе офицерского корпуса, необходимо своевременно восполнять. А подготовить офицера, особенно в области специальных знаний, дело не одного дня.

Училище погрузили в пять эшелонов, два из которых «юнкеры» разбомбили по дороге. На новом месте курсантов разместили в здании педучилища, и началась учебная страда. Распорядок был такой: 15 часов занятий (12 часов лекций и 3 часа самоподготовки) и 9 часов на всё остальное – утреннее и вечернее построение (поверка), трижды бег на фабрику-кухню за 1,5 – 2 километра, личное время и сон. Если учесть, что паёк был полуголодный, а в казармах с размороженными батареями и классах царил дикий холод, то можно понять, какие это были спартанские условия. Тем не менее, курсанты настойчиво овладевали

знаниями, слушая лекции с опущенными «ушами» будёновок и в трёхпалых перчатках на руках.

Занятия продолжались до марта 1942 г. Как успешно закончивший отец получил звание «воентехник 2-го ранга» и был зачислен в группу, предназначенную для действующей армии. Попавшие в эту группу дополнительно изучали оптику, артиллерию. Через две недели – вызов на мандатную комиссию. Отца спросили: «Где бы вы хотели служить?». Как и большинство выпуска, он мог бы получить назначение на Дальний Восток, где приходилось держать войска на случай войны с Японией. Но отец попросился в Москву, которая тогда продолжала оставаться фронтовой столицей. Ему не терпелось увидеться с родителями, освобождёнными от оккупации в результате контрнаступления Красной Армии. Члены мандатной комиссии не стали возражать, и новоиспечённый лейтенант с двумя кубиками в петлицах оказался в распоряжении Управления артснабжения Московского военного округа.

В мае 1942 г. его зачислили в штат вновь сформированного под Москвой Полевого Армейского Артиллерийского склада боеприпасов (ПААС) № 2550. В отличие от стационарных хранилищ, расположенных, как правило, в глубоком тылу и имевших стратегическое значение, ПААС(б) представлял собой мобильную структуру, предназначенную для решения прежде всего текущих потребностей армий и входивших в их состав соединений. Он обеспечивал непрерывную пульсацию артерии и ответвляющихся от неё сосудов, питающих не только артиллерию, но и пехоту боевыми припасами: снарядами, минами, патронами всех типов и калибров, гранатами и многим другим, этим тяжёлым по весу и важнейшим для победы «хлебом», без которого оружие молчит.

ПААС(б) № 2550 с момента его создания и до конца войны входил в состав действующей 38-й армии, которая принимала участие в ряде оборонительных и наступательных операций Красной Армии на южном участке фронта. Каждая из них требовала от боеприпасников предельного напряжения сил, ведь оперативные задачи по обеспечению боевых частей снарядами, патронами, минами приходилось решать по сути в экстремальных условиях. Например, в ходе завершающей фазы Воронежско-Касторненской операции в январе – феврале 1943 г. 38-й армии командованием фронта было поручено добить попавшие в окружение девять вражеских дивизий. Сделать это было не просто не только в силу многочисленности врага, но и погодных условий.

Стояли сильные морозы. Личный состав наших войск с большим трудом продвигался по снежной целине. Колёсный транспорт почти совсем остановился. Перевозки можно было осуществлять только на санях. Для этих целей было использовано 12 тысяч лошадей, отбитых у противника. Но и после окончания операции напряжение не спадало, ведь советские войска успешно продвигались вперёд и выходили к Белгороду и Курску. Несколько позже здесь произошло знаменитое сражение, завершившее коренной

перелом в ходе войны. Как раз во время этой паузы отец чуть было не погиб, что заслуживает отдельного рассказа.

После завершения Воронежско-Касторненской операции, в начале марта 1943 г., отделение ПААС(б) № 2550 под командованием моего отца дислоцировалось на станции Свечинская Юго-Восточной железной дороги. Станция была возведена на месте разъезда в 2 км западнее села Свечинское, откуда и получила своё название. Рядом со станцией в своё время были построены погрузочно-разгрузочная площадка и дома для работников станции. Само собой, это были гражданские лица, оказавшиеся волею судеб на линии огня. О том, что это не пустой звук, говорит следующий эпизод.

Поскольку загруженность железнодорожной ветки Елец — Касторная была предельная, на станции Свечинская скопилось немало боеприпасов. Буквально в паре десятков метров от железнодорожных путей лежало в штабелях двадцать пять замаскированных вагонов 152-мм снарядов. Нужно ли говорить, насколько опасным было бы попадание в эту массу бомбы или возгорание снарядных ящиков. Но именно так произошло во время одной из бомбёжек, случавшихся ежедневно. Пока отец заметил пожар, там уже первой оказалась дежурная по станции. Вдвоём с Юлией, как звали отважную девушку, отцу удалось потушить огонь. За такой поступок полагался орден или хотя бы медаль, но отец даже не сообщил об этом происшествии начальству.

Конечно, не все готовы были так рисковать жизнью. Вспоминается один курьёзный эпизод, рассказанный отцом. На этой же станции начальником был некто Байдин, человек вполне добросовестный, но какой-то дёрганый, пугливый. Как только в небе появлялся немецкий самолёт, Байдин выскакивал из помещения и мчался по заснеженному полю в село, а это, напомним, два километра. Немецкие лётчики, видимо, заметили его, и однажды «фоккер» специально погнался за беглецом. Раз за разом «фоккер» открывал по Байдину огонь из пулемёта, но так и не попал. Наблюдавшие за этой сценой солдаты потом шутили: «Байдин бежит быстрее самолёта».

Несколько слов о быте боеприпасников. Эта сторона фронтовой жизни хотя и не была героической, однако иногда выходила на первый план вместе с боевыми задачами. Сошлюсь на отцовский опыт в период затяжного пребывания на станции Свечинская. Как он рассказывал, спали (разумеется, урывками) в так называемых «теплушках», т.е. в товарных вагонах, где были установлены печи - «буржуйки», которые топили дровами. Жили голодно, находили старое зерно, толкли его в снарядных гильзах и пекли хлеб или лепёшки – «каварда». Поскольку подвоза продовольствия для боеприпасников из центра снабжения по какой-то причине давно не было, пришлось искать выход из сложившейся ситуации. Сибиряк, рядовой Морозко сказал отцу: «Ещё немного, и мы все умрём с голоду. Я отличный портной. Стану шить, и мы выживем». Отец отпустил его в село, он там

заработал на картошку для всего отделения. Так солдатская смекалка выручала не раз.

Наконец, та самая история, когда отец чуть было не погиб, став жертвой немецких диверсантов. Её сюжет мог бы послужить основой остросюжетного фильма, а тогда это был рядовой эпизод, каких на войне случалось бесчисленное множество.

Итак, всё началось с прибытия на станцию эшелона с танками. Отец был занят обычным делом: грузили и сортировали снаряды. Он не видел, как в небо откуда-то из-за вагонов поднялась в небо сигнальная ракета. И вскоре над станцией загудел немецкий самолёт.

– Кто пустил ракету? – всполошились танкисты. Начальник эшелона, майор, пообещал отцу:

– Если упадёт хоть одна бомба, расстреляю.

Отца отвели метров на двадцать от платформы с танком и повернули в его сторону башню, где располагался спаренный с орудием пулемёт. Но самолёт пролетел, не сбросив бомбы. Тем не менее, танкисты решили отца, в котором заподозрили переодетого диверсанта, просто так не отпускать. Кто-то из них предложил:

– Давай отвезём его в Касторную.

Касторная была узловой станцией, там находились разные армейские службы, в том числе представители военной контрразведки. Мол, они разберутся, кто такой этот лейтенант. По команде танкиста-майора отца привязали проволокой к буксировочным крючьям «тридцатьчетвёрки», и вечером эшелон двинулся к Касторной. Ехать было километров 25-30, и отец, в одной гимнастёрке и нательной рубашке, на ветру совершенно закоченел, ведь был только март месяц.

Едва приехали, налетели немецкие самолёты. Минут тридцать длился массированный налёт, во время которого отец не раз прощался с жизнью. Осколки молотили по броне как горох, но ни один из них отца даже не поцарапал. Когда налёт закончился и зенитки перестали стрелять, появились танкисты.

– Ты ещё живой? – с изумлением уставился на отца начальник эшелона.

Этот факт потряс его настолько, что он приказал немедленно освободить пленника. Отца отвели в «теплушку», отдали документы и наган. И он пешком отправился по шпалам назад, без шинели, в одной шапке-ушанке.

Под утро уже был на месте. На станции ночью тоже бомбили, несколько человек из команды отца погибли. Когда отец стал разбираться, что да как, к нему обратился усатый солдат-хохол:

– Товарищу лейтенант, я бачив, хто пускав ту ракетку.

И тут отцу открылось, кто был виновником его приключений. Вспомнилось, как дней восемь назад к нему подошёл лейтенант с пятью солдатами и представился, протягивая удостоверение личности и командировку:

– Я от майора Ситникова, прибыл для производства ремонта мелкого трофейного оружия.

Отец хорошо знал начальника армейской мастерской (АРМ), поэтому новоприбывшие не вызвали у него подозрения. Они расположились в сарае метрах в 50-60 от полотна железной дороги, и действительно стаскивали туда брошенное немцами снаряжение. Только его и увидел отец с солдатами, когда подбежали к сараю. Самих «оружейников», разумеется, и след простыл.

В тот же день на станцию подали вагоны, и загруженный боеприпасами эшелон отправился в Курск. Так начался для отца новый этап в его фронтовой биографии.

О боях на Курской дуге написано много, но вряд ли эта тема исчерпана до конца. Вспоминая рассказы отца понимаешь, что ещё больше осталось «за кадром», ведь в «фокус» истории попали прежде всего самые крупные детали, а мелкие события или просто эпизоды остались неописанными их участниками. Мне кажется, читатель в дальнейшем поймёт, о чём идёт речь.

Если обратиться к источникам, то выяснится, что 38-я армия в этом сражении входила в первый эшелон Воронежского фронта. Она занимала часть западного фаса Курского выступа – до стыка с войсками Центрального фронта.

Командование армии предпринимало всё необходимое, чтобы во всеоружии встретить врага. В свою очередь, немцы старались создать благоприятные условия для готовящегося наступления. С этой целью ими было задействовано здесь свыше 2 тысяч боевых самолётов – 65% от общего количества, воевавшего против Красной Армии.

2 июня 1942 г. вражеская авиация осуществила массированный удар на железнодорожный узел Курск. В нём участвовало 420 бомбардировщиков и 120 истребителей. Наши лётчики в ходе невиданного воздушного сражения сбили 145 вражеских самолётов, но атаки продолжались. Почему же гитлеровцы так остервенело рвались к этому городу? Потому что их ввели в заблуждение. По инициативе командира ПААС(б) № 2550 капитана И.В.Терского и зампотеха части, инженера-капитана Н.Г.Безверхова, немцам подсунули пустышку. Железнодорожные составы в распоряжение армии прибывали обычно ночью. Быстро разгрузив их, боеприпасники оставляли пустые вагоны на запасных путях. Фашисты клюнули на эту приманку. Полагая, что в Курск прибывают наши войска, они решили во что бы то ни стало разбить железнодорожный узел и стоявшие там эшелоны.

Такой же оправдавшей себя тактики пиротехники придерживались и в других местах. Причём механизм обмана врага всё время совершенствовался. Например, ночью вагоны с боеприпасами доставляли на станцию Курчаниново. До рассвета их нужно было разгрузить и развезти к замаскированным и рассредоточенным вдоль железной дороги котлованам. Порожние вагоны перегонялись в Суджу. Но этого было недостаточно. Необходимо было подальше отвести воздушного разведчика – «раму» и наводимые ею «юнкеры» от реальной цели.

Для этого на станцию Локинская отправляли пустую тару из-под снарядов разных калибров. Бездельные теперь герои, солдаты, находившиеся вроде бы и не на передовой, разгружали её, складывали в разнесённые на значительной площади штабеля, умышленно некачественно маскировали ветками, и «рама» находила эту цель – имитацию сосредоточения армейского боезапаса, и начиналась адская карусель.

Солдаты, занятые этим адским спектаклем, прятались в вырытые заранее щели и, если уцелели, выскакивали из укрытий, поджигали дымовые шашки, имитировали пожары и взрывы. Небо заволакивало смешанным дымом от бомб, шашек, искусственных и настоящих пожарищ, и довольные «юнкеры» улетали, «выполнив» задание. Сколько гибло там наших солдат, вызывая огонь на себя, на этой «передовой», одному богу известно.

Но главное было достигнуто: за весь жаркий летний период немцам так и не удалось обнаружить огромное скопление армейских боеприпасов, подготовленных для решительного наступления. Вклад пиротехников, связанных с боеприпасами, взрывчатыми веществами и порохами, в успех Курской битвы был действительно неограничен.

Победа на Курской дуге открыла путь к освобождению Украины. 20 сентября передовые подразделения 40-й, а затем и 38-й армии Воронежского фронта начали выходить к Днепру. Сходу удалось захватить несколько плацдармов на правом берегу Днепра, в том числе Букринский и Лютежский. Как известно, сначала основные попытки освободить Киев делались с Букринского плацдарма. Но враг сосредоточил здесь большие силы, да и пересечённая местность не позволяла использовать в нужной мере главное оружие прорыва – танки. Из-за этого два наступления с Букринского плацдарма окончились неудачей.

Тем не менее, командование фронта, переименованного 20 октября в 1-й Украинский, приняло решение начать в конце октября третье наступление с Букринского плацдарма. Но тут в ход событий вмешался Сталин. Сегодня некоторые доморощенные историки любят обвинять его в некомпетентности, а то и в пренебрежении к человеческим жизням. Однако как раз инициатива Верховного Главнокомандующего, как станет ясно из дальнейшего, позволила избежать новых ненужных потерь.

В разговоре по ВЧ с командующим фронтом Н.Ф.Ватутиным, состоявшимся 23 октября, И.В.Сталин неодобрительно отнёсся к намерению

продолжать наступление с Букринского плацдарма. Суть его соображений впоследствии передал своим подчинённым сам Н.Ф.Ватутин.

– Видимо, войскам товарищей Москаленко и Рыбалко, – сказал Верховный, – очень трудно наступать на Киев с этого плацдарма. Местность там резко пересечённая, и это мешает маневрировать большими массами танков. Противнику это удобно. И местность у него возвышенная, командующая над вашей. Кроме того, он подтянул крупные силы – танковые и моторизованные дивизии, много противотанковых средств и авиации. Всё это вы и сами знаете. Остаётся сделать вывод. Он состоит в том, что ударом с юга Киева вам не взять. А теперь посмотрите на Лютежский плацдарм, находящийся к северу от Киева в руках 38-й армии. Он хотя и меньше, местность там ровная, позволяющая использовать крупные массы танков. Оттуда легче будет овладеть Киевом.

Так и произошло. Начатое с Лютежского плацдарма 3 ноября 1943 г. наступление советских войск оказалось успешным, и 6 ноября Киев был освобождён. Как и в других случаях, боеприпасники 38-й армии проделали колоссальную работу, чтобы обеспечить задействованные в полосе прорыва части всем необходимым. О её масштабах красноречиво говорят следующие цифры. На 6-километровом участке прорыва было сосредоточено 88% всех имевшихся орудий и миномётов армии, здесь впервые за весь прошедший период Великой Отечественной войны была достигнута очень высокая плотность огня – в среднем 380 стволов на километр фронта. И это не считая гвардейских миномётов, а ведь один залп такой дивизии выбрасывал 3456 реактивных снарядов весом 320 тонн.

К сожалению, в мемуарах полководцев Великой Отечественной войны редко почерпнёшь данные о тех, кто делал всё возможное и невозможное, чтобы пушки стреляли. Например, командующий 38-й армии, впоследствии Маршал Советского Союза К.С.Москаленко в своём двухтомнике даже не упомянул о заместителе командующего артиллерией армии полковнике К. В. Ванине, которому подчинялась служба артснабжения. А рассказать о нём надо хотя бы потому, что это он обманул педантичных немцев, привыкших к стандартной схеме – пирамиде артиллерийского снабжения войск боеприпасами, разветвлявшейся от тыла к фронту, к передовой. Возглавлявшиеся специалистами-боеприпасниками передовые армейские летучки по его приказанию располагались как можно ближе к передовой. На них ночью железнодорожными эшелонами или автомашинами СВГК (Ставки Верховного Главного командования) прямо из тыла подвозились армейские боеприпасы. Из стрелковых дивизий и полков за боеприпасами ехали не в тыл, а к передовой и увозили к себе, т.е. обратно в свой тыл. Решение было, конечно, рискованное, но при соблюдении необходимых предосторожностей и тщательной маскировки оправдало себя.

Близость передовой хотя и была опасной, но в некоторых случаях даже выручала. Во время подготовки к наступлению на Лютежском плацдарме с

отцом произошёл инцидент, который мог закончиться для него очень плохо. Поскольку боеприпасов в распоряжение подконтрольной отцу летучки поступало очень много, их складировали в штабеля вперемежку. И буквально накануне наступления отец в невероятной спешке, когда прибывшие на «студебеккерах» шофера из разных частей спешили побыстрее уехать, представителем одной из них выдал снаряды не того калибра. За такую ошибку отцу грозил трибунал. К счастью, ошибка вовремя обнаружилась, и благодаря близости передовой была исправлена.

Несмотря на отдельные огрехи, деятельность передовых летучек в целом доказала свою эффективность, и полковник К.В.Ванин в дополнение к единственному тогда в 38-й армии смешанному ПААС № 2550, занятому и боеприпасами, и артвооружением, в марте 1944 г. добился через генштаб организации 2-го специализированного на боеприпасах ПААС № 31169, сделав его основным и передовым с помощью обгоняющих друг друга по принципу «чехарды» летучек в Процессе наступления советских войск.

Первым командиром ПААС(б) № 31169 стал капитан И.В.Терский, несправедливо снятый с должности командира ПААС в октябре – ноябре 1943 г. Тогда фашистскому ночному асу удалось на станции Бобрин, что в 50 километрах от Киева, подорвать тремя бомбами наши 27 вагонов с боеприпасами, только что поданные на перрон под разгрузку, за что Терский был приговорён военным трибуналом сначала к высшей мере, потом к 8 годам, затем полностью реабилитирован не без участия Ванина.

Приступив к обязанностям, И.В.Терский отобрал в своё подчинение из штата ПААС № 2550 пять специалистов-боеприпасников, хорошо показавших себя за первые пять месяцев работы упомянутых выше передовых летучек. Замом у Игоря Васильевича стал его прежний заместитель инженер-капитан Н.Г.Безверхий, а начальниками отделений были назначены четыре старших техника-лейтенанта: М.С.Кочергин, Н.Ф.Марков, П.В.Панченко и Б.П.Сурнин, мой отец.

Забегая наперёд хочу сказать, что вся эта «великолепная четвёрка» встретила-таки долгожданный день Победы, а вот Николай Безверхий вскоре погиб. Это случилось 12 июня 1944 г. Недалеко от г. Дзвиняч-Жежава Залещицкого района Тернопольской области его, сидящего за рулём в быстроходном «опель-блитце», достала вражеская мина. Славного Гусара, как называли своего непосредственного начальника мой отец и его товарищи за безукоризненную выправку, подтянутость и порядочность, похоронили около церкви в Дзвиняче. И в первый же год после победы могилу разрушили украинские националисты-бандеровцы, не посчитавшись с тем, что он тоже украинец, но с полтавщины и советский. Позже могилу Николая восстановили, но, думаю, сегодня её следов не найти.

Что касается моего отца, то он прошёл вместе с 38-й армией свой боевой путь до конца. И самым трудным испытанием на этом пути стал Дукельский

перевал, во время штурма которого отец снова чуть не погиб. Но обо всём по-порядку.

29 августа 1944 г. началось вооружённое восстание армии Первой Словацкой республики против вермахта и марионеточного правительства Йозефа Тисо. Повстанцы надеялись на быстрый подход советских войск, но немецкие десантники захватили Лупковский и Дуклинский перевалы через Карпаты, и восставшие оказались отсечены от советских частей.

К тому времени была завершена Яссо-Кишиневская операция Красной Армии. Войска 2-го Украинского фронта получили возможность выйти на Венгерскую равнину с юго-востока и в дальнейшем действовать в обход Чехословакии с юга.

Таким образом, отпала необходимость нанесения фронтального удара с целью преодоления Карпат. Однако Словацкое вооружённое восстание изменило планы Верховного Главнокомандования. Началась Карпатско-Дуклинская операция, целью которой было оказание помощи восставшим силами 4-го и 1-го Украинских фронтов. И вновь на острие событий оказалась 38-я армия.

Вражеское командование из 20 дивизий, оборонявшихся в полосе 1-го Украинского фронта, сосредоточило против 38-й армии двенадцать – 7 пехотных, 3 танковых, одну горнострелковую, часть сил лыжно-егерской, а также ряд батальонов резерва главного командования. Иначе говоря, против 38-й армии противник имел около 60% всех своих сил и средств, действовавших против войск всего 1-го Украинского фронта.

Надо ли говорить, какая нагрузка выпала на долю артиллерии и боеприпасников, обслуживавших её, в ходе Карпатско-Дуклинской операции. Только за один месяц боёв на перевале 38-я армия израсходовала 2000 вагонов боеприпасов. И все они прошли, что называется, через глаза и руки моего отца и его товарищей по ратному делу. Причём действовать приходилось в условиях горной стеснённой местности, как, например, в долине реки Яселки. Боеприпасы подвозили сюда прямо с заводов и центральных баз огромными автоколоннами «студебеккеров», подчинённых Ставке Верховного Главного командования по единственному шоссе в долине на левом берегу Яселки, после прошедших дождей всё сметавшей на своём пути.

Организовать временные перевалочные летучки было практически негде: слева – река со встречным течением, справа – горы. Поэтому работа была организована почти без промежуточной перегрузки с автомашин СВГК на войсковые. Задача – быстро выстроить на обгон основной прибывшей колонны небольшие подколонны с необходимыми типами и количествами снарядов, мин, передать эти подколонны представителям полков и дивизий, ждавших свою долю неподалёку, чтобы они по известным им дорогам или бездорожью вели их в расположение своих батарей. Все же ненужные им боеприпасы выгружались на опушках дубовых рощ вблизи шоссе. Капитан

Пётр Панченко выполнял роль главного регулировщика. Остальные начальники отделений как кузнечики прыгали-влезали из машин в машину, чтобы определить, что там находится. Если находили необходимое, выводили машину из общей колонны к той роще, где ожидали представители. Солдат не было, разгрузку производили шоферы машин.

В одну из таких коротких поездок отец попал под обстрел немецких орудий и танков. С высоты соседней горы им было неплохо видно, что происходит в долине. Наши штурмовики ИЛ-2 2-й воздушной армии подавляли врага, но иногда ему удавалось сделать несколько прицельных выстрелов. Воздушной волной от разорвавшегося танкового снаряда отца сбросило с подножки «студебеккера», и он, в бессознательном состоянии, оказался на пути машины, катящейся под уклон. Результат этого наезда в личном деле отца квалифицируется как «лёгкая контузия», хотя он потерял зрение и слух. Впрочем, могло быть и хуже. В течение месяца отец стал снова видеть и слышать, хотя последствия случившегося с ним на Дукельском перевале ощущал всю жизнь.

Так получилось, что в 1987 г. мне довелось побывать в тех местах. Дело было поздней осенью, деревья и кустарники густо чернели по сторонам дороги, которая поднималась серпантинном всё выше и выше. В одном месте на площадке, удобной для обозрения туристов, стояла немецкая военная техника, противостоявшая Красной Армии на Дукле в сентябре-ноябре 1944 г. Среди немецкого оружия бросился в глаза танк с характерным крестом на броне, и вдруг подумалось: «А не он ли сделал тот злополучный выстрел, который чуть было не оборвал жизнь отца?» Всё очень может быть. И всё хорошо, что хорошо кончается.

На этом можно было бы завершить очерк о маленьком коллективе боеприпасников 38-й армии. Но что-то мне подсказывает: надо добавить хоть несколько слов о том, как сложились их судьбы в мирное время.

Через два месяца после Победы ПААС(б) № 31169 из Чехословакии перебазировался в г. Коломыю Ивано-Франковской области, где ещё долго орудовали бандеровцы, вынуждая и отца, и его сослуживцев спать с наганом под подушкой.

Но вскоре жизнь развела боевых друзей, уцелевших и сроднившихся в годы войны, по разным уголкам Союза. Первым покинул часть её первый командир – капитан Игорь Васильевич Терский, отозванный на преподавательскую работу ещё с Дукли. Прослужив ещё полтора-два десятка лет и побывав на Сахалине, дослужился он до подполковника и осел в Ленинграде, где и работал в профсоюзе химиков (взрывчатые вещества – это ведь тоже химия).

Оказался в Ленинграде и Николай Фёдорович Марков. Демобилизованного по собственному желанию, его в 1949 г. снова призвали в армию в связи с войной в Корее. Через долгих 30 лет он, уже окончательно, вышел на «гражданку» и работал в Политехническом институте в звании полковника

на военной кафедре. Здесь же в 1998 г. вышла первая, а затем ещё три книги стихов Николая Фёдоровича под общим названием «Жизнь как один день», где он немало строк посвятил своим боевым друзьям.

Капитан Пётр Панченко ушёл из армии в 1947 г. На «гражданке» дослужился до должности одного из замов министра сельского строительства СССР и, конечно, осел в Москве – один из коллектива.

Борис Павлович Сурнин военной профессии не изменил. До 1951 г. сменил несколько гарнизонов в Западной Украине, затем – семилетняя «командировка» в Группу Советских Войск в Польше. Осел в далёкой от своей родной Калуги г. Ужгороде, где подполковником в 1973 г. вышел в отставку с должности командира в/ч 42704.

В 1974 г. старые боевые друзья встретились в г. Броды Львовской области на 30-летию своей войсковой части, которая к тому времени под № 63626 перешла в подчинение Прикарпатскому военному округу. Отец много рассказывал мне об этой поездке. Вскоре после той встречи он получил от кого-то из своих сослуживцев фотографию, где они запечатлены все вместе: много пережившие, счастливые оттого, что снова видят друг друга. Такими они и остались в моей памяти.

Кстати, о фотографиях. Среди привезённых отцом с войны, есть один особенно дорогой мне снимок. Всегда держу его в памяти, и когда в 2009 году, после долгого перерыва, ко мне вернулась Муза, в одном стихотворении я обратился к нему в своей первой книге. Вот оно:

ФОТОГРАФИЯ ИЗ АЛЬБОМА

В альбоме, что распух с годами,
Где взгляд, как ласточка, кружит,
Есть фотографии на память,
Которой каждый дорожит.

У всех она своя, но всё же

Не избежать одних примет:

Мы видим тех, кто был моложе,
И тех, которых вовсе нет.

Вот, позабыв о ночи сонной,
Улыбчивый сверх всяких мер,
Стоит худющий, как подсолнух,
В небрежной позе офицер.

✓ / 4

При орденах, в погонах смятых,
С ремня свисает кобура.
И подпись уточняет дату:

«На правом берегу Днепра».

Через поля с табличкой «мины»,
Сквозь частокол плохих примет
Сюда, к столице Украины,
Он шёл, не помня сколько, лет.

Но разве здесь война кончалась?
Под гром орудий, вой и мат
Ему еще пройти осталось
До заграницы, до Карпат.

И здесь однажды, как героя,
Без долгих слёз и пересуд,
Его едва не похоронят
И чудом, мёртвого, спасут.

За то, что жив, из лазарета
Он брёл, не чувствуя вины.
...Он стал моим отцом, и это
Сильнее смерти и войны!

Владимир Сурнин, кандидат исторических наук

Владимир Новак
Солдату Второй мировой
Новаку И.И. – моему отцу

МЫ - ДЕТИ ЗАТЯНУВШЕЙСЯ ВОЙНЫ

На фронте мало дней дано прожить,
Кто до конца дошел, так это – диво,
Мне надо все, как было, пережить
И рассказать об этом всем правдиво.

Я о войне обязан так писать,
Чтоб было без соплей и без обмана.
И каждый стих об этом должен стать,
Как с сердце кровоточащая рана.

И если нет волнения души,
И в жилах кровь еще не закипела –
Остав перо, возьми и не пиши.
Война – плохая для бездушных тема. 07.01. 2010.

* * *

Мы – дети затянувшейся войны,
Что рано без отців осиротели.
Но в этом нет на них какой вины,
Поверь, они так жить еще хотели.

Оставив дом, родных, они ушли
Туда, откуда мало возвращалось.
Но даже тем, которые пришли,
Тяжелая судьба потом досталась.

И среди них отец ушел на зов
Своей Отчизны самой жизни ради.
Отчизны – значит Родины отців,
Судьба ее решалась в Сталинграде.

Не прятался за спины, не скулил,
Ходил в атаки в жутком Сталинграде,
Належно пулю в груди получил,

Случаймо выжил в ближнім медсамбате.

Вот снится мне: отец мой чуть живой,
Контуженный взорвавшимся фугасом.
Да где ж мой АКМ- сорок судьмой,
Что под рукой всегда с боезапасом.

Я стану рядом, вместе отобьем
Тевтонскую зарвавшуюся сволоч.
Но ты прости, все это было сном,
Который часто снится мне за полноч.

И лиш любовью я смогу своей
Помочь тебе, отец, в том трудном бое.
Любовью неродившихся детей,
Тех, за кого сражался ты на поле.

Смешались время, чувства, сняться сны,
Отцы в которых сыновей моложе,
Я так хочу, чтоб не было войны,
Чтоб внукам никогда не снилось то же.

Так мирно светит солнышко в веси,
Окопы заросли фруктовым садом.
А ты спроси меня, сейчас спроси:

Закончилась война в том сорок пятом?
Мы - дети затянувшейся войны,
Той самой страшной, на какой не были.
И нет на нас какой – либо вины,
Что боль отцов мы в сердце сохранили.

25. 12.2009.

Василь Нагірний,
м. Мукачево

Командир дивізії Жмаєв слухає¹⁹

Приховувати не буду: я завжди пишався і до кінця своїх днів пишатимусь тим, що моя офіцерська служба розпочиналася в 128-й гвардійській двічі Червонопрапорній Туркестанській мотострілецькій дивізії, яка з далеких уже тепер повоєнних часів дислокувалася у нашому місті. Як у свята, так і в будні маю можливість зустрічатися з ветеранами цього військового з'єднання, обмінюватися спогадами про прожите і пережите. Під час таких розмов — щирих, невимушених — заходить, як правило, мова про тих, на чию долю випала в різний час виконувати складні та відповідальні обов'язки командира дивізії.

Гвардії генерал-майор Василь Олексійович Жмаєв — один із них. Співрозмовники характеризують його як людину вимогливу, вольову, принципову і в той же час таку, яка ставилася підлеглих чуйно, турботливо, була простою, доступною, ніколи не хизувалася своїм високим службовим становищем...

Генералами, звісно, не народжуються. Ними стають в процесі довголітньої, нелегкої військової служби, пройшовши всі сходинки службової „драбини”. І у кожного свій шлях, своя доля. Це цілком можна віднести і до В.О.Жмаєва, котрий хоч і знав народну мудрість: „Той не солдат, хто не мріє стати генералом”, та навряд чи міг навіть подумати про те, що носитиме на своїх плечах золоті генеральські погони...

За походженням він — сибіряк, з'явився на світ 10 січня 1910 року в селі Муромцево Омської області. Ще малим хлопчиною пізнав на собі, як нелегко прожити вихідцеві з багатодітної родини, в якій, окрім нього, було ще п'ятеро братів та сестер. Особливо ж стало відчутно це після того, як з полів боїв першої світової війни не повернувся батько, коли кожному з дітей, у тому числі, Василеві, довелося, незважаючи на малий вік, торувати свою

¹⁹ Командир дивізії Жмаєв слухає . – Василь Нагірний . – Ужгород : Громадсько-політична газета «Карпатська правда» . - № 30 (382-319209) . – листопад 2013 . – с. 3 (с фото) .

стежину в житті. Нелегко, ой як нелегко писались перші рядки життєвої біографії хлопця. Закінчивши семирічку, спочатку найнявся на роботу в майстерню. Дещо пізніше, коли видалася нагода, залишив рідне село, яке з усіх боків тісно обступала тайга, й переїхав на золоті копальні. Чотири довгих роки трудився вибійником на підземних роботах, які до розряду легких і аж надто високооплачуваних віднести було важко. Але все ж таки вдавалося більше допомагати рідним.

Робота в колективі, трудовий гарт пішли Василеві на користь. Юнак став серйозно й відповідально ставитися до будь-якої дорученої справи, не шкодуючи для цього ні зусиль, ні старань. У роботі був. Що називається, безвідмовним, на нього завжди можна було покластися...

Ці якості Василя не могли не впasti в око його командирам, коли 1933 року він був призваний на військову строкову службу і надягнув на себе військову форму. Він був із тих бійців, які, як мовиться, схоплюють усе на льоту, яким не треба було двічі повторювати один і той же наказ. Червоноармієць Жмаєв у всьому був взірцем для товаришів, його часто заохочували за бездоганне ставлення до своїх службових обов'язків.

Через якийсь час у військову частину, в якій проходив службу сибіряк, надійшла рознарядка на направлення найбільш старанних, дисциплінованих, ініціативних солдатів у школу молодших командирів. У числі інших обраних був і Василь Жмаєв. Почувши про це, він, звісно ж, зрадів, охоче погодився.

Саме з цієї миті, вочевидь, і окреслився подальший життєвий та службовий шлях В.О.Жмаєва. Перший крок до високого військового звання було зроблено. (До речі, генерал-майором Василь Олексійович став у 1954 році).

Остаточо свій вибір Жмаєв зробив після закінчення 1938 року курсі молодших лейтенантів. Не без гордості поглядаючи на новенькі рубінові „кубарі”, що прикрасили петлиці його польової гімнастерки, він зрозумів: його місце в лавах захисників рідної землі назавжди.

Наскільки це важливо і почесно — стояти у бойовому строю, молодий командир (тоді ще не було прийнято говорити „офіцер”) відчув після того, як йому довелося брати участь у боях проти японської воєнщини біля озера Хасан у 1938 році. Як він поводився там, багато не треба говорити. Про це красномовніше будь-яких слів свідчить отримана ним медаль „За відвагу”. І тоді, і пізніше, вже ставши генералом, Василь Олексійович носив цю високу солдатську нагороду з гордістю. Так само, як і пам'ятний знак, якого був удостоєний за бої біля озера Хасан.

У Велику Вітчизняну війну Василь Жмаєв вступив уже досить підготовленим, досвідченим командиром. Воював він відважно, як, до речі, сі його земляки-сибіряки, які з найкращої сторони проявили себе на різних ділянках радянсько-німецького фронту, зокрема, при обороні Москви. Судилося йому пройти нелегкими дорогами війни, починаючи від берегів великої Ріки Волги і закінчивши на іншій річці — Ельбі, тобто на ворожій

території. А перш ніж дійти до фашистського лігва, довелося відважному офіцерові визволяти Білорусію, Польщу, Україну, в тому числі й Закарпаття.

Остання посада на війні в офіцера Василя Жмаєва — командир гвардійського стрілецького полку 1-го Українського фронту. Посада, скажемо прямо, не проста, неабияка. Командир полку — командир окремої військової частини, на яку командуванням покладались важливі бойові завдання як о обороні, так і в наступі. З командира полку питали за все: і за результати бойових дій, і за тилове забезпечення особового складу, і за невинуваті людські втрати... Треба було до всього дійти, у все вникнути, прийняти єдине вірне рішення, саме таке, яке принесло б успіх у тому чи іншому бою.

І Василеві Олексійовичу це вдавалося. Недарма одна за одною на його грудях з'являлися високі урядові нагороди. І які за своїм статусом! Ордени Червоного Прапора — перший, другий, третій, четвертий... Ордени Червоної Зірки — перший, другий, третій... А медалей скільки! У тому числі — „За бойові заслуги”, „За взяття Берліна” і багато інших. За кожною з цих високих нагород, яких удостоювала В.О.Жмаєва держава, — оцінка його ратного подвигу, данина його командирському таланту, відзнака його самовідданості та любові до Батьківщини, присягу на вірність якій він доводив не на словах, а на ділі — солдатським потом та кров'ю.

А згодом, уже після війни, полковника Жмаєва чекало нове призначення. Йому довірили командувати дивізією, тобто військовим з'єднанням. Це покладало на нього Ної, більш відповідальні обов'язки, вимагало й надалі працювати без послаблень, не дозволяти собі „скидки” ні в чому, а, навпаки, — трудитися з подвоєною енергією.

До цього Василеві Олексійовичу не треба було звикати. Його привчила діяти саме так багаторічна служба в Робітничо-Селянській Червоній, а згодом — Радянській Армії. Він звик робити все на совість, так, як велить серце, як того вимагають обставини.

Пригадую, довелося мені бути в оселі генерала Жмаєва (тоді вже у відставці), який мешкав у будинку по вулиці Кірова (нині—Недецеї). На стіні однієї з кімнат висіла оздоблена рамкою збільшена фотографія, знята під час дивізійних навчань у Південній групі військ (Угорщина). У польовій формі, перетягнуті ременями портупей, по полю „бою” крокують тодішній міністр оборони СРСР маршал Радянського Союзу Г.К.Жуков, поруч із ним — командир з'єднання генерал-майор В.О.Жмаєв, інші воєначальники. Георгій Костянтинович щось каже, звертаючись до комдива, і при цьому злегка посміхається. Навряд чи треба комусь із колишніх військових казати, що могла означати посмішка на обличчі прославленого радянського полководця, якому чотири рази присвоювалось високе звання Героя Радянського Союзу; людини, яка була прискіпливою, а деколи і суворою в оцінці дій підлеглих. Значить, діями дивізії генерала Жмаєва в ході навчань маршал залишився задоволеним, а це багато про що говорило...

Закінчувати військову службу генерал-майор В.О.Жмаєву довелося на Закарпатті, на посаді командира нашої прославленої гвардійської мотострілецької дивізії. Використовуючи свій багатий досвід, він робив усе для того, щоб вона і надалі залишалася в шерензі кращих військових з'єднань Радянської армії, успішно справлялася з поставленими міністром оборони СРСР, командуючим сухопутними військами та командуючим військами Прикарпатського військового округу завданнями. Особовий склад продовжував вдосконалювати свою бойову виучку та політичну підготовку, зміцнювати військову дисципліну, день за днем підвищувати рівень бойової готовності військових частин та підрозділів.

Що ж стосується командира дивізії гвардії генерал-майора В.О.Жмаєва, то він у кабінеті довго не засиджувався, хіба що на той час, коли треба було розглянути службові документи, взяти участь у нарадах, число яких було зведено до мінімуму, чи прийняти відвідувачів. Його — це в з'єднанні знали всі — частіше можна було застати на польових заняттях, в автопарках, казармах, їдальнях... Солдати, сержанти, старшини надстрокової служби (такої категорії військовослужбовців, як прапорщик, тоді ще не було) та офіцери, кожен на своєму місці діяли чітко, впевнено, у строгій відповідності з вимогами військових ситуацій та директив певних інстанцій. Дивізія завойованих позицій не здавала, навпаки, продовжувала нарощувати свої ратні здобутки. І, безумовно, величезна заслуга в цьому була керівника військового колективу комуніста, генерала Жмаєва...

Та час на місці не стоїть. Комдиву, гвардії генерал-майору Василеві Олексійовичу Жмаєву настав час за вислугою років і станом здоров'я звільнитися в запас. Провели ветерана на заслужений відпочинок з відповідними його посаді і військовому званню почестями.

Однак не сиділося вдома бойовому генералу. Він продовжував брати активну участь у роботі ветеранської організації міста Мукачево, будучи членом її ради. Його часто можна було бачити в трудових колективах, військових частинах гарнізону, навчальних закладах, де виступав зі своїми спогадами про Велику Вітчизняну війну, розповідав про подвиги своїх колишніх однополчан, закликав представників молодого покоління бути надійними продовжувачами славних бойових традицій армії і народу, бути напоготові до захисту Вітчизни, якщо в цьому виникне необхідність. На таких заходах неодноразово доводилося бувати й мені, тому мав змогу на власні очі бачити, з яким захопленням слухали генерала присутні. Користь від таких виступів Василя Олексійовича, їхня дієвість були, без сумніву, надзвичайно великими.

Та напружене, сповнене переживань і хвилювань життя далось взнаки. З січня 1977 року, рівно за тиждень^{1/4} до його 67-річчя, гвардії генерал-майора у відставці Василя Олексійовича Жмаєва раптово не стало. Прощання з покійним проходило у великій залі гарнізонного Будинку офіцерів. У ці скорботні хвилини довелося бути там і мені, бачити, з яким жалем

проводжали заслуженого бойового генерала в останню путь не лише його колишні підлеглі та старші начальники, воїни гарнізону, але й керівництво міста і району, представники трудових колективів, молодь...

І що важливо: прощалася зі своїм командиром вся дивізія. Попереду траурної процесії майорів злегка приспущений її бойовий Прапор...

З перших вуст²⁰

*«22 червня 1941 року припало на неділю»,
– згадує ветеран війни Іван Медведенко*

І хоч деякі імена та прізвища стерлися з пам'яті, події 70-річної давнини він не забуде ніколи. Жахіття війни ніби були учора, тож понад усе мій співрозмовник цінить життя. Своїми нездійсненими мріями, воєнними спогадами і просто роздумами поділився учасник бойових дій, ветеран Великої Вітчизняної війни, полковник у відставці Іван Прокопович Медведенко

Подеколи його розповідь переривалася через болісні спогади, сильні емоції. Тривала пауза – і важкі зітхання. Мовчання Івана Прокоповича і справді багатослівне. 17 років його юності минули у селі Любимівка Оріховського району Запорізької області. В родині Медведєнків було 11 дітей. Іван Прокопович був середнім. – Як закінчив вісім класів, подався до фабричного заводського навчального закладу й пішов працювати на завод «Комунар» слюсарем четвертого розряду. Був на сьомому небі від щастя, – пригадує Медведенко. Першу зарплатню отримав у травні 1941 року, а вже за три тижні почалася війна. Звістка про це докотилася до його села лише ввечері 22 червня.

Цей день припав на неділю. Іван Прокопович разом із друзями грав у футбол. Раптом прибіг знайомий хлопчина й сповістив новину, що почалася війна. – Пам'ятаю, тоді ще не встиг усвідомити почуте, – каже Медведенко. – Лише наступного дня, коли прийшов на залізничну станцію, аби потрапити вчасно на роботу, вокзал потонував у темряві. Стало якось не по собі. А в Запоріжжі того ж дня, коли проходив повз базар, налетіли ворожі літаки й почали обстрілювати людей.

– Я заховався в якихось руїнах,⁴ – продовжує ветеран. – Коли все закінчилося, побачив як санітари на ношах несли поранену жінку. За

---

²⁰ З ст. : 22 червня 1941 року припало на неділю . - Людмила Мазур . – Ужгород : Газета обласної ради і обласної державної адміністрації «Новини Закарпаття» . - №48-49 (3767-3768) . – 07.05.2011 . – с. 6 (з фото) .

медиками бігла заплакана дівчинка й питала, що з її мамою. Ось тоді усвідомив, що почалася війна.

Місто продовжувало жити і працювати, але в режимі тривоги. Завод «Комунар» безперебійно функціонував ще до кінця серпня 1941-го, опісля все обладнання евакуювали. Свої вісімнадцять Іван Медведенко зустрів у Ставропольському краї. Туди він, як і інші однолітки з його села, Микола Дудник і Олексій Курочка, потрапили, коли переганяли худобу з рідного колгоспу. Звідси дороги хлопців розійшлися. Два місяці Іван Прокопович навчався у Житомирському військовому училищі. А потім поступив наказ створити на базі закладу 73-й танковий винищувальний батальйон. Виконали. – Ще два тижні підготовки – і на фронт, на Кавказ, – каже Іван Прокопович. – Нас у батальйоні було близько півтисячі. Висадилися біля міста Орджонікідзе (нині Владикавказ), а звідти пішки йшли до міста Горі, аби зайняти оборону. Треба було викопати окопи, приготувати протитанкову зброю, яка була майже два метри довжиною і важила близько 20 кілограмів, – пояснює ветеран.

Перед боєм один із хлопців, Борис, попросив, аби ми його поховали, якщо він загине, – пригадує Іван Прокопович і важко зітхає. – Лише зійшло сонце, по 3-4 літаки почали нас бомбити, за ними вилітають інші й теж бомблять, далі

наступають танки. Посеред бою до нашого з Антоном Катаєвим окопу підповзає Борис без ноги й кричить, щоб ми його добили... Знову падає бомба і Бориса Іван Медведенко вже не бачив...

Ветеран стверджує, що після бою з півтисячі живих залишилося близько сотні. Вважає, що їх із Катаєвим врятувало те, що окоп копали, як вимагала теорія. Ті, які робили це неправильно, майже всі загинули, – каже Іван Прокопович. Переконає, що під час бою у нього не виникало думок про смерть. Скільки ж друзів втратив на фронті, про це воліє мовчати, адже і після шести десятків літ на очі накочуються сльози.

Перше поранення рядовий Медведенко дістав осколком, що зачепив руку й ушкодив кістку. Іван Прокопович три місяці лікувався у госпіталі. Спочатку в Орджонікідзе, далі у Тбілісі, а потім у Баку. Тоді ж повідомив рідних, що живий. – Мені не повірили, що справді я пишу, бо, як відповіла моя сестра Галя, вдома мене два рази «ховали» – думали, що загинув, – ділиться учасник бойових дій. – Галя написала, аби сказав у листі, як звали нашу корову, тоді повірять мені (сміється).

Після одужання знову навчався – у Грозненському військовому училищі, що якраз перебувало в евакуації у столиці Азербайджану. На фронт Іван Прокопович повернувся молодшим лейтенантом, командиром взводу стрілкового полку. Слідували до Львова. Бої проходили в районі Львова – Жешува. Іноді в битві не могли просунути і на 200 метрів, а якимось живими лишалися лише четверо чоловік, – розповідає ветеран. Там же на початку листопада 1944-го Медведенка вдруге поранено. Цього разу зачепило нерв у

плечі, через що ліву частину тіла повністю паралізувало. З війни він повернувся інвалідом другої групи. Перемога 9 травня застала його вдома, у рідному селі. – Тоді ще трохи сумно стало, що це сталося без моєї безпосередньої участі, – усміхається Іван Прокопович. Згадує, як усім селом раділи й понад усе хотіли мирно жити. Як би не було війни, – роздумує ветеран, – став би майстром, продовжував би працювати на заводі...

У повоєнний період йому пропонували посаду секретаря сільради, роботу в міліції, але наступних 40 років свого життя присвятив служінню батьківщині в органах держбезпеки. Доля закинула Івана Прокоповича в Закарпаття, де зустрів свою дружину, знайшов нових справжніх друзів. Працював у Воловці, Іршаві, а після закінчення вищої школи КДБ у Москві Іван Медведенко очолив Перечинський районний підрозділ.

Нині Іван Прокопович живе сам. Так сталося, що він поховав свого єдиного сина та кохану дружину. Але ветеран продовжує любити життя, не втратив почуття гумору і не розучився сміятися. У свої 87-м Іван Медведенко цікавиться сьогоденням, варить смачну каву за своїм особливим рецептом й жаліється лише на те, що не може вкрутити лампочку в під'їзді...

Із 66-річчям Великої Перемоги Івана Медведенка, як і інших ветеранів війни, пенсіонерів регіонального органу держбезпеки, привітав начальник Управління Служби безпеки України генерал-майор Василь Сітар.

Людмила Мазур

На фото:

1. Іван Медведенко (посередині) з друзями. 1948 рік.
2. Ветеран згадує роки юності.²¹

---

²¹ **Новини Закарпаття (№№ _____ від 7 травня 2011 року)**

ОН СПАС ОТ ВЗРЫВА ГОРОД ЛЬВОВ²²

Львов называют музеем под открытым небом. Если вы бывали в этом городе, вероятно, видели оперный театр, университет, старинные дома. Оказывается, все это могло за пару минут взлететь на воздух. Если бы не один человек, который до сегодняшнего дня живет в Киеве.

По телефону меня предупредили, что Василий Хондошко ни о себе, ни о войне ничего не расскажет. И не потому, что не захочет. Недавно 91-летний Василий Андреевич перенес третий инсульт, плохо видит и слышит...

Когда я пришел к разведчику, застал грустную картину. Бывший герой лежал на кровати - седой, в глубоких морщинах, с ввалившимися щеками. Трудно было что-либо прочитать в глазах Василия Андреевича. Интерес, удивление, равнодушие?.. Сказать об этом он тоже не мог.

В соседней комнате Наталья—дочь Василия Хондошко - показывает старые фотографии, награды отца. На снимках молодой, бравый офицер...

- Во время войны фотографироваться отцу было запрещено - работал в разведке, поэтому фотографии все послевоенные - рассказывает Наталья.—О его подвигах я узнавала от людей или из книг. Сам он не любит хвастаться. О Львове тоже. Город разминировали сотни саперов. В разные времена появлялись имена людей, которые спасали западную столицу Украины от взрыва. Об отце мало кто вспоминал.

Наталья Васильевна рассказывает мне о своей семье. Папа родился в Ленинграде, в семье чекиста. Дед дружил со Щорсом и Примаковым. Это сказалось и на судьбе Василия: он пошел в разведчики. Учился в Харьковской военной академии им. Фрунзе. А в органах безопасности Василий Андреевич проработал до 1954 года.

-- Еще до войны, работая в Полтавской области, отец заехал в одно село. И тут—любовь... В гостях у друзей познакомился с девушкой. Папа был суров

²² Из статьи: Он спас от взрыва город Львов . - ? . - Киев : газета «Сегодня» . - №206 (958) . - 15.09.2001.

и краток: «Здравствуйте! Вы знаете, кто я и где работаю. Но у меня нет времени за вами ухаживать. Прошу вас—будьте моей женой». Девушка подумала и согласилась. Вот так познакомились мои родители. Из приданого у мамы были тапочки, гитара и подушка. Прожили они вместе более 60 лет.

Когда началась война, Василия Хондошко направили в разведку. Первый раз он был заброшен в тыл немцев, под легендой сына кулака. Часто бывал на заданиях в тех местах, где раньше работал «энкаведистом». Ходил, как говорится, по лезвию бритвы, но никто его не выдал. Случайно ли?

- Отец всегда старался во всем разобраться по-человечески. И никогда не «рубил» с плеча. Однажды его самого хотели посадить, обвинив в защите «врага народа». Папа сказал, что не откажется от своих слов, поскольку хорошо знает обвиненного. На этом его карьера и жизнь могли закончиться, но, к счастью, помог выкарабкаться коллега.

А в 1944-м его назначили командиром оперативно-разведывательной группы «Унитарцы». Их забросили во Львов. Двух молодых помощников и двух радисток—их еще называли «дети капитана Гранта», а командира—капитан Юхно (фамилия жены стала подпольной кличкой для Василия Андреевича на всю войну). Подчинялась группа Центру. Они проводили диверсии, собирали секретные сведения в тылу у немцев. И однажды, когда советские войска были уже недалеко от Львова, прошла информация, что немцы собираются взорвать город.

- Папе как командиру группы было поручено выкрасть у немцев план минирования. По приказу Василия Андреевича это должна была сделать разведчица Станислава Земба, она работала секретаршей у губернатора Галиции—Вехтера.

Перед самым отступлением немец приказал секретарше напечатать список домов, которые подлежали немедленному ремонту. Девушка быстро напечатала три экземпляра, но сразу поняла, что подразумевается под словом «ремонт». Одну копию сделала для себя. Она и попала в руки Василия Андреевича. Ее тут же переправили через линию фронта. Вот почему, когда на улицах Львова еще гроыхали бои—советские саперы уже полным ходом разминировали дома, без особых трудностей находя взрывчатку.

Воевал Василий Андреевич и за границей. После войны поляки искали капитана Юхно, чтобы передать награды. Потом удивлялись, что такого человека и вовсе нет (он ведь носил теперь свою фамилию).

-- Мы всегда жили скромно, -- вспоминает Наталья Васильевна. - Долгое время в однокомнатной квартире—родители и нас трое. Отец никогда не пользовался служебной машиной «для себя», а матери и в голову не приходило попросить отвезти ее на базар. Через свой честолюбивый нрав часто нарывался на неприятности. Однажды, в Ужгороде, назвал прокурора взяточником... Его понизили в звании. И только совсем недавно—через полвека—вернули погоны подполковника. Как-то на встрече ветеранов

публично отказался выпить за Хрущева. Все испугались: «завтра Василия загребут». На утро опальному ветерану позвонил боевой товарищ: «Поздравляю, Хрущева сняли».

Да, было время... Теперь этот человек, пожилой и хрупкий, сидит на кровати и гладит кота. И не скажешь, что все, кто сейчас гуляет улочками старого города Льва и любят его старинной архитектурой, обязаны этому человеку...

Когда уходил, Наталья Васильевна рассказала, что отцу очень нравится, когда она читает ему какие-нибудь открытки. От знакомых, родственников или просто так. Сейчас бывшему подполковнику никто не пишет.

Р.С. Хондошко Василий Андреевич, 1910 г. р., уроженец Ленинграда, служил в органах госбезопасности с 1931 года, в 1945-1949 г.г. – в Управлении КГБ УССР по Закарпатской области, в дальнейшем – в центральном аппарате КГБ УССР

Верчаков Павло Васильович

Народився 10 червня 1926 року в селі Нижні Деревеньки Львовського району Курської області в селянській сім'ї .

У 1941 році закінчив 8 класів середньої школи. Подальше навчання було перервано початком Великої вітчизняної війни. 24 квітня 1943 року був призваним до лав радянської армії, де до квітня 1951 року проходив службу на посадах рядового та сержантського складу, будучи командиром відділення радіозв'язку артилерійського дивізіону частини Резерву Верховного головнокомандувача брав участь в боях за визволення

Закарпаття, Польщі та Чехословаччини у складі спочатку 18 а в подальшому

- 38 армії 4-го Українського фронту.

30 вересня війська у всій смузі наступу вийшли на рубіж Головного Карпатського хребта, а місцями подолали його. Південніше на

Ужгородсько-Мукачівському напрямку просувалася вперед 18-я армія, що діяла проти угорських військ. За 10 днів наступу ми з боями пройшли від 25 до 40 км і на всьому фронті вийшла до Головного Карпатському хребту і вийшли до Головного Карпатському хребту в смузі більше 100 км по фронту. На її правому фланзі, що примикає до 1-ї гвардійської армії, діяв 18-й гвардійський стрілецький корпус, що наступав в обхід Ужоцького перевалу в напрямку на Ужгород, а на правому - 95-й стрілецький корпус, долав Верецький перевал і рухався до Мукачева. Попереду була угорський кордон. 19 жовтня війська 18-ї армії, посилені з резерву 4-го Українського фронту 30-м стрілецьким корпусом, відновили наступ. Воно наштовхнулося на запеклий опір противника. 24 жовтня 95-й стрілецький корпус після важких боїв опанував великим вузлом доріг і опорним пунктом - Свалявою, а 26 жовтня 30-й стрілецький корпус у взаємодії з 237-ю стрілецькою дивізією 17-го гвардійського стрілецького корпусу - містом і важливим залізничним вузлом м. Мукачево. У боях на підступах до Мукачева особливо відзначилися воїни 237-ї стрілецької дивізії. Кулеметна рота 841-го стрілецького полку під командуванням старшого лейтенанта Л. П. Проценко кидком перерізала одну з доріг, по якій відступали гітлерівці, і завдала рішучого удару. У короткому, але шаленому бою було знищено близько 150 і взято в полон 130 солдатів і офіцерів противника. У боях за Мукачево зразки мужності і відваги показали багато бійці 841-го стрілецького і 875-го самохідно-артилерійського полків.

Основні сили 18-ї армії рухалися по одному напрямі: 18-й гвардійський стрілецький корпус - по дорозі Перечин - Ужгород і 30-й стрілецький корпус - вздовж дороги Мукачеве - Ужгород. З'єднання двох корпусів спільним ударом 27 жовтня визволили Ужгород. Вийшовши на рівнину, війська 18-ї армії отримали можливість діяти в більш високих темпах, здійснюючи маневр на широкому фронті з метою перехоплення вузлів комунікацій і рокадну доріг, що йдуть з півночі. 28 жовтня 237-та стрілецька дивізія 17-го гвардійського стрілецького корпусу сміливим кидком опанувала Чопом.

Наприкінці 1945 року з Словаччини наша артилерійська частина була передислокована в м. Нестеров (нині- м.Жовква) Львівської області, де в подальшому була розформована. У зв'язку з цим був переведеним для подальшої служби в управління 128 гвардійської червонопрапорної Туркестанської дивізії 38 загальновійськової армії. У 1950 році при управлінні Прикарпатського військового округу закінчив курси офіцерів зв'язку, у 1961 році закінчив Муромське військове училище зв'язку (екстерном) після чого проходив до 1963 року кадрову військову службу на командних офіцерських посадах в частинах Прикарпатського військового округу, з 1963 по 1968 роки – Південній групі Радянських військ в Угорщині, у 1969 році був звільненим в запас по хворобі. Дійсну військову та кадрову службу у Збройних Силах пройшов від рядового до полковника.

Після звільнення з лав Радянської армії до 1998 року працював у Мукачівському водоканалі.

Нагороджений Орденами Вітчизняної війни II ст., Богдана Хмельницького III ст. медалями : «За відвагу», «За бойові заслуги» так і державними та урядовими нагородами СРСР та України.

м. Ужгород, 28 жовтня 1944 р.

И.И.СУХАНОВ.

В О С П О М И Н А Н И Я

Первое боевое крещение я принял под Воронежем, на фронте, если точно, то под Уманью, 10 августа 1942 года. А до этого времени я служил в г.Горьком, в 242-м полку..После Воронежского фронта, был на Брянском фронте, Курская дуга, Донской, Степной и !-й Украинские фронты.

Запомнтся мне первый залп, мы были еще неопытные бойцы, а дело было ночью. Все мины были уложены на рамы, а две мины оста-лись, и командир отделения решил пустить их с откоса. Все сделали правильно, на откосе их укрепили, ввернули взрыватели, а крепления мин не отбили, а когда последовала команда «Огонь!» то мина пошла вместе с ящиком, мина набрала высоту немного отставая от осталь- ных мин. Мина благополучно миновала нейтральную зону и опустила-сь на немецкие позиции. Через три дня итальянская «рама», я имею в виду самолет, сбросила на наши позиции листовки такого содержания: «Рус, ты что домами стреляешь!»

Из – под Воронежа нашу 15-ю бригаду реактивной артиллерии перебросили на Донской фронт под Сталинград. Когда мы ехали, сол-даты говорили: «Везут глубинные бомбы», снаряд наш весил 100 кг., и ящик 20, всего 120 кг. Это был реактивный снаряд изобретателя Кострикова.

19 ноября был сильный туман, он покрывал все наши установки, все ждем команду открыть огонь. Впереди нас лежит пехота, угол полета мин очень маленький, поэтому предупредили пехоту, что мины будут лететь низко.

Залп дали по немецкой обороне, пехота лежит в окопах, не идет, и вот солдат поднялся с винтовкой впереди и запел: «Вставай страна огромная, вставай на смертный бой»... Прорвали немецкую оборону, началось полное окружение немцев под Сталинг-радом. После уничтожения немцев под Сталинградом, нашу дивизию ракетной артиллерии перебросили на Степной фронт, под Белгород. После ожесточенных боев Белгород был освобожден нашими войска-ми и впервые Москва салютовала войскам, освободившим город от немецко – фашистских захватчиков. Всему личному составу участвовавших в освобождении города Белгорода Верховный Главнокомандующий маршал Й.Сталин объявил благодарность, это было 5-го августа 1943 года. Затем нашу часть переместили ближе к городу Курску где мы продолжали жетокие бои на Курской дуге. Наша победа на Курской деге поставила гитлеровские войска перед катаст-рофой. После поражения на Курской дуге гитлеровские войска уже бы-ли неспособны к большим наступательным действиям.

И, наконец, мы на 1-м Украинском фронте. Нам предстояла задача участвовать в боях по освобождению столицы Украины – город Киев. : 6-го ноября 1943 года Киев был освобожден от немецко – фашистских захватчиков. После освобождения столицы Украины Киева я участвовал в боях по освобождению городов:- Житомера (1-го января 1944), Звенигорода и Богуслав (3 февраля 1944), Винницы (20 марта), Чертовка и Гусятина (24 марта). 18 июля 1944 года участвовал в боях на Львовском направлении, который освободили 27-го июля 1944 года. Затем пришлось участвовать в боях в предгорьях Карпат. Наш путь в Карпатах пролегал к перевалу Ужок и освобождения с.Ужок.

Потом был бросок к Одеру – и мы на территории Гермари. 16 –го апреля 1945 года Красная Армия приступила к окончательному раз-грому войск вермахта. В результате ожесточенного штурма Берлин пал. После взятия Берлина мне пришлось встречаться с американски-ми войсками на р.Эльбе.

В это время в Праге началось вооруженное восстание, и нас направили для оказания помощи братскому чехословацкому народу. В начале мая 1945 года мы овладели перевалами Рудных гор и всту-пили на территорию Чезословакии. 3-я гвардейская дивизия ракетной артиллерии должна была нанести удар по оборонявшимся немцам и освободить столицу – Прагу. День Победы встретил в Праге. После чего нашу артиллерийскую дивизию передислокировали в столицу Австрии – Вену.

Из рядов Советской Армии демобилизовался в конце мая 1946 года в звании сержанта. За проявленное мужество и отвагу в боях с фашистскими захватчиками награжден орденами – Боевого Красного Знамени, «Отечественной войны» 1-й степени, Славы 3-й ст.; меда-лями – «За взятие Берлина», «За освобождение Праги» и многими другими.

После демобилизации из вооруженных сил приехал на родину в город Смоленск. Мой отец в это время работал в политотделе областного управления милиции в г.Ужгороде, и я приехал к нему и поступил на работу

в органы МВД аппарат ГАИ, где проработал десять лет. После демобилизации из органов трудился на машиностроительном заводе в литейном цеху наладчиком машин. Уволился с работы по собственному желанию в связи с выходом на пенсию. В настоящее время я инвалид войны 1-й группы. По силе возможности принимаю участие в жизни ветеранской организации.

И. Суханов. Участник боевых действий Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг.

Хроніка визволення. 70 років визволення Закарпаття і України від німецько – фашистських окупантів

Бої за визволення Закарпаття вів 4-й Український фронт.
Командуючий генерал армії І.Е. Петров.
Начальник штаба генерал – лейтенант Ф.К. Коржанович.

До складу фронту входили:

1-а гвардійська армія. Ком. Генерал – полковник А.А.Гречко.
18-а армія, ком. Генерал – л-нт Е.П. Журавльов.
8-а повітряна армія.
18-й гв. стр. корпус, генерал – м-р І.Н. Афонін.
5-а танкова бригада, п –к І.М. Морус.
875-й САП. п-к Д.О. Ольховенко.

За Яблунецький та Верецький перевали бої вели:

17-й гв. стр. Корпус, ген.- л-нт А.Й. Гастилович.
8-а стр. дивізія. полковник Н.С. Угрюмов.
317 стр. дивізія, полковник Н.Т. Жердієнко.
138 стр, дивізія полковник В.С. Васильєв.

За Ужокський перевал бої вели:

18-й стр. корпус ген. л-нт І.Н. Афонін.
151-а стр. дивізія ген. майор Д.Л. Подшивалов.
351 стр. дивізія ген. майор І.Ф. Дударєв.
237 стр. дивізія полковник М.Г. Тетенко.
5-а танкова бригада полковник І.М. Морус.
875 САП полковник Д.О. Ольховенко.

4-й Український фронт при визволенні Закарпаття

Втратив за вересень – жовтень:

10060 вбитими, 41387 поранено, 1806 пропали безвісті.
За подвиги у Карпатах під час визволення міст і сіл тисячі
було нагороджено орденами і медалями.

Тридцять осіб удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

Получили почесні звання:

Мукачівські – 835, 1159 СП, 4, 5 гв. ПДП., 904 АП, 71, 75 оісб,
214 савз.

Ужгородські - 571 СП, 7 гв. ПДП, 875 САП, 3 гв. ПДАП,
135 гв. АП, 262, 277 ОВПТДА, 17 гірський ІСБ, 88 ОПЗ, 13 гв. бат.

Карпатських - 40 з'єднань та військових частин.
Підготував голова комітету ветеранів війни
Закарпатської Ради організації ветеранів України
О.Г.Самойлович.

Дитя війни.

Вірність присязі

Серед галереї видатних особистостей, означених величчю справ в ім'я Батьківщини, як приклад вірності військовій присязі, чесному служінню і обов'язку – доля скромного прапорщика, ветерана Радянської Армії Кугала Івана Васильовича, жителя м. Мукачево.

Адже його багаторічна сумлінна служба в Радянській Армії в чині прапорщика танкових військ, відповідальна багаторічна робота в системі Мукачівського водоканалу, од якої залежить безперебійне забезпечення міста водою, теж велична.

Іван Васильович народився 15 червня 1940р. в багатодітній селянській сім'ї в молдавському селі Стурчовка Геодовського району Молдавської республіки.

Батько Кугал Василь Георгієвич на початку війни був призван до лав Червоної Армії і пройшов фронтовими дорогами всі 1418 днів і ночей. Перемогу зустрів в поверженому Берліні. Мама Кугал Катерина Іванівна рано померла і вихованням дітей займалася бабуся Марія.

Іван Васильович з самого раннього дитинства пережив всі лихоліття війни, голодні роки, тяжкі хвороби в дитинстві, тяжкий недитячий труд. Пас вівців і корів, копав город, заробляв трудодні в колгоспі.

До призова в Червону Армію в 1959 році зміг закінчити п'ять класів сільської школи. На службі в армії Іван Васильович пізнає всі примудрості курсу молодого бійця, дуже скоро стає відмінником бойової і політичної підготовки. Як здібного і дисциплінованого солдата, його направляють в дивізійну школу молодих спеціалістів. По її закінченню, він одержує звання сержанта, посвідчення механіка – водія танку і направляється на службу в Ужгородський Червонопрапорний орденів Б.Хмельницького 11ст., та О.Невського 398 танковий полк. Тут він успішно освоює нові системи танків «Т- 54» та «Т – 55». Івн Кугал одночасно учиться в вечірній середній школі, яку успішно закінчує.

Як відмінника бойової і політичної підготовки, його Приказом по полку призначають при несенні караульної служби на пост № 1 у Бойового Прапора Частини. За успішне несіння служби він неодноразово заохочується командуванням і сержант Кугал одержує посаду замісника командира взводу, інструктора – механіка – водія, далі він призначається старшим інструктором ВАИ при авто відділі 28 АК

Неодноразово звійськовими частинами ПрикВО брав участь в зібранні врожаю в центральних областях України та на цілих землях Казахстану, в Кустанайській та в Кокчетавській областях. За цю роботу був

нагороджений медалю «За освоєння цілиних земель», та Грамотою Верховної Ради УРСР.

Іван Васильович – учасник Чехословацьких подій 1968 року. Успішно закінчив вечірній університет марксизму – ленінізму при Ужгородському Бунку офіцерів. Нагороджений медалями: «За військову доблість», «За військову доблість в ознаменованні к 100 літтю з дня народження В.І.Леніна», «За доблесну службу в збройних силах СРСР» трьох ступенів і іншими ювілейними медалями.

Іван Васильович прослужив в збройних силах СРСР 31 рік. Він достойно виконував свій військовий обов'язок, був вірний військовій Присязі. Демобілізувався з Армії в 1991 році. З вдячністю згадує, що іменно армія його виховала і зробила достойною людиною.

Вийшовши на заслужений відпочинок, Іван Васильович поступає поступає на роботу в Мукачівський водоканал оператором насосної станції, де і пропрацював 25 років. І зараз Івн Васильович продовжує трудитися в колективі П/П «Щит».

Разом з дружиною Магдаліною Василівною виростили дітей, а зараз виховують внуків.

Старший прапорщик Іван Васильович Кугал приймає активну участь в ветеранській організації офіцерів і прапорщиків Туркестанської Червонопрапорної 128-й мотострілецької дивізії.

Він вірний Військовій Присязі до кінця.

Лілія Чижова.

ТУРКОВ ПЕТР АЛЕКСЕЕВИЧ

Ветеран Великой Отечественной войны 1941 – 1945гг.

(16.10.1901 - 03.09.1984гг.)

В Закарпатье мало кто не знал этого высокого, с военной выправкой, добрым лицом человека. Петр Алексеевич Турков - частый гость рабочих, студентов, школьников, воинов Ужгородского гарнизона. Он – ветеран Великой Отечественной войны 1941 – 1945гг.

За плечами П.А.Туркова славные годы. В период гражданской войны он был на передовом крае в борьбы в защиту молодой Респудлики Советов,

воевал на польском фронте, принимал участие в ликвидации вражеских банд на Украине и в Тамбовской области.

Потом П.А.Туркова увлекла романтика границы. Более четверти века служил он на рубежах Отчизны, руководил пограничными заставами на Уссури, Амуре и в Закарпатье, принимал участие во многих боевых операциях, в том числе на японо – маньжурской границе в годы второй мировой войны. За героизм и отвагу, образцовую службу по охране государственных рубежей Петр Алексеевич удостоен многих наград, в том числе высшей – ордена Ленина. П.А.Турков много делал во имя осуществления задач поставленных Отчизной по военно - патриотическому воспитанию молодого поколения. Когда пришло время выходить в запас, он снял военную форму, но остался в строю – в строю тех, кто ведет активную военно – патриотическую работу, кто готовит армейскую смену, кто, не жалея сил и времени, обучал молодежь и воинов военному искусству, умению дать надлежащий отпор проискам врагов.

Трудно назвать в областном центре предприятие а в Карпатах пограничную заставу, где бы не побывал ветеран пограничной службы. Принимают ли присягу молодые воины, встречают ли воинскую эстафету пограничники, идет ли собрание призывников, встречаются ли с ветеранами армии молодые рабочие – Петр Алексеевич всегда был желанным гостем.

И каждый раз, молодежь, затаив дыхание, с большим интересом слушали рассказы ветерана о героических годах борьбы за свободу и независимость Отечества. Часто бывал Петр Алексеевич у студентов и школьников. С его помощью во многих школах были созданы отряды юных пограничников, которым он помогал учиться искусству нести нелегкую службу пограничника.

Но этим не ограничивалась благородная деятельность П.А.Туркова – активного участника военно – патриотического воспитания молодежи, неутомимого пропагандиста боевых традиций наших Вооруженных Сил. Он возглавлял совет Военно – научного общества при Ужгородском гарнизонном Доме офицеров. Совет ввел плодотворную работу. Члены общества неустанно собирали матермалы по истории освобождения Закарпатья героической Советской Армией. Они завязывали переписку со многими военачальниками, участниками освобождения нашего края, выпускали альманахи с их воспоминаниями.

В запасе, как в строю! Иначе не скажешь о кавалере ордена Ленина, комунисте верерана войны и армии Петре Алексеевиче Туркове. Такими, как он, гордятся наши люди. С таких, как он, нужно брать пример во всем, в том числе в работе на таком важном участке, как аоенно – патриотическое воспитание молодежи, воспитание настоящих патриотов и надежных защитником нашей любимой Отчизны.

Евгений Афанасьевич Кругляков
полковник в отставке.

Погони лейтенанта и седая голова в 20 лет.

Родился я в 1924 году в городе Омске. Сімья рабочая – отец работал на паравозноремонтном заводе. Окончил школу, поступил в речной техникум но вскоре оставил его и ушел на завод рабо тать токарем. Летом я любил уезжать в деревню, к родственникам, особенно в период сенокоса. Очень дружно и красиво работали крестьяне на лугах, женщины пели много – тепло и душевно.

Мирная жизнь была прервана войной. Конечно, Омск не бомбили, у нас не рвались снаряды. Но все изменилось. Мы, підростки, сразу повзрослели. Отцы и старшие братья уходили на фронт, женщины плакали, провожая их, возможно навсегда. Затем начали приходиться «похоронки». Почтальоны боялись заходить с такими извещениями в дома.

В Омськ эвакуировали паровозостроительный завод, и я ушел туда рабо тать фрезеровщиком – выпускали не паровозы, а танки. Нам полагалось рабо тать по 8 часов, но рабо тали по 12, как взрослые, и часто перевыполняли нормы для взрослых, потому что хотіли помочь фронту. Мне даже присвоили звание «гвардеец труда».

Отец и старший брат где – то воювали, а мы остались вдвоем с мамой. В 1942 году в Омське начали формировать добровольческую дивизию. Подал заявление и я, но мене не взяли, так как у меня была бронь для работы на военном заводе.

Но уже в сентябре в армию попал и я. Направили меня во 2-е гвардейское минометное артиллерийское училище. Проучились мы 11 месяцев, хотя срок учебы был три года. В сентябре 1943 года в звании младшего лейтенанта уехал на фронт. Попал на 1-й Украинский в 18 гвардейскую минометную бригаду. Уже с 21 декабря началась и моя фронтовая жизнь. Назначили меня командиром взвода управления дивизиона. И сразу – на боевые позиции в 40 км от Киева. Тут и произошло мое первое боевое крещение. Мы попали под такую сильную бомбежку, что после нее у меня, 20-летнего появилась седина. Затем было еще много боев, в том числе и розгром Корсунь-Шевченковской немецкой группировки.

Заповнились также сильне бои под Бродами, где упорно оборонялась дивизия «СС Галичина». Мы в этих сражениях понесли большие потери.

Под Тернополем и Львовом я был ранен, но остался в строю и был награжден орденом «Красная звезда».

Затем нас перебросили в Карпаты. Здесь мы потеряли своего боевого командира Героя Советского Союза майора Сименкома и капитана Маркусина, которых похоронили в Коломые в центре города. А далее – прорыв линии Арпада, бой под Самбором, где мы огнем своих минометов обеспечили наступление наших подразделений.

Хочется сказать несколько слов о наших минометах. Это было новое оружие ласкаво названное солдатами «Андрюшей». Реактивный снаряд большой убойной силы и большого веса – около 130кг. Недостаток «Андрюши» - небольшая дальность полета, не более 4,5 км, а противника не обходимо было поражать на глубину 4 км. Там располагались укрытия и основные силы врага. Потому наши огневые позиции мы вынуждены были располагать за 800 – 1000 метров от переднего края, постоянно подвергались артиллерийскому обстрелу. Конечно, несли потери.

Когда в действие вошел чехословацкий корпус генерала Свободы, мы обеспечивали его продвижение на Дуклинском перевале, который был сильно укреплен немцами. Чехословаки тут несли большие потери. Им на помощь направили нашу бригаду. После нашего залпа перевал был взят, и войска пошли вперед.

Далее наш путь пролегал по территории Польши, мы принимали участие в боях за Честохов, Жешув и, наконец, вышли на берег Вислы, в районе города Сандомир. Участвовали в расширении его плацдарма. 12 января 1945 года, прорыв обороны противника, наши войска начали его преследовать. Перед нашими залпами никто не мог устоять.

Наступление наших войск шло такими темпами, что мы еле успевали за танками. К февралю 1945 года вышли на Одер в районе Бреслау, который обороняли власовцы. Здесь пришлось помочь пехоте, которая штурмовала город. Из – за гибели командира батареи командование пришлось взять мне, и с тех пор до 1947 года я командовал этой батареей.

Бреслау был взят 6 мая. Командование фронта решило оставить заслон в Бреслау, а основные силы бросить на Берлин. Перед наступлением на Берлин наш дивизион перешел в подчинение 55-й танковой бригады, которой командовал Герой Советского Союза полковник Драгунский. С этой бригадой мы прошли с боями до Берлина и Праги. Под Берлином был убит любимец дивизиона старший лейтенант Зайцев. За штурм Берлина я был награжден орденом Красного Знамени. Закончил войну в Праге.

Многих боевых товарищей потеряли мы за время войны. Память о них навсегда останется в сердцах однополчан. Война закончилась. Мы могли вздохнуть свободно, не было раненых и убитых.

После Праги бригаду перевели в Австрию (город Кремс), а затем в Крым, где наша часть была расформирована. Началось увольнение из армии. Командование приняло решение молодых офицеров, имеющих боевой опыт из армии не увольнять. Оставили в кадрах и меня. Я, 20-летний юноша в звании лейтенанта за 1,5 года войны был награжден тремя орденами: Красного

Знамени – за освобождения Львова, Отечественной войны 11 степени – за бои под Сандомирск, Боевого Красного Знамени – за взятие Берлина и освобождение Праги. Омел два ранения, контузию и се дуо голову.

Потом я служил в разных частях и соединениях Прикарпатського ВО, на Дальнем Востоке, в Закавказье. В 1958 году окончил военную академию. В отставку вышел в 1977 году в звании полковника.

Но, уволившись из армии, я не остался без дела. Руководил промышленными предприятиями, 13 лет был председателем организации ветеранов войны и труда Ужгородського района. Только в 2006 году, в связи с болезнью, отошел от активной общественной работы.

Мы победили в этой жестокой, кровопролитной войне и никто не имеет права отобрать нашу победу, хотя фальсификаторы войны пытаются умалить ее. Не выйдет у них. У народа память длинная, на века.

Евгений Афанасьевич Кругляков,
Полковник в отставке

Русский гвардеец, ужгородский сибиряк Яковлев Пётр Николаевич

С биографией Яковлева Пётра Николаевича (родился 12.07.1925 в с. Нарым Парабельского р-на Томской, раньше – Новосибирской области) ЗООРК «Русь» знакомило читателей на своих интернет-страницах. Окончил 7 классов в родном селе. Армейская жизнь началась в 17 лет, за 2 месяца до совершеннолетия, в мае 1943 года. От окопов Старого Оскола Воронежской области начался боевой путь солдата Яковлева. По сей день рад, что его боевой путь наступательный – не испытал горечи унижений при отступлении.

18-летие боец встречал под Прохоровкой. Именно там 12 июня 1943 г. началось крупное танковое сражение. Участвовал 5 августа 1943 года в освобождении гор. Орёл, 23 августа 1943 – гор. Харьков. 25 августа был ранен осколком в правую ногу в г. Багадухово Харьковской обл. Почти полгода пролечился в тыловом госпитале № 5355 города Тамбова. Освобождал Гомель. Там был вторично ранен в бедро той же ноги «легко» – лечился в медсанбате в г. Гомель «всего» 2-3 месяца.

После госпиталя 17 января 1945 г. участвовал в освобождении Варшавы. 20 января в бою был контужен. Во время боя до раненых руки не доходили, потому к вечеру санитары не успели подобрать, а к утру подобрали уже с обмороженными ногами (руки отогревал на груди, а согреть ноги не удалось). Именно обморожения, а не раны, беспокоят более всего бойца сегодня.

Назначен был из разведки наводчиком 76-мм полковой пушки. От осколков и пуль спасал лишь спереди небольшой бронированный щит

пушки. От окалины попавших в щит осколков и пуль ресницы не росли потом в течение 2-х лет.

16 апреля 1945 года запомнился ему на всю жизнь: 1-ый Белорусский Фронт, в составе которого воевал солдат П.Н.Яковлев, начал наступление на Берлин от реки Одер в Польше. Берлин взяли. На рейстаге оставил свою подпись и он, 19-летний сибиряк, наводчик полковой 76-мм пушки. В Берлине прослужил до февраля 1946 года.

В том же феврале 1946 года привезли в Россию – к месту службы в Песочные лагеря Костромской обл. В Костроме окончил дивизионную партшколу. «От Сталина», как фронтовик, получил 40 дней послевоенного отпуска на Родину, в Сибирь, в родное село.

Как боевые награды гвардии солдат хранит одну из сохранившихся благодарностей «От Сталина» - поздравление за Берлин. А всего таких Грамот «от Сталина» было три – «За окружение Берлина», «За прорыв обороны Берлина», «За взятие Берлина».

По возвращении из отпуска от расформированной части остался лишь штаб. Солдат части направили служить в Москву (Лефортово) в гвардейскую Таманскую дивизию, где служил до марта 1950 г.

В 1947 году П.Н.Яковлев - участник государственных похорон Маршала бронетанковых войск Федоренко. Приходилось видеть Сталина, Молотова, Маршалов Будённого и Конева, других руководителей армии, компартии и государства. Пётр Николаевич - неоднократный участник парадов на Красной площади Москвы в честь 1 мая и Октябрьской революции.

Потом была демобилизация. Окончил курсы мастеров, стал мастером деревообработки. Родной брат Степан, служба которого после 1956 года переместилась из Венгрии в Ужгород, убедил переехать в Закарпатье. Так, в 1966 г. стал ужгородцем, страховым агентом. В 1992 году стал пенсионером.

В почёте у солдата Яковлева награды: орден Отечественной войны к 30-летию Победы, орден «За мужество», медаль «За отвагу» - за выполнение боевой задачи и сохранение матчасти (пушки). К слову, эта награда – за один из наиболее памятных бойцу Яковлеву боевых эпизодов: после боя из всего боевого расчёта - 8 человек, включая ездового - возле пушки «в строю» он остался один. О том бое у него осталась на память от корреспондента дивизионной малолитражки после интервью фотография оставшихся в строю товарищами других расчётов.

Несколько моментов русский солдат хранит в памяти - когда сделал последний свой боевой выстрел из полковой пушки, у которой остался один в строю (далее цитирую Солдата), - «как из-под земли подбежали ко мне три девушки-украинки, от радости стали качать, и также неизвестно куда исчезли; а я боялся, что уронят». Лишь недавно я впервые услышал от гв. солдата обстоятельства и основания награждения его орденом Отечественной войны: под Харьковом поднялись в атаку, а командира был убит сразу, СОЛДАТ поднял в атаку своё подразделение. По сей день удивляется – как это смог?!

Звание гвардии солдата Советской Армии он ценит выше погон офицера армии Украины «от Леонида Кучмы». Представляется он скромно – солдат Советской Армии. Иногда добавляет – гвардии солдат.

Фотографии из семейного архива фотографии:

- 1. Яковлев Пётр Степанович – сельский паренёк из Сибири в мае 1943 г., накануне призыва в армию в 17 лет,*
- 2. П.Н.Яковлев под Берлином после войны. Справа налево ефрейтор Леонид Леонтьев (Россия), Осипчий Иван (Украина), наводчик, гвардии ефрейтор Пётр Яковлев,*
- 3. Наводчик, гвардии ефрейтор Пётр Яковлев*

Благодарность «От Сталина» - грамота-поздравление от имени Сталина за Берлин

1/4

Якименко Марія Петрівна

ВОЮЦЬКИЙ КОСТЯНТИН ТИХОНОВИЧ

Якщо оглянутись назад – то було в житті **Костянтина Тихоновича Воюцького** все: щасливі і радісні дні і серйозні випробування. Народився він 14 вересня 1926 року в селі Ісаєво Андре-Іванівського району, нині Миколаївського району, Одеської області в родині землеробів.

У 1941 році тільки закінчив вісім класів Ісаєвської середньої школи, як почалася війна і в село ввірвались спочатку німці, а потім окупували румунські війська. Незабаром область підпорядкували Румунії разом з обласним центром містом Одесою, де встановили жорстокі фашистські порядки. До кінця квітня 1944 року він разом з батьками перебував в окупації. Тяжкі це були роки, згадував Костянтин, довелось багато років переховуватись, щоб не потрапити в рабство.

У перших числах квітня 1944 року Червона Армія звільнила окуповані землі фашистськими загарбниками Одеської області. В травні 1944 року Воюцького Костянтина Тихоновича разом з іншими хлопцями-односельцями призвали в армію. А так як йому і іншим ще не виповнилось 18 років, то не направили на бойові позиції зразу, а відправили ешеленом до міста Шуя Іванівської області (Росія) в учбовий центр підготовки – курс молодого бійця 354 запасного стрілецького полку, де юнаки освоювали протитанкову зброю – ПТР. А в серпні цього ж року весь учбовий полк у повному складі направили на західний фронт і з того часу розпочався нелегкий фронтний шлях. Початок його був неподалік Львова. Учбовий батальйон передали 21-й механізованій бригаді 1-ї гвардійської танкової армії 1-го Українського Фронту під командуванням М.Ю. Катюкова і закріпили за танковим полком як десантників.

З того часу почалася важка, жорстока фронтова дорога. Перше його хрещення почалося з Львівсько-Сандомірської операції. Його 21-а механізована бригада пройшла з боями від Львова до Берліна.

Тяжкими боями і великими втратами запам'яталася Костянтину Львівсько-Сандомірська операція, де отримав перше хрещення як бійця.

Костянтин Тихонович Воюцький брав участь у Варшавсько-Познанській, Вісло-Одерській, Східно-Померанській операціях. Брав участь у визволенні міст Польщі, Східної Пруссії : Лодзі, Краков, Ламсберг, Швибус, Цилицау та інш. За звільнення цих міст від Верховного Головнокомандуючого отримав Подяку.

В результаті Вісло-Одерської операції в запеклих боях було повністю розбите вороже угруповання, і війська 2-го Білоруського фронту і інших фронтів визволили більшу частину території Польщі і бойові дії були перенесені на територію Німеччини.

За ці жорстокі бої велика група солдат, сержантів і офіцерів була нагороджена орденами і медалями. Костянтин Тихонович був нагороджений орденом Слави III ступеня, в той час уже знаходився в госпіталі. Вручав нагороди в госпіталі сам Командуючий 2-го Білоруського Фронту М.Ю.Катуков.

У Східній Померанії уже в складі 2-го Білоруського Фронту був поранений двічі і після лікування у госпіталях Польщі знову брав участь у бойових операціях. А в березні 1945 року отримав третє тяжке поранення в ногу від осколків міни, що розірвалася поруч і був відправлений в госпіталь Бромберг (Бидгош) Польща, де лікувався до червня 1945 року. Тут і дізнався про закінчення війни.

Воюцький К.Т. (перший зліва) з бойовим товаришем. Познань, Польща, 1945 р.

Після одужання, в свою військову частину, він не потрапив, а був направлений у збірну військову частину – 206 запасний полк, який

знаходився у м. Лігніца (Польща). Тут на той час базувався штаб Північної групи військ Маршала Рокосовського К.К. З міста Лігніца був направлений до міста Познань у 277 бомбардувальний авіапункт 132 Севастопольської дивізії авіамеханіком літака «ТУ-2».

Навесні 1946 року дивізію перевели до міста Коломия Станіславської області (нині Івано-Франківськ) де і прослужив Костянтин Тихонович до 1951 року.

За цей період двічі на рік дивізія приймала участь у повітряних парадах у Москві та інших містах. Доводилося і на 1 травня, і на 7 листопада пролітати над Красною площею. Дивізію так і називали «Парадна дивізія».

Після демобілізації повернувся на рідну Одещину. Недовго відпочивав: звернувся у відділ кадрів УМВС Одеської області і його направили в школу МВС СРСР по підготовці працівників Державтоінспекції у місті Новочеркаськ Ростовської області, в якій навчався з 1951 по 1953 рік, а після дістав призначення у ДАІ УВС Закарпатської області на посаду старшого автоінспектора до 1970 року.

З 1970 по 1973 рік працював на посаді начальника автогосподарства УВС Закарпатської області.

З лютого 1973 по 1 грудня 1979 року працював заступником начальника відділу позавідомчої охорони Ужгородського міського відділу Внутрішніх справ.

На заслужений відпочинок пішов у 1979 році, маючи загальний стаж роботи – 33 роки.

За ратні подвиги в роки Великої Вітчизняної війни та бездоганну службу в лавах Радянської Армії та МВС нагороджений чотирма орденами: Слави III ступеня, Вітчизняної війни II ступеня, «За мужність», і Богдана Хмельницького III ступеня, 14 медалями, нагрудним знаком «25 років Перемоги у Великій Вітчизняній війні» та мав понад 20 заохочень УВС Закарпатської області.

15 жовтня 2004 року Костянтину Тихоновичу Воюцькому присвоєно звання «Полковник міліції у відставці».

Президент України Кучма Л.М. 8 травня 2002 року вручає орден «За мужність» учаснику Великої Вітчизняної війни Воюцькому К.Т.

Злет і падіння Закарпатської формації

Без цих закладів, як і без магазинів, лікарень, шкіл цивілізація обійтись не може. Аптеки існують з давніх часів. Їх асортимент, оснащення змінюються з часом, та постійним є головне завдання – забезпечувати недужих якісними ефективними ліками.

1/4

Останніми роками ми стали свідками справжнього аптечного « буму » на Україні і в нашому краюї зокрема. Кількість закладів зростає в геометричній прогресії, однак кількісні зміни не завжди перетворились в якісні.

Колись уніфікована, контрольована державою система аптек перестала існувати. Змінив її «дикий ринок», внаслідок чого ми отримали більшу кількість медикаментів, значно більше фальсифікату та постійно зростаючі ціни.

Ми розповімо про долю досвідченого фармацевта, багаторічного начальника Закарпатської аптечної мережі Борислава Олександровича Остапко, учасника війни. Ця людина за роки своєї праці створила в області довершену аптечну державну службу, яка доказала свою значність та довершеність.

Борислав Остапко був солдатом війни. Він розповідає про ті буремні часи молоді, студентам. Ці випробування воєнного часу загартували його, зробили справжньою людиною. Його патріотизм, високий професіоналізм, чудові людські якості назавжди остануться в серцях закарпатців. Він зайняв достойне місце в плеяді видатних медиків Закарпаття.

Борислав Олександрович народився на Полтавщині 20 липня 1926р. смт Градизьк у селянській родині. Після звільнення краю в 1943 році був призваний до лав Радянської Армії. Їх ешелон направили на фронт. Але ешелон з новобранцями затримали в місті Архангельськ, де потрібно було розвантажувати каравани кораблів зі зброєю. Після цього молодого солдата разом з 14 іншими хлопцями направляють на навчання. З них готували інструкторів по обслуговуванню імпортованих студентів із Америки. Курси тривали місяць, після чого Б.О.Осташко поїхав як, інструктор, в Ленінград. Тут з 89-ю гвардійською стрілецькою дивізією, 267-м стрілецьким полком брав участь у Мгінській наступальній операції (22 липня – 22 серпня 1943р), боях під Виборгом, штурмував Кенігсберг. Був неодноразово поранений. Перемогу зустрів у німецькому місті Росток.

Після війни служив в підрозділах 2-ї Ударної армії в Німеччині, згодом в Архангельському військовому окрузі. У 1952 – 1957 навчався в Харківському фармацевтичному інституті. Після закінчення працював завідувачем Центральної аптеки Градизького району на Полтавщині.

По рекомендації заступника міністра пані Коваленко Б.О.Осташко був направлений на посаду начальника Закарпатського обласного аптекоуправління, яке очолював 20 років з 1963 по 1983 р. Прибув, можна сказати, на порожнє місце. Керував аптекоуправлінням виконувач обов'язків, усі керівники і кілька завідувачів аптек були під слідством за фінансові зловживання. Поселився в готелі «Київ», і зразу навалилася робота. Думати про щось інше ні часу, ні сил не було. Всю систему аптечних мереж треба було змінити, кваліфікованих спеціалістів катастрофічно бракувало.

Вирішити кадрову проблему допоміг колишній секретар обкому КПУ Ю.В.Ільницький. На прохання Б.О.Осташко для закарпатців у Львівському

медінституті виділили 30 позаконкурсних місць для підготовки фармацевтів. Таким чином, десятки наших краян здобули вищу фармацевтичну освіту.

За 20 років керівництва обласного управління в краї було збудовано 45 аптек. Відкриття лікарень відбувалось швидко, тому доводилось наздоганяти медиків області. В Ужгороді був збудований центральний аптечний склад. Наше маленьке Закарпаття завдяки «нестандартним» зусиллям молодого енергійного керівника аптекоуправління здобуло добре оснащені сучасні приміщення для зберігання медикаментів.

На жаль, цей унікальний об'єкт знищено, і фінансові потоки від завезених в область ліків, осідають в інших регіонах України. Знищена і Ужгородська фармацевтична фабрика, яка забезпечувала громадян краю недорогими ліками.

Багаторічна відповідальна діяльність Б.О.Осташко забезпечувала населення області якісними, переважно, вітчизняними ліками. Багато прийшлося пережити ветерану війни та праці за життя. Від війни єдиним, що залишилось, це його однополчани, дружба ця свята не згасла. І цей славний чоловік заслужив нетлінну повагу і повагу до всіх учасників війни, що визволяли нашу землю від загарбників.

Йому як і всім нашим ще живим ветеранам не треба ні тріумфу, ні слави, але всі вони хочуть передати живим своїм нащадкам пам'ять про величезні наші втрати, про ціну Перемоги в найстрахітливішій із воєн, і як ці герої війни в найкоротші строки відбудували свою величну державу, рідну Україну.

Лиля Чижова.

Руководитель и создатель
клуба-театра «Виктория»
Савко Наталья

Ужгородский театр-клуб «Виктория»

В 1995 году в школе № 5 г. Ужгорода мною была создана театральная группа "Виктория" в честь Дня Победы. Вместе с учениками мы решили отдавать дань уважения ветеранам разных поколений.

Затем наш театр перерос в клуб. Мы стали вести активное сотрудничество с ветеранами г. Ужгорода. Дети встречались с ними, записывали их воспоминания и создали Альбом-Память, в котором хранятся материалы о деятельности театра «Виктория». Активную помощь нам оказывали ветераны Великой Отечественной войны: Ластовка Л.Ф. - армейский связист Закавказского фронта в 1942 году; Иванова Т.А. - ветеран трудового фронта, награжденная медалью «Защитник Отечества»; Минеева А.К. - участник партизанского отряда «Феофановский» и санитарка Киевского госпиталя в 1942-1947г.г.; Шаракова В.К. - медсестра военного поезда № 1164 в 1943-1944 г.г.; Гудманян Г. А. - председатель

областного совета инвалидов войны и другие.

С особым почтением дети относятся к ветеранам-учителям нашей школы, которые отдали воспитанию молодых много тепла своей души... Среди этих учителей: Керечанин О.Г. - зенитчица в 1944

году, раненая в бою; Вихнина Л.М. - воевавшая в добровольной женской бригаде взвода ПВО; Голосова М.М. - участник трудового фронта; Левина П.А. - медсестра военного госпиталя; Далекий Н.П. - участник освобождения Закарпатья; Пиленко М.В. - связист, прошедший войну от Сум до Праги, освобождавший Киев, где был тяжело ранен...

Память о наших героях живет в наших сердцах и в нашем Альбоме, где хранятся их воспоминания и сочинения наших детей об этих простых, но великих людях. Альбом стал документальной летописью Победы наших земляков.

Театр-клуб «Виктория» выступал со своими спектаклями перед коллективами воинских, милицейских, ветеранских организаций г. Ужгорода, награжден многими грамотами за свою благородную деятельность.

Клуб поставил целый ряд спектаклей: «Они были молодыми...», «Во имя жизни...», «Прометей», «Чтобы помнили...» и другие по произведениям В.Ладыжца, А.Малышка, А.Довженка, М.Алигер, А.Твардовского, А.Фадеева, Б.Васильева.

В 2012 году наш клуб-театр был представлен учениками шестых классов ужгородской средней школы № 5. Клуб поставил литературно-музыкальную композицию, на стихи Владимира Высоцкого, используя и фронтовые песни, выступил в Закарпатском областном обществе русской культуры «Русь», в родной школе, в Мукачевской школе № 13 и школе села Давыдково Мукачевского района, поздравил коллектив сотрудников Управления СБУ в Закарпатской области с Днем Победы. Было много теплых слов в адрес нашего театра «Виктория». Приятно видеть, как дети с патриотизмом и ответственно относятся к своим выступлениям - такому бескорыстному благородному делу с высоким эмоциональным подъемом и воодушевлением. Хочется напомнить слова Владимира Высоцкого: «НЕ ЗАБЫТЬ БЫ ТОГДА, НЕ ПРОСТИТЬ БЫ И НЕ ПОТЕРЯТЬ».

В 2013 году поставлена композиция на стихи Е. Асадова, Б. Окуджавы, О. Кочеткова, К.Ваншенкина, К. Симонова... Накануне Дня Победы состоялись традиционные встречи с ветеранами города и «детьми войны» в нашей школе. Выступили на сцене Закарпатского областного кукольного театра, в прямом эфире местного Ужгородского телевидения и в других организациях города...

19 октября 2013 года клуб-театр «Виктория» занял 1 место во втором туре Всеукраинского фестиваля по случаю 70-й годовщины Победы в Великой Отечественной войне под названием «Рефрен», который был подготовлен Всеукраинской общественной организацией «Товарищество украинских офицеров». В литературной номинации конкурса работ о ветеранах города ученицы 8-а класса Алина Андропова и Наталья Дидык заняли 1 место.

Самое главное, что дети горят желанием ставить спектакли, выступать и проводить исследовательско-поисковую работу.

*НАШ
КЛУБ – ТЕАТР
«ВІКТОРІЯ»
ТА
МОЯ ЗУСТРІЧ З
ВЕТЕРАНАМИ*

*АНДРОПОВА АЛІНА СЕРГІЇВНА
8 – А КЛАС
СШ № 5
м. УЖГОРОД
ВЧИТЕЛЬ:
САВКО НАТАЛІЯ ГЕОРГІЇВНА*

v / 4

УЖГОРОД – 2013 р.

**НАШ
КЛУБ – ТЕАТР
«ВІКТОРІЯ»
ТА
МОЯ ЗУСТРІЧ З
ВЕТЕРАНАМИ**

**АНДРОПОВА АЛІНА СЕРГІЇВНА
8 – А КЛАС
СШ № 5
м. УЖГОРОД
ВЧИТЕЛЬ:
САВКО НАТАЛІЯ ГЕОРГІЇВНА**

v / 4

УЖГОРОД – 2013 р.

Я хочу присвятити свій твір клубу-театру «ВІКТОРІЯ» та розповісти про чергову зустріч з ветеранами Великої Вітчизняної Війни нашого міста.

Цей театр був створений у 1995 році, в школі № 5, м. Ужгорода. Для всіх, а також для мене, це не просто театр, а клуб, де всі бажаючі та небайдужі беруть участь. Я в цьому театрі вже 3 роки. Тут мені дуже подобається, бо кожного року ми розносимо власноруч ветеранам запрошення у вигляді трикутників – що є символом життя в ім'я живих.

Наше гасло: **«НІЧОГО НЕ ЗАБУТО, НІХТО НЕ ЗАБУТИЙ! ЦЕ ПОТРІБНО НЕ МЕРТВИМ, ЦЕ ПОТРІБНО ЖИВИМ!»** - визначає головну ідею нашої театральної творчості. Адже, ми повинні пам'ятати героїчні вчинки нашого народу.

Ми показали багато вистав: «Они были молодыми», «Во имя жизни», «Прометей», «Чтобы помнили...», «Судьба человека» та інші. Нас знають у багатьох куточках України. Усі спогади нашої театральної діяльності ми зберігаємо в «Альбомі – Пам'яті».

Як член клубу – театру «ВІКТОРІЯ», я зустрічалася з багатьма ветеранами та була вражена їхніми розповідями про події давно минулих, трагічних років.

Війна... Що може бути гірше??? Коли все сіре, чорне, не має жодної білої плями, нічого світлого у житті. Через цю темноту, навіть, сонечко не може світити своїми тоненькими промінчиками. Ми можемо тільки уявляти, що творилося на полі бою, скільки людей гинуло. Але були і ті, кому вдалося вижити, пройшовши через усі муки та страждання. Вони були свідками всього того пекла. Вони були учасниками бойових дій. А зараз вони – ВЕТЕРАНИ.

Найбільше мене вразила зустріч з **Константиновим Георгієм Миколайовичем та його дружиною Константиною Джеммою Миколаївною.**

Джемма Миколаївна розповіла мені трагічну історію свого дитинства.

На початок війни їй було всього 5 років. Тому не все вона може пригадати. Проте те, що залишилося в її пам'яті – доволі моторошно слухати. Вживати було важко. Її батько – родом з Далекого Сходу. Його відразу забрали на фронт, так як він був людиною військовою. З мамою та братом їх посадили в ешелони та відправили в місто Смоленськ. Там їх застало бомбардування. Їм було дуже страшно, холодно та голодно... Куди йшли всі, туди йшли і вони, щоб не потрапити до фашистів. Десь їх пускали переночувати, хтось давав поїсти в казанку – і це була для них найбільша радість. Під час війни, у 1944 році, у маленької Джемми народився ще один братик – у місті Ромни, Сумської області.

Тут я помітила сльози на очах у пані Джемми. Мені стало боляче, тому прошу приєднатися до нашої розмови її чоловіка – Георгія Миколайовича, для того, щоб жінка трохи змогла заспокоїтися від цих страшних спогадів.

Георгій Миколайович був дещо старшим у той час і, коли почалася Велика Вітчизняна війна, йому було 7 років. Тому його спогади більш зрілі та чіткі. Після служби в армії він отримав звання капітана. А потім дослужився до звання полковника. Він служив у авіації на території Польщі, постійно літав. Його задачею було доставляти секретну пошту. Але він згадує також страшні сторінки зі свого дитинства, коли його рідне місто Болград Одеської області почали бомбувати німецькі та румунські фашисти, усі болгари вийшли на вулиці, де і він, дізнався, що почалася війна. Німці сильно атакували та бомбували, але на щастя, не всі влучили у людей, тому не було багато жертв. Дитиною, пан Георгій на власні очі бачив повітряні бої, в яких перемагали наші пілоти^{1/4}. Георгій Миколайович розповів, що на вулицях стояли бочки з піском, а на них – кулемети, які залишили радянські війська, бо змушені були відступати. У місті Болград німці перебували 3

роки, аж до 25 серпня 1944 року. Пан Георгій з легенькою посмішкою згадував, як він уперше побачив розвідників. Усі були неймовірно раді, що наші розвідники визволили місто від німецько-румунської окупації, адже болгарські діти могли тепер відвідувати школу й навчатися, та не боятися, що їх заберуть або у Німеччину, або у Румунію...

Після захоплюючої та водночас сумної історії Георгія Миколайовича, пані Джемма тремтячим голосом розповіла про свого батька. Батько Джемми Миколаївни у званні полковника загинув під Будапештом, звільняючи Угорщину від фашистів. І прикро, що сталося це саме незадовго до закінчення війни, майже тоді, коли мала прийти довгоочікувана, вистраждана велика ПЕРЕМОГА. У мене серце завмирало, коли я слухала, скільки лиха випало на її долю, через які муки потрібно було пройти цій маленькій дівчинці, аби залишитися живою у цій страшній війні.

Я щаслива, що маю змогу бути членом нашого клубу. Щаслива, що дякуючи таким людям, як Георгій Миколайович та Джемма Миколаївна, можу жити та насолоджуватися життям. Життям без війни, без бомбардування, без голоду, без тривоги, що світле завтра може не настати. І до поки ми будемо пам'ятати про наших ветеранів, до поки ми, хоч один раз у році, - на великий День Перемоги, будемо з ними, з живими, зустрічатися та згадувати тих, хто вже не з нами, - ми будемо усвідомлювати, що життям своїм ми завжди будемо завдячувати їм – простим безстрашним людям, дитям війни та нашим ВЕТЕРАНАМ Великої Вітчизняної війни.

«НІЧОГО НЕ ЗАБУТО, НІХТО НЕ ЗАБУТИЙ!
ЦЕ ПОТРІБНО НЕ МЕРТВИМ, ЦЕ ПОТРІБНО ЖИВИМ!»

Джемма Миколаївна та Георгій Миколайович Константинови святкують День Перемоги вдома...

В другому ряду Константинови Джемма Миколаївна та Георгії Миколайович на святкуванні Дня Перемоги в Ужгородській СШ №5

Незабутні спогади та мої поетичні сторінки

Творча робота
Дідик Наталія Олександрівна,
учасник клубу-театру «ВІКТОРІЯ»

8-А клас
СШ №5
м. Ужгород
Вчитель : Савко Н. Г.

Ужгород- 2013

Кожного року ми охоче виконуємо пошукову роботу у нашому місті . Всі із задоволенням навідують ветеранів , адже ми поважаємо цих стареньких , але відважних людей . Учасники клубу-театру «Вікторія» зі захопленням вислуховують їхні розповіді про життя, фронт і їхні героїчні вчинки. І в кожному з ветеранів ми бачимо супергероя, який нещодавно вийшов на пенсію, та юний запал в їхніх очах і досі мерехтить.

Ці очі нагадали мені про одну дуже поважну особу – педагога зі стажем Михайла Пиленка, який проживає в Ужгороді на вулиці Яна Гуса. Він багато розповідав про жахи Великої Вітчизняної Війни. Ветеран розказав, як у п'ятнадцять років потрапив на війну, де в одному з полків його стали називати сином полку, пізніше опинився в 491-му відділі гранатометного полку. Він з гордістю показав медаль «За відвагу», хоча має чисельні нагороди за Велику Вітчизняну війну. Розповідь Михайла Пиленка про те , як він пройшов від Сум майже до Праги , була наповнена різними жакливими подіями , проте він мужньо вистояв цю війну та навіть й зараз не втрачає сили духу боротися з віковими хворобами....

Та не лише чоловіки воювали і пережили війну. Коли я зустріла вперше Голосову Марію Митрофанівну, яка проживає в Ужгороді на вулиці Гойди, то зрозуміла-яка важка доля була у жінки підчас війни, адже вона розділила такі часи з чоловіком, була незламним працівником трудового фронту... Коли він, інвалід 1-ої групи, тяжко захворів, Марія Митрофанівна, як вірна дружина, доглядала за ним, віддаючи все своє серце близькій людині та вистояла після його смерті й продовжувала відвідувати рідну школу №5, учнів, вчителів, турбувалася про рідних людей. Вона вважає, що головним кредом людського життя повинні бути відданість, честь, віра. Зараз вона після інсульту, дякуючи доньці, змогла одужати та встати на ноги, хоча втратила мову....

Багато хто ішов на війну із коханими або за коханими, та пронесли красиві вірні почуття скрізь страшенні криваві роки, залившись вірними своєї любові та Батьківщині.

Про таку трагічну історію я написала у своєму вірші

«Метелики війни»...

Цей день тривав, здавалось, вічність ,
Він ніс потоки крові у ріці.
Ще на світанку долинали крики
Та ми стояли, як могли .
Здавалось , були лише я і ти
Та й ще , ті кляті вороги.
Нас оточили, та ми не здались
Відважно бились, як могли.
Та горе не йде саме,
Цілу громаду нещастя за собою несе.
Здавалось, були лиш я і ти
та відвернулася на мить
і все - сама.
До останнього твого подиху,
до останнього вуст поруху
я за тебе молилась,
я благала Бога .
Та він не побачив таку
крихітну людинку.
Він не встиг нічого зробити,
та і я нічого не змогла.
Ти попросив залишитись живою,
а я пообіцяла будь-якою ціною
вистояти ,перемогти,
бо ми народжені перемагати
і з гордістю та честю голову тримати.
Тебе я вже ніколи не забула
Й кризь життя цю клятву пронесла... 1/4

Наталія Дідик

Додаток: фотографія Пиленка Михайла Васильовича та Голосової Марії Митрофанівні на святкуванні ДНЯ ПЕРЕМОГИ в Ужгородській СШ№5

ПЕРЕМОЗІ -70!

**Звернення учасників обласної краєзнавчої конференції
„Ви – перемогли! Ми – пам’ятаємо!”
до краян та учнівської молоді Закарпаття**

Шановні краяни та юнацтво!

Наближаються важливі історичні події - 70-річчя визволення України від німецько-фашистських загарбників та 70-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні.

Швидко плине час. Змінюються покоління людей, підрастає і вступає в самостійне життя молоде покоління, для якого подвиг нашого народу в роки Великої Вітчизняної війни - вже історія. Але ніколи ми не забудемо тих, хто віддав життя за мирне небо над головою, працював у тилу, забезпечуючи фронт зброєю, хлібом, всім необхідним.

Хотілося б назавжди забути злочинне слово - війна. То ж зробимо все, аби війна не торкнулася української землі.

ЗАВДАННЯ ПОШУКОВИМ ЗАГОНАМ

Вивчайте і записуйте бойову історію свого краю. Складіть карту-схему воєнних дій в період визволення Закарпаття. Досліджуйте яскраві сторінки та

ратний шлях бойових частин, партизанських загонів, підпільних організацій та груп, що діяли в роки Великої Вітчизняної війни на території вашого району, міста чи села.

Організуйте пошук героїв війни, що брали участь у звільненні вашого міста, села; складіть списки полеглих воїнів та мирних громадян у боях з німецько-фашистськими загарбниками.

Виявляйте місця фашистських таборів смерті, розшукайте колишніх в'язнів з концентраційних таборів, запишіть їх спогади, організуйте з ними зустрічі.

Організуйте походи, екскурсії, експедиції по місцях бойових операцій партизанських загонів, підпільних організацій.

Здійсніть зустрічі з ветеранами, запишіть їх розповіді.

Виявляйте поховання невідомих раніше солдат і офіцерів, установіть їх імена, налагодіть зв'язок з їх рідними та однополчанами, вшануйте пам'ять полеглих покладанням квітів.

Встановлюйте місця падіння радянських літаків, загибелі та поховання пілотів.

Визначте точні місця висадки десанту і довідайтесь про імена мужніх розвідників.

Розшукайте рідних, однополчан ветеранів, їх дітей, запишіть спогади. Оточіть турботою ветеранів та інвалідів війни, вдів загиблих, подавайте їм посильну допомогу,

Збирайте фольклор воєнних років, запишіть і вивчіть вірші воєнних літ громадського, патріотичного та ліричного звучання.

Дослідіть історію створення пам'ятників, присвячених Великій Вітчизняній війні, що встановлені у вашому селі, місті, районі. Сфотографуйте їх, постійно доглядайте за ними. На спомин полеглих в роки війни ваших земляків створіть вічнозелений пам'ятник: висадіть Алею Героїв, розбийте парк.

Організуйте зустрічі з людьми, які в період війни були підлітками, малолітніми в'язнями німецьких таборів, дітьми – учасниками бойових дій, запишіть їх розповіді, оформіть стенди, альбоми «Війна – очима підлітків».

Розкажіть про земляків – Героїв Радянського Союзу, воїнів, нагороджених орденами і медалями за бойові дії в період війни.

Максимум активізуйте пошукову роботу в експедиціях, походах для збору матеріалів та експонатів, пов'язаних з Великою Вітчизняною війною для створення шкільного музею Бойової слави.

Минають десятиліття... Та пам'ять береже все пережите народом. Живить її наша гаряча любов і безмежна вдячність тим, хто не щадив себе у великій борні за нашу з вами свободу, в ім'я миру на землі. І нехай ця любов і вдячність як естафета будуть передані далі, прийдешнім поколінням.

Сімдесят мирних, безхмарних літ. Ми свято повинні пам'ятати, якою ціною дістались вони нашим старшим товаришам і ровесникам 40-х років. Скільки невідомих подвигів і невідомих солдат залишились на вогненних дорогах війни.

ЮНІ ДРУЗІ! Давайте ж діяти так, щоб не залишилось на землі жодної безіменної могили, жодного невідомого солдата, жодної безіменної висоти. І нехай кожна солдатська могила, кожен пам'ятник і кожен обеліск вкарбуються в пам'ять людську як РЕКВІЄМ, РЕКВІЄМ Великій Перемозі.

СВЯТКУВАННЯ В УЖГОРОДІ ДНЯ ПЕРЕМОГИ 9 ТРАВНЯ 2012 РОКУ

Покладання квітів до монументу Україна – визволителям на українсько – словацькому кордоні 9 травня 2012 року

Квіти до пам'ятника добровольцям Закарпаття

Музикальне вітання ветеранам ВВВ. Виступає Закарпатський народний хор. Соліст – народний артист України П.Матій

СВЯТКУВАННЯ В УЖГОРОДІ ДНЯ ПЕРЕМОГИ 9 ТРАВНЯ 2013 РОКУ

ОБЛАСНА КРАЄЗНАВЧА КОНФЕРЕНЦІЯ
« ВИ – ПЕРЕМОГЛИ! МИ – ПАМ’ЯТАЄМО! »

Виступає перший заступник голови облдержадміністрації І.І.Качур.

ВЕЛОПРОБІГ. МІТІНГ – РЕКВІЄМ.

З В Е Р Н Е Н Н Я
Обласної краєзнавчої конференції
« ВИ – ПЕРЕМОГЛИ! МИ – ПАМ'ЯТАЄМО! »
до краян та учнівської молоді Закарпаття.